

Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΙΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Τὸ ἐθιμικὸ ἢ λαϊκὸ δίκαιο, ποὺ θεωρεῖται γενικὰ καταστάλαγμα καὶ προϊόν τῆς ἱστορικῆς πείρας τοῦ λαοῦ καὶ σημαντικὴ πηγὴ τοῦ γραπτοῦ ἢ ἐπισήμου δικαίου, ἐκφράζει βασικὲς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ καὶ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο συνισταμένη τῆς ὁμαδικῆς θελήσεως τῆς κοινωνίας ποὺ τὸ ἐδημιούργησε¹.

Πολλὲς διατάξεις τοῦ λαϊκοῦ δικαίου πηγάζουν ἀπὸ πεποιθήσεις, δοξασίες καὶ ἀντιλήψεις βαθειὰ ριζωμένες στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, ἡ ἀρχὴ τῶν ὁποίων χάνεται στὰ ἄδηλα βᾶθη τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τῆς προϊστορίας. Ἔτσι ἡ ἐρμηνεία τους ἐμφανίζεται ἐξαιρετικὰ δύσκολη, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ πολλὰς ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου. Στὰ πλαίσια τῆς μελέτης αὐτῆς θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε μερικὲς πτυχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκοῦ δικαίου, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἔντονη παρουσία τοῦ σταυρικοῦ σχήματος, ἐνὸς συμβόλου— κλειδιοῦ κατὰ τὴ γνώμη μας γιὰ πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ σταυροῦ ὑπὸ τις διάφορες μορφές του (ἀντικείμενο, μνεία του, σταυροσχηματισμός), ποὺ σημειώνεται ἔντονη σὲ πλεῖστες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου², εἶναι συχνὴ καὶ σὲ πολλὰ θέματα τοῦ ἐλληνικοῦ λαϊκοῦ ἢ ἐθιμικοῦ δικαίου, μὲ μορφή μάλιστα ποὺ φαίνεται ὅτι πλησιάζει τὴν ἀρχὴ ἢ κάποια γενεσιουργὸ δύναμη τῆς ὑπάρξεως καὶ διαμορφώσεώς του καὶ προσφέρει μιὰ ἀμυδρὴ ὀδηγητικὴ ἀκτίνα γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῆς γένεσης τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τοῦ δικαίου. Στὴ συνέχεια παρακολουθοῦμε τὴν παρουσία τοῦ σταυρικοῦ σχήματος στοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους τοῦ λαϊκοῦ δικαίου.

1. Γενικὰ γιὰ τὰ προβλήματα γενέσεως τοῦ δικαίου καὶ τὴ σχέση μεταξύ γραπτοῦ ἢ ἐπισήμου καὶ λαϊκοῦ ἢ ἐθιμικοῦ δικαίου βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδου - Νουάρου, Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις, Ἀθῆναι 1972, σσ. 18 κ.ἐξ., 48 κ.ἐξ., 74 κ.ἐξ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή, Αἰ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις, τόμ. Α', Τὸ σταυροσχημον ἢ σταυροειδές, Ἀθῆναι 1980, σσ. 105-318.

A. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία τοῦ σταυροῦ στὶς ἐκδηλώσεις τοῦ γάμου καὶ τοῦ ἀρρεβώνα ἔχομε ἐξετάσει ἤδη κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τοῦ σταυροῦ στὸν κοινωνικὸ βίον τοῦ λαοῦ¹. Ἐδῶ θὰ ἐπιμείνωμε στὴν ἐξέταση τῆς παρουσίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ σταυροῦ στοὺς βασικοὺς γιὰ τὸ λαϊκὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο τομεῖς τῆς ἀδελφοποιίας καὶ τῶν προικοσυμφῶνων.

α. ΑΔΕΛΦΟΠΟΙΙΑ

Στὸ θεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας ἡ λειτουργικότητα τοῦ σταυροῦ φαίνεται ὅτι ἦταν οὐσιαστικὴ γιὰ τὴ σύναψη τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στὴν ἐξέταση τοῦ κυρίως ἀντικειμένου μας, νομίζουμε ὅτι θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ὑπενθυμίσουμε μὲ δυὸ λόγια μερικὰ ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἤδη γύρω ἀπὸ τὸ θεσμὸ αὐτό, πού φαίνεται νὰ εἶναι πανάρχαιος καὶ εὐρύτατα διαδεδομένος², προκειμένου νὰ δοθῇ ἔτσι μιὰ συνολικὴ εἰκόνα του.

1. Γενικά.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη σήμερα ἄποψη ἡ ἀδελφοποιία, πού οἱ ἀρχές της φαίνεται ὅτι χάνονται στὰ βάθη τῆς προϊστορίας, θεωρεῖται παγκόσμιος θεσμός, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὴν πίστη τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου σὲ ὑπερφυσικὲς δυνάμεις πού ἐνυπάρχουν στὸ ἀνθρώπινο σῶμα (π.χ. Orenda, Mana, ὀμηρικὸς θυμὸς) ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ (π.χ. θεοί, δαίμονες, ψυχές τῶν προγόνων, πνεύματα). Ἡ σύναψη της τελεῖται μὲ διαφόρους τρόπους (π.χ. ἀνάμειξη ἢ ἄλλη χρῆση τοῦ αἵματος, ἀνταλλαγὴ ὄπλων, ρούχων, δῶρων, ὄρκος, ἐκκλησιαστικὴ ἱεροτελεστία), μὲ τοὺς ὁποίους γίνεται ἐπίκληση στὶς ὑπερφυσικὲς αὐτὲς δυνάμεις μὲ σκοπὸ τὴν ἔνωση τῶν ἀδελφοποιουμένων μὲ μαγικὸ ὑπερφυσικὸ δεσμὸ συγγένειας. Ἐπομένως ἡ ἀδελφοποιία, μὲ ὅποιο τρόπο κι ἂν τελεῖται, ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τοῦ ἴδιου θεσμοῦ καὶ ὅλες οἱ τελετές της ἀποσκοποῦν στὴ σύναψη τῆς μαγικῆς ὑπερφυσικῆς συγγένειας³, ἡ ὁποία μάλιστα σύμφωνα μὲ πορίσματα ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν θεωρεῖται ὡς ἡ μοναδικὴ συγγένεια πού γνώριζε καὶ πίστευε ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος⁴.

1. "Ο.π., σ. 114 κ.ἐξ.

2. Βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου, ὁ.π. (κεφ. Περὶ τῆς ἀδελφοποιίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ), σ. 331.

3. "Ο.π., σσ. 308, 331-332.

4. "Ο.π., σ. 327.

Πρέπει να σημειωθεί ακόμα ότι η αδελφοποιία που τελείται με την ανάμειξη αίματος, τελετουργία που το περιεχόμενό της εκφράζει προεκτάσεις κοινωνικο-πολιτισμικής δομής, συμπεριφοράς συγκεκριμένου χρόνου, τρόπου κλπ., κατά τον Γάλλο κοινωνιολόγο Georges Davy αποτελεί τον πρόδρομο της σημερινής συμβάσεως, οι όροι και το περιεχόμενο της οποίας καθορίζονται ελεύθερα από τα συμβαλλόμενα μέρη¹. Σε πολύ πρωτόγονες δηλ. εποχές, όταν η έννοια της συμβάσεως ήταν άγνωστη, για την επίτευξη πολλών σκοπών, που κατόπιν επιτυγχάνονται με τις συμβάσεις του ένοχικού δικαίου, χρησιμοποιούνται οι θεσμοί του γάμου, της υίοθεσίας και της αδελφοποιίας, χαρακτηριστικό χρήσιμο να το θυμόμαστε σε όλη την ανάπτυξη του θέματός μας. Διότι στις πρωτόγονες κοινωνίες ή σύναψη συμβατικού δεσμού δεν ήταν νοητή χωρίς μεταβολή της προσωπικής ή οικογενειακής καταστάσεως (status) του ατόμου².

Αυτό προκύπτει από μαρτυρίες αρχαίων συγγραφέων, σύμφωνα με τις οποίες και ήγεμόνες βαρβαρικών λαών έκλειναν διεθνείς συνθήκες ειρήνης ή συμμαχίας με την τέλεση των τελετουργιών της αδελφοποιίας³. Έτσι έδιναν μαγικοθρησκευτικό χαρακτήρα στις υποχρεώσεις, επικαλούμενοι ως φύλακες της τηρήσεώς τους τους θεούς ή τις μαγικές δυνάμεις, στην τιμωρία των όποιων ήταν έκτεθειμένοι οι παραβάτες. Την ίδια διαδικασία φαίνεται ότι ακολουθούσε κανείς και προκειμένου για τη σύναψη ιδιωτικών συμφωνιών, επειδή σε παλιές εποχές δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ διεθνούς και αστικού δικαίου και οι τύποι συνάψεως και των ιδιωτικών συμφωνιών ήταν πιθανώς οι ίδιοι⁴.

Την παραπάνω άποψη έρχονται να ενισχύσουν πορίσματα έρευνών για το Ρωμαϊκό Δίκαιο, σύμφωνα με τα όποια οι όροι *obligare* — *obligatio* (δέσιμο, δέσμευση, ένοχη) και *nectere* — *nexus* (δέσμευση, δουλεία) αρχικά έσήμαιναν τη δέσμευση ενός προσώπου με μαγικούς και θρησκευτικούς δεσμούς. 'Ακόμη και το *iusiurandum* (δρκος) και ίσως και η *sponsio* (έγγύηση, όμολογία) ακολουθούν τη συνήθεια πολλών αρχαϊκών δικαίων να καταρτίζονται οι συμβάσεις με ένορκες υποσχέσεις — δεσμεύσεις. Και κατά το μεσαίωνα ή τους μεταγενέστερους χρόνους πολλές έγγραφες συμβάσεις ή διαθήκες περιέχουν μαγικοθρησκευτικές ρήτρες και επικαλούνται τη θεία όργη ή άλλα δεινά έναντίον εκείνου που θα άθετήση τη συμφω-

1. "Ο.π., σ. 339.

2. "Ο.π., σσ. 340-341.

3. "Ο.π., σ. 341.

4. "Ο.π., σ. 342.

νία, πράγμα που μαρτυρεί τη συνέχιση και επιβίωση του πανάρχαιου μαγικο-θρησκευτικού χαρακτήρος τῶν δικαιοπραξιῶν¹.

Κατὰ τὴν επικρατέστερη στὴν ἐπιστῆμη ἄποψη, τὴν ὁποία ἀντιπροσωπεύει ὁ Γερμανὸς ἐθνολόγος R. Thurnwald, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας ἀπαιτεῖται ἡ ὑπαρξὴ δύο προϋποθέσεων: 1) ἡ μεγάλη ἀνεξαρτησία τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ ἔλλειψη ἔννομης τάξης καὶ ἀσφάλειας, καὶ 2) ἡ ὑπαρξὴ πρωτόγονου τρόπου σκέψεως, πάνω στὸν ὁποῖο βασιζόνται ἡ ἀνάμειξη τοῦ αἵματος ἢ ἄλλες ἀνάλογες τελετές. Μόλις ἡ νοοτροπία αὐτὴ ἐκλείψει, παύει νὰ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀδελφοποιία². Οἱ δύο αὐτὲς βασικὲς προϋποθέσεις — παράγοντες διευκολύνουν κάπως τὴν κατανόηση τῶν ἱστορικῶν φάσεων, ἀπὸ τις ὁποῖες πέρασε ὁ θεσμὸς τῆς ἀδελφοποιίας στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους τὸ ἔθιμο τῆς ἀδελφοποιίας ἦταν σὲ ἀκμῇ. Τότε οἱ διάφοροι οἰκισμοὶ καὶ τὰ χωριὰ τῆς ὑπαίθρου ἀποτελοῦνταν μόνον ἀπὸ συγγενεῖς ἢ πρόσωπα ποὺ εἶχαν κοινὴ καταγωγὴ καὶ κάθε ξένος ἐθεωρεῖτο ἐχθρὸς.

Ἡ συγκοινωνία καὶ ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ διαφόρων τόπων ἦταν πολὺ δύσκολη καὶ ὅποιος βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ ἀντιμετώπιζε τὴν ἐχθρότητα τῶν κατοίκων τοῦ τόπου καὶ μύριους κινδύνους. Στὴ μείωση τῶν κινδύνων αὐτῶν ἀπέβλεπε ὁ θεσμὸς τῆς ξενίας καὶ τὸ σχετικὸ ἔθιμο τῆς ἀδελφοποιίας. Ἡ ἀδελφοποιία, ποὺ συνάπτονταν τόσο μεταξὺ τῶν κατοίκων τοῦ ἴδιου τόπου ὅσο καὶ μεταξὺ κατοίκων διαφόρων τόπων, οἱ ὁποῖοι πολλὰς φορὲς ἀνῆκαν καὶ σὲ διαφορετικὲς ἐθνότητες, ἐξασφάλιζε σ' αὐτοὺς βοήθεια σὲ περίπτωσι κινδύνου, ποὺ ἀπειλοῦσε τὴ ζωὴ ἢ τὴν περιουσία τους. Ἔτσι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ ἀδελφοποιία, ἡ ὁποία βασιζέται στὴν κοινὴ σὲ ἔλους τοὺς λαοὺς πίστη στὴ δύναμη ὀρισμένων τελετουργιῶν (ἀνταλλαγὴ ὅπλων, ἀνάμειξη αἵματος κλπ.), ἀποτελεῖ μέσο τόσο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀτομικῶν σχέσεων μεταξὺ κατοίκων διαφόρων τόπων ὅσο καὶ διεθνῶν σχέσεων μεταξὺ ἡγεμόνων διαφόρων λαῶν³.

Ἀργότερα κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φαίνεται νὰ ἐκλείπη βαθμηδὸν ὁ θεσμὸς μὲ παράλληλη ὑποχώρηση τοῦ ἐθίμου. Πρόκειται γιὰ φαινόμενο βασιζόμενο κυρίως στὴν ἀνάπτυξη ἢ καλύτερα στὴ διαφοροποίησι τῆς κοινωνικοπολιτιστικῆς δομῆς.

Κατὰ τὰ τέλη τῆς ἀρχαιότητος, ὅταν ἀναφαίνονται δείγματα ἐπίρρωσης τῶν δεισιδαιμονιῶν μὲ τὴν διάδοσι τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, τὸ μυστικισμὸ, τὰ

1. "Ο.π., σσ. 343-344.

2. "Ο.π., σ. 336.

3. "Ο.π., σ. 337.

«μυστήρια» και την πίστη στη μαγεία και μαγγανεία μέσα σε ένα κλίμα αποδιοργάνωσης του κράτους και έλλειψης ασφαλείας για το άτομο, τότε το έθιμο της αδελφοποιίας αναζωπυρώνεται και λειτουργεί πάλι σε μεγάλο φάσμα.

Ἡ κατάσταση αὐτή συνεχίστηκε κατὰ τὴν θεοκρατικὴ καὶ μυστικιστικὴ περίοδο, ἔπου παρ' ὅλες τὶς ἐπίσημες ἀπαγορεύσεις τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἔθιμο ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀκμάζει σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ὑπάρχη εἰδικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία — καὶ μάλιστα μὲ παραλλαγές — γιὰ τὴν ἱερολόγησή της¹.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν ἡ ἔλλειψη ασφαλείας καὶ μορφώσεως καὶ ἡ παρακλόνουθη πρὸς τὰ φαινόμενα αὐτὰ δεισιδαιμονία καὶ μοιρολατρεία εἶχαν φτάσει σὲ πολὺ ὑψηλὰ ἐπίπεδα, ὁ θεσμὸς τῆς ἀδελφοποιίας ἀνθίζει στὶς τουρκοκρατούμενες ἐλληνικὲς περιοχὲς ἀκόμα καὶ μεταξὺ ἀτόμων ποὺ ἀνῆκαν σὲ διαφορετικὲς ἐθνότητες (π.χ. Ἑλληνας—Ἀλβανοὶ ἢ Τοῦρκοι)².

Μὲ τὴν ἀδελφοποιία, ὅπως καὶ μὲ τὴν κουμπάρια³ ἢ τὸ γάμο μὲ ἰσχυρὲς καὶ πολυπληθεῖς οἰκογένειες, ἀναζητοῦν οἱ ὑπόδουλοι στηρίγματα καὶ συμμάχους γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς ποικιλόμορφους κινδύνους ποὺ τοὺς ἀπειλοῦν⁴.

1. Ὁ.π., σσ. 318-319, 334.

2. Ὁ.π., σσ. 322, 338.

3. Ἡ κατάσταση αὐτὴ σκιαγραφεῖται μὲ ἐπιγραμματικὴ παραστατικότητα στὸ παρακάτω κλέφτικο τραγούδι ἀπὸ τὴν Καστανιά Εὐρυτανίας :

*Ἄνάρια, ἀνάρια τὰ ῥιχναν οἱ κλέφτες τὰ ντουφέκια
ἦταν οἱ δόλιοι λιγοστοί, πέντ' ἔξι, ὀχτὼ νομῆτοι
κι ὁ καπετάνιος ἔλεπε μὲ δυὸ, μὲ τρεῖς λεβέντες.
Πάει νὰ βαφτίσ' ἓνα παιδί, νὰ κάν' ἓναν κουμπάρο,
νὰ τὸ 'χ' ὁ μαῦρος γύρισμα, νὰ τὸ 'χη ἀποκοῦμι.*

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΚΛ. ἀρ. 2005, σ. 56 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952) : «Ὁ θεσμὸς τῶν ἀδερφοποιητῶν, βλάμηδων, ἴσχυε εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι πρὸ πεντηκονταετίας. Ἐκτοτε ἐξέλιπε, διότι τὰ κρατικὰ μέτρα ασφαλείας περιώρισαν σημαντικῶς τὴν δρᾶσιν τῶν ληστῶν, ζωοκλεπτῶν καὶ λοιπῶν κακοποιῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔδρων εἰς βάρος τῶν μὴ διαθετόντων δύναμιν. Διότι πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἀδερφοποιοὶ (βλάμηδες) εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην ἐγίνοντο ἰδίᾳ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἐστεροῦντο πολλῶν συγγενῶν, ὥστε νὰ ἔχωσι δύναμιν, καὶ συνεπῶς ἦταν ἐδάλωτοι εἰς τοὺς ληστές, ζωοκλέπτας καὶ λοιποὺς παλιανθρώπους. Διὰ τὴν ἀπόκτησιν λοιπῶν δυνάμεως, ασφαλείας συνεδέοντο μετ' ἄλλων διὰ τῆς ἀδερφοποιίας (βλαμοσύνης) καὶ οὕτως ἠσύχαζον ἀπὸ ληστρικὰς ἐνοχλήσεις. Δηλ. ὁ ληστής ἔπρεπε νὰ σκεφτῆ καλὰ, προτοῦ πειράξ' ἄνθρωπο ποὺ 'χε βλάμηδες, γιατί οὐ βλάμ' εἶχε τὸ αἷμα τ' γιὰ τοῦ βλάμ' τ'». Βλ. καὶ ΚΛ. ἀρ. 1161 Β, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938), ΚΛ. ἀρ. 1161 Δ, σσ. 31-32 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938), ΚΛ. ἀρ. 1105, σ. 134 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Κρήτη 1937), ΚΛ. ἀρ. 2418, σσ. 133-134 (συλλ. Ἄναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).

Μετά την άπελευθέρωση ή αδελφοποιία διατηρείται σε φθίνοντα ρυθμό, που συμβαδίζει με την εμπέδωση της κρατικής έννομης τάξης και τη διάδοση της παιδείας. Στο μαρσμό της συνετέλεσε βέβαια και η απαγόρευση της από το Κράτος και την Έκκλησία¹. Έτσι, ενώ κατά το δέκατο ένατο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού² το έθιμο ζή, μετέπειτα αυτό διατηρείται σχεδόν αποκλειστικά στη μνήμη των παλιότερων γενιών.

Στη σύντομη αυτή ιστορικοκοινωνική αναδρομή³ φαίνεται ότι το έθιμο της αδελφοποιίας εμφανίζεται στον έλλαδικό και μικρασιατικό χώρο ήδη από την όμηρική εποχή και με διάφορες αύξομειώσεις, που βαδίζουν παράλληλα με τις κοινωνικοπολιτισμικές μεταβολές, έξακολούθησε δέ να ζή στα γεωργοκτηνοτροφικά στρώματα του λαού μέχρι και τον εικοστό αιώνα.

Θά θέλαμε βέβαια να ύπογραμμίσουμε ότι οι διαφορετικές κοινωνικοπολιτισμικές δομές, οι όποιες δίνουν και το ύφος της εποχής, του χρόνου, δέν μπορούν να κλειστούν στις πολύ εύρειες έννοιες και με μεγάλες γραμμές — πλαίσια, όπως π.χ. «άνεξαρτησία του άτομου, πρωτόγονος τρόπος σκέψευς» κλπ., έννοιες με πολλές διαστάσεις και βαθιές τομές, συνυφασμένες και με εύρύ φάσμα ψυχοθρησκευτικολατρευτικών καταβολών. Πρέπει δέ να δοϋμε το φαινόμενο κάτω από αυτό το πρίσμα και πιστεύουμε ότι κοινωνικοπολιτισμικά για την εποχή που το γέννησε άποτελεί σκέψη άκριβείας και όργάνωσης, πυρήνες των όποιων ένυπάρχουν σε κοινωνικο-νομικοπολιτισμικά φαινόμενα και διατάξεις.

Ύστερα από την πολύ σύντομη αυτή ματιά στην ιστορία του θεσμού, που νομίζουμε ότι θά είναι χρήσιμη και κατά τη διαπραγμάτευση του θέματός μας, έρχόμαστε στην εξέταση των πτυχών της αδελφοποιίας, που σχετίζονται άμεσα με το σταυρό.

2. Όνόματα σχετικά με το θεσμό.

Πολύ έμφανής είναι γλωσσικώς ή παρουσία του σταυρού στα όνόματα, που δηλώνουν τους αδελφοποιητούς και τους συγγενείς τους. Ό σταυρός σ' αυτή τη

1. Βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου, ό.π., σ. 322.

2. Βλ. ένδεικτικώς ΚΛ. άρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκα, Μαρούλα Έλασσόνος 1952), ΚΛ. άρ. 2011, σ. 8 (συλλ. Καλλιόπης Βαϊνά, Βογατσικό Καστοριάζ 1952), ΚΛ. άρ. 2030, σσ. 14-15 (συλλ. Γ. Κοντοστεργίου, Μικρά Γότιστα Ήπειρου 1953), ΚΛ. άρ. 4126, σ. 260 (συλλ. Άννης Παπαμιχαήλ-Κουτρούμπα, Μυρσίνη Πρεβέζης 1979).

3. Περισσότερα για το θεσμό της αδελφοποιίας και πλούσια βιβλιογραφία βρίσκει κανείς στη σχετική μελέτη του Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου.

φασματική παρουσία λειτουργεί κατά δύο τρόπους. Κατά τὸν πρῶτο (I) ὁ σταυρὸς δίνει τὴν ὀνομασία τῶν μουμένων — ἀδελφοποιητῶν ἢ τῶν ἀδελφῶν τους, ἐνῶ στὸ δεύτερο (II) χρησιμοποιεῖται ὡς πρῶτο συνθετικὸ πολλῶν ὀνομάτων, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ἀδελφοποιητοὺς ἢ τοὺς συγγενεῖς τους.

I. Σταυρὸς καὶ ὀνομασία μουμένων — ἀδελφοποιητῶν.

Οἱ ἀδελφοποιητοὶ καὶ τὰ ἀδέλφια τους.

Σχετικὰ μὲ τὸν πρῶτο τρόπο λειτουργίας (ὀνοματοποιητικῆς) τοῦ σταυροῦ στὰ ὀνόματα τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας ὑπογραμμίζεται ἡ ὀνομασία σταυρὸς πρὸς δήλωσιν τοῦ μνηθέντος, τοῦ ἀδελφοποιητοῦ : «Σταῦρος (= ἀδελφοποιητὸς)· σταυραδερφός — σταυραδερφή = ὁ ἀδελφός ἢ ἀδελφή (σταυραδερφή) τοῦ σταύρου (ἀδελφοποιητοῦ)». «Σταῦρος: σταυράδελφος»¹.

Ἀπὸ τῆ λέξι σταυρὸς προέρχεται ἀναμφίβολα καὶ ἡ ὀνομασία σταύρης, ποὺ σημαίνει τὸν ἀδελφὸ τῶν νέων, οἱ ὅποιοι ἐνώνονται μὲ τὸ δεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας : Σταύρης λεγόταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ νέου ἐκείνου, μὲ τὸν ὅποιο κάποιος ἔγινε ἀδελφὸς ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου (Ἀνασελίτσα Κοζάνης καὶ Λάκκα Πέλλης)².

II. Ὁ «σταυρὸς» ὡς πρῶτο συνθετικὸ τῶν ὀνομάτων τῆς ἀδελφοποιίας.

α. Ὀνόματα ἀδελφοποιητῶν.

Πολὺ συχνότερα βρίσκομε τὸ σταυρὸ ὡς πρῶτο συνθετικὸ ὀνομάτων, ποὺ σημαίνουν τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, αὐτοὺς δηλ. ποὺ μὲ τὴν τελετουργία τῆς ἀδελφοποιίας γίνονται ἀδέλφια. Ἔτσι οἱ μετέχοντες, μουόμενοι ὀνομάζονται σταυραδέρφια, σταυράδελφοι, σταυραδερφοὶ ἢ ἀδέρφια στὸ Εὐαγγέλιο, μπράτιμοι στὸ Εὐαγγέλιο, σταυραδέρφια-μπραζέρηδες κλπ.³ Σταυράδελφος (ὁ, σταυρὸς + ἀδελφός), τεχνητοί

1. Δελτία Ἱστορ. Λεξ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κ.Α., ἀρ. 668, σ. 14 (συλλ. Τσικόπουλου, Καταφύγι Κοζάνης 1912) καὶ Κ.Α. ἀρ. 669, σσ. 60-61 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915).

2. Δελτία Ἱστορ. Λεξ.

3. «Ὀνόματα ἀδελφοποιητῶν : μπράτιμα, παραγάμπρια, παράνοφοι. Ἡ νόφη χαρίζει στὴς παράνομφες ἓνα μαντήλι καὶ ὁ γαμβρὸς τὸ ἴδιο στοὺς μπράτιμοις». (Κ.Α. ἀρ. 1981, σ. 4 (συλλ. Ἀνδρέου Καραμανάκου, Γιαννωτὰ Ἐλασσόνας 1952). «Ἀδελφοποιός, πρῶφ. ἀδερφοπτὸς = ἀδελφοποιητὸς : ὁ παράνομος, βελάμης καὶ βλάμης κατὰ τοὺς Ἀλβανούς. Ἡ ἀδελφοποιία ἐν Ἠπειρῷ τελεῖται δι' ἱεροτελεστίας» (Κ.Α. ἀρ. 318, σ. 3 (συλλ. Α. Γόνιου, Ἠπειρος 1876). «Ἀδελφοποιός: τὸ ἄλλως σταυραδέρφι» (Κ.Α. ἀρ. 288, σ. 102 (συλλ. Συμ. Μανασσίδου, Μαράσια Ἀδριανουπόλεως 1886). «Σταυραδέρφια, μπραζέρηδες, σταυραδελφή, σταυροκουνιάδα» (Κ.Α. ἀρ. 2175, σ. 5 (συλλ. Γεωργ.

ἀδελφοί¹. Σταυραδέρφια ἢ ἀδέρφια στὸ *Εὐαγγέλιο*². σταυραδέρφια ἢ μπράτιμοι στὸ *Εὐαγγέλιο*³. «σταυραδέρφια, πνευματικοὶ ἀδελφοί»⁴.

Δροσοπούλου, Κεραμιδιά καὶ χωρία τέως Δήμου Πηνειῶν *Ἡλείας* 1955). «*Σταυράδερφος* = βλάμης, μπράτιμος» (Κλ. ἀρ. 756, σσ. 78, 148 (συλλ. Β. Ρέκια, *Ἡπειρος* 1924). «*Σταυραδέρφια, μπραζέρηδες, βλάμηδες*... Ὁ ὄρκος τῶν βλάμηδων ἐδίδετο ἐμπρὸς σὲ *Εὐαγγέλιο*» (Κλ. ἀρ. 2125, σσ. 13, 14 (συλλ. Σπυρ. Καράμπελα, *Σκυλλουντία Ὀλυμπίας Ἡλείας* 1954). *Ἀθρωπιτός*: φίλος, κυρίως ὁ γινόμενος ἄλλοτε δι' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς, νῦν δὲ τοῦ ἔθους τούτου μὴ ὄντος ἐν χρῆσει, λέγεται πᾶς φίλος» (Κλ. ἀρ. 300, σσ. 5, 19 (συλλ. Π. Μακρῆ, Βιθυνία 1894). «Ἄλλες ὀνομασίες τῶν ἀδελφοποιητῶν βλ. εἰς Νικολ. Α. Βέη, Ἀρκαδικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, Δημῶδη ἔσηματα Φιγαλίας μεθ' ὑπομνημάτων, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901) σ. 225, καὶ Γεωργίου Μιχαηλίδου - Νουάρου, ὁ.π., σ. 323.

1. Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 198, σ. 226 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1880).

2. Κλ. ἀρ. 1977, σσ. 3-4 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἐλασσόνος 1952).

3. Κλ. ἀρ. 1975, σσ. 12, 36 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκοῦδι Ἐλασσόνος 1953).

4. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1100, σ. 12 (συλλ. Ὑπαπαντῆς Γιαννικοπούλου, Βαλτεσινίκον Γορτυνίας 1976). Βλ. ἐπίσης Ἰω. Λαμπρίδου, *Ζαγοριακά*, Ἀθήναι 1870, σ. 175, Παν. Ἀρ. βαλτινίου, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου, Ἀθήναι 1880, σ. 69, Ν. Γ. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις, ἐν Ἀθήναις 1904, σσ. 269, 1113, ἀρ. 482, Εἰρήνης Σπανδωνίδου, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σ. 414, Δημ. Α. Πετροπούλου, Λαογραφικὰ Σκοπέλου - Πέτρας (Ἀνατολικῆς Θράκης), ἸΔ' Ἀδελφοποιεῖα, Ἀρχ. Θρακ. Θησ. Η' (1941-42), σσ. 171-172, Α. Μ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιεῖα εἰς τὴν Μάνην, Λαογρ. Π' (1950), σ. 30 κ.εξ., Πέτρου Βλαστοῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Τέχνες καὶ σύνεργα, Ἀθήνα 1976², σσ. 412-413, Κλ. ἀρ. 229, σ. 226 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Χατζηγήριον Κεσσάνης 1880), = Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 198, σ. 226 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1880), Κλ. ἀρ. 140, σ. 344 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Χατζηγήριον Κεσσάνης 1882), Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως ἀρ. 770, σ. 129 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1882), Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως ἀρ. 1309, σ. 62 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1883), Κλ. ἀρ. 288, σ. 102 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Μαράσια Ἀδριανουπόλεως 1886), Ἱστορ. Λεξ. Χφ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 2190, σ. 114 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Αἶνος 1896), Κλ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Ἡπειρος 1910), Κλ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδου, Γορτυνία [1917]), Κλ. ἀρ. 676, σ. 94 (συλλ. Ν. Λάσκαρι, Λάστα [1924]), Κλ. ἀρ. 756, σ. 78 (συλλ. Β. Ρέκια, Ἡπειρος 1925), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 453, σ. 80 (συλλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἰμβρος [1928]), Κλ. ἀρ. 1159 Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Σαρατζᾶς (Χρυσοκελλαριά) Πυλίας 1938), Κλ. ἀρ. 1160 Α, σ. 151 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λῆμιος (Βάρος) 1938) Κλ. ἀρ. 1161 Β, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἐλος) 1938), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 630, σ. 12 (συλλ. Νικηφ. Κυπραίου, Πάρος 1940), Κλ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκα, Μαγούλα Ἐλασσόνος 1952), Κλ. ἀρ. 1959, σ. 9 (συλλ. Ἐμμ. Σορώτου, Οἶα Θήρας 1953), Κλ. ἀρ. 1966, σσ. 15-16 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνος 1953), Κλ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Α. Τσέλιου,

Γιὰ τοὺς ἀδελφοποιητοὺς ἢ ἀδερφοχτοὺς ὑπάρχει καὶ ἡ ὀνομασία *σταυροκουνιάδοι*¹.

Γιὰ τὶς ἀδελφοποιητέες, τὶς γυναῖκες ποὺ συνδέονται μὲ τὸ δεσμό τῆς ἀδελφοποιίας, ἀπαντοῦν οἱ ὄροι *σταυραδερφές, σταυροδιρφές*² καὶ *ἀδελφοποιητέες*³. «*Σταυραδερφές* : *Ἐνωσαν τὸ αἷμα τους καὶ ὁ παπᾶς τὶς διάβαξε μιὰ εὐχὴ καὶ γίνονταν ἀδελφοποιητέες*» (Ρουμλούκι Μακεδονίας)⁴.

Ὁ ὄρος *σταυραδερφή* ἢ *σταυραδέρφη*⁵ δηλώνει καὶ τὸ κορίτσι, ποὺ ἐπαιζε πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν ὀπωσδήποτε συνηθέστερη ἀδελφοποίηση τῶν ἀνδρῶν καὶ χωρὶς τὴν παρουσία του δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ τελετουργία γιὰ τὴ σύναψη τοῦ δεσμοῦ, τουλάχιστο μεταξὺ πολλῶν ἀτόμων. Ὁ ἴδιος ἰσχυρὸς πνευματικὸς δεσμός, ποὺ ἔνωσε τοὺς σταυραδερφοὺς μεταξὺ τους, ἔνωσε καὶ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτοὺς μὲ τὴ σταυραδερφή: «*Σταυραδερφή λέγεται ἡ παρισταμένη κατὰ τὴν ἀδελφοποίησιν παρθένος, ἣν οἱ ἀδελφοποιητοὶ ἢ σταυραδελφοὶ (οἱ δι' ὄρκου ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀγίων εἰκόνων ἐνώπιον ἱερέως ὁμολογήσαντες πίστιν καὶ φιλίαν πρὸς ἀλλήλους) τιμῶσι καὶ προστατεύουσιν ὑπὲρ ἀδελφῆν*»⁶. Ὁ ὄρος *σταυραδερφές* δηλώνει τὰ δυὸ κορίτσια,

Κρούβρυση Ἐλασσόνας 1953), Κλ. ἀρ. 2272, σ. 47 (συλλ. Χαράλ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955), Κλ. ἀρ. 2382, σ. 206 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι. Ἰωαννίνων 1961), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 920, σ. 94 (συλλ. Ν. Κοντοσόπουλου, Γιδᾶς Ἡμαθίας 1970), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 970, σ. 6 (συλλ. Μαρουδη Παναθανασίου, Ἀρναία Χαλκιδικῆς 1972) κ.ά.

Ὁμοια πνευματικὴ συγγένεια φανερώνει ὁ ὄρος *σταυραδέρφια*, ὅταν δηλώνη ὅσους ἔχουν τὸν ἴδιο ἀνάδοχο, τὸν ἴδιο νουνό. Βλ. Νικολάου Ἀνδριώτη, Τὰ σύνθετα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἰμβρου, Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 20 (1955), σ. 238, Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 174, σ. 51 (συλλ. Ἱ. Κυριακοῦ, Θήρα [1889]), «*Σταυραδέρφια (τὰ): ταῦτόν μὲ τὸ ἐν Λήμνῳ καταδέρφια*» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 453, 3, σ. 80 (συλλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἰμβρος [1928]), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 918, σσ. 366, 520 (συλλ. Ι. Γιούργαλη, Πισπιλοῦς Χίου 1970), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1013, σ. 149 (συλλ. Χ. Καρατζάνου, Πολύχιτος Λέσβου 1973).

Τὸν ὄρο *σταυραδέρφια* βρισκόμασ καὶ μὲ ἄλλη σημασία : «*Σταυραδέρφια (τὰ): ἀδέρφια ἀπὸ ἄλλον πατέρα ἢ ἄλλη μητέρα (παλιὰ ἐλλήν. ἑτεροθαλεῖς ἀδελφοί)*» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 428, σ. 109 (συλλ. Δημ. Πουλλάκη, Θήρα 1924).

1. Κλ. ἀρ. 1161Δ, σσ. 31—32 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938).
2. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 920, σ. 94 (συλλ. Ν. Κοντοσόπουλου, Γιδᾶς Ἡμαθίας 1970).
3. Βλ. Α. Μ. Γεωργοπαπαδάκου, ὁ.π., σ. 30.
4. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1068, σ. 34 (συλλ. Γ. Μερίκη, 1975).
5. Ν. Γ. Πολίτου, ὁ.π., σ. 269.
6. Ὁ.π., σ. 1113. Πρβλ. καὶ Νικολ. Α. Βέη, ὁ.π., σ. 226 : «Ὅπως δὲ γίνῃ ἡ σταυραδελφότης, πρέπει νὰ παρίσταται κατὰ τὴν τελετὴν μία κόρη ἄνηβος εἰ δυνατόν, ἢ ὁποῖα μετὰ ταῦτα θεωρεῖται ἀδελφὴ τῶν βλάμηδων ὑποχρεωμένων νὰ ἀποκαταστήσωσι ταύτην παρέχοντες αὐτοὶ τὴν προῖκα».

πού απαιτούνται ένιοτε για την άσκηση του τελετουργικοῦ τῆς ἀδελφοποιίας¹. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἔκφραση «σὰ σταυραδέφια» πού χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ χαρακτηρίση τὴν πολὺ στενὴ φιλία².

Τὰ ὑποκοριστικά του σταυραδερφή³ σταυραδερφούλα, σταυραδερφίτσα κλπ. ἔχουν καὶ τὴ σημασία «πολυαγαπημένη» καὶ προσεπιμαρτυροῦν γιὰ τὸν ἰσχυρὸ δεσμό, ὁ ὁποῖος ἔνωσε τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, ὅπως φαίνεται ἐνδεικτικὰ στὰ παρακάτω παραδείγματα:

«Ἐγὼς πὸν περνοδιάβαινα, κόρη σταυραδερφούλα,»⁴.

«Στὸ εἶπα, περδικούλα μου καὶ σταυραδελφούλα μου»⁵.

«Μὲ δὲ ξέρ'ς, σταυρουδιρφίτσα μ', οἱ μ'κροὶ τραῶν τὰ μῆλα καὶ τ'ς τρανοὺς μονογιάν' τὰ δόδγια; (ἔξ αἰτίας τῶν παιδιῶν μαλώνουν οἱ μεγάλοι)»⁶.

β. Ἄλλοι συγγενεῖς τῶν ἀδελφοποιητῶν.

Οἱ ὄροι σταυραδερφός, σταυραδερφή κλπ. δηλώνουν ἐπίσης τοὺς ἀδελφούς⁷ καὶ τίς ἀδελφές⁸ τῶν ἀδελφοποιουμένων καὶ ὄχι μόνο τοὺς ἀδελφοποιητοὺς, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω: «... οἱ ἀδελφοποιηθέντες λέγονταν μπράτιμοι ἢ βλάμηδες

1. Κλ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

2. «Ὅταν εἶναι φίλοι καρδιακοί, λένε: ἔ μορέ, σὰ σταυραδέφια» (Κλ. ἀρ. 1160Γ, σ. 128 (συλλ. Γ. Μέγα, Ἀἴμωνος (Σβέρδια) 1938)· πρβλ. τοῦ ἴδιου σ. 151· σταυραδέφια' οἱ πολὺ στενοὶ φίλοι» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 630, σ. 12 (συλλ. Νικηφ. Κυπραίου, Πάρος 1940).

3. Μαρτυρεῖται καὶ ὁ τύπος σταυράδερφη: «Ἐπιασα μὲ σταυράδερφη νὰ πλένη τὰ σκουτιὰ μου». (Γ. Χρ. Χασσιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημοτικῶν ἔσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1866, σ. 78). Γιὰ τοὺς ὄρους σταυραδέρφη-σταυραδελφούλα βλ. καὶ Εὐαγγ. Στ. Τζιάτζιου, Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, ἐν Ἀθήναις 1928, σσ. 60, 112, Εἰρήνης Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σσ. 76, 438, Πέτρου Βλαστοῦ, δ.π., σσ. 412-413.

4. Εὐαγγ. Στ. Τζιάτζιου, δ.π., σ. 60.

5. Κλ. ἀρ. 1478, σ. 53 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1941).

Πρβλ. καὶ τὸ ἐπόμενο: «Ἀπὸ τὴν πόρτα σου περνῶ, μαρὴ σταυραδελφούλα μου, |κι ἀπὸ τὴ γειτονιά σου, μαρ' γειά σ', ἀγάπη μ', γειά σου, |κι ἀκούω μαγγάνια πὸ βροντοῦν, ἀνέμες π' ἀνεμίζουν» (Εἰρήνης Σπανδωνίδη, δ.π., σ. 76).

6. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1068, σ. 36 (συλλ. Γ. Μελίκη, Ρουμλούκι Μακεδονίας 1975).

7. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928).

8. Ὁ.π., σ. 63, Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλίας 1952).

καὶ οἱ συγγενεῖς σταυροπατέρας, σταυρομάννα, σταυραδέλφια»¹. «Σταυραδερφή: ἡ ἀδερφή τοῦ ἀδερφοποιτοῦ μου»².

¹Επίσης οἱ ὄροι σταυροκουριάδος,³ σταυροκουριάδα⁴ χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν ἴδια σημασία καὶ δηλώνουν τόσο τοὺς ἀδελφοποιητοὺς ὅσο καὶ τοὺς ἀδελφούς ἢ τὶς ἀδελφές τους.

²Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις, πού ἀναφέρθηκαν, ὁ σταυρὸς χρησιμοποιεῖται συχὰ ὡς πρῶτο συνθετικὸ ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα δηλώνουν ἄλλους συγγενεῖς αὐτῶν πού ἐνώνονται μὲ τὸ δεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας. Ἔτσι ἔχομε τὰ ὀνόματα σταυρομάννα⁵, σταυροπατέρας⁶, σταυρογυῖος⁷ πρὸς δήλωση τῆς μάννας, τοῦ πατέρα ἢ τοῦ γυιοῦ τοῦ ἀδελφοποιητοῦ ἢ τῆς ἀδελφοποιητῆς: «σταυρομάννα: ἡ μάννα τοῦ σταύρου· σταυροπατέρας: ὁ πατέρας τοῦ σταύρου (ἀδελφοποιητοῦ)»⁸. «Μπραζέρης

1. Κλ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνος 1953)· βλ. καὶ Κλ. ἀρ. 2030, σσ. 14 - 15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953).

2. Δ η μ. Λ ο υ κ ο π ο ὕ λ ο υ, Ποιμενικά τῆς Ρούμελης, Ἄθηναι 1930, σ. 211· βλ. καὶ Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1020, σ. 53 (συλλ. Σπ. Χρηστίδης, Κοκκινιά Θεσπρωτίας 1973).

3. Κλ. ἀρ. 1161Δ, σσ. 31 - 32 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938), Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, ὁ.π.).

4. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), Κλ. ἀρ. 2175, σ. 5 (συλλ. Γεωργ. Δροσοπούλου, Κεραμιδιὰ καὶ χωριά τέως Δήμου Πηνειῶν Ἡλείας 1955).

5. Βλ. ἐνδεικτικῶς Κλ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Ἡπειρος 1910), Κλ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδης, Γορτυνία [1917]), Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), Κλ. ἀρ. 1161Β, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938), Κλ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκα, Μαγούλα Ἐλασσόνος 1952), Κλ. ἀρ. 2005, σσ. 83-86 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτ/νίας 1952), Κλ. ἀρ. 1966, σ. 15 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνος 1953), Κλ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνος 1953), Κλ. ἀρ. 1975, σ. 12 (συλλ. Ἄθων. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνος 1953), Κλ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχ. Καμπέρη, Πεντάλοφος Βοῦου Κοζάνης 1962).

6. Κλ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδης, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 1966, σ. 15 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 1975, σ. 12 (συλλ. Ἄθων. Παπανικολάου, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχ. Καμπέρη, ὁ.π.).

7. Κλ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασίλη, Ἡπειρος 1910), Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 1966, σ. 15 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, ὁ.π.), Κλ. ἀρ. 2382, σ. 206 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961).

8. Κλ. ἀρ. 669, σ. 61 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915).

και σταυραδερφός ἐλέγοντο και οἱ πάλοι ποτέ γινόμενοι ἀδελφοποιητοί. Οὗτοι ἐκάλουν σταυρομάννα και σταυροπατέρα τοὺς γονεῖς ἐκάστου αὐτῶν»¹. «Τοὺς γονεῖς, πὸν πιάναμαν ἀδελφοποιητούς, τοὺς λέγαμαν σταυρομάννα και σταυροπατέρα»². «Σ' ἓνα σταυροπατέρα του, σ' ἓνα σταυραδελφό του»³. «Ἀδελφοποιῖα ἐπιχωριάζει μὲ τὴν λέξιν ἀδελφωσιά· οἱ ἀδελφοποιηθέντες λέγονταν μπράτιμοι ἢ βλάμηδες και οἱ συγγενεῖς σταυροπατέρας, σταυρομάννα, σταυραδέλφια. Γίνεται αὕτη εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τελέσεως ἱεροτελεστίας ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ὅστις ἐν ἀρχῇ ζώνει τοὺς δύο μὲ μῖαν ζώνη και ἔπειτα διαβάζει εὐχάς. Ἀποτέλεσμα ταύτης εἶναι ὅτι ἀπαγορεύεται νὰ πάρη γυναῖκα ὁ εἰς τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἄλλου»⁴.

Σταυροπατέρας και σταυρομάννα ὀνομάζονται ἐπίσης ρητὰ οἱ γονεῖς τῆς σταυραδερφῆς, τοῦ κοριτσιοῦ πὸν ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴ σύναψη τῆς ἀδελφοποιίας μεταξὺ ἀνδρῶν⁵. Ἀκόμη σταυροπατέρας και σταυρομάννα ἀποκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς μπράτιμοις και τὶς «διρπουφτές» οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων: «Οἱ μπράτιμοι και οἱ διρπουφτές ἀποκαλοῦν τοὺς γονεῖς τῶν μελλονύμφων μὲ τὸ ὄνομα 'σταυροπατέρα' και 'σταυρομάννα' και μεταξὺ τους 'μπράτιμ' και 'διρπουφτῆ'»⁶. Τὰ ἴδια ὀνόματα χρησιμοποιοῦν αὐτοὶ πὸν παντρεύονται γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ βλάμη: «Ἡ μάννα τοῦ βλάμη (παράνομφον) εἶναι σταυρομάννα στὸ ἀντρόγυνο»⁷. «Σταυροπατέρας: πατήρ τοῦ βλάμη, κατέχων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου»⁸.

¹Επίσης σημειώνομε τοὺς ἄλλους σταυρο(ν)θειά⁹ και σταυρο(ν)μπάρμπας¹⁰

1. Κλ. ἀρ. 125, σ. 17 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδη, Γορτυνία [1917]).

2. Κλ. ἀρ. 2382, σ. 206 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, ὁ.π.).

3. Νικολ. Α. Βέη, Ἀρκαδικὰ γλωσσικά μνημεῖα..., ὁ.π., σ. 223.

4. Κλ. ἀρ. 1971 σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρούβρυση Ἐλασσόνας 1953).

5. Κλ. ἀρ. 2005, σ. 85 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952).

6. Κλ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχαὴλ Καμπέρη, Πεντάλοφος Βοῦτου Κοζάνης 1962).

7. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 874, σ. 67 (συλλ. Τάσου Παπαποστόλου, Αἰδηψὸς Εὐβοίας 1965).

8. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 541, σ. 54 (συλλ. Γ. Κουρμούλη, Καλαμπάκα Θεσσαλίας 1933).

⁹Ἄλλοι ὀνομάζονται «σταυροπατέρας κι σταυρομητέρα ὁ ἀνδρας και γυναῖκα πὸν ἐξυπηρετοῦσαν τὸν γάμο». (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 1078, σ. 183 (συλλ. Ἄντ. Μπουσμπούκη, Νάουσα Μακεδονίας 1975). Σημειώνομε τέλος ὅτι σταυρομάννα ἀποκαλεῖται σὲ μερικὰ μέρη ἢ ἡλικιωμένη (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 700γ, σ. 286, (συλλ. Ἄν. Καρανασάση, Νίσυρος - Λειψὸλ 1957), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 221, σ. 344 (συλλ. Χ. Σακελλαριάδου, Γορτυνία 1919)· βλ. και Δ. Πουλάκη, Λεξικὸν ἰδίᾳ τῆς Σικίνου και τινῶν ἄλλων τόπων, Ζωγράφ. Ἀγῶν Β', ἐν Κων/λει 1896, σ. 13), ἐνῶ τὰ σταυροπατέρας - σταυρομάννα ἀποτελοῦσαν στὴ Λευκάδα τιμητικὴ προσφώνηση νέων πρὸς γέροντες, τῶν ὁποίων δὲν ἤξεραν τὸ ὄνομα.

9. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτ/νίας 1952).

10. Κλ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ.π.).

πρὸς δήλωση τῆς θείας ἢ τοῦ θείου τοῦ ἀδελφοποιητοῦ κάποιου: «σταυροθειά: ἡ θεία τοῦ σταύρου (ἀδελφοποιητοῦ)»¹.

3. Πραγματική, σημειωτική, νοηματική παρουσία τοῦ σταυροῦ στὸ θεσμό.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀδελφοποιητῶν καὶ τῶν συγγενῶν τους, ὁ σταυρὸς ὑπάρχει στὴν ἀδελφοποιία ὡς ἀντικείμενο καὶ πράξη, ὡς πράξη- «σταύρωμα» – σημείωση καὶ σὲ νοητικὸ συσχετισμὸ μὲ τὸ χρόνο τελέσεως τοῦ ἐθίμου καὶ συνάψεως τοῦ δεσμοῦ – νοηματικὴ σύνδεση.

Ὡς ἀντικείμενο καὶ πράξη κατὰ τὴν ἀδελφοποιία μαρτυρεῖται σταυρὸς στολισμένος μὲ λουλούδια, ποὺ παραχώνεται στοὺς ἀγρούς καὶ μένει σὰν νεκρὸς ἐπὶ σαράντα ἡμέρες: «... φκιάνουν κάθε παρέα ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα καὶ τὸν παραχώνουν στοὺς ἀγρούς... τὸν ἀφήνουν σαράντα ἡμέρες μέσα καὶ τὸν ξεθάπτουν τοῦ Ἁγίου Λαζάρου. Τὰ κορίτσια δὲ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν παρέα φωνάζονται μεταξύ τους ἀδελφές...»².

Τὸ τελετουργικὸ τῆς πράξης αὐτῆς, ὅπως γίνεται φανερό, ταξινομεῖται στὸ συμβολισμὸ: σταύρωση καὶ ἀνάσταση.

Ὡς πράξη – «σταύρωμα» συναντοῦμε τὸ σταυρὸ σὲ περιπτώσεις ὅπως στὴν ἀκόλουθη, ὅπου μνημονεύεται ρητὰ τὸ σταύρωμα τῶν ἀδελφοποιουμένων – σταυραδερφῶν ἀπὸ τὸν παπὰ στὴν ἐκκλησία μὲ τὴν ἀγία ζώνη: «Σταυραδέρφια (τά): θετοὶ ἀδελφοί, γινόμενοι τοιοῦτοι διὰ θρησκευτικῆς τελετῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει, ὅπου μετέβαινον ἄλλοτε πρὸς ἀδελφοποίησιν, καθ' ἣν ὁ ἱερεὺς μεταξὺ ἄλλων τόπων ἐσχημάτιζεν ἐπ' αὐτῶν καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς ἀγίας ζώνης»³.

Φαίνεται ὅτι τὸ «σταύρωμα» αὐτό, μολοντί δὲν ἀναφέρεται σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, ὑπῆρχε πάντα κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀδελφοποιίας. Εἶδος δὲ «σταυρώματος» πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐπίσης καὶ ἡ σύναψη τῶν χειρῶν τῶν ἀδελφοποιουμένων, ἢ θέση τῶν βραχιόνων τους κατὰ τὴν ἔνωση τοῦ αἵματός τους κλπ., ὅπως θὰ δοῦμε καὶ παρακάτω.

Νοηματικὴ σύνδεση μὲ τὴν ἔννοια σταυρὸς – σταύρωση ὑπάρχει, ὅπως γίνεται φανερό, στὴν ἀνάγνωση εὐαγγελίων τῆς Μεγάλης Πέμπτης⁴ στὸ τελετουργικὸ τῆς ἀδελφοποιίας, ἀφοῦ θέμα τους εἶναι ἡ σταύρωση.

1. Κλ. ἀρ. 669, σ. 61 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915).

2. Κλ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, Ἀμούριον Ἐλασσόνος 1953).

3. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 321γ, σ. 413 (συλλ. Ἁ. Παπαδοπούλου, Χαλκιδικὴ 1920).

4. Βλ. παρακάτω σ. 26.

4. Αίτια χρήσεως τοῦ σταυροῦ καὶ δημιουργίας τῶν ὀνομάτων τοῦ θεσμοῦ.

Ἐρχόμενοι τώρα στὴν ἀναζήτηση τῆς αἰτίας τῆς σύνδεσης τοῦ σταυροῦ μὲ τὸ θεσμὸ τῆς ἀδελφοποιίας εἶτε ὑπὸ τὴ μορφή τῆς χρήσης – πράξης εἶτε ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ δανεισμοῦ καὶ τῆς χρησιμοποίησέως του γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ὀνομασίας τῶν μουμένων καὶ τῶν συγγενῶν τους, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ περάσουμε ἀπὸ τὶς διάφορες μορφές – τρόπους τοῦ τελετουργικοῦ καὶ τὸ χρόνο τελέσεως, ποὺ σκιαγραφοῦν τὸ διάγραμμα τοῦ θεσμοῦ.

5. Φορεῖς δημιουργοί. Ἡ δημιουργία τῶν φορέων – ἀτόμων. Σκεπτικὸ τοῦ θεσμοῦ.

Ἡ ἀδελφοποιία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας¹ ἀποσκοποῦσε στὴν ἰσχυροποίηση τῶν συνδεομένων μεταξὺ τους μὲ τὸ θεσμὸ αὐτὸ ἀτόμων γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς πιέσεις τοῦ κατακτητῆ².

Οἱ σταυραδερφοὶ «ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ ντυφεκιοῦ καὶ τοῦ κλαριοῦ. Μὲ τὴν ἀδελφοποιία δημιουργοῦσαν ἓνα εἶδος ἐταιρείας καὶ ὁ καθένας εὗρισκε ἔμπιστον ἄνθρωπο στὸ κάθε χωριό. Καὶ ἀκριβῶς, γιὰ νὰ πλατύνουν τὸν κύκλο τους, ἀκολουθοῦσαν τὸ σύστημα τῶν δυνάδων. Ὁ καθένας δηλαδὴ ἀνελάμβανε νὰ βρῆ ἓνα πρόσωπο νὰ τοῦ προτείνει τὴ βλαμιά, καὶ ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος δέχονταν, εὗρισκε μὲ τὴ σειρά του ἄλλον κ.ο.κ. Ἐπρεπε νὰ ἀποκλείεται ἡ συγγένεια καὶ ἡ διαμονὴ στὸ ἴδιο μέρος, ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται προστριβές γιὰ κτηματικὲς διαφορές...»³ «Γιὰ νὰ ἔχῃ ἀγάπη καὶ συντρομῆ... στὴν Ἐπανάσταση»⁴ «... ἀνὰ δύο ἐν καιρῷ ἐπικινδύνου περιπετειάς... πρὶν ἀναχωρήσουν ὡς ἐθελονταὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1921»

1. ΚΑ. ἀρ. 1161B, σσ. 107,121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938), ΚΑ. ἀρ. 1161 Δ, σσ. 31-32 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938).

2. ΚΑ. ἀρ. 2030, σσ. 14 - 15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953).

3. ΚΑ. ἀρ. 2293, σσ. 25 - 27 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας, 1957). Βλ. ἐπίσης ΚΑ. ἀρ. 669, σ. 60 (συλλ. Νικ. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915), ΚΑ. ἀρ. 916, σ. 63 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Αἰτωλία 1928), ΚΑ. ἀρ. 1153 B, σ. 38 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938), ΚΑ. ἀρ. 1161B, σ. 107 (συλλ. τῆς Ἰδίας Ἰναχώριον (Ἔλος) 1938), ΚΑ. ἀρ. 1432, σ. 208 (συλλ. τῆς Ἰδίας, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940), ΚΑ. ἀρ. 1966, σσ. 15 - 16 (συλλ. Βασ. Βασιπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνας 1953), ΚΑ. ἀρ. 1975, σ. 12 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκοῦδι Ἐλασσόνας 1953), ΚΑ. ἀρ. 2030, σσ. 14-15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὰ Γότιστα Ἡπείρου 1953), ΚΑ. ἀρ. 2739, σ. 13 (συλλ. Γεωργ. Κολιοῦ, Ἄσσοι Πρεβέζης 1963).

4. ΚΑ. ἀρ. 1355, σ. 95 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

(Κύθηρα)¹ γινόντουσαν σταυραδέρφια· αὐτοὶ εἶχαν «φιλίγια πρὶν νὰ γίνουν ἀδερφοποιτῆς»² ἢ ἀδερφοποιητοί³.

«*Ἀδερφοχτοσύνη κάνανε οἱ κλέφτες [μεταξὺ τους], ὅπως κάνανε τὴν ἀδερφοχτοσύνη κι οἱ ἄλλοι [ἄνθρωποι] τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Οἱ ἀδερφοχοῖ λέγονταν καὶ σταυροκουιάδοι. Ὁ σκοπὸς τῶν κλεφτῶν, ποὺ κάνανε ἀδερφοχτοσύνη, ἦταν νὰ μὴν κλέφτη ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, νὰ μὴν προδίδη ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, κι ἂν παρουσιάζότανε κάποια ἀνάγκη... νὰ τὸν βοηθήση»⁴ «ὅπως ἐν κινδύνῳ ἢ πολέμῳ βοηθῶνται»⁵.*

«*Βλάμηδες· εἶναι δυὸ ἀγόρια ποὺ γίνονται ἀπὸ ξένοι βλάμηδες, δηλ. πᾶνε στὸν παπᾶ... καὶ ἀπὸ καὶ καὶ πέρα εἶναι ἐγκαρδιακοὶ φίλοι. Ὑποστηρίζει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον... Ὅσον καιρὸν ζοῦνε εἶναι σὰν ἀδέρφια. Ὅταν ἔχω ἕνα βλάμη μακρινὸ καὶ πάω στὸ μέρος, θὰ πάω στὸ βλάμη καὶ ὄχι στὸ συγγενῆ»⁶. Αὐτοὶ βοηθοῦσαν καὶ στὸ γάμο⁷.*

1. Κλ. ἀρ. 2327, σ. 21 (συλλ. Ἰω. Κασσιμάτη, [Κύθηρα] 1959). Γιὰ περισσότερα παραδείγματα τοῦ πολὺ συνηθισμένου αὐτοῦ θρησκευτικοῦ τρόπου τελέσεως τῆς ἀδερφοποιίας βλ. καὶ Κλ. ἀρ. 496, σ. 32 (συλλ. Χρ. Χρηστοβασιλῆ, Ἡπειρος 1910), Κλ. ἀρ. 669, σ. 13 (συλλ. Ν. Μίνσκη, Θεσσαλία 1915): «*βλαμᾶδες μὲ τὴν ἅγια ζώνη οἱ γενόμενοι ἀδερφοποιτοί*», Κλ. ἀρ. 749, σ. 18 (συλλ. Γ. Λουλάκη, Βιάνος Κρήτης [1925]), Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 650, σ. 104 (συλλ. Μαρουδῆ Παπαθανασίου, Ἀρναία Χαλκιδικῆς 1950), Κλ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκα, Μαγούλα Ἐλασσόνας 1952), Κλ. ἀρ. 1966, σ. 16 (συλλ. Βασ. Βαϊοπούλου, Γεράνια Ἐλασσόνας 1953): «*Ὁ παπᾶς τοὺς δίνει εἰς τὴν ἐκκλησίᾳ μέσα ὄλους μαζί γύρω-γύρω μὲ ἕνα ζωνάρι καὶ γίνονται ἀδέλφια (σταυραδέλφια)*», Κλ. ἀρ. 1971, σ. 8 (συλλ. Λ. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνας 1953), Κλ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, Ἀμούριον Ἐλασσόνας 1953), Κλ. ἀρ. 1975, σ. 36 (συλλ. Ἰ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνας 1953): «... *μετέβαινον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὠρκίζοντο εἰς τὸ Ἐθαγγέλιον καὶ τοὺς ἀνεγίνωσκε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των εὐχὴν ὁ ἱερεὺς. Ἡ σχέσις των αὐτῆ ἀπηγόρευε νὰ πάρῃ ὁ σταυραδερφὸς τὴν σταυραδερφὴ γυναῖκα του*», Κλ. ἀρ. 2036, σ. 25 (συλλ. Ἰω. Τσαλίκη, Τρίστενον Ζαγορίου Ἡπείρου 1953), Κλ. ἀρ. 2272, σ. 47 (συλλ. Χαρχαλ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955), Κλ. ἀρ. 2382, σσ. 206-207 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961), Κλ. ἀρ. 2739, σσ. 9, 13 (συλλ. Γεωργ. Κολιοῦ, Ἄσσος Πρεβέζης 1963) κ.ά.

2. Κλ. ἀρ. 1665Α, σ. 64 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Βόρ. Ἡπειρος (Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου) 1951).

3. Ἰω. λ ε ξ. Κ. Χ α τ ζ η γ ά κ η, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 20-21.

4. Κλ. ἀρ. 1161 Δ, σσ. 31-32 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Κεφάλι) 1938).

5. Κλ. ἀρ. 446, σ. 42 (συλλ. Κ. Νεστορίδη, Λακωνία 1895).

6. Κλ. ἀρ. 2277Α, σ. 191 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Σαμονίβα Σουλίου 1958).

7. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 132 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).

Τὰ άτομα ποὺ γίνονται ἀδελφοποιητοί, «σανραδελφοί» εἶναι στρατιωτικοί¹. Τὰ σανραδέρφια ἦσαν ἀνώτερα ἀπὸ τὰ ἀδέρφια, δὲν παντρενόσαντε μεταξὺ τους οὔτε μαλώνανε ποτὲ καὶ ὑποστηρίζοσαντε μὲ τὸ αἷμα τους ... Ἐπειδὴ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη τὸ ζορμπαλίκι ἦταν εἰς τὴν ἀκμὴν, πολλάκις ἤρχοντο οἱ ἄνθρωποι εἰς ἔριδας μεταξὺ των καὶ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ πλάτες, δηλ. ἀπὸ συμπαράσταση, ἐπίσχυση, βοήθεια, ὑποστήριξη. Δι' αὐτὸ ἐγένετο αὐτὸ τὸ ἀδέλφωμα. Ὁ μπραζέρης γλυκαίνει τὸν πόνο μὲ τὴν παρουσία του καὶ ἀνοίγει τὴν καρδιὰ τοῦ πονεμένου, ὅταν καθήση στὴν τάβλα»². Στανραδέρφια: φίλοι εἰλικρινεῖς διὰ τινος ἐθίμου· τοῦτο δ' ἔστιν, ὅταν ἐναλλάσσονται τὰ ὑποκάμισα ἀλλήλων»³. «σανραδέρφια: οἱ ἀλλάζοντες τὰ ὑποκάμισά των· θεωροῦνται καὶ τῶν φυσικῶν ἀδελφῶν σφυγγενέστεροι καὶ ἱερὸν τὸ ἔργον»⁴.

«Ἀδελφωσὰ κάνανε οἱ βοσκοὶ γιὰ νὰ μὴ πειράζουνε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο... καὶ ὅποιος δὲν τὴ βαστάξῃ, νὰ πάθῃ, νὰ τελέψῃ».⁵

Δώσαμε μερικὰ μόνο δείγματα τοῦ σκεπτικοῦ καὶ τῆς αἰτίας τῆς δημιουργίας τοῦ θεσμοῦ, ὅπως αὐτὰ κυκλοῦνται μεταξὺ τοῦ λαοῦ κυρίως, γιὰτὶ τὸ σκεπτικὸ αὐτὸ ἐνυπάρχει καὶ ἀναφαίνεται, ὅπως θὰ δοῦμε, στὶς μορφές καὶ στοὺς τρόπους συνάψεως τοῦ τελετουργικοῦ· ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ ὁ χρόνος τελέσεώς του, ὡς καὶ ἡ σύνδεση μὲ ἄλλες λατρευτικὲς τελετουργίες, ἀπ' ὅπου νομίζουμε ὅτι ἀνιχνεύεται τὸ πλήρες τελετουργικὸ καὶ ἡ ἀρχή, ἀρχικὴ αἰτία τῆς συνάψεως τοῦ θεσμοῦ.

I. Ἀριθμὸς τῶν μετεχόντων στὴν τελετουργία ἀτόμων καὶ γένος αὐτῶν.

Οἱ μετέχοντες στὴ τελετουργία μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κυρίως ὁμως, ὅπως φαίνεται, στὴ νεώτερη ἐποχὴ ὁ θεσμὸς ἔχει ἐπικρατήσῃ μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν. Τὸ κύριο ὁμως πρόσωπο μεταξὺ τῶν ἀτόμων τοῦ τελετουργικοῦ, ὁ μνητής, ἐναλλάσσεται, ὥστε νὰ εἶναι κορίτσι, ὅταν ἔχωμε ὁμάδα ἀνδρῶν, καὶ ἀγόρι, ὅταν ὁ ὅμιλος εἶναι γυναικεῖος. Σημειώνουμε ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπουσία τοῦ προσώπου αὐτοῦ (μνητῆ), κοριτσιοῦ ἢ ἀγοριοῦ, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ τελεσθῇ τὸ τελετουργικὸ, ὅπως θὰ διαφανῇ κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μορφῶν τοῦ τελετουργικοῦ.

1. Κλ. ἀρ. 303, σ. 9 (συλλ. Π. Αἰλιανοῦ, Ζαγορά 1874).

2. Κλ. ἀρ. 2418, σσ. 132—133 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).

3. Κλ. ἀρ. 897Α, σ. 91 (συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1882).

4. Κλ. ἀρ. 486, σ. 151 (συλλ. Σαμίδου (;), Αἶνος 1905).

5. Κλ. ἀρ. 1381, σ. 37 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λασιθί ("Ἄγιος Γεώργιος) 1939).

Τὰ μέλη τοῦ ἀδελφάτου ἦταν δύο ἢ καὶ περισσότερα¹ ἢ τέσσερα παιδιά καὶ μία κοπέλλα ἢ τέσσερες κοπέλλες καὶ ἓνα παιδί². Ἄλλοτε μαζεύονταν δώδεκα ἀνύπαντρα παιδιά καὶ μιὰ κοπέλλα³ ἢ πέντε⁴ ἕως δέκα⁵, ἀλλὰ καὶ δέκα πέντε, εἴκοσι καὶ τριάντα⁶ καὶ εἶχαν καὶ δύο κορίτσια⁷. Ἄλλοτε πάλι χωρὶς περιορισμὸ μαζεύονταν πολλοὶ ἀπὸ διάφορα χωριά καὶ ἐπαιρναν καὶ μιὰ κοπέλλα...»⁸, ἐνῶ στὴ Μαγούλα Ἐλασσόνος ομάδα κοριτσιῶν μὲ ἓνα ἀγόρι ἀποτελοῦσε τὸν τελετουργικὸ θίασο⁹.

II. Τελετουργικὸ συνάψεως τοῦ δεσμοῦ. Μορφές τελετουργικοῦ.

Οἱ μορφές¹¹ τοῦ τελετουργικοῦ ἢ οἱ τρόποι συνάψεως τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς γνωστοί. Τὸ τελετουργικὸ λοιπὸν τοῦ ἐθίμου ποικίλλει καὶ τυπολογεῖται στοὺς ἐξῆς τρόπους συνάψεως: α) στὸν αἱματητηρό, κατὰ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖται τὸ αἷμα τῶν ἀδελφοποιουμένων· β) στὸν θρησκευτικὸ ἢ ἐκκλησιαστικὸ, ποὺ συντελεῖται μὲ εὐλογία τοῦ ἱερέως ἢ ὄρκο στὴν ἐκκλησία· γ) στὸ συμβολικομαγικὸν τρόπο, κατὰ τὸν ὁποῖο συνήθως ἀνταλλάσσονται ἐνδύματα (κυρίως πουκάμισο), ὄπλα κλπ. Σπανιώτερος εἶναι: δ) ὁ ἔνοπλος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖο γίνεται ἐνεργότερη χρῆση τῶν ὄπλων, ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ ε) ἀπλούστεροι τρόποι ἀδελφοποιήσεως. Σημειώνουμε τέλος ζ) τὸν μεικτὸν τρόπο· πολλὰς φορὰς δηλ. ἐμφανίζονται μεικτὲς μορφές τοῦ τελετουργικοῦ μὲ συνδυασμὸ τῶν παραπάνω τρόπων καὶ ἄλλων λεπτομερειῶν, ἐνίοτε δὲ ὁ θεσμὸς κατέληξε σὲ συμφωνία—σύμβαση μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἀπὸ τίς ποικίλες αὐτὰς μορφές¹¹ θὰ διαγράψωμε μερικὰ μόνον σχήματα, ποὺ σκιαγραφοῦν, ὅπως πιστεύομε, τὸν ἀναζητούμενο δρόμο.

1. Ἀλεξ. Κ. Χατζηγιάκης, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 20-21.

2. ΚΑ. ἀρ. 1432, σ. 195 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἡπειρος (Λοζέτσι) 1940).

3. ΚΑ. ἀρ. 1105, σσ. 133—134 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατ. Κρήτη 1937), ΚΑ. ἀρ. 1378Α, σσ. 1, 169 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Καπλάνι, Τζατζι Πυλίας 1939).

4. ΚΑ. ἀρ. 1159Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Σαρατζᾶς Πυλίας 1938), ΚΑ. ἀρ. 1977, σσ. 3-4 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἐλασσόνος 1952), ΚΑ. ἀρ. 2302, σ. 316 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1959).

5. ΚΑ. ἀρ. 1159 Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, ὁ.π.).

6. ΚΑ. ἀρ. 1153Β, σ. 38 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938).

7. ΚΑ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

8. ΚΑ. ἀρ. 1161 Β, σσ. 107, 121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938).

9. ΚΑ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάια, Μαγούλα Ἐλασσόνος 1952).

10. Βλ. Σ τ ῖ λ π. Π. Κυριακίδου, Ἀδελφοποιία (καὶ ἀδελφοποιήσεις), ΜΕΕ, τόμ. 1, σσ. 569 - 570, Γεωργίου Μιχαηλίδου—Νουάρου, ὁ.π., σσ. 323-325.

11. Σημειώνουμε π.χ. ὅτι μορφή ἀδελφοποιίας θεωρεῖται καὶ ἡ ψυχαδερφούση, ποὺ συνάπτεται μὲ τὸ ψυχικὸ, τὴ συγχώρηση τοῦ φονιά, στὴ Μάνη καὶ θυμίζει τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἀνάλογα τῆς αἰδέσεως καὶ φιλότητος (βλ. Γ. Μιχαηλίδου—Νουάρου, ὁ.π., σσ. 294 - 296, 325).

α. Αίματη ρὸς τρόπος.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τελείσεως τῆς ἀδελφοποιίας, κατὰ τὸν ὁποῖο ἐνώνεται τὸ αἷμα τῶν ἀδελφοποιουμένων ἢ ὁ ἓνας γεύεται τὸ αἷμα τοῦ ἄλλου, θεωρεῖται ὅτι δημιουργεῖ ἰσχυρότατο δεσμὸ συγγένειας, ἰσχυρότερο καὶ ἀπὸ τὸ φυσικὸ, ὅπως λέγεται : «ὁ ἀδελφοποιτὸς κάλλιος ἀπὸ τὸν γκαρδιακὸ» (ἀμφιβαλῆ ἢ ὁμομήτριο ἀδελφὸ) (Μάνη)¹.

«Ἀδερφοφτὸς καὶ ἀδερφοχτὸς· ἢ διὰ ἱεροτελεστίας ἢ μείξεως τῶν αἱμάτων δύο ἀδελφοποιήσις. Κόπτουν τὴν βραχιόνιον φλέβα ἢ τὸν καρπὸν τῆς χειρός, ἕως ὅτου τρέξη αἷμα· ἀμφοτέρω τριβὸν τὴν μίαν πληγὴν ἐπὶ τῆς ἐτέρας καὶ οὕτω τὸ αἷμα τοῦ ἑνὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀμνηγὴν τοῦ ἄλλου καὶ οὕτω τὰ αἷματα ἀδελφώνονται. Ἐπακολουθεῖ εἰλικρινῆς φιλία ὡς μεταξὺ ἀδελφῶν»².

«Ἄλλοι πάλι ἤνοιγαν τὶς φλέβες των καὶ ἤνωναν τὰ αἱματὰ των ἢ ἐπιπίλιζαν ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου λίγο αἷμα ἀπὸ τὸ μικρὸ δαχτυλάκι» (Κρήτη)³.

«Παλαιότερον ἐγίνετο διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ αἵματος διὰ τῆς κοπῆς τῶν μικρῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός» (πρόσφ. Ἰμέρας Γεωργίας Καυκάσου)⁴.

Καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ μαρτυρεῖται ὅτι οἱ μνούμενοι στὴν ἀδελφοποιία ἔκοβαν καὶ τὰ χεῖρια καὶ ἔγλυφαν λίγο αἷμα (Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας)⁵ γιὰ νὰ γίνουν ἀδέρφια.

«Κατ' αὐτὸ χαράζανε τὸ δάχτυλό τους σὲ μίαν ἄκρη νὰ βγῆ αἷμα καὶ τὸ ρουφάγανε. Ἦταν πλιὰ ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποστηρίζουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον» (Μεσοχώρι Πυλίας, περ. Βονίτσης Αἰτωλίας)⁶.

Στὰ Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας γιὰ τὴ σύναψη τῆς ἀδελφοποίησης «ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐξ ἄνδρες καὶ μὴ γυναῖκα, οὐλοὶ ἀνύπαντροι. Τρυπάγανε τὶς φλέβες τους, μαζεύανε αἷμα, τὸ ἀνακατεύανε καὶ πίνανε ὅλοι. Ἄλλοτε βόζανε ὁ ἓνας τ' ἄλλου τὴ φλέβα. Αὐτοὶ λέγονται μπραζέρηδες, σταυραδέρφια... δὲν παντρεύσαντε

1. Βλ. Ἀναστασίου Μιχ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιία εἰς τὴν Μάνη, Λαογραφία ΠΓ' (1950), σ. 31.

2. Κλ. ἀρ. 749, σ. 18 (συλλ. Γ. Λουλάκη, Βιάνος Κρήτης [1925])· βλ. καὶ Ἀ. Μ. Γεωργοπαπαδάκου, ὁ.π., Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σ. 21.

3. Κλ. ἀρ. 1105, σ. 134 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

4. Κλ. ἀρ. 2061, σ. 7 (συλλ. Παναγιώτας Σταθοπούλου, θερμοπηγὴ (Πούλοβα) Σερρών (πρόσφ. Ἰμέρας Γεωργίας Καυκάσου) 1954).

5. Κλ. ἀρ. 1355, σ. 94 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1939)· βλ. κατωτέρω, σ. 26.

6. Κλ. ἀρ. 1378Γ, σ. 12 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεσοχώρι Πυλίας 1939)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 2006, σσ. 15—16 (συλλ. Δημ. Παπαθανασίου, περιοχὴ Βονίτσης Αἰτωλίας [1954]).

μεταξύ τους οὔτε μαλώνανε ποτέ καὶ ὑποστηρίζοσαντε μὲ τὸ αἷμα τους. Ὁ μπραζέρης, ὅταν παντρευότανε ἢ μπραζέρα πήγαινε καὶ ἴπιδενε (φοροῦσε τὴν παντόφλα, πὸν ἔφερε ὁ γαμπρός) τὴ νύφη...»¹.

Ὁ Χρηστοβασιλῆς ἀναφέρει ἐπίσης περίπτωση νέων, πὸν γίνονται «ἀδελφοποι- τοί-βλάμηδες» χαράζοντας μὲ μαχαίρι τὶς ἐσωτερικὲς φλέβες τοῦ δεξιοῦ βραχίονα καὶ ἐνώνοντας τὸ αἷμα τους μέσα σὲ ἄσπρη λεκάνη. Ὑστερα τοὺς φιλοῦν οἱ γονεῖς τους καὶ τοὺς εὐχονται τὸ «ἀσπροπρόσωποι», ἐνῶ οἱ ἴδιοι φιλοῦν τὸ χέρι τῶν γονέων τους καὶ ἀνταλλάσσουνε μεταξύ τους ὄπλα ὡς ἐνθύμιο. Τὸ πηχτὸ αἷμα ἢ μητέρα τοῦ ἐνὸς νέου, πὸν εἶναι καὶ οἰκοδέσποινα, τὸ κομποδένει μέσα σὲ μεταξωτὸ μαν- τῆλι καὶ τὸ βάζει στὸ εἰκονοστάσι μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου².

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται σαφὲς ὅτι τὸ τελετουργικὸ ἐμπλέκεται στὸ μαγικο- θρησκευτικὸ φάσμα καὶ θὰ μπορούσε νὰ ταξινομηθῆ σὲ ὑποκατηγορίες, οἱ ὁποῖες ὁ- μως δὲν προσφέρουν στὸ θέμα μας· ἔτσι ἀκολουθήσαμε αὐτὴ τὴν εὐρεία κατηγοριο- ποίηση μὲ ἄξονα τὸ κύριο καὶ ἀναγκαῖο γιὰ τὴν τελετουργία στοιχεῖο, τὸ αἷμα.

β. Θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ὸ ς ἢ ἔ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ὸ ς.

Ἡ πολὺ συχνὴ αὐτὴ μορφή τοῦ τελετουργικοῦ λαμβάνει χώραν συνήθως στὴν ἐκ- κλησία, ξωκκλήσια, μοναστήρια εἴτε μὲ συμμετοχὴ ἱερέως, εἴτε χωρὶς αὐτή. Καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς ἀδελφοποιήσεως—σὲ παλιότερες μάλιστα ἐποχές, ὅταν ἡ πίστη καὶ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα ἦταν ἐντονώτερα— ἐθεωρεῖτο ὅτι συνδέει τὰ «σταυ- ραδέφρια» μὲ πολὺ ἰσχυρὸ δεσμό :

*Καλή ἂν τ' ἀδέφρια τσ' ἐκκλησᾶς,
παρὰ τ' ἀδέφρια τσῆ κοιλιᾶς· ἢ:
Καλλιὰ τ' ἀδέφρια τσ' ἐκκλησᾶς
παρὰ τ' ἀδέφρια τσῆ κοιλιᾶς (Κρήτη)³.*

Τὸ τελετουργικὸ αὐτῆς τῆς μορφῆς, ἢ ὁποῖα τελεῖται στὴν ἐκκλησία, σὲ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἢ σὲ ξωκλήσι, φαίνεται νὰ τυπολογῆται στὰ ἐξῆς :

1. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 132 (συλλ. Ἄναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962).
2. Βλ. Χ ρ ῆ σ τ ο υ Χ ρ η σ τ ο β α σ ῖ λ η, Κι ὅποιον εὐρηθὲ θάνατος, εἰς Κ ω ν σ τ. Φ. Σ κ ὸ κ ο υ, Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 205.
3. Εὐ α γ γ ε λ ῖ α ς Κ. Φ ρ α γ κ ᾶ κ ι, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρή- τος, Ἀθήνα 1949, σσ. 63, 125.

A. Μὲ συμμετοχὴ ἱερέως.

1. Μὲ τὴν ἀνάγνωση εὐχῆς, διάβασμα κλπ.:

- α. εὐχή, διαβάσμα·
- β. διάβασμα σὺν φίλημα Εὐαγγελίου·
- γ. διάβασμα σὺν ὄρκος.

2. Μὲ τὴν ἀγία ζώνη (Ἁγία ζώνη, ζώνη ἱερέως κλπ.):

- α. εὐχές σὺν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν ἀγία ζώνη·
- β. εὐχές καὶ περιζώση τῶν ἀδελφοποιουμένων·
- γ. ἀνάγνωση δώδεκα εὐαγγελίων σὺν περιζώση·
- δ. ε' ὠδὴ Μεγάλης Πέμπτης σὺν περιζώση μὲ τὸ ὄραριο (βλ. 3δ)·
- ε. ἀγία ζώνη (ζώσιμο), ὄρκος, αἷμα (βλ. 7).

3. Μὲ κορδέλλα, μὲ ζωνάρι κοινὸ ἢ τριχιά.

- α. περιζώση μὲ κορδέλλα καὶ εὐχή βάπτισης·
- β. ζωνάρι (περιζώση) σὺν διάβασμα καὶ περιφορὰ γύρω ἀπ' τὴν ἐκκλησία·
- γ. ζωνάρι (περιζώση) σὺν μισῇ ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ φίλημα τοῦ εὐαγγελίου·
- δ. τριχιά ἢ ὄραριο σὺν ε' ὠδὴ τῆς Μεγάλης Πέμπτης·
- ε. περιζώση μὲ τριχιά κατὰ τὸν ἑσπερινὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Πάσχα σὺν εὐχή, σὺν ἓνα εὐαγγέλιο τῆς Μεγάλης Πέμπτης, σὺν ὄρκος.

4. Μὲ τὸ ἱερὸ ἄμφιο καὶ ἀνάγνωση εὐχῆς.

5. Μὲ τὸ εὐαγγέλιο ἢ εἰκόνα καὶ τὴ ζώνη ἢ τὸ πετραχήλι τοῦ ἱερέα:

- α. διάβασμα κάτω ἀπ' τὸ εὐαγγέλιο σὺν ζώνη·
- β. (βλ. 2γ)·
- γ. ὄρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου ἐνώπιον τοῦ ἱερέα·

- δ. εὐχή, διάβασμα, ὄρκος με τὸ δεξιὸ χέρι ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου·
 ε. (βλ. 3γ)·
 ς. πετραχήλι (σκέπασμα), σὺν εὐαγγέλιο καὶ ὄρκος·
 ζ. ὄρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐνώπιον τοῦ ἱερέα.

6. *Πρὸ τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας σὺν εὐχῇ.*

7. *Μεικτὸς τρόπος: Ἱερέας σὺν αἷμα.*

(Βλ. 2ε).

A. Μὲ συμμετοχὴ ἱερέως.

1. *Μὲ τὴν ἀνάγνωση εὐχῆς, διάβασμα κλπ.*

1α. *Εὐχή, διάβασμα.*

«Ἡ ἀδελφοποίησις, Σταυραδελφότης καθὼς κοινῶς πολλαχοῦ λέγεται, δὲν εἶναι καὶ πολὺ σπάνιον τὰ νῦν ἐν τῇ Φιγαλεικῇ. Τελεῖται δι' ἱερέως, ἂν καὶ εἶναι ἀπηγορευμένον ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων νὰ ἐπεύχωνται οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου τὰς τοιαύτας τελετάς...»¹.

«Ἀδελφοποιητοί: οἱ δι' εὐχῆς, ἀναγνωσκομένης ὑπὸ τοῦ ἱερέως γινόμενοι ἀδελφοὶ (μυράτιμοι), συνήθως οἱ στρατιωτικοί, ἵνα συνδεθῶσι στενότερον» (Ζαγορά)².

«Ἀδελφοποιητός: ὁ διὰ τελετῆς τινος θρησκευτικῆς, ἰδίᾳ ὅπως ἐν κινδύνῳ ἢ πολέμῳ βοηθῶνται, συνδεθεὶς πρὸς τινά»³.

Στὴν περιοχὴ Καλαβρῶτων «... πιάνονται μπραζέρηδες... φιλιὰν ὀρκίζονται, τοῦ ἱερέως ἀναγινώσκοντος εὐχὴν. Ἐπιτρέπεται τοιαύτη φιλιὰ καὶ μεταξὺ ἑτεροφύλων, ἀπαγορευομένου πλέον τοῦ γάμου μεταξὺ αὐτῶν, καθ' ὅσον θεωροῦνται ἀδελφοί»⁴.

«Ἀδελφωσὰ κάνανε οἱ βοσκοὶ γιὰ νὰ μὴ πειράζουνε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Ἐφέρανε τὸν πατᾶ καὶ τὼς ἐδιάβαζε μιὰν εὐχὴν κι ἐλέγανε ὅποιος δὲν τὴ βαστάξη νὰ πάθη, νὰ τελέψη (νὰ πάθη πολλὰ κακά)» (Λασιθί («Ἅγιος Γεώργιος) Κρήτης)⁵.

1. Νικολ. Α. Βέη, δ.π., σσ. 225-226.

2. Κλ. ἀρ. 303, σ. 9 (συλλ. Π. Αἰλιανοῦ, Ζαγορά 1874).

3. Κλ. ἀρ. 446, σ. 42 (συλλ. Κ. Νεστορίδη, Λακωνία 1895).

4. Κλ. ἀρ. 1096, σσ. 722-723 (συλλ. Ἰω. Κακριδῆ, περιοχὴ Καλαβρῶτων 1924).

«Ἡ ἀδερφοχοτσόνη γινόταν τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀνταπεξέρχονται πρὸς τὶς πιέσεις τοῦ κατακτητοῦ. Μαζεύονταν πολλοὶ ἀπὸ διάφορα χωριά καὶ ἔπαιρναν καὶ μιὰ κοπέλλα, τὴν σταυραδερφή τους. Πήγαιναν στὴν ἐκκλησία κι ἐκεῖ καλοῦσαν τὸν παπὰ καὶ τοὺς διάβαζε εὐχές. Κατόπιν ἔβγαιναν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ ἐφιλοῦνταν. Ἡ σταυραδερφή ἦταν ἀντιπρόσωπος τῆς Παναγίας. Ἡ κοπέλλα, πὸν λαμβάνει μέρος στὴν ἀδερφοχοτσόνη, πρέπει νὰ λέγεται Μαρία». (Ἰναχώριο (Ἔλος) Κρήτης)¹.

«Ἐχω φιλίγια τώρα ἡγὼ μ' ἑκείν' νὰ γίνουμε μότεριμες. Παραίνομε στὴν ἐκκλησίγια καὶ μᾶς κάνει ὁ παπᾶς μότεριμες (ἀδερφοποιητές)» (Βόρ. Ἡπειρος (Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου)².

Ἀπὸ τὰ Κῦθηρα μαρτυρεῖται τὸ ἐξῆς: «Ἀδελφοποιτοὶ ἐγίνοντο ἀνὰ δύο ἐν καιρῷ ἐπικινδύνου περιπετείας κατόπιν τῆς εὐχῆς τῆς ἀδελφοποιτίας, τὴν ὁποίαν ἐδιάβαζε εἰς αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς, συνήθως ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ὁ πάππος μου Νικόλαος Κασιμάτης ἐγινεν ἀδελφοποιτὸς μὲ ἕναν ἄλλον Κυθῆριον, πρὶν ἀναχωρήσουν ὡς ἐθελονταὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1921»³.

«Ἀφοῦ κανονίζονταν ὁ τόπος καὶ ἡ ἡμέρα συγκεντρώσεως, ἀκολουθοῦσε συνεννόηση μὲ τὸν παπὰ... Ὁ παπᾶς, νύχτα καὶ μὲ προφύλαξη, μετέβαινε στὸ καθωρισμένο ἐξωκκλήσι, ὅπου τοὺς συναντοῦσε ὁλος συγκεντρωμένους. Τὸ κυριώτερο πρόσωπο, πὸν χωρὶς αὐτὸ ἦτο ἀδύνατη ἡ ἀδελφοποιτία, ἦταν ἡ σταυραδερφή. Ἡ σταυραδερφή δὲν ἔπρεπε νὰ εἶχε περάσει τὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ νὰ εἶναι συγγενῆς κανενὸς ἀπὸ τοὺς ἀδελφοποιουμένους. Αὐτὴ ἦταν ὁ συνδετικὸς κρίκος τῆς ἐταιρείας, τὸ κέντρο, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφονταν ὅλοι. Ἀπαγορευόταν ἀπολύτως ὁ γάμος μὲ τὴ σταυραδερφή. Ἦταν ἡ πραγματικὴ ἀδερφή γιὰ ὅλους καὶ ὅλοι ἔπρεπε στὸ ἐξῆς νὰ φροντίζον γιὰ τὴν τιμὴ, τὴν ὑπόληψη καὶ τὴν ἀποκατάστασή της» (Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας, Αἰτωλία, Θεσσαλία κ.ά.)⁴.

1α₁ Εὐχὴ καὶ αἷμα.

«Σταυραδερφές: Ἐνοναν τὸ αἷμα τους καὶ ὁ παπᾶς τὶς διάβαζε μιὰ εὐχὴ καὶ γίνονταν ἀδελφοποιητές» (Ρουμλούκι Μακεδονίας)⁴.

1β. Διάβασμα σὺν φίλημα τοῦ εὐαγγελίου.

Ἄλλοῦ γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ἀδελφοποιτία συμμετέχουν: «τέσσερα παιδιὰ καὶ μιὰ

1. Κλ. ἀρ. 1161 Β, σσ. 107, 121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἔλος) Κρήτης 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1665 Α, σ. 64 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Βόρ. Ἡπειρος (Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου) 1951).

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 16 καὶ 17 ὑποσ. 1.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 16, ὑποσ. 3.

νοπέλλα ἢ τέσσερες κοπέλλες καὶ ἓνα παιδί καὶ τ'ς διαβάζ' ὁ παπᾶς... καὶ φιλᾶν καὶ τὸ εὐαγγέλιο» (Ἦπειρος)¹.

1γ. Διάβασμα σὺν ὄρκος.

«Τὰ παλιὰ χρόνια κάνανε κι ἀδερφοποιτοὺς καὶ μιὰ ἀδερφή, ἓνα κορίτσι ποὺ τὸ εἶχανε γι' ἀδερφή τους. Ἐρχότανε ὁ παπᾶς καὶ τοὺς ἐδιάβαζε καὶ ἦτανε πιὰ ὠρ-
κισμένοι ἀδερφοί.... Οἱ ἀδερφοποιτοὶ μαζεύοντανε δώδεκα παιδιὰ ἀνόπαντροι καὶ
νὰ κόρη δεκατρεῖς. Ὁρκίζονταν καὶ γίνονταν ἀδερφοὶ καὶ ἦτον ὑπόχρεοι νὰ τὴν παν-
τρέφουνε καὶ νὰ βρεθοῦνε κι οἱ δώδεκα στὸ γάμο...» (περ. Πυλίας)².

2. Μὲ τὴν ἁγία ζώνη (Ἁγία ζώνη, ζώνη ἱερέα κλπ.).

α. Εὐχὲς σὺν τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν ἁγία ζώνη :

«Σταυραδέρφια (τά) θεοὶ ἀδελφοί, γινόμενοι τοιοῦτοι διὰ θρησκευτικῆς τε-
λετῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει, ὅπου μετέβαινον ἄλλοτε πρὸς ἀδελφοποίησιν, καθ' ἣν ὁ ἱερεὺς
μεταξὺ ἄλλων τύπων ἐσχημάτιζεν ἐπ' αὐτῶν καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ διὰ τῆς
ἁγίας ζώνης» (Χαλκιδική)³.

«Δύο ἢ καὶ περισσότεροι, συνδεόμενοι διὰ στενῆς φιλίας καὶ μὴ ἔχοντες συγ-
γενικὴν τινα σχέσιν, γίνονται σταυραδέρφια. Μεταβαίνουν εἰς τινα Μονὴν τοῦ Ἁγίου
Ὁρους, ἣτις κατέχει τὴν Ἁγίαν Ζώνην τῆς Θεοτόκου, καὶ εἰς ἱερεὺς, ἀφοῦ τοὺς
προσκαλέσῃ νὰ δηλώσουν καὶ ὀρκισθοῦν ὅτι θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἀδελφοί, τοὺς πε-
ριτυλίσει μὲ τὴν Ἁγίαν Ζώνην ἀναγιγνώσκων ἅμα σχετικὰς εὐχὰς» (Ἀρναῖα
Χαλκιδικῆς)⁴.

2β. Εὐχὲς καὶ περιζώση τῶν ἀδελφοποιουμένων.

«Καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη ἐν Ζαγορίῳ γίνεται ἡ ἀδελφοποίησις δι' ἱερῶν
εὐχῶν καὶ περιζωννυμάτων ἀποβλέπει δέ, ὡς γνωστόν, τὴν ἀδιάσπαστον τούτων
φιλίαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ συζῶσιν ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μητρὸς.
Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι τὴν διάλυσιν τῆς φιλίας τούτων, καθὼς καὶ τὰς
τυχὸν μεταξὺ τῶν ἐπιγαμίας, θεωροῦσι κακὸν οἰωνόν»⁵.

1. ΚΑ. ἀρ. 1432, σ. 195 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἦπειρος (Λοζέτσι) 1940).

2. ΚΑ. ἀρ. 1378 Α, σσ. 1, 169 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Καπλάνι, Τζατζι Πυλίας 1939).

3. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 321γ, σ. 413 (συλλ. Α. Παπαδοπούλου, Χαλκιδική 1920).

4. Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 650, σ. 104 (συλλ. Μαρουδῆ Παπαθανασίου, Ἀρναῖα Χαλκι-
δικῆς 1950).

5. Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, Ἀθήναι 1870, σ. 175.

2γ. Ἀνάγνωσις δώδεκα εὐαγγελίων σὺν περίρῳση.

«Τὸν παλιὸ καιρὸ μαζενοῦντανε πέντε-δέκα καὶ ἀποφασίζανε νὰ γίνουνε ἀδερφοποιοὶ καὶ παίρνανε κὶ ἓνα κορίτσι καὶ τὸ κάνανε ἀδερφή τους. Τὸ κορίτσι τὸ παντρεύανε καὶ τὸ προικίζανε αὐτοί, τὰ παιδιὰ τους ὁμως δὲν τὰ παντρεύανε ἀναμεταξὺ τους οὔτε ἔπαιρνε ὁ ἓνας ἀδερφή τοῦ ἄλλου. Ὅταν ἀποφασίζανε νὰ γίνουνε ἀδερφοποιοὶ, μαζενοῦνταν οἱλοι στὴν ἐκκλησιὰ καὶ τοὺς ἔβανε ὁ παπᾶς οὐλους μαζί καὶ τοὺς ἔζωνε μὲ τὴν ἀγία ζώνη καὶ τοὺς διάβαζε πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους τὰ δώδεκα βαγγέλια. Εἶχανε καὶ ἴκλουθία ξαποστισιή. Αὐτοὶ οἱ ἀδερφοποιοὶ λεγόσαντε ἀδέρφια ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον καὶ εἶχαν ἀγάπη ... ὑπερασπίζανε καὶ σκοτωνοῦνταν ὁ ἓνας γιὰ χάρη τοῦ ἄλλου» (περ. Πυλίας)¹.

2δ. Ε' ὠδὴ Μεγάλης Πέμπτης σὺν περίρῳση μὲ τὸ ὄραριο· (βλ. 3δ).

2ε. Ἀγία ζώνη (ζώσιμο), ὄρκος, αἷμα.
(βλ. 7).

Κάποτε γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς τελετουργίας ὑπάρχουν μαζί δύο σταυραδερφές:
«Γιὰ νὰ ἔχ'ν' ἀγάπ' καὶ συντρομὴ ἀναμεταξὺ τ'ς, ν' ἀγαπιῶνται σὰν ἀδέρφια, γιὰ νὰ φέρν' ἀποτέλεσμα στὴν Ἐπανάσταση, πάαιναν στὸ δεσπότη' καὶ τ'ς ἔζωνε μὲ τ'ς Παναγίας τὴ ζών' καὶ τ'ς ὠρκιζε. Εἶχαν καὶ δυὸ κορίτσια μέσα γιὰ σταυραδερφές. Καὶ κόβαν τὰ χέρια καὶ γλύφαν τὸ αἷμα, νὰ γίν'ν ἀδέρφια, γιὰ νὰ ποινῶνται» (Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας)².

3. Μὲ κορδέλλα, μὲ ζωνάρι (κοινό) ἢ τριχιά.

3α. Περίρῳση μὲ κορδέλλα καὶ εὐχὴ βάφτισης.

«Ἀδερφοχοτοὶ ... Μαζενοῦνταν δώδεκα ἄτομα, ἔπαιρναν καὶ μιὰ γυναῖκα μὲ τὸ ὄνομα Μαρία. Αὐτὴ ἦτανε ἀντιπροσῳπος τῆς Παναγίας. Ἐπαιρναν καὶ ἓναν παπᾶ καὶ πῆγαιναν σὲ μιὰν ἐκκλησιὰ. Ἐκεῖ σταματοῦσαν κύκλο. Στὴ μέση τοῦ κύκλου ἦταν ἡ Μαρία. Ὁ παπᾶς τοὺς ἔβανε ὄλους μὲ μιὰν κορδέλλα καὶ τοὺς ἐδιάβαζε τίς εὐχὲς τῆς βάφτισης.» (Ἀνατ. Κρήτη)³.

1. Κλ. ἀρ. 1159 Α, σ. 59 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Σαρατζᾶς Πυλίας 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1955, σ. 94 (συλλ. Γ.Α. Μέγα, Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 1939).

3. Κλ. ἀρ. 1105, σσ. 134-135 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατ. Κρήτης 1937).

3β. Ζωνάρι (περίζωση) σὺν διάβασμα καὶ περιφορὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία.

«Μπράτιμος: ὁ ἀδελφοποιτός. Τοὺς μπράτιμους, ποὺ θεωροῦνται ὡς ἀδελφοί, ὁ παπᾶς τοὺς διαβάζει καὶ τοὺς δένει μ' ἓνα ζωνάρι (κεῖα τὰ μεγάλα ζωνάρια ποὺ φέρον γύρω στὴν κοιλιά), τοὺς φέρνει γύρω στὴν ἐκκλησιὰ ἀπ' ὄξω τρεῖς φορές. Αὐτὸ τὸ συνηθίζον ἀκόμη οἱ καραγκούνηδες καὶ πρὸ πάντων οἱ σκηνίτες.» (Κόνιτσα) ¹.

3γ. Ζωνάρι (περίζωση) σὺν μιστὴ ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ φίλημα τοῦ Εὐαγγελίου.

Στὴν περιοχή Βονίτσης Αἰτωλοακαρνανίας «οἱ ἀδελφοποιητοὶ λέγονται βλάμηδες, σταυραδελφοί ... τέσσερις-πέντε πήγαιναν κρυφὰ στὴν ἐκκλησία, ἐκεῖ ἐνώνοντο μὲ ἓνα ζωνάρι καὶ ὁ ἱερεὺς τοὺς διάβαζε τὴν ἀκολουθία τοῦ μισοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Ἔπειτα φιλοῦσαν τὸ Εὐαγγέλιο καὶ κάθε ἀδελφοποιητὸς τὸν ἀδελφοποιητὸ ἢ ἀδελφοποιητὴν στοὺς μέτωπο. Διάβαζαν τὸ μισὸ μυστήριον γιὰ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς παντρεῖας ἀδελφοποιητῶν μὲ ἀδελφοποιητὴν»².

3δ. Τριχιὰ ἢ ὀράριο σὺν ε' ὠδῇ τῆς Μεγάλης Πέμπτης.

Στὸ Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας «οἱ ἀδελφοποιητοὶ σχηματίζαν κύκλο καὶ στὴ μέση ἔβαναν τὴ σταυραδερφή. Ὁ παπᾶς τοὺς περιέζωνε μὲ τὴν τριχιὰ ἢ μὲ ὀράριο καὶ συγχρόνως ἔβαλλε τὴν ε' ὠδὴ τῆς Μεγάλης Πέμπτης:

Ἐγὼ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης συνδεόμενοι
οἱ Ἀπόστολοι τῷ δεσπόζοντι τῶν ὄλων,
ἐαντοὺς Χριστῷ ἀναθέμενοι,
ὀραίους πόδας ἐξατενίζοντο
εὐαγγελιζόμενον πᾶσιν εἰρήνην³.

Ἀκολουθοῦσε ἀνάγνωσις περικοπῆς τοῦ Ἁγίου Εὐαγγελίου (ἄγνωστο ποιᾶς) καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροτελεστίας καὶ τὸν ἀσπασμὸ τῆς σταυραδερφῆς ἀπ' ὄλους καὶ κατόπι μεταξύ τους, θεωροῦνταν πλέον βλάμηδες καὶ ἀκολουθοῦσε συμπόσιο»³.

1. ΚΑ. ἀρ. 1908Α, σ. 19 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Κόνιτσα 1953).

2. ΚΑ. ἀρ. 2006, σσ. 15 - 16 (συλλ. Δημ. Παπαθανασίου (περιοχὴ Βονίτσης Αἰτ/νίας [1954]).

3. ΚΑ. ἀρ. 2293, σ. 27 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερον Ἀκαρνανίας 1957).

3ε. Περίζωση με τριχιά κατά τὸν ἑσπερινὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Πάσχα σὺν εὐχή, σὺν ἓνα εὐαγγέλιο τῆς Μεγάλης Πέμπτης, σὺν ὄρκος.

Στὴν περιοχή Βονίτσας «... ἐφρόντιζον προηγουμένως καὶ εὕρισκον εἰς τὸ χωρίον μίαν πάμπτωχον κόρην μὴ συγγενῆ των, ἣ ὅποια ἐθελοσίως ἐδέχετο νὰ γίνῃ 'σταυραδερχή' των. Μετ' αὐτῆς οἱ ἀποφασίσαντες μετέβαινον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ ἐξοικλήσιον εἰς ἡμέραν ἐπίσημον καὶ ἰδίᾳ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς "Αγάπης" καὶ ἐντὸς αὐτῆς, ἀφοῦ ἐζώνοντο κύκλῳ μὲ μίαν τριχίαν, ἄπαντες ἠσπάζοντο ἐνώπιον τοῦ ἱερέως ἀλλήλους καὶ τὴν κόρην εἰς τὸ μέτωπον. Ἐπηκολούθει ἀνάγνωσις εἰδικῆς εὐχῆς καὶ ἐνὸς τῶν δώδεκα εὐαγγελίων τῆς Μεγάλης Πέμπτης καὶ ἔληγεν ἡ τελετὴ διὰ τῆς ἐναποθέσεως τῆς δεξιᾶς ὄλων ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἀναφωνήσεως παρ' ὄλων τοῦ ὄρκου "Πάντ' ἀγάπη, πάντ' ἀγάπη".

Οἱ κατ' αὐτὴν τὴν ἐθιμοτυπίαν γενόμενοι βλάμηδες ἠγαπιῶντο ἐφ' ὄρου ζωῆς μεταξύ των καὶ ἐθεώρουν ζήτημα τιμῆς των οὐ μόνον τὴν μεταξὺ των ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν καὶ ἐξυπηρέτησιν μέχρις αὐτοθυσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅσον ἔνεστι καλύτεραν ἀποκατάστασιν τῆς σταυραδερχῆς, ἣ ὅποια δι' ὄλους ὑπέιχε καλύτεραν τῆς πραγματικῆς ἀδελφῆς θέσιν. Διότι ἡ σταυραδερχὴ ἦτο, πρὸ παντὸς ἄλλου, δι' αὐτοὺς ὁ συνδεδεικὸς κρῖνος, ὁ ὁποῖος ἦρνε, ἐνίσχυε καὶ διετήρει τὴν μεταξὺ ὄλων ἀγάπην.

Καὶ δὲν ἐφρόντιζον μόνον διὰ τὴν σταυραδερχὴ των οἱ βλάμηδες, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς γονεῖς αὐτῆς (σταυρομάννα, σταυροπατέρα) ... "Ἡ σταυραδερχή, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν σταυραδερχῶν τῆς ἱερωτέρας καὶ αὐτῆς τῆς ἀδελφῆς των, οὐδέποτε ἐγένετο σύζυγος ἐνὸς τούτων. ("Ἀπαγορεύονταν νὰ πάρ' βλάμ'ς τ' σταυραδερχῆ τ' γυναῖκα τ', γιατί αὐτήνη ἦταν ἀνώτερ' ἀπ' ἀδερχῆ τ', ἱερή)»¹.

4. Μὲ τὸ ἱερό ἄμφιο καὶ ἀνάγνωσις εὐχῆς.

«Ἡ φίλια ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα σὲ δύο ἄτομα, γινόταν πιὸ σφιχτή, πιὸ δυνατὴ μὲ τὸ λεγόμενο «Βλαμλήκι» ἦτοι τὴν ἀδερχοποιία. Δύο ἢ καὶ περισσότερα ἄτομα ποὺ θέλαν νὰ γείνουν βλάμηδες πηγαίνανε στὸν παπᾶ τοῦ χωριοῦ. Στὴν ἐκκλησιά, μαζωμένοι γύρω ἀπὸ τὸ ἱερό ἄμφιο τοῦ παπᾶ, διαβαζόταν ἡ σχετικὴ εὐχή. Στὴν κατασκευαστικὴ αὐτὴ τελετὴ εἶταν κανόνας νὰ ὑπάρχει κ' ἓνα κορίτσι, τὸ ὁποῖο νὰ κρατεῖ τὸ ἄμφιο. Τὸ κορίτσι θεωροῦνταν ἡ κοινὴ βλάμισα ὄλων»².

5. Μὲ τὸ εὐαγγέλιο ἢ εἰκόνα καὶ τῆ ζώνη ἢ τὸ πετραχήλι τοῦ ἱερέα.

«Ἀδελφοποιητοὶ τὸ πάλαι ἐγίνοντο μὲ σχετικὴ ἱερολογία· αὐτοὶ ἐλέγοντο καὶ

1. ΚΑ. ἀρ. 2005, σσ. 84 - 86 (συλλ. Νικ. Μόσσοι, περιοχή Βονίτσας Αἰτ/νίας 1952).

2. Ἄλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 20-21.

μπράτιμοι και βλάμηδες στο *Εδαγγέλιο*. 'Απηγορεύετο να νυμφεύονται τὰ τέκνα τῶν τοιούτων ὡς πνευματικοὶ πρωτεξάδελφοι· διὰ τοῦτο κατηγορήθη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἔχω πληροφορίας, τὸ ἔθιμο τοῦτο»¹.

5α. Διάβασμα κάτω ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο σὺν ζώνῃ.

«*Ἀδελφοποιία*: τοπικῶς σταυραδέρφια ἢ ἀδέρφια στοῦ *Εδαγγέλιο*... Πέντε παιδιὰ ἔπαιρναν κι ἓνα κορίτσι και πήγαιναν στὴν ἐκκλησία και ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν παπᾶ νὰ τὰ διαβάσῃ νὰ γίνουν ἀδέρφια. Ὁ παπᾶς τὰ ἔζωνε μὲ τὴ ζώνῃ του, τὰ διάβαζε κάτω ἀπ' τὸ *Εδαγγέλιο* κι αὐτὰ ἦταν πλέον τέλεια ἀδέρφια. Ἀνελάμβανον ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον χρέη ἀδελφοῦ, τὴν δὲ ἀδελφὴ εἶχον ὑποχρέωση νὰ τὴν ἀποκαταστήσουν. Δὲν ἐπιτρέπετο νὰ ὑπανδρευθοῦν μεταξὺ των»².

5β. (βλ. 2γ).

5γ. Ὁρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου ἐνώπιον τοῦ ἱερέα.

«*Βλάμηδες*: δεσμὸς συγγενικός δι' ὄρκον καμωμένος ἐνώπιον τοῦ ἱερέως και τοῦ *Εδαγγέλιου*...»³.

Γιὰ τὸν ἴδιο τρόπο τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας στὴ Μικρὴ Γότιστα Ἡπείρου «πᾶνε στὴν ἐκκλησία και ἐνώπιον τοῦ ἱερέως, ὅστις διαβάζει εὐχὴ, βάζουν ὄλοι τὸ δεξιὸ χέρι στοῦ *Εδαγγέλιο* και δίδουν ὄρκο ἀδερφοσύνης. "Ὁρκιζόμεθα, ὅσο ζοῦμε, νὰ εἴμαστε σὰν ἀδέρφια, νὰ μὴ χαλάσωμε ποτὲ τίς καρδιές μας και νὰ μὴ προδίνωμε τὰ μυστικά μας". Τοῦτο ἐγίνετο ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐφρονάζοντο ἀναμεταξύ τους βλάμηδες. Αἱ γυναικὲς ἀδερφοπτές και οἱ συγγενεῖς των σταυραδελφός, σταυραδελφὴ, σταυρομάνα. Σήμερα δὲν γίνεται τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου εἶτε ἄρρενος εἶτε θήλεος ὁ και ἡ νυμφεύμενοι προσκαλοῦν δύο ἕως τρεῖς φίλους των, τοὺς βλάμηδες, οἵτινες φροντίζουν γιὰ τὴν τάξιν τοῦ γάμου και παραστέκονται στοῦ γαμβρὸ ἢ στὴ νύφη καθ' ὅλον τὸ διήμερον διάστημα τοῦ γάμου. Εἰς ἐποχὴν τουρκοκρατίας ἡ ἀδελφοποιία ἔθεωρεῖτο ὡς ἔνωσις πραγματικὴ και ἔτηρεῖτο ὡς θρησκευτικὴ ἔνωσις, ἀπαγορευομένη μεταξὺ των τοῦ γάμου κλπ.»⁴

Στοὺς Χουλιαράδες Ἰωαννίνων «μαζεύονταν δώδεκα ἴσερνικοὶ κ' ἓνα θηλ'κὸ και πήγαιναν στὴν ἐκκλησία, γίνονταν ὄρκωμοσία στοῦ *Βεγγέλιο* μὲ παπᾶ και γίνονταν βλαμάδες. Τὴ βλάμισσα ἐκείνη τὴν ἔλεγον ἀδερφοποιιτῆ»⁵.

1. ΚΑ. ἀρ. 2037, σσ. 14 - 15 (συλλ. Δημ. Δρούγκα, Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων 1952).

2. ΚΑ. ἀρ. 1977, σσ. 3-4 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἐλασσόνας 1952).

3. ΚΑ. ἀρ. 1962, σ. 5 (συλλ. Παρ. Αὐγερινοῦ, Λάκκα Σουλίου Δωδώνης (κατεγγρ. εἰς Διπλάτανον Τριχωνίδος Αἰτ/νίας 1953).

4. ΚΑ. ἀρ. 2030, σσ. 14-15 (συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργιου, Μικρὴ Γότιστα Ἡπείρου 1953).

5. ΚΑ. ἀρ. 2302, σ. 316 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1969).

5δ. Εὐχή, διάβασμα, ὄρκος με τὸ δεξι χέρι ἐπὶ τοῦ εὐ-
αγγελίου. (βλ. 3ε).

5ε. (βλ. 3γ)

5ς. Πετραχήλι (σκέπασμα) σὺν εὐαγγέλιο καὶ ὄρκος.

Στὸ Καλέντζι Ἰωαννίνων «μαζώνονται ποῦλλές μιὰν ὥρα στὴν ἐκκλησιά, τ'ς βάν' ὁ παπὰς χορὸ-χορὸ, τ'ς σκεπάζ' μ' ἓνα πετραχήλ' καὶ τ'ς βάν'ν τὸ βαγγέλιο κα-
ταῆ σ' ἓνα τραπέζ' καὶ βάνουν ὄλες τὸ δεξιὸ χέρ' ἀπάνω κι ὀρκίζονται νὰ μὴ τσακώ-
ρουνται καὶ τ'ς διαβάζ' ὁ παπὰς τὰ γράμματα καὶ φεύγουνε. Φιλιῶντ' ἢ μὰ με τὴν
ἄλλη καὶ λέγοντ' ἀδερφοποιτές. Τὸ ἴδιο τ' ἀγόρια [καὶ λέγονται] ἀδερφοποιτοί. Ἄ-
μα εἶναι κοπέλλες ποῦλλές, παίρνουν κ' ἓνα π'δι μαζί. Καὶ τὰ π'διά, ἄμα γίνονται
ἀδερφοποιτοί, λέγονται βλαμάδες καὶ γιὰ νὰ γίνουν παίρνουν κ' ἓνα κορίτσ' μαζί τ'ς»¹.

5ζ. Ὅρκος ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων
ἐνώπιον τοῦ ἱερέα.

«Σταυραδερχή λέγεται ἢ παρισταμένη κατὰ τὴν ἀδελφοποίησιν παρθένος, ἣν οἱ ἀδελφοποιτοὶ ἢ σταυραδελφοὶ (οἱ δι' ὄρκου ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐνώπιον ἱερέως ὁμολογήσαντες πίστιν καὶ φιλίαν πρὸς ἀλλήλους) τιμῶσι καὶ προστατεύουσιν ὑπὲρ ἀδελφῆν.»²

6. Πρὸ τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας σὺν εὐχῇ.

«Ὁμάδα κοριτσιῶν μεγάλων εἰς τὴν ἡλικίαν μένουσιν ὄλη τὴν νύκτα εἰς τὸν ναὸν τοῦ χωρίου των, ἔχοντας μαζί των καὶ ἓν ἀγόρι ἡλικίας δέκα ἐτῶν καὶ ὀλιγώτερον. Κατὰ τὸν ὄρθρον ὁ ἱερεὺς φέρνει τὴν ὀμάδα αὐτὴν μετὰ τοῦ ἀγοριοῦ πρὸ τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας καὶ τοὺς διαβάζει εὐχὴν ἐνώσεως καὶ ἀγάπης. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ἐκεί-
νην θεωροῦνται ὄλη ἢ ὀμάς ἀδέλφια...» (Μαγούλα Ἐλασσόνας)³.

7. Μεικτὸς τρόπος: Ἰερέας σὺν αἷμα.

(Βλ. 2ε καὶ 1α1)

1. Κλ. ἀρ. 2382, σσ. 206-207 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζι Ἰωαννίνων 1961).

2. Ν. Γ. Πολίτου, Μελέτη περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις, ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 1113.

3. Κλ. ἀρ. 1980, σ. 4 (συλλ. Γ. Φάκκα, Μαγούλα Ἐλασσόνας 1952).

B. Χωρίς τὸν ἱερέα.

«*Ἀδελφοποιοὶ ἢ βλάμηδες· ἐμαζεύοντο ἄρκετοὶ πὸν νά ᾗχον γνώση, 15, 20· 30 Ἀραχοβίτες, ἀλλὰ καὶ ξένοι γνώριμοι, π.χ. Καστριῖτες, ἀπ' τὸ Κυριάκι καὶ πήγαιναν σὲ μὴν ἐκκλησία. Ἐμπρὸς στήν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου τῆς ἐκκλησίας ἐκφωνοῦσε ἓνας τὸν ἐξῆς ὄρκο, τὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ ἄλλοι βλάμηδες μαζί ἐπανελάμβανον: Ὁρκιζόμεστε νὰ φυλάξουμε τὴν πίστιν μας (τρὶς) ὅποιος ἀπατήσῃ τὸν ἄλλο θά ᾗχ τὸν ὄρκο! Κατὰ τὸν ὄρκον εἶχον ὑψωμένην τὴν χεῖρα καὶ ὠρκίζοντο μὲ τὰ δύο δάχτυλα. Εἶχαν πάντα καὶ μιὰ γυναῖκα (βλάμισσα) τὴν ὁποῖαν ἐθεώρουσαν ἀδελφήν, ἑσταυραδερεφῆ. Στὸ γάμο της γιόρταζαν σὰν νὰ παντρευόταν ἀδελφή. Μετὰ τὸν ὄρκον ἐπακολουθοῦσε γλέντι μεγάλο (σφαχτά, χορός, τραγοῦδι)...»¹.*

γ. Συμβολικομαγικός τρόπος.

Συμβολικά ἢ «μαγικά» στοιχεῖα ὑπάρχουν, ὅπως γίνεται φανερό καὶ εἶδαμε, ἀπὸ τὴ φύση τοῦ θεσμοῦ σὲ ὅλα τὰ εἶδη καὶ τὶς μορφές τῆς ἀδελφοποιίας. Βασικὸ στοιχεῖο τοῦ τελετουργικοῦ τοῦ τρόπου συνάψεως τοῦ δεσμοῦ, πού ἐδῶ χαρακτηρίζομε ὡς κυρίως συμβολικομαγικό, εἶναι ἡ ἀνταλλαγὴ ρούχων, κυρίως τοῦ ποικάμισου, ἢ ὄπλων ἢ ἄλλων δώρων μεταξὺ τῶν ἀδελφοποιουμένων. Σημειώνομε δὲ ὅτι ἡ ἀνταλλαγὴ ὄπλων ὡς ἰσχυρὸ μέσο συνάψεως φιλικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ «ξένων» εἶναι γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα ἤδη ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ ἔπη².

Ἄπὸ τὶς καταγραμμένες νεοελληνικὲς μαρτυρίες³ γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας μνημονεύομε τὶς προερχόμενες ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκη:

«*Σταυραδέρφια: φίλοι εἰλικρινεῖς διὰ τινος ἐθίμου· τοῦτο δ' ἔστιν ὅταν ἐναλλάσσονται τὰ ὑποκάμισα ἀλλήλων*»⁴. «*ἀλλάξανε τὰ ποκάμ'σα τ'ς καὶ γίνηκανε*

1. ΚΑ. ἀρ. 1153 Β, σ. 38 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938).

2. Βλ. Γ. Μιχαηλίδου — Νουάρου, ὅ.π., σ. 290 κ.ἐξ.

3. Ἐδῶ πρέπει ἴσως νὰ λεχθῇ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ὅτι μερικὲς φορὲς ὁ νοῦς μας ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ πόσο πολλὰ πράγματα ἀγνοοῦμε (ἐπειδὴ δὲν ἐρευνηθήκε ἀκόμη ὅλος ὁ ἑλληνικὸς χώρος ἢ δὲν ἔγινε συστηματικὴ ἔρευνα καὶ καταγραφή, ἢ ὅποια, ἀντίθετα μὲ ὅ,τι φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀπαιτεῖ τεράστια πείρα καὶ γνώση ὀλόκληρου τοῦ φάσματος τοῦ λαϊκοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ) καὶ π ὅ σ ο ι θ η σ α υ ρ ο ἰ ἐξακολουθοῦν νὰ κρύβονται στὴ μνήμη καὶ τὶς πράξεις τοῦ λαοῦ. Στὸν τομέα δὲ αὐτὸ τῆς ἀνακάλυψης καὶ ἀπαθανάτισης τῶν πολυτίμων γιὰ τὴν ἐπιστῆμην στοιχείων, πού καθημερινὰ ἀπειλεῖ νὰ καταπιῇ τὸ ὀρμητικὸ ρεῦμα τῶν ἀδήριτων σύγχρονων κοινωνικοπολιτιστικῶν μεταβολῶν, οἱ ἐρευνητὲς ἔχουν νὰ ἐπιτελέσουν πολὺ μεγάλο ἔργο.

4. ΚΑ. ἀρ. 897Α, σ. 91 (συλλ. Συμ. Μανασσίδου, Αἴνος 1882)· βλ. ἐπίσης τὰ ἀναφερόμενα ἄνωτέρω (σ. 18-19) καὶ ΚΑ. ἀρ. 229, σ. 226 (συλλ. τοῦ ἴδιου, Χατζηγήριον Κεσσάνης 1880), ΚΑ. ἀρ. 140, σ. 344 (συλλ. τοῦ ἴδιου ἀπὸ τὸν ἴδιο τόπο 1882).

σταυραδέρφια»¹.

Σε λαϊκή διήγηση αναφέρεται επίσης παράδειγμα αδελφοποίησης δύο ατόμων σὲ καράβι με ἀνταλλαγή τοῦ πουκάμισου: «Θέλω νὰ γίνωμε σταυραδέρφια κι ὄπιοις πιθάν' προστὰ νὰ τοῦνι κληρονομᾷ οὐ ἄλλος. Τὸ δέχ' κι ἡ νοικοκύρ'ς και βγάλανε τὰ π'κάμ'σα τς'» και τ' ἀλλάξεανε ἀναμεταξύ τ'ς και γίνηκανε σταυραδέρφια»².

Ὁ Ν. Βέης επίσης ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀδελφοποιῖα στὴ Φιγαλία γινόταν και με ἀλλαγή τῶν ρούχων: «... επίσης γίνεται (sc. ἡ ἀδελφοποιήσις — σταυραδελφότης) δι' ἐναλλαγῆς ἀμοιβαίας τῶν χιτώνων.»³.

Ἐνταλλαγή ὄπλων μεταξύ τῶν ἀδελφοποιτῶν-βλάμηδων κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἀδελφοποιήσεως ἀναφέρει ὁ Χρηστοβασιλῆς στὸ διήγημά του «Κι ὅποιον εὔρη ὁ θάνατος»⁴.

δ. Ἐνοπλος τρόπος.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση συνάψεως ἢ ἰσχυροποιήσεως τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιῖας με τὴν ἀνταλλαγή ὄπλων, ἢ ὅποια, ὅπως ἀναφέρθηκε, εἶναι πολὺ παλιά, ὑπάρχει και τελετουργικὸ ἀδελφοποιήσεως, ὅπου τὰ ὄπλα ἐπαίζαν ἐνεργότερο ἢ καλύτερα τὸν πραγματικὸν ρόλο, ἀκόμη και τὸν θανατηφόρο.

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ σύναψη τοῦ δεσμοῦ ἀνήκει στὸ θυσιαστικὸ τελετουργικὸ μῆσεως, γίνεται δὲ φανερὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ δυνατώτερο δεσμὸ· θυσιάζεται ὁ ἑταῖρος, ἀδελφός, γιὰ νὰ ἐπέλθῃ ἡ μεταβολὴ και νὰ γίνῃ ἡ μύηση.

Ἔτσι στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτῃ ἐκεῖνοι ποὺ ἤθελαν νὰ γίνουν ἀδερφοχοτοὶ πῆγαιναν ἐνοπλιοι σὲ κάποιον ξωκλήσι και ὀρκίζονταν: «Ἄλλοτε πάλι δυὸ-τρεις ἢ και παραπάνω ἔβαζαν τὰ ὄπλα τους και ἔτσι ὀπλισμένοι πῆγαιναν σὲ μιὰν ἐκκλησίτσα ἐξοχικήν και ὀρκίζονταν»⁵.

Ἡ μορφή αὐτὴ τοῦ τελετουργικοῦ εἶναι νεώτερη. Ἔχει χάσει, ἀπορρίπτει, ὅπως βλέπουμε, τὸ μέρος τῆς θυσιαστικῆς τῆς τελετουργίας, δηλ. ἔχει χάσει τὸ κύριο τμῆμα τῆς συνάψεως τοῦ δεσμοῦ. Ἔχομε ἔτσι τὴν ἀπλούστερη μορφή, τὴν ἀπλούστευση τοῦ τελετουργικοῦ μέσα στὰ πλαίσια τῆς σκέψεως τῆς ἀποβολῆς τοῦ θανάτου

1. Ἱστορ. Λεξ. Χρ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 1309, σ. 62(συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος 1883).

2. Ἱστορ. Λεξ. Χρ. Φιλ. Συλλ. Κων/λεως, ἀρ. 2190, σ. 114(συλλ. Συμ. Μανασσείδου, Αἶνος [1896;]).

3. Βλ. Νικολ. Α. Βέη, δ.π., σ. 226.

4. Χρηστοῦ Χρηστοβασιλῆ, δ.π., σ. 205.

5. Κλ. ἀρ. 1105, σ. 134 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτῃ 1937).

ἀπὸ τὸ ὄλο φάσμα τοῦ τελετουργικοῦ, πού βλέπει πλέον ὡς κύριο σημεῖο τὸ ὄπλο χωρὶς τὴ χρῆση του.

Παλιότερα χρησιμοποιοῦσαν ἄλλον τρόπο ἀδελφοποιήσεως μὲ τὰ ὄπλα, πού ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπόδειξη ἰσχυρότατου δεσμοῦ μεταξύ τῶν ἀδελφοποιητῶν, ἀλλὰ καὶ παλληκαριᾶς συνάμα. Ἡ τελετὴ ἐκείνη ἦταν αἱματηρὴ καὶ ἐνίοτε θανατηφόρα γιὰ ἓναν ἀπὸ τὴν παρέα τῶν ἀδελφοποιουμένων. Ἰδέα γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀδελφοποίησης μᾶς δίνει ὁ Χρηστοβασίλης στὸ σχετικὸ διήγημά του: «... γένονταν βλάμηδες ἄλλον καιρὸ τὰ καλὰ παλληκάρια... μὲ τὸν θάνατο στὴν μέση... Μὲ τὸν θάνατο στὸ τεψί, ἀπάνω στ' ἀναμμένα κάρβουνα, στὴν μέση στὸ τραπέζι, σὰν ἄρνι τοῦ φούρνου, κι' οἱ βλάμηδες γύρα-γύρα τραγουδῶντας... Φεύγοντας τὸ κορίτσι, καθήσαμε καὶ οἱ ἕξι γύρα στὸ τραπέζι, ἔβαλε ὁ Μοῦρτος τὴν γεμισμένη πιστόλα του ἀπάνω στ' ἀναμμένα κάρβουνα, κι' ἀρχίσαμε νὰ στρέφωμε ζερβιά τὸ τεψί καὶ νὰ τραγουδοῦμε τὸ ἐπιθανάτιο τραγούδι:

*« Χαίρεστε νὰ χαίρωμαι, μωρὲ παιδιά!
 « Κι' ὅποιον εὔρη ὁ θάνατος, ντουλμπέρια μου!
 « Ὅλοι νὰ τὸν κλάψωμε, μωρὲ παιδιά!
 « Σὰν γλυκό μας ἀδελφό, ντουλμπέρια μου!
 « Μὲ λαμπάδες, μὲ κηριά», μωρὲ παιδιά!
 « Καὶ μὲ μοσκοθυματά, ντουλμπέρια μου!
 « Καὶ τὰ μωρολόγια μας, μωρὲ παιδιά!
 « Νὰ γενοῦν τραγούδια του, ντουλμπέρια μου!
 « Νὰ τὰ λένε στοὺς χορούς, μωρὲ παιδιά!
 « Τὴν Μεγάλη Πασκαλιά, ντουλμπέρια μου!
 « Μὲ τὰ κόκκινα τ' ἀγγά, μωρὲ παιδιά!
 « Τὰ κορίτσια τὰ ὄμορφα, ντουλμπέρια μου!»¹*

ε. Ἀπλούστεροι τρόποι.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω ὑπάρχουν καὶ ἀπλούστεροι τρόποι τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας, ὅπως εἶναι ἐκεῖνοι μὲ σύναψη τῶν χεριῶν καὶ ὑπόσχεση, μὲ σταυρωτὸ φίλημα κλπ.

Ἔτσι ἡ συμφωνία γιὰ τὴν ἀδελφοποιία περιορίζεται ἐνίοτε σὲ ἀμοιβαία ὑπόσχεση ἀποφυγῆς ἀδικοπραγιῶν, πού συνοδεύεται καὶ ἐπικυρώνεται μὲ σύναψη τῶν

1. Χρήστου Χρηστοβασίλη, *Κι ὅποιον εὔρη ὁ θάνατος*, δ.π., σ. 205 κ.έξ. Ἐπὸ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀδελφοποιήσεως προῆλθε ἴσως καὶ ἡ σύγχρονη παροιμιώδης ἐκφραση: *Κι ὅποιον πάρη ὁ χάρος*.

χειριῶν¹: «Ἐδόνανε χέρι καὶ ὑπόσχοντο νὰ μὴ πειράξῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο σ' ὀτιδήποτε προῶμα, στὰ κτήματα, νὰ μὴ πειράξῃ ὁ ἕνας τὴν γυναίκα τ' ἄλλοννοῦ, σὲ ὄλα»².

Ἄλλοτε πάλι ἡ ἀδελφοποίηση γίνεται μὲ σταυρωτὸ φίλημα: «Τότε (τ' Ἄι Γιωργιῶ) πιάνονται καὶ ἀδερφοποιτοὶ καὶ φιλοῦνται σταυρωτὰ κ' ἔχει ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καλύτερο ἀπ' ἀδερφοῦ καὶ ἀπ' ἀδερφή» (Μανιάκι)³.

ζ. Μεικτὸς τρόπος.

Ἀναφέρθηκε ἤδη ὅτι οἱ μορφές τοῦ τελετουργικοῦ τῆς ἀδελφοποιίας δὲν εἶναι πάντοτε ἀμιγεῖς καὶ πολὺ συχνὰ συμπλέκονται μεταξύ τους ἢ στοιχεῖα τῆς μιᾶς μορφῆς ἐπαναλαμβάνονται καὶ στὴν ἄλλη, σὲ σημεῖο πού νὰ μὴν εἶναι εὐκολοὸς ὁ διαχωρισμὸς στὶς ἀνωτέρω σημειωθεῖσες μορφές, πού κατ' ἀνάγκη ἔχουν κάτι τὸ σχηματικό. Ἡ συνύπαρξη πολλῶν μορφῶν ἢ στοιχείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ ἕνα μόνο θὰ ἀρκοῦσε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις, γιὰ τὴ σύναψη τοῦ δεσμοῦ, δὲν φαίνεται νὰ πηγάζῃ κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία στερεώσεως τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ, στὸν ὁποῖο ἀποδιδόταν μεγάλη σπουδαιότητα, μὲ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο στοιχεῖα, ἀλλὰ προσφέρει πληρέστερη εἰκόνα τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ τελετουργικοῦ, πού ἀπλοποιήθηκε μὲ τὸ χρόνο. Διότι, ὅπως θὰ ὑποστηρίζουμε καὶ παρακάτω, πιστεύουμε ὅτι, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ θεσμοῦ ἦταν ἀπλή, βᾶση γιὰ τὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς ἀδελφοποιίας ἀποτέλεσε μιὰ ἐνιαία σύνθετη μορφή τοῦ τελετουργικοῦ τῆς, ἡ ὁποία ὁμως μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰῶνων δέχθηκε τὴν ἀντίστροφη ἐπίδραση τάσεων ἀπλοποιήσεως, ἐπειδὴ λησμονήθηκαν οἱ λόγοι πού ὠδήγησαν στὴ σύνθεση τῶν στοιχείων σὲ ἕνα ἐνιαῖο τελετουργικό.

Ἀπὸ τοὺς διάφορους συνδυασμοὺς τρόπων τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ἐκεῖνον, ὅπου συνυπάρχουν ὁ αἵματηρὸς καὶ ὁ θρησκευτικὸς-ἐκκλησιαστικὸς τρόπος: «Ἡ παράδοση, διέσωσε κ' ἄλλο τρόπο ἀδερφοποιίας. Λένε ὅτι, ὅσοι θέλανε νὰ γείνουν βλάμηδες, μάτωναν σ' ἕνα σημεῖο τὸν ἀντιβραχίονα. Ἐπειτα ἀκουμποῦσαν τὴ μιὰ πληγὴ πάνω στὴν ἄλλη, ὥστε τὸ αἷμα νὰ ἐνώνεται. Τὰ ἀντιβράχια δονόνταν ἐνῶ τὰ χέρια πιάνανε τὸ ἱερὸ ἄμφιο καὶ τ' ἄτομα πρόφερναν ἐπαναλαμβάνοντας τὰ λόγια τῆς εὐχῆς, πού διάβαζε σιγὰ σιγὰ ὁ παππᾶς. Ὅστερ' ἀπὸ τὴν τελετὴ, ἀκολουθοῦσε συμπόσιο μὲ ἀρνὶ ψητό, κοκορέτσι καὶ ποτά, οὔζο-

1. Γιὰ τὸν πανάρχαιο αὐτὸ καὶ παγκόσμια γνωστὸ τρόπο ἐπικυρώσεως πολλῶν συμφωνιῶν βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδου — Νουάρου, ὅ.π., σσ. 291-292 καὶ τὴν ἀναφερόμενη ἐκεῖ βιβλιογραφία.

2. Κλ. ἀρ. 2764, σ. 385 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Ἄμοργός (Χώρα) 1963).

3. Κλ. ἀρ. 1508, σ. 56 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1944).

κρασί. 'Ο βλάμης εΐταν ύποχρεωμένος σέ κάθε στιγμή και με κίνδυνο τής ζωής νά βοηθεΐ τόν άλλο βλάμη»¹.

Παράδειγμα συνδυασμοϋ αίματηροϋ τρόπου άδελφοποίησης με ανταλλαγή δ-πλων και παρουσία τοϋ θρησκευτικοϋ στοιχείου (φύλαξη στο εικονοστάσι μπροστά στην εικόνα τοϋ 'Αγίου Γεωργίου) αναφέρει ο Χρηστοβασίλης, όπως είδαμε παραπάνω².

'Εκκλησιαστικό και συμβολικομαχικό μαζί τρόπο τελέσεως τής άδελφοποιίας συναντοϋμε στο Σούλι: «Βλάμηδες· είναι δυο άγόρια που γίνονται από ξένοι βλαμάδες, δηλ. πάνε στον παπα, τους διαβάζει ευχή, αλλάζουν δώρα μπροστά στον παπα, πληρώνουν τον παπα και από 'κει και πέρα είναι εγκαρδιακοι φίλοι. 'Υποστηρίζει ο ένας τόν άλλον, δεν βλαστημοϋνται, δεν μαλώνουν. "Όσον καιρο ζοϋνε, είναι σαν αδέρφια. "Όταν έχω έναν βλάμη μακρινο και πάω στο μέρος, θα πάω στο βλάμη και όχι στο συγγενή»³.

Συνδυασμό συμβολικομαχικών στοιχείων και θρησκευτικοϋ-έκκλησιαστικοϋ τρόπου τελέσεως τής άδελφοποιίας έχομε επίσης στο έξης παράδειγμα από τη Θεσσαλία: Τοϋ 'Αγίου Θεοδώρου «πολλές νέες παίρνουν στάρι διαβασμένο απ' την εκκλησία, τό τοποθετοϋν σ' ένα κόκκινο πανι ή χαρτί, τό βάζουν κάτω απ' τό προσκέφαλο. 'Εν συνεχεία τρεις βραδυές από τό βράδυ τοϋ 'Αγίου Θεοδώρου και όταν κοιμηθοϋν λέγουν πρώτα:

"Αγιε μου Θεόδωρε καλέ
και θανατουργέ,
αϋτοϋ στον κόσμο δπου πās
και τις τύχες απαντās,
πές και τη δική μου τύχη
για να 'ρθή και να μου βρη.
"Εσπειρα σπειρι σιτάρι
και σπειρι μαργαριτάρι
για να 'ρθή να τό θερίση».

Κατά τη μέρα τής γιορτής τοϋ 'Αγίου Θεοδώρου επίσης «τά κορίτσια μέχρι δεκαοκτώ ετών αποτελοϋν διάφορες ομάδες (συντροφιάζουν) και φκιάνουν κάθε παρέα ένα σταυρο στολισμένο με αγριολούλουδα, τόν οποιον ονομάζουν Λάζαρον, και τόν παραχώνουν στους άγρους έξω κρυφίως από τα παιδιά, βάζοντας μέσα στη γούρνα

1. 'Αλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' 'Ασπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σ. 21.

2. Βλ. σ. 21.

3. Κλ. άρ. 2277Α, σ. 191 (συλλ. Δημ. Οικονομίδου, Σαμονίβα Σουλίου 1958).

(στὸν τάφο) ὅλα ὄσα σχετικὰ βάζουν ἀληθινὰ στὸ νεκρὸ ἄνθρωπο. Τὸν σταυρὸ αὐτὸν τὸν ἀφίνον σαράντα ἡμέρες μέσα καὶ τὸν ξεθάφτον τοῦ Ἁγίου Λαζάρου. Τὰ κορίτσια δέ, πού ἀποτελοῦν τὴν παρέα, φρονάζονται μεταξύ τους ἀδελφῆς καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἀδελφὸς τῆς μιᾶς ἀδελφῆς νὰ πάρῃ τὴν ἀδελφή της, διότι, γιὰ νὰ γίνουν ἀδελφές, τὶς διαβάζει πρῶτα ὁ παπᾶς στὴν ἐκκλησία. Γιὰ νὰ γίνῃ ὁμοῦς τοῦτο, πρέπει νὰ πάρουν μαζί των καὶ ἓνα παιδάκι, τὸ ὁποῖον διαβάζεται μαζί των»¹.

Μνημονεύουμε τέλος ὅτι σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἡ παλιὰ τελετὴ τῆς ἀδελφοποιήσεως κατέληξε σὲ ἓνα εἶδος σύμβασης — ἀμοιβαίας συμφωνίας μεταξύ τῶν ἐνδιαφερομένων προσώπων: «Ἐδελφοποιία: συνομολόγησις σχέσεων ἀδελφικῶν μεταξύ δύο ἢ περισσοτέρων προσώπων· τὸ πάλαι ἐγένετο δι' ἱερολογίας, τώρα ὁμοῦς ὄχι»².

Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνει ρητὰ καὶ ἄλλη μαρτυρία: «Παλαιότερα ἡ ἀδελφοποιία γινόταν μὲ ἱεροτελεστία, τώρα γίνεται μὲ ἀμοιβαία συμφωνία μεταξύ προσώπων συνδεομένων διὰ στενῶν σχέσεων ἀγάπης καὶ ἐκτιμῆσεως»³.

Ἐπίσης πιστεύουμε ὅτι στοὺς τρόπους τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ συνήθεια συνάψεως φιλίας μεταξύ τῶν παιδιῶν, πού πολλοὶ ἀπὸ μᾶς θυμοῦνται ἴσως ἀπὸ τὰ παιδικὰ τους χρόνια: «Ὅταν δυὸ παιδιά θέλουν νὰ γίνουν φίλοι, μπλέγουν τὰ μικρὰ τους δάχτυλα καὶ λέν «φίλοι», ταράζοντας τὰ χέρια τρεῖς φορές. Ὅταν θέλουν νὰ διακόψουν τὴ φιλία, μπλέγουν τὰ μικρὰ δάχτυλα τοῦ χειροῦ, ἔπειτα λέν οὐ κάποιον νὰ τοὺς κόψῃ. Ἐκεῖνος χτυπάει στὰ μπλεγμένα δάχτυλα τῶν χειρῶν καὶ τὰ χωρίζει. Ἔτσι κόβεται καὶ ἡ φιλία»⁴.

III. Χρόνος τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας.

Μολονότι σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς μαρτυρίες μας δὲν ἀναφέρεται ὁ χρόνος τελέσεως τοῦ τυπικοῦ τῆς ἀδελφοποιήσεως, ἴσως καὶ ἐπειδὴ δὲν δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στὴ λεπτομέρεια αὐτῆ, σὲ ἄλλες ἔχουμε μνεῖα τοῦ χρόνου, πού εἶναι οἱ γιορτὲς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ τοῦ Λαζάρου-Βαῦτων, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ἔτσι στὸ Ἄμουρι τῆς Ἐλασσόνας κατὰ τὴ μέρα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, τὰ κορίτσια χωρισμένα σὲ ὁμάδες συντροφιάζουν, γίνονται σταυραδερφές καὶ παραχώνουν στὰ χωράφια ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα⁵.

1. Κλ. ἀρ. 1974, σ. 62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, Ἄμουριον Ἐλασσόνας 1953).

2. Κλ. ἀρ. 2037, σ. 21 (συλλ. Δημ. Δρούγκα, Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων 1952).

3. Κλ. ἀρ. 2036, σ. 25 (συλλ. Ἰω. Τσαλίχη, Τρίστενον Ζαγορίου Ἠπείρου 1953).

4. Κλ. ἀρ. 2459, σ. 31 (συλλ. Χαράλ. Χατζῆ, Καστοριά (Νεστόριον) 1962).

5. Κλ. ἀρ. 1974, σ.62 (συλλ. Δημ. Παπαδούλη, ὅπ. π.).

Στὸ Πύθιο τῆς Ἐλασσόνας «τὴν Κυριακὴ τοῦ Βαριοῦ βγαίνουν οἱ κοπέλλες μ' ἓνα σταυρό, πὸν ἔχουν φτειάο' μὲ λουλούδια, τὸν βάζ'νι μέσα στοὺν γκιούμ' καὶ τὸν πααίνουν στὴν ἐκκλησιά κι ὄνταν ἀπολύσ' ἡ ἐκκλησιά, βγαίνουν ἀπ' ὄξω ἀπ' τὴν ἐκκλησιά καὶ λένε τὸ τραγούδι καὶ χορεύουν:

Ἐσύρι, Λάζαρι, κι ἔλα τοῦ χρόνου·
 ὄσα ζήσουνι κι ὄσα χαθοῦν.
 Τὰ μικρότερα νὰ γίνουνν πρῶτα,
 τὰ τρανύτερα παντρεύοντι'.

Πιὸ παλιὰ αὐτὸν τὸν σταυρὸ τὸν παραχῶνани οἱ κοπέλλες τ' Ἄγιοῦ Θεοδώρ' καὶ γίνονταν σταυραδερφές»¹.

Στὴν περιοχή Βονίτσης Αἰτωλοακαρνανίας τὸ τελετουργικὸ τῆς ἀδελφοποιήσεως γινόταν «τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Ἀγάπης»².

Στὴν Ἰκαρία γινόταν «εἰς τὴν δευτέραν Ἀνάστασιν, τ' Ἀντίλαμπρα ἢ τῆς Ἀγάπης, κατόπιν εὐχῆς, τὴν ὁποίαν ἀνεγίνωσκεν ὁ ἱερεὺς. Οὐδεὶς γάμος ἐπετρέπετο τοῦ ἀδελφοποιητοῦ μὲ τὰς σταυραδερφάς του»³.

Παρόμοιες πληροφορίες ἔχομε καὶ γιὰ τὴν παλιὰ Ἀθήνα: «Ὡς ἀναφέρουν παλαιὸι Ἀθηναῖοι, εἰς τὰς Ἀθήνας (ἄλλοτε) εἰς τὸν ἑσπερινὸν τῆς Λαμπρῆς ἐγίνοντο οἱ ἀδελφοποιτοί· ἔπρεπε νὰ ἔχουν κ' ἓνα κορίτσι μαζί τους· ὁ παπᾶς, ἀφοῦ τοὺς ἐδιάβαζε, τοὺς ὠρκιζεν εἰς τὸ Ἐθαγγέλιον, τοὺς ἐπερρίζωνε μ' ἓνα μακρὸ κόκκινο ζωνάρι καὶ τοὺς ἐτρανοῦσε πρὸς τὸ ἱερόν. Ὑστερα ἐφιλοῦσεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐφιλοῦσαν καὶ τοῦ παπᾶ τὸ χέρι καὶ ἐγίνονταν ἀδελφοποιτοί»⁴.

Ἀπὸ τὸν Ἄσσο Πρεβέζης ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Βλάμηδες· κάθε Πάσχα, δηλ. τῆς Διακαινησίμου, μαζεῦόνταν τρία-τέσσερα παιδιά, ἔπαιρναν δὲ καὶ μιὰ κοπέλλα καὶ πήγαιναν στὴν ἐκκλησιά, καλοῦσαν καὶ τὸν παπᾶ καὶ τοὺς διάβαζε εὐχὴ, ἔδιναν καὶ τὰ χέρια ἀναμεταξύ των καὶ ἀπὸ τότε καὶ στοὺς ἐξῆς ἔπρεπε νὰ εἶναι καλύτερα ἀπὸ ἀδέλφια»⁵.

Γιὰ τὴν ἴδια περίπτωσι ἀναφέρονται καὶ οἱ ἀκόλουθες λεπτομέρειες: «Ἐνώνονται δι' ἱεροτελεστίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κάθε Λαμπρῆ, δηλ. τὸ Μέγα Πάσχα. Πιά-

1. Κλ. ἀρ. 2766, σσ. 412 - 413 (συλλ. Ἄνας Ἰ. Παπαμιχαήλ, Πύθιον Ἐλασσόνας 1963).

2. Κλ. ἀρ. 2005, σ. 84 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952).

3. Κλ. ἀρ. 2272, σ. 47 (συλλ. Χαραλ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955).

4. Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήναι 1956, σ. 174.

5. Κλ. ἀρ. 2739, σ. 9 (συλλ. Γεωργ. Κολιοῦ, Ἄσσος Πρεβέζης 1963).

νονταν διὰ χειρὸς ὄλοι μέσα στὴν ἐκκλησία καὶ ἔφεραν ὄλοι γύρω ἀπὸ τὸ ἀναλόγιο μαζί μὲ τὸν παπᾶ καί, ἀφοῦ τελείωνε τὶς εὐχές, τοὺς χώριζε μὲ τὸ Ἐδαγγέλιο. Βλάμηδες πιάνονταν κοπέλλες καὶ παιδιά μαζί. Ἐπὶ τότε ἀπαγορευόνταν νὰ πάρῃ ἀδελφοποιτὸς ὡς γυναῖκα τὴ σταυραδελφὴ του»¹.

«Πάαιναν τέσσερα παιδιά καὶ μιὰ κοπέλλα ἢ τέσσερες κοπέλλες κ' ἓνα παιδί καὶ τσ' διαβάζ' ὁ παπάς, τοὺς δίνει καὶ κρασί καὶ πίνουν ὄλοι, φιλᾶν καὶ τὸ εὐαγγέλιο καὶ εἶναι ἀδερφοποιτοί. Αὐτοὶ πονιοῦνταν καλύτερα ἀπὸ τ' ἀδέρφια καὶ μεταξὺ τους δὲν παντρεύονταν»².

Τέλεση τῆς ἀδελφοποιτίας κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ Μανιάκι, πρέπει δὲ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι συχνὰ ἡ γιορτὴ αὐτὴ μεταφέρεται στὴ Δευτέρα τοῦ Πάσχα: «Τότε (τ' Ἁι Γιωργιῶ) πιάνονται κι ἀδερφοποιτοὶ καὶ φιλιούνται σταυρωτὰ κ' ἔχει ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καλύτερο ἀπ' ἀδερφὸ κι ἀπ' ἀδερφή»³.

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσωμε ὅτι πολλές φορές ἡ τέλεση τῆς ἀδελφοποιήσεως συναντᾶται συνδεδεμένη μὲ τὸ γάμο, ὅπου πιστεύομε ὅτι ἦταν ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία τοῦ θεσμοῦ (θεογαμία, Ἄνθεστήρια κλπ.). Ὑστερα ἀπὸ ἐκεῖ μεταφέρθηκε σὲ ἄλλες ἐποχές, οἱ ὁποῖες συνήθως εἶναι ἐκεῖνες, κατὰ τὶς ὁποῖες ἐτελεῖτο τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν γάμων. Στὶς λαϊκὲς ὅμως μορφὲς τελετουργίας τοῦ γάμου ἡ ἀδελφοποιία διατηρήθηκε ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς παράδοσης, ἡ ὁποία πηγάζει ἐδῶ κυρίως ἀπὸ τὸ φόβο μήπως πάθῃ τίποτε τὸ νέο ζευγάρι, ἂν παραλειφθῇ κάτι ἀπὸ τὰ παραδεδωμένα.

Ἔτσι στὸν Πεντάλοφο Βοῦ Κοζάνης: «Πρὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου μελόνυμφοι, μπράτιμοι καὶ διρπουφτές δοκίζονται μπροστὰ στὸν παπᾶ, βάζοντας τὰ χέρια τους ὁ ἓνας ἐπάνω στοῦ ἄλλου, ὅτι θὰ θεωροῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον σὰν ἀδελφὸ καὶ ὅτι θὰ διατηρήσουν σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους τὴν ἀδελφικὴ ἀγάπη καὶ φιλία. Γίνονται ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ ἀδελφοποιητοί»⁴.

Ἀπὸ τὴ Λάκκα Σουλίου ἔχομε τὴ μαρτυρία ὅτι «τὴν Κυριακὴ πρῶτος προσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ὁ βλάμης αὐτοῦ μὲ τὴν σημαίαν. Βλάμης εἶναι ὁ ἐπιστήβιος φίλος τοῦ γαμβροῦ, οἵτινες ἔχουν δημιουργήσει ἓναν συγγενικὸν δεσμόν δι' ὄρκου ἐνώπιον τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ Ἐδαγγελίου, τοῦτο δὲ ἐπικρατεῖ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐμπιστοσύνης. Ὁμοίως δὲ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μεταξὺ τῶν γυναικῶν, αἵτινες ὀνομάζονται ἄδερφοκέτς»⁵.

1. Ὁ.π., σ. 13.

2. Κλ. ἀρ. 1432, σ. 195 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940).

3. Κλ. ἀρ. 1508, σ. 56 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1944)· βλ. καὶ ἀνωτέρω.

4. Κλ. ἀρ. 2493, σ. 15 (συλλ. Μιχαὴλ Καμπέρη, Πεντάλοφος Βοῦ Κοζάνης 1962).

5. Κλ. ἀρ. 1962, σ. 5 (συλλ. Παρασκευᾶ Αὐγερινοῦ, Διπλάτανον Τριχωνίδος Αἰτωλίας 1953).

Ἐκ τῆς ἱστορίας ἐπίσης μαθαίνομε ὅτι ὁ βλάμης «πλήν τῶν ἀμοιβαίων ἀδελφικῶν σχέσεων ἔχει καὶ τὸ καθήκον νὰ παραστέκη (ἀμοιβαίως) στὸ γάμο ὡς φύλακας, βοηθὸς καὶ κοσμήτωρ τοῦ γαμβροῦ. Ἐπίσης στὴ γαμήλια πομπὴ κρατεῖ τὸ λάβαρο, ἡ «μπαϊράκι», καὶ κερνάει ὄλους τοὺς παρευρισκομένους μὲ τὴν ἀνθοστολισμένη ἡ «κόφα» (ξύλινο δοχεῖο, σχεδὸν σφαιρικό, μὲ πολὺ στενὸ στόμιο)»¹.

Ἐκ τῆς ἴδιας περιοχῆς προέρχεται καὶ ἡ ἐπομένη μαρτυρία: «Ἐπισημασθέντος τοῦ θέσεως ἀδελφός. Οἱ ἀδελφοποιτοὶ εἶναι φίλοι τοῦ γαμβροῦ καὶ παραστέκονται ἐκατέρωθεν τῶν νυμφίων ἐν καιρῷ τοῦ στεφανώματος καὶ δι' ὄλον τοῦ γάμου συνοδεύοντες τὸν γαμβρόν. Οὗτοι εἶναι οἱ παρ' ἀρχαίους καλούμενοι παρὰ νυμφιοί»².

Ἡ σύνδεση αὐτὴ τοῦ ἐθίμου τῆς ἀδελφοποιήσεως μὲ τὶς τελετὲς τοῦ γάμου, τὴν ὁποία ἀναφέραμε καὶ παραπάνω³, μνημονεύεται ρητὰ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες περιπτώσεις⁴.

IV. Ἀνάλυση τοῦ τελετουργικοῦ.

Στὰ παραπάνω εἶδαμε ὅτι ὁ σταυρὸς λειτουργεῖ μὲ ἄμεσο καὶ ἔμμεσο τρόπο. Κατὰ τὸν ἄμεσο τρόπο ἔχομε τὸ σταυρὸ πρῶτον ὡς ἀντικείμενο, μέσον, ὄργανο καὶ πράξη (σταυρώση) καὶ δεῦτερον ὡς σταυροσημείωση — «σταύρωμα», σημειοσημείωση. Κατὰ τὸν ἔμμεσο τρόπο ἔχομε τὰ λόγια τοῦ τελετουργικοῦ τῆς Μεγάλης Πέμπτης, νοηματικὴ σύνδεση.

Ἐκ τῶν ὅλων τῶν σημείων αὐτὰ θὰ σταθοῦμε ἰδιαίτερα στὸ τελετουργικό, ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἄμεσο τρόπο χρήσεως τοῦ σταυροῦ, τοῦ σταυροῦ ὡς ἀντικείμενο. Στὴ μορφὴ αὐτὴ νομίζομε ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναζητηθῇ τὸ πλαίσιο τῶν ἄλλων μορφῶν καθὼς καὶ ἡ αἰτία ἀποδόσεως τῶν ὀνομάτων τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας.

Στὸ ἐθίμο ἀπὸ τὸ Ἀμούρι, ποὺ περιγράψαμε παραπάνω⁵, ἡ τελετουργία, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸν ἀνθοστόλιστο σταυρὸ καὶ τὴν ἀδελφοποιία, μᾶς ὀδηγεῖ ἀναμφισβήτητα σὲ σταυρώση. Τὸ φυσικὸ περιβάλλον ἀποτελεῖ τὸ σκηρικὸ τοῦ δρωμένου. Ὁ θίασος εἶναι γυναικεῖος, κορίτσια ἡλικίας μέχρι δεκαοκτῶ ἐτῶν, μὲ μονα-

1. ΚΑ. ἀρ. 2036, σσ. 24 - 25 (συλλ. Ἰω. Τσαλίκη, Τρίστονον Ζαγορίου Ἡπείρου 1953).

2. ΚΑ. ἀρ. 1570, σ. 13 (συλλ. Μ. Οικονόμου, Νεγᾶδες 1939).

3. Βλ. σ. 27.

4. Βλ. Μιττ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, δημοδῶν ἔξαυτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, ἀινιγμάτων κτλ. Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβαλῆς), ἐν Βάρνη 1903, σ. 181, Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ΖΕΛ.) 2, σ. 126 (ἀνάτ., τευχ. Α', σ. 62) καὶ Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωὴ, Αἱ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις, τόμ. Α', Ἀθήναι 1980, σ. 170 κέξ.

5. Βλ. σσ. 35 - 36.

δική εξαίρεση την παρουσία του μικρού παιδιού, που επέχει θέση έξωγήνη-θεική, ή οποία δικαιολογεί και την εξαίρεση. Έχουμε διαφόρους θιάσους, που υποδύονται τον ίδιο ρόλο και τελούν όμοια, δηλ. την ταφή του 'Λαζάρου', που αποτελεί τὸ α και τὸ ω τῆς θιασικῆς τελετουργίας.

Ὁ σταυρός, ἡ σταύρωση καὶ ἡ ταφή καὶ τὸ ζέχωμα δηλώνουν τὸ εἶδος τοῦ δρωμένου. Ἡ σταύρωση καὶ ἡ ταφή —εἰκονική— θὰ ἀφοροῦσε, νομίζομε, τῇ σταύρωση καὶ ταφῇ τοῦ παιδιοῦ ἢ κάποιου ἄλλου. Ὁ σταυρός ὑποκαθιστᾶ καὶ τὸν σταυρωμένο, παριστάνει τῇ σταύρωσή του ἢ ἴσως κάποτε τοῦ ὁμοιώματός του. Ὅπωςδὴποτε δὲ σὲ αὐτὸν ἐμπερικλείεται ἡ ὑπαρξὴ σταυρωμένου, ἡ ἔννοια καὶ ἡ πράξη τοῦ σταυρώματος.

Ἡ τελετουργία συνεχίζεται καὶ ἡ πράξη φτάνει στὸ κορύφωμά της μὲ τὸ «ξεθάψιμο», τὴν ἀλλαγὴ, τὸ «ξαναγέννημα» — ἀνάσταση μετὰ σαράντα μέρες. Έχουμε ἐπομένως τῇ γνωστῇ νεκρανάσταση, θάνατος-ἀνάσταση, μὲ τὶς γνωστὲς της πλευρές. Έχουμε ὅμως καὶ τελετουργικὸ πού ἀφορᾷ σὺνᾳψη συγγένειας, μυητικὴ τελετουργία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γίνονται ἀδερφὲς καὶ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ ὑπάρχη τὸ παιδί μὲ τὸ γνωστὸ τελετουργικὸ τῆς σταύρωσης-ἀνάστασης. Πρᾶγμα πού νομίζομε ὅτι ὀδηγεῖ εὐκόλα σὲ γνωστά, σὲ θυσία, δήλωση ἡρωοποίησης, ἡρωικὴ λατρεία μὲ ὅλες τὶς προεκτάσεις της.

Φαίνεται λοιπὸν σαφῶς ἀπὸ ὅσα ἔχομε σημειώσει ὅτι ἡ ἀδελφοποιεῖα ἢ καλύτερα ὁ δεσμὸς τῆς ἀδελφοποιεῖας εἶναι στενότερα συνδεδεμένος μὲ τῇ σταύρωση καὶ τὸ σταυρό. Νομίζομε ὅμως ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε στὸ δρώμενο αὐτό, γιατί δείχνει ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ καθοριστικὸ γιὰ τὴν ὅλη δομὴ τοῦ θεσμοῦ.

Τὸ «συντρόφισμα» τῶν κοριτσιῶν καὶ ὅλη ἡ τελετουργία — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «ξεθάψιμο»¹ — τελεῖται στὴ γιορτῇ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Τὸ ἔντονο αὐτὸ θιασικὸ δρώμενο γίνεται βατότερο καὶ φωτίζεται περισσότερο στὴ μορφή πού σώθηκε μὲ τὴ βοήθεια καὶ ἄλλων τελετουργιῶν, οἱ ὁποῖες τελοῦνται τὶς ἴδιες μέρες, δηλ. τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ τοῦ Λαζάρου-Βαῶν, πού συνδέονται νοηματικὰ μεταξὺ τους.

α. Τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου.

Ἀρχίζομε ἀπὸ τὶς τελετουργικὲς πράξεις τῆς ἡμερολογιακῆ πρώτης γιορτῆς.

Ἔτσι «τὸ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου ἀνάβουν μεγάλες φωτιὲς ἀπὸ ξύλα κέδρων, τὶς ὁποῖες πηδοῦν αἰσχρολογοῦντες, τὰ δὲ κορίτσια γίνονται καρναβάλια, συνήθως

1. Νομίζω ὅτι ἀξίζει νὰ σημειώσωμε ἐδῶ ὅτι τὸ «ξεθάψιμο», ἡ ἀνάσταση, πρέπει νὰ συνδυασθῇ μὲ τὴν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου.

νύφες. Παίρνουν και σιτάρι από τὰ κόλλυβα τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, τὸ βάζουν κάτω ἀπ' τὸ μαξιλάρι των, διὰ νὰ ὄνειρευθοῦν τὸν μέλλοντα σύζυγον. Τὴν ἄλλη ἡμέρα συγκεντρώνονται ὅλα τὰ κορίτσια (ντυμένα νύφες) σ' ἓνα μέρος ἢ σπίτι. Ἐτοιμάζουν ἓνα σταυρὸ μικρὸν ἀπὸ χόρτα καὶ τὸν τοποθετοῦν εἰς ἓνα κανάτι μὲ νερὸ στολισμένο μὲ ἄνθη. Μετὰ πηγαίνουν ἐν πομπῇ ἄδουσαι εἰς τὸ ρεῦμα τὸ διερχόμενον πλησίον τῆς ἐκκλησίας. Ρίπτουν τὸν σταυρὸν τρεῖς φορές εἰς τὸ νερὸ καὶ μετὰ ἡ μεγαλύτερη τὸν πετᾷ εἰς τὴν σκεπὴν τῆς ἐκκλησίας. Μετὰ ἐπιστρέφουν ἄδουσαι καὶ χορεύουν τοπικούς χοροὺς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου.¹

Ἀπὸ τὸ πιὸ πάνω τελετουργικὸ σημειώνομε τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀπεικονίζουν σταθερὰ τὸ εἶδος τῆς τελετουργικῆς (θιασικῆς-μυθικῆς) μορφῆς: αἰσχρολογία, μεταμφίεση, φωτιά, σταύρωση, ρίψη στὸ ρεῦμα-νερὸ (ταφή, λουτρὸ-βάπτισμα), ἀνάστασις ἀκόμη νύφη-γάμος, σιτάρι, τραγούδι, χορὸς.

Τὸ χαρακτηριστὸν τοῦ τελετουργικοῦ βλέπομε καὶ στὶς λεγόμενες «ντοῦφες», ὅπως μᾶς παραδόθηκαν: «Καθ' ὅλην τὴν νύκτα τοῦ χθεσικοῦ Σαββάτου (τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου) ὁμάδες νεανίδων καὶ κυριῶν συνέρχονται εἰς μίαν οἰκίαν καὶ τρώγουν, πίνουν καὶ διασκεδάζουν, τὰ δὲ ἔξοδα ὅλα γίνονται διὰ προκαταβολικῶς κατατιθεμένον ρεφινέ. Εἰς τὰς συγκεντρώσεις αὐτὰς ἀπαγορεύεται ἀδστηρῶς ἡ παρουσία παντὸς βεβήλου ἄρρενος πλὴν τῶν ἀναγκαιοτάτων βιολιτζήδων. Αἱ συνερχόμενα ἀρχίζοντε κατ' ἀρχὰς μὲ ζηλευτὴν ἡσυχίαν τὴν διασκεδάσιν καί, πίνουσαι ἀπὸ κανένα γιὰ νὰ ἀνοιξῆ ἢ ὄρεξις, μετατρέπονται κατὰ τὰς πρωινὰς ὥρας εἰς ἀληθεῖς μαινάδας... ὕταν ἀρχίσουν τὸ «Φέγγουν, χαράζουν τὰ βονὰ κ' οἱ ὄμορφες νυστάζουν». Ἄλλοιμονον, ἂν βρεθῆ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀδὰμ μπροστά τους! Καὶ τὸ ἔθιμον αὐτό, τὰ γυναικεῖα αὐτὰ ὄργια, ἐδῶ τὰ ὀνομάζουν Ντοῦφες. Λαμβάνουν δὲ μέρος τὰ κορίτσια 8-12 ἐτῶν»².

Ἄλλα τὰ στοιχεῖα τῶν παραπάνω τελετουργικῶν πράξεων νομίζομε ὅτι ὀδηγοῦν σταθερὰ σὲ μυθικὲς τελετουργίες, στὶς θιασικὲς τελετὲς τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης (ἀναγέννηση), τίς λατρευτικο-θρησκευτικὲς μορφὲς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου τοῦ Θνήσκοντος Θεοῦ καὶ τῆς Μεγάλης Θεᾶς (Ἄδωνις, Ἄττις, Διόνυσος, Ὅσιρις, Ταμμούζ, Βάαλ-Βήλος, Μαρντούκ, Ρέα-Κυβέλη, Ἀφροδίτη, Ἴσιδα, Ἀστάρτη κλπ.).

1. ΚΑ. ἀρ. 1977, σ. 19 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφιλίππου, Πύθιον Ἐλασσόνας 1952).

2. ΚΑ. ἀρ. 1439, σ. 20 (συλλ. Σωφρονίου Σταμούλη, Μακεδονία 1940)· πρβλ. Ἐφημ. Μακεδονία, 25 Μαρτίου 1926.

Μάλιστα νομίζουμε ότι μέσα από τις έθιμικές πράξεις, που έχουν διασωθῆ από τὸ λαὸ ἔστω καὶ ἀποχρωματισμένες, διαφαίνονται μορφές ἄγνωστες, οἱ ὁποῖες συμπληρώνουν τὸ μεγάλο γλυπτὸ αὐτῶν τῶν τελετουργιῶν.

Πρῶτα-πρῶτα ὑπογραμμίζουμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ εἴδους τῶν τελετουργιῶν αὐτῶν κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Ἐπειτα τὴ σύνδεση τῆς ἀδελφοποιίας πρὸς τὴ γιορτὴ αὐτὴ καὶ τὰ δρώμενά της, μέσω τῶν ὁποίων πιστεύουμε ὅτι τὸ σκηنيκὸ μεγεθύνεται καὶ φωτίζονται μορφές γνώριμες, ἀλλὰ καὶ ἄγνωστες. Ἡ χροιά τῆς ἔντονης αὐτῆς θιασικῆς ἀσκήσεως ἔχει ἤδη ἀναφερθῆ, οἱ δὲ ἀποχρώσεις της μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν κάποια Ἐλευσίνα, Διονύσια, Ἀδώνια ἢ μᾶλλον Ἄττια μὲ ἔντονες ἐλευσινιακές, διονυσιακοανθεστηριακές γραμμές. Ἰχνηλατώντας ἀνάμεσα ἀπὸ ὅλα αὐτά, νομίζουμε ὅτι μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ τελετουργικὲς μορφές τῆς ἀπώτατης ἀρχαιότητος, ἀφοῦ ἄλλωστε ὅλοι γνωρίζουμε τὶς κοινὲς προσβάσεις τῶν τελετουργιῶν αὐτῶν.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη τώρα, ἐγγίζοντας τὰ σημεῖα ποὺ σκιαγραφοῦν τὴ βιοπροσωπικὴ πλευρὰ τοῦ Ἁγίου, νὰ σταθοῦμε στὸν τόπο γεννήσεώς του καὶ τὴν κοιτίδα τῆς λατρείας του. Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ὁ πυρήνας καὶ τὸ κέντρο λατρείας του βρισκόταν στὴν Ἀνατολὴ καὶ μάλιστα στὰ Εὐχάιτα, πρᾶγμα ποὺ θεωροῦμε ὡς σημαντικὸ ὑποβοηθητικὸ στοιχεῖο τῆς σκέψης μας. Συνδυετικὸ κρίκο αὐτῆς ἐπίσης νομίζουμε ὅτι ἀποτελεῖ ἡ ἀνέγερση ναοῦ του ἐκεῖ, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχε καὶ τὸ λείψανό του. Τοῦτο εἶναι σύνηθες καὶ παράλληλο φαινόμενο, ἂν θυμηθοῦμε τὴν προέλευση τοῦ Ἄττιδος, τὸν τάφο του στὴν Πεσσινοῦντα καὶ τὴ δεσπόζουσα θέση τοῦ σχετικοῦ ἱερατείου, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ὁποίου ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου θεοῦ (Ἄττις)· ἐπίσης τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς τάφους καὶ τὴ λατρεία ἄλλων ἡρώων, ἡρωικὴ λατρεία, ὅπως καὶ τῶν ἁγίων.

Ὁ Ἅγιος ἐμφανίζεται στὸ κοινωνικοπολιτιστικὸ πεδίο καὶ τὸ ἀπασχολεῖ σοβαρὰ ἤδη νέος (νεοσύλληκτος, τίρων), ιδιότητα μάλιστα ποὺ τοῦ προσδίδει καὶ τὴν κυρία του προσωνομία. Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀπασχολεῖ τὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον, εἶναι ἡ θρησκεία του (χριστιανός), ἀλλὰ ἡ ἀπασχόληση αὐτῆ τῶν ἰθυόντων μὲ ἓνα ἄσημο κοινωνικὸ μέλος (νεοσύλληκτο) δημιουργεῖ πρόβλημα καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὑπερβολικὴ, ἂν ὄχι ἀδύνατη. Νομίζουμε δὲ ὅτι στὴ χαλαρότητα τῆς λογικῆς αὐτῆς ὀφείλεται καὶ ἡ γέννηση τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στρατηλάτου, μεταγενέστερη παραλλαγή τῆς παράδοσης, ποὺ προέρχεται σαφέστατα ἀπὸ λογία πηγὴ καὶ ἀποτελεῖ μᾶλλον λογικὴ ἐπεξεργασία μὲ σκοπὸ νὰ συγκαλύψῃ τὸ κενό, διατηρώντας τὰ κύρια παραδοσιακὰ χαρακτηριστικά. Ἡ παραλλαγή ὁμως αὐτὴ δὲν μπόρεσε νὰ ξεριζώσῃ τὴν ἔννοια τοῦ (ἀνέου), ποὺ θὰ ἦταν, ὅπως πιστεύουμε, ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια, ἂν μὴ τὸ κυριώτερο μοτίβο τῆς παράδοσης. Στὴ σκέψη αὐτὴ ὀδηγοῦμεθα ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς

λέξης *tiro*, ή οποία μᾶς παρέχει τὴν πρόσβαση γιὰ νὰ ἐνοήσουμε κάπως τὸ εἶδος τῆς τελετουργίας. Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστῇ μάλιστα ἡ συσχέτιση τοῦ νέου Ἁγίου Θεοδώρου πρὸς τὴ Ρέα καὶ τὸ καὶ της, σύνδεση τὴν ὁποία δὲν θεωροῦμε τυχαία.

Θεματικὰ ἐνδιαφέρον σημεῖο τῆς παραδόσεως — μᾶλλον ἀρχικό — θεωροῦμε τὸ εἶδος τοῦ θανάτου τοῦ Ἁγίου (σταύρωση), ποὺ ἀποτελεῖ καὶ γεφύρωση τῶν ἐνοπιῶν. "Ὅλα δὲ αὐτὰ ἀνοίγουν τὸ δρόμο πρὸς τὴ σκέψη ὅτι ἡ ὑπάρχουσα παλαιὰ παράδοση δυνατὸν νὰ μεταβλήθηκε καὶ νὰ πῆρε τὴ μορφή αὐτῆ καὶ νέους χρωματισμούς κατὰ τὴν ἀνακύκλός της. "Ὅπως γίνεται φανερό, ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆ ὀφείλεται κυρίως σὲ μεταβολὴ τῆς κοινωνικοπολιτιστικῆς δομῆς, διατηρήθηκε ὅμως ὁ ἀρχικός πυρήνας — παράδοση λατρευτικοθησκευτικῆ, ἀνατολικῆ, ἡ ὁποία προβάλλει ἀποχρωματισμένα μὲν, ἀλλὰ ἐγγάρακτα τὰ σημεῖα τοῦ προσώπου τοῦ Ἄττιδος ἢ κάποιου ὁμοίου του ἢ κάποιου ποὺ τοῦ ἀποδόθηκε ἡ ἐπωνυμία αὐτῆ ἢ πῆρε τὰ χαρακτηριστικά του ἀπὸ τὸν Ἄττι. Ἐπίσης πρέπει νὰ μνημονευθῇ ὅτι ὁ χρόνος τῆς ἀσκήσεως τῶν τελετουργιῶν καὶ τῶν δύο (Ἄττιδος, Ἁγίου Θεοδώρου) εἶναι περὶ τοῦ ὁ ἴδιος (ἀνοιξη).

Ἄλλὰ καὶ ὅλες σχεδὸν οἱ τελετουργικὲς πράξεις, ποὺ ἀσκοῦνταν ἀπὸ τὸ λαὸ μέχρι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἢ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦνται καὶ σήμερα κατὰ τὴ γιορτῆ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, φαίνονται νὰ συγκλίνουν πρὸς παλιότερες τελετουργίες μὲ ὅμοια στοιχεῖα (νεκρός, κλάδοι, ἄνθη, νερὸ-λουτρὸ-βάπτισμα, ὄργια, γεῦμα κλπ.), πρὸς τὰ Ἄττια, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸ ἔχουν ὅμοια χαρακτηριστικά καὶ συνδέονται μὲ ἄλλες τελετουργίες καὶ δρώμενα (π.χ. Ἀδώνια κ.ῶ.), ὅπως ἤδη ἔχουμε θίξει. Κάτω δηλαδὴ ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τίς τελετουργίες φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ παλιότερος πυρήνας, ἀρχικός πυρήνας, στὸν ὁποῖο κάθε κοινωνικὴ ὁμάδα, μεγαλύτερη ἢ μικρότερη, ἔδωσε προεκτάσεις ἢ ἐπέφερε συντηρήσεις, διαφοροποιήσεις καὶ ἀλλαγές σύμφωνες μὲ τὸ πνεῦμα τῶν ἀποδεκτῶν καὶ τῶν ἀσκούντων, σύμφωνες μὲ τίς ἀντιλήψεις καὶ τὸν τρόπο σκέψεως κάθε ἐποχῆς. Καὶ ἐνῶ πολλές φορές οἱ συνδεκτικοὶ κρίκοι τῶν ἐθίμων ἔχουν χαθῆ καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθήσουμε διάφορους δρόμους γιὰ τὴν ἐρμηνεία τους, ἐνίοτε τὸ πνεῦμα κι ὁ σκοπὸς τους σκιαγραφοῦνται ἀμυδρὰ ἀπὸ διάφορες τελετουργικὲς πράξεις, ποὺ ἀσκοῦνται σήμερα ἀπὸ τὸ λαὸ. Ἔχομε δὲ μυητικὴ τελετουργία, εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὴ φάρα, στὴν κοινωνία κλπ.

Ἡ σκιαγράφηση αὐτῆ στὸ παραπάνω δρώμενο, κατὰ τὸ ὁποῖο τὰ κορίτσια, ποὺ γίνονται «ἀδελφές», θάβουν καὶ ξεθάβουν τὸ σταυρὸ (σταύρωση-ἀνάσταση-ἀδελφοποίηση) γίνεται ἴσως καλύτερα μέσω διαφόρων τελετουργικῶν πράξεων, ἰδίως δὲ τοῦ ἐθίμου τῶν κολλύβων — σύνδεση πρὸς τὰ Ἀδώνια¹, Ὀσριακά κλπ. — πρά-

1. Βλ. Ν. Γ. Π ο λ ι τ ο υ, Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων..., δ.π., σ. 135 κ.ἑξ.

Ξεων, μέσα από τις όποιες διακρίνουμε, έστω και έρειπωμένα, τὰ θεμέλια τοῦ δεσμοῦ τῆς ἀδελφοποιίας.

Τὴν ἀποκρυπτογράφηση λοιπὸν τοῦ παραπάνω δρωμένου θὰ ἐπιχειρήσουμε διὰ μέσου και ἄλλων ἐθίμων, τῆς ἴδιας γιορτῆς ἢ ἄλλων ἐορτῶν, ποὺ τελοῦνται στὸν ἴδιο ἢ ἄλλους τόπους.

1. Σιτάρι τῶν Ἀγίων Θεοδώρων.

Συνεχίζομε τώρα μὲ τὸ πλέον διαδεδομένο στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ἔθιμο τῆς χρήσεως τοῦ σιταριοῦ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου γιὰ μαντικούς σκοπούς, συνδεδεμένους κυρίως μὲ τὸ γάμο, ποὺ τὸ εἶδαμε παραπάνω νὰ ἀσκῆται και στὸν ἴδιο τόπο, ἔπου και τὸ τελετουργικὸ τῆς σταύρωσης και ἀνάστασης¹.

Στὴ Λέρο «τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου οἱ ἀνύπαντρες παίρουν κόλλυβα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ και τὰ βάλλον ντὴ νύχτα στὸ προσκέφαλό ντως γιὰ νὰ ἴδουν στ' ὄνειρό ντως ποιο θὰ πάρον. Τὰ κόλλυβα τ' Ἀγίου Θεοδώρου λέγονται «κόλλυβα τοῦ κακοθάνατου», γιὰ τὸ πᾶνε στὴν ἐκκλησιὰ οἰκογένειες ποὺ ἔχουν πνιμένους κι σκοτωμένους, κακοθανατισμένους, γιὰ νὰ τοὺς μνημονέφου»². Μάλιστα «ἡ κάθε μιὰ θὰ βάλῃ τὸ βράδν κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο μέσα σ' ἓνα κόκκινο παννάκι ἐννιὰ κουνιὰ(κόκκους)» και «τὴν ὦρα, ποὺ βάλλον τὰ κόλλυβα κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο, λένε:

Ἄι μου Θεόδωρα καλέ,
καλέ θανατουργέ,
ἔκει στὴν ἔρημο ποὺ πᾶς
και τίς τέχες συναντᾶς,
ἂν δῆς και τὴ δική μου,
νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶς.
Ἄν κάθεται νὰ σηκωθῇ,
νὰ σηκωθῇ νὰ δράμη,
νὰ ἔρθῇ νὰ μὲ μοιράνη»³

Στὴν Ἰκαρία «προσπαθοῦν νὰ κλέφουν κόλυβα, μετροῦν ἐννέα σπειριά, ποὺ τὰ δένουν σὲ κόκκινο πανί και τὰ θέτουν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλι τους. Προτοῦ κοιμηθοῦν, σταυροκοποῦν τρεῖς φορὲς τὸ μέρος ποὺ τὰ ἔχουν λέγοντας τὰ ἐξῆς λόγια σὰν παράκληση στὸν Ἄι Θεόδωρο:

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 35.

2. ΚΑ. ἄρ. 2279, σσ. 227 - 228 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Λέρος 1958).

3. Ὁ. π., σ. 401.

Ἄγιε Θεόδωρε καλέ μου,
 Στρατηλάτα καὶ πεζέ μου,
 αὐτοῦ στήν ἔρημο ποῦ πᾶς
 καὶ τίς τύχες ἀπαντᾶς,
 ὅταν δῆς καὶ τὴν δική μου,
 νὰ μοῦ τὴν διπλοχαιρετᾶς...»¹

Ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω σχετικὰ μὲ ἄλλον τόπο, «κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν (Ἁγίου Θεοδώρου) κάνουν κόλλυβα γιὰ τοὺς κακοθάνατους. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ βάζουν τὰ ἀνύπαντρα κορίτσια στὸ προσκέφαλό τους, γιὰ νὰ δοῦν ποιὸν θὰ πάρουν» (Ἄμοργός)²

Ἄλλοῦ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου «ἔλοι πηγαίνουν κόλλυβα συνιστάμενα εἰς σιτάρι κοπανισμένο καὶ βρασμένο μὲ ζάχαρη καὶ καραμέλλες, τυρί, ἐλιές, τσίπουρο καὶ φωμάκια. Ἀπὸ τὰ κόλλυβα αὐτὰ ἀγόρια καὶ κορίτσια παίρνουν λίγους σπόρους, τοὺς δένουν στὸ μαντηλάκι τους καὶ τοὺς βάζουν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι τους, γιὰ νὰ ἰδοῦν κατ' ὄναρ ἐκεῖνον ἢ ἐκεῖνη ποῦ θὰ παντρευτοῦν» (Κρυόβρυση Ἐλασσόνας)³.

Ἀπὸ τὴν Ἀναρράχη Κοζάνης ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Κατὰ τὸν ἑσπερινὸν (τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου) προσκομίζον εἰς τὴν ἐκκλησίαν βρασμένον ἀραβόσιτον. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἑσπερινοῦ ἐξέρχονται τῆς ἐκκλησίας καὶ ρίπτουν πρὸς τὰ ἐπάνω τὸν ἀραβόσιτον λέγοντες συγχρόνως: Ἄρσενικὰ παιδιὰ καὶ θηλυκὰ ἀρνιά! Ὁ νέος καὶ ἡ νέα ποῦ θὰ πιάσῃ ἀραβόσιτο, πρὶν πέσῃ στὴ γῆ, τὸν τοποθετεῖ στὸ προσκέφαλό της λέγοντας τὴν παρακάτω προσευχή: Ἄι Θεόδωρε καὶ πολυχρονεμένε, σὺ ποῦ ἀνοίγεις τίς στράτες καὶ τὰ μονοπάτια, ἄνοιξε καὶ τὴν δική μου τύχη. Ὅποιος θὰ τύχῃ στὸ ριζικό μου, νὰ ἔλθῃ ἀπόψε νὰ τὸν ἰδῶ στ' ὄνειρό μου. Διὰ νὰ εἰσακουσθῇ ἢ προσευχή, πρέπει ὁ ἀραβόσιτος νὰ εἶναι ἀπὸ τρεῖς κοπέλλες ἐλεύθερες μὲ ὀνόματα Μαρία καὶ μὲ ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς ζῶντας. Τὸ πρόσωπο, ποῦ θὰ ἰδοῦν στὸν ὕπνο τους, πιστεύουν ὅτι θὰ εἶναι καὶ ὁ μελλοντικὸς σύντροφος τῆς ζωῆς των».⁴

Στὸ Νησί Πέλλης «τῶν Ἁγίων Θεοδώρων τὴν παραμονὴ βράζουν οἱ γυναῖκες στὸ σπιτί καλαμπόκι καὶ στάρι. Τὸ βάλλουν κόλλυβο καὶ τὸ πᾶνε στὸν ἑσπερινό. Πάνω στὰ κόλλυβα βάζουν ἓνα φλυτζανάκι μὲ λάδι καὶ ἓνα κερί ποῦ τὸ ἀνάβουν στὸν

1. Κλ. ἀρ. 2272, σσ. 277-278 (συλλ. Χαρ. Σπανοῦ, Ἰκαρία 1955). Ἐννέα σπειριὰ τοποθετοῦν καὶ στὴν Ἄμοργό (Κλ. ἀρ. 1953, σ. 247 (συλλ. Λουκᾶ Σίμου, 1953).

2. Κλ. ἀρ. 1953, σ. 246 (συλλ. Λουκᾶ Σίμου).

3. Κλ. ἀρ. 1971, σ. 58 (συλλ. Α. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνας 1953).

4. Κλ. ἀρ. 2502, σ. 102 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχὴ Ἐορδαίας (Ἀναρράχη) Κοζάνης 1962).

έσπερινό... διαβάζει ο παπάς τήν εἰρήνη τῶν κολλόβων καί ὕστερα ἢ κάθε μιὰ γυναικί μοιράζει στούς ἄλλους τὰ κόλλυβα, πού ἔφερε. Τό κερί, ὅπως εἶναι ἀναμμένο, τό φέρουν στό σπίτι καί ἀνάβουν τήν κανδήλα τοῦ εἰκονοστασίου καί πᾶνε στό στάβλο καί καίνε μερικῆς τριχῆς ἀπό κάθε ζῶο. Ἀπό τὰ πιᾶτα παίρνουν καλαμπόκι καί τό ρίχτουν πάνω στά κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας. Κάτω περιμένουν οἱ κοπέλλες, νά πάρουν ἀπό τὰ καλαμπόκια πού θά πέσουν. Παίρνουν καλαμπόκια ἀπό τρεῖς κοπέλλες, πού λέγονται Μαρίες. Τά βάλλουν κάτω ἀπό τό μαξιλάρι πού θά κοιμηθοῦν γιά νά ἰδοῦν τή νύχτα στό ὄνειρό τους ποιόν θά παντρευτοῦν»¹.

Ἀπό τή Δαμασκηιά Βοῦ Κοζάνης μαρτυρεῖται: «Τήν παραμονή τῶν Ἁγίων Θεοδώρων στόν ἔσπερινό πηγαίνουν σιτάρι στήν ἐκκλησία. Μετά τό τέλος τοῦ ἔσπερινοῦ ὁ ἱερεὺς σκορπίζει τό σιτάρι στό πάτωμα τῆς ἐκκλησίας, πού οἱ νέοι καί οἱ νέες τό μαζεύουν γιά νά τό βάλουν τό βράδυ καί κατά τήν ὥρα τοῦ ἕπνου κάτω ἀπό τό προσκεφάλι γιά νά ἰδοῦν τόν μέλλοντα ἢ μέλλουσα σύζυγο. Τά σπειριὰ τοῦ σιταριοῦ δέν πρέπει νά εἶναι περισσότερα ἀπό τρία. Ὅταν δέ τὰ βάζουν κάτω ἀπό τό μαξιλάρι, λένε τὰ ἐξῆς λόγια: 'Σπέρνω μόνη τό σιτάρι κι ὅποιος εἶν' στήν τύχη μου, νά ῥθῆ νά τό θερίσωμε'. Ἄν δέ δέν πάρουν σιτάρι ἀπό τήν ἐκκλησία, πηγαίνουν στά παχνιά τῶν ζώων, ὅπου βρίσκουν τρία σπειριὰ σιτάρι καί κάνουν τὰ ἴδια...»².

Ἀπό τήν περιοχή Καστοριάς παραδίδεται: «Τήν παραμονή τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου βράζουν σιτάρι καί καλαμπόκι καί τρώγουν. Τό βράδυ τὰ κορίτσια παίρνουν ἀπό τρία σπίτια σιτάρι καί καλαμπόκι βρασμένο, κατά προτίμησιν ὁμως ἀπό σπίτια πού οἱ νοικοκυράδες δέν εἶναι δευτεροπαντρεμένες. Παίρνουν ἐπίσης καί ἓνα μπουκάλι νερό ἀπό τή βρύση, χωρὶς νά μιλήσουν μέ κανέναν κατά τήν μετάβασιν των καί ἐπιστροφήν των ἀπό τήν βρύση. Τό βράδυ, πού θά φᾶνε, βγάζουν τήν πρώτη μπουκιά φωμί ἀπό τό στόμα τους ὀλίγο μασημένη δίχως νά τοὺς καταλάβουν οἱ ἄλλοι καί μαζί μέ τοὺς βρασμένους σπόρους, τό μπουκάλι μέ τό νερό καί ἓνα δρεπάνι, τὰ τοποθετοῦν κάτω ἀπό τό προσκέφαλό τους καί, προτοῦ νά κοιμηθοῦν, λέγουν: "Ὅποιος εἶναι ὁ καλός μου, νά ῥθῆ νά φᾶμε καί νά θερίσωμε μαζί..."»³.

Ἄλλοῦ «τ' Ἄι Θεδώρ' τοῦ ψυχασάββατο τό βράδ' οἱ κοπέλλες κλέβ' σ' τάρ'»

1. Κλ. ἀρ. 2394, σ. 22 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Νησίον Πέλλης 1961).

2. Κλ. ἀρ. 2442, σ. 97 (συλλ. Ἄλεξ. Ἀδαμίδου, Δαμασκηιὰ Βοῦ Κοζάνης 1962).

3. Κλ. ἀρ. 2459, σσ. 108-109 (συλλ. Ξεν. Μαγκλάρα, Καστοριά (Ζευγοστάσιον) 1962). Στό Ἑπταχώρι Καστοριάς βάζουν κάτω ἀπό τό προσκεφάλι σιτάρι, πού πῆραν ἀπό τρεῖς «Θωδωράδους πρωτοστέφονους» (Κλ. ἀρ. 2310, σ. 71 (συλλ. Κων. Μάνου, 1958)).

ἀπ' τὰ κόλλυβα τ'ς ἐκκλησῆς. Τὸ παίρν' κρυφὰ κι τὸ βάζ'ν κατ' ἀπ' τὸ προσκέφαλο.
Παίρνουν κ' ἓνα δρεπάν' κι σταυρών'ν τὸ προσκέφαλο τρεῖς βολές και λέν:

ἜΜΑΝΑΧΗ Μ' Τὸ σπέρνω,
νὰ ἰδῶ μὲ ποιὸν θὰ τὸ θερίσω...» (Καλέντζι Ἰωαννίνων)¹

Στὰ Ψαρά «τὸ βράδυ βάζουν στὸ προσκεφάλι τους ἐννιά σπειριά (σιτάρι) και λέγουν:

ἌΓΙΕ Θόδωρε καλέ,
μέγα και θαυματοργέ,
ἔκει στὴν ἔρημο ποὺ πᾶς
και τὶς τύχες ἀπαντᾶς,
ἂν δῆς κι ἐμὲ τὴν τύχη μου,
νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶς·
ἂν κοιμᾶται, νὰ ξυπνήση
κι ἂν κἀθεται, νὰ σηκωθῆ,
κι ὅποιος εἶν' τῆς τύχης μου,
νὰ μοῦ φανερωθῆ...»²

Στὴν Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας βάζουν «στονμπισμένο στάρι ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ στὸ μαξιλάρι και λένε:

ἌΓΙΕ Θόδωρε καλέ,
ἄγιο και θαυματοργέ,
ἔδῶ στὶς στράτες, ἔβου πᾶς,
γιὰ τὶς μοῖρες ἐρωτᾶς.
Κύττα νὰ μὴν εἶδης και τὴ δική μου,
νὰ τὴν διπλοχαιρετᾶς»³.

Στὴ Θράκη λένε:

ἌΓΙΕ Θόδωρε καλέ
και μεγάλε θαυματοργέ,
ἐσὺ ποὺ πᾶς και σταματᾶς
και τὶς τύχες ἀπαντᾶς,
ἂν δῆς και τὴ δική μου,
πὲς νὰ ῥθῆ ἀπόψε νὰ μιλήσωμε»⁴

1. Κλ. ἀρ. 2382, σ. 384 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Καλέντζιον Ἰωαννίνων 1961).

2. Κλ. ἀρ. 2075, σσ. 49-50 (συλλ. Δημ. Σπανοῦ, Π. Ψαρά Χίου 1952).

3. Κλ. ἀρ. 1479Γ, σ. 221 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας 1942).

4. Κλ. ἀρ. 2392, σσ. 181-182 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Ἄβδηρα) 1961).

Ἐκ τῆς Μῆλο παραδίδεται: «Τὴν ἡμέρα αὐτὴ κάνουνε στὰ σπῖτια χορτόπιπτες. Βράζουμε σιτάρι, κάνουμε κόλλυβο γιὰ τοὺς Ἅγιους Θεοδώρους. Τὸ πᾶμε στὴν ἐκκλησία. Ἐκ τὰ κόλλυβα αὐτὰ παίρνουνε οἱ κοπέλλες κ' οἱ κοπελλιάρηδες (οἱ νέοι) καὶ τὰ βάνουνε κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλι γιὰ νὰ νειρευτοῦνε ποιά ἢ ποιὸ θὰ πάρουνε. Ἐμα βάλουνε τὰ κόλλυβα, θὰ κάμουν τὸ στανρό τωνα καὶ θὰ ποῦνε: "Ἄγιοι Θεόδωροι, πάρτε με κι ἄμέτε στὴ Μάρουλο¹, στὴν Κάρουλο, στὴν Χρυσοπηγή, πού'ν' οἱ Μοῖρες τῶν Μοιράδων καὶ μοιράζουμε. Νὰ μοιράσουνε κ' ἐμένα, ἢ καλὸς ἢ κακὸς πολὺ, στὸν ὕπνο μου νὰ τόνε ἴδῶ. Λένε καὶ τὸ ἄλλο:

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ
καὶ καλὲ πνευματικέ,
ἀπ' τὴν ἔρημο περνᾶς
καὶ τίς Μοῖρες ἀπαδαῶς,
ἂ θὰ δῆς καὶ τὴ δική μου,
διπλοχαιρέτα μου ἔτηνε...»²

Σὲ ἄλλους τόπους ἐπιλέγουν:

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ,
σὺ καλὲ καὶ ἀγαθὲ,
ἂν δῆς τὴν τύχη μου,
νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶς...» (Κέα)³.

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ
καὶ πολὺ θαυματουργέ,
εἰς τὴν ἔρημον, πὸν πᾶς
καὶ τίς τύχες ἀπαντᾶς,
ἐὰν ἴδῆς καὶ τὴν δική μου,
νὰ τὴν διπλοχαιρετᾶς...» (Λητὴ Θεσσαλονίκης)⁴.

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ μου
καὶ καλὲ μου τρικαλε,

1. Ἐκ τῆς ἴδια νησι ἄλλος συλλογέας τὸ γράφει «στὸν Ἄραδο, στὸ Μάραδο, κάτω στὴ Μαρμαροχρυσοπηγή, πὸν εἶναι οἱ μοῖρες καὶ μοιράζουμε κι εἶναι κι ἡ δική μου μοῖρα. Ἐ κουτσὸς ἢ στραβὸς στὸν ὕπνο μου νὰ τὸν ἴδῶ» (Κλ. ἀρ. 2339, σ. 157 (συλλ. Κων. Βήχου, Μῆλος 1960).

2. Κλ. ἀρ. 2304, σσ. 263—264 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μῆλος (Πλάκες) 1959).

3. Κλ. ἀρ. 2340, σ. 417 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κέα 1960). Στὴν περίπτωσι αὐτὴ χρησιμοποιοῦν κόλλυβα κλεμμένα.

4. Κλ. ἀρ. 1880, σ. 21 (συλλ. Ἀθηνᾶς Σωτηροπούλου, Ἄειβάτι (Λητὴ) Θεσσαλονίκης 1952).

ἴκει στὸν κάμπο, ποὺ θὰ πᾶς
καὶ τὶς Μοῖρες ποὺ θὰ βρῆς,
ἂν θὰ βρῆς καὶ τὴ δική μου,
πές της νὰ ῥθῃ νὰ μὲ βρῆ
νὰ θερίσωμε τὸ στάρι,
ποὺ τὸ σπείραμε μαζί» (Κίμωνος)¹

Στὴν Κρήτη λένε:

«Ἄγιοι Θεόδωροι καλοὶ
καὶ καλοὶ θανατουργοί,
στὴν ἔρημο, ποὺ πᾶτε
καὶ σοὶ Μοῖρες ἀπαντᾶτε,
ἐκεῖά ᾽ν' κ' ἐμένα ἢ μοῖρα μου
κι ἀμέτε νὰ μοῦ τὴ χαιρετᾶτε.
Κι ἂν κάθεται, νὰ σηκωθῆ
κι ἂν στέκεται, νὰ ράνη,
νὰ σκίση ὄρη καὶ βουνὰ
νὰ ῥθῆ νὰ μὲ μοιράνη»².

Ἐκτὸς τῆς Λήμνου ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Τὸ πρῶτον Σάββατον τῆς Καθαρᾶς ἐβδομάδος κάνουν κόλλυβα ἀπὸ τὴν Παρασκευὴν καὶ τὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ τοὺς χαιρετισμοὺς διαβάζει ὁ παπᾶς τὴν συνήθη εὐχὴν καὶ παίρνουν τὰ κορίτσια ὀλίγα καὶ, ὅταν θὰ πλαγιάσουν, τὰ βάζουν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι καὶ λέγουν: "Ἄγιε μὲ Θεόδωρε, δεῖξε τὸ θάμα σ' ". Παίρνε καὶ μιὰ πέτρα μαλλιαρῆ, ποὺ ἔχουν ἀπ' τ' Ἄγιον Γιαννοῦ, καὶ μαζί μὲ τὰ κόλλυβα τὴν βάζουν γιὰ νὰ ᾽δοῦν ποιὸν θὰ πάρουν»³.

Ἐκτὸς τὴν περιοχή Πέλλης μαρτυρεῖται: Τὴν Παρασκευή, παραμονὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου «βράζομε καλαμπόκι μὲ σιτάρι καὶ τὰ πᾶμε στὴν ἐκκλησιά. Θὰ τὰ εὐλογῆσῃ ὁ παπᾶς. Ὑστερα θὰ πᾶς πίσω ἀπὸ τὸ νάρθηκα καὶ τὰ ρίχνεις πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας καὶ φωνάζεις: "Θηλυκὰ ἀρνιά, ἀρσενικὰ παιδιά!". Οἱ γυναῖκες σπάζουν ἀπὸ τὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας κομμάτια, τὰ παίρνουν, ἐπίσης παίρνουν καὶ καλαμπόκι ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐσκόρπισαν, ἀλλὰ νὰ εἶναι ἀπὸ σπῆτια, ποὺ ἔχουν στὸ σπῆτι τὸ ὄνομα Μαρία. Παίρνουν κοκκιὰ καλαμποκιοῦ ἀπὸ τρεῖς Μαρῖες. Φέρουν

1. Χρησιμοποιοῦν «ἀπὸ τρία πιάτα κόλλυβα. Παίρνουν ἀπὸ κάθε πιάτο τρία κοκκιὰ, τὰ ἐννέα κοκκιὰ τὸ στάρι τὸ βάζουν μετὰ, προτοῦ πέσουν νὰ κοιμηθοῦν, κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι» (Κλ. ἀρ. 2758, σσ. 340 - 341 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κίμωνος 1963).

2. Κλ. ἀρ. 3467, σ. 234 (συλλ. Γεωργ. Αἰκατερινίδου, Ἅγιος Γεώργιος (Τουρτοῦλοι) Σητείας Κρήτης 1969).

3. Κλ. ἀρ. 2143, σσ. 184 - 185 (συλλ. Παπαγγελῆ Μιχέλη, Λήμνος [1954]).

τὰ κεραμίδια καὶ τὰ καλαμπόκια στὸ σπῖτι καὶ τὰ δίδουν στὶς ἐλεύτερες κόρες...»
γιὰ νὰ ὄνειρευτοῦν ποιὸν θὰ πάρουν¹.

Ἐπίσης τὰ κορίτσια ἔπαιρναν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ἕννεα σπειριά σιτάρι, τὰ δέναν
μὲ μαύρη κλωστή μέσα σὲ ἄσπρο πανάκι καὶ τὸ βράδου τὰ σταύρωναν στὴν εἰκόνα
τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (Σιγὴ Βιθυνίας)².

Στὴν περιοχή Ἰωαννίνων «τῶν Ἁγίων Θεοδώρων βράζ'ν' σ'τάρι καὶ τὸ πααί-
νον στὴν ἐκκλησία. Τὰ κορίτσια πῶς νὰ κάνουνε νὰ κλέφουνε σ'τάρι ἀπὸ τὸ δίσκο,
ἀλλὰ πρὶν τὸ ψάλλῃ ὁ παπᾶς. Ἄμα θὰ τὸ ψάλλῃ ὁ παπᾶς καὶ τὸ κλέφουνε, θὰ ἰδοῦν τοὺς
πεθαμένους ὄλους στὸν ἕπνο. Ἄμα θὰ τὸ κλέφουνε γληγορώτερα... Τὸ βράδ', πὸν θὰ
πέσ'νε νὰ κοιμηθοῦνε, παίρν'ν τὸ σ'τάρι κι ἕνα δρεπάνι καὶ τὸ σπέρν'ν τὸ σ'τάρ' στὸ
μαξ'λάρ' καὶ λέν: Ἄμα γῆ μ' σὲ σπέρνω, σ'ταράκι μου, νὰ ἰδῶ μὲ ποιὸν θὰ σὲ θερίσω'·
καὶ τὴ νύχτα θὰ ἰδοῦν ποιὸν θὰ πάρ'ν...»³.

Ἡ σπορά αὐτὴ στὸ μαξιλάρι εἶναι σπάνια, ἂν ὄχι μοναδική, ὅπως καὶ ἐκείνη
στὸ φούρνο. Ὅμως ἡ σπορά στὸ σταυροδρόμι, στὸν κῆπο, κάτω ἀπὸ τὴν κληματα-
ριά τοῦ σπιτιοῦ, σὲ «ριζιμνιὸ» λιθάρι, στὴ βρύση εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένες, ὅπως
θὰ δοῦμε παρακάτω.

Στὴν Καρυστία «τὴν παραμονὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἀργὰ τὸ βράδου
συναθροίζονται ὄσες κοπέλλες θέλουν καὶ πηγαίνουν κρυφὰ νὰ σπείρουν τὸ σιτάρι,
πὸν ἔχουν κλέψει ἀπὸ ἕνα γνωστό τους σπῖτι (πρωτοστέφανη νοικοκυρά). Ὅταν τὸ
σπέρνουν λέγουν:

Ἄγιε Θόδωρε καλέ μου,
ἄγιε καὶ θανατοουργέ μου,
εἰς τὴν ἔρημο, πὸν πᾶς
καὶ τίς μοῖρες ἀπαντᾶς,
ὅταν δῆς καὶ τὴ δική μου,
χαιρετίσματα πολλὰ
καὶ νὰ ῥθῃ νὰ θερίσωμε τὸ στάρι,
πού ἴσπειρα σήμερα τὸ βράδου.

Ἐπειτα ἡ κάθε μία ἀφήνει ἀπὸ πάνω της ἕνα ἀντικείμενο (δακτυλίδι, φουρκέτα,
τσιμπιδάκι κλπ.). Βάζουν ἕνα δρεπάνι καὶ ἕνα δεματικό καὶ φεύγουν. Ἐπιστρέφουν
τὸ πρῶν καὶ τὸ παίρνουν. Τὴ νύχτα ὅποιον δοῦν στὸ ὄνειρό των, αὐτὸν θὰ πάρουν...»⁴

1. ΚΑ. ἀρ. 2394, σ. 141 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἄρμισσα Πέλλης 1961).

2. ΚΑ. ἀρ. 1132, σ. 121 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Σιγὴ Βιθυνίας 1937).

3. ΚΑ. ἀρ. 2302, σσ. 232-233 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1959).

4. ΚΑ. ἀρ. 1892, σσ. 19-20 (συλλ. Εὐάγγ. Παπαϊωάννου, Ἅγιος Λουκάς Καρυ-
στίας Εὐβοίας 1953).

Ἐκ τῆν περιοχῆ Κοζάνης ἔχομε τὶς ἀκόλουθεσ μαρτυρίεσ: «Τῶν Ἁγίων Θεοδώρων κάνουν κόλυβα καὶ τὰ κορίτσια ρίχουυν στὰ σταυροδρομία καὶ λένε:

Ἁγίε Θεόδωρε καλέ,
καλέ θαυματοργέ,
στο δρόμο, ποὺ πηγαίνεις
καὶ τὶς τύχεσ κι ἂν τυχαίνης,
ἂν δῆσ καὶ τῆ δική μου,
πέσ την νὰ ῥθῆ ἀπόψε στ' ὄνειρό μου...»¹

«Τῶν Ἁγίων Θεοδώρων κάνουν κόλυβα καὶ τὰ κορίτσια ρίχουυν ἀπὸ αὐτὰ
στο σταυροδρομία λέγοντασ :

Ἁγίε Θεόδωρε καλέ,
καλέ θαυματοργέ,
στο δρόμο ποὺ πηγαίνεις
τὶς τύχεσ κι ἂν τυχαίνης,
ἂν δῆσ καὶ τὴν δική μου,
πέσ την νὰ ῥθῆ ἀπόψε στ' ὄνειρό μου»²

Σιτάρι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στο σταυροδρομί ἢ στο τρίστρατο σπέρνουυν τὰ
κορίτσια καὶ στήν Εὐβοία :

«Τὸ Ἁγίου Θεοδώρου τὰ κορίτσια μασ παίρνουν ἀπὸ τρεῖσ πρωτοστέφανεσ σιτάρ', τὸ
πᾶνε στον ἔσπερινὸ νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ παπᾶσ, μετὰ τὸ μοιράζουυντα ὄλα τὰ κορίτσια
ἀπὸ τρία-τέσσερα σπ'ριά καὶ μόλισ βασιλέψ' ἡ ἡλιωσ, ὄπου εἶν' σταυροδρομ', πᾶνε
καὶ τὸ σπέρνουυνε καὶ λένι :

Ἁγίε Θεόδωρε καλέ,
καλέ καὶ ταπεινέ,
ἀπ' τὶς ἔρημεσ περναῖσ
καὶ τὶς μοῖρεσ χαιρεταῖσ.
Ἁγίε βροῆσ καὶ τῆ δική μου,
νὰ τῆ γλυκοχαιρεταῖσ.
Ὅποιοσ εἶν' στο τυχερό μ',
νὰ ῥθῆ ἀπόψ' στον ὕπνο μ'
νὰ τὸν ἰδῶ.

1. Κλ. ἀρ. 2502, σ. 120 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχῆ Ἑορδαίας Κοζάνης (Γαλάτεια) 1962).

2. Κλ. ἀρ. 2737, σ. 47 (συλλ. Πέτρου Ἀνανιάδου, Γαλάτεια Κοζάνης (πρόσφ. ἐκ Κουβουκλίωυν Προύσῃσ Μ. Ἀσιασ [καὶ ἐκ Γαλατᾶ Καλλιπόλεωσ Ἀνατ. Θράκησ] 1960).

Ἐκεί στή μέση, ποῦ ἔχουν σπείρει, μπήγουν καὶ τὸ δρεπάνι. Ὅταν τὸ σπέρνουν λένε:

Ἄγιε Θεόδωρε καλὲ

καὶ θαυματουργέ,

ἴδω στοὺς δρόμους, ὅπου πᾶς

καὶ τίς μοῖρες ἀπαντᾶς,

ν' ἀπαντήσης καὶ τὴ δική μου,

νὰ τήνε διπλοχαιρετήσης.

Ἄν ἔναι δίπλα, νὰ σ' κωθῆ,

κι ἂν εἶναι ὄρθια, νὰ ῥθῆ

νὰ θερίσωμε τὸ σιτάρι,

ὅπου σπείραμε τὸ βράδυ» (Ἄγια Ἄννα Εὐβοίας)²

Ἐκεί στή μέση, ποῦ ἔχουν σπείρει, μπήγουν καὶ τὸ δρεπάνι. Ὅταν τὸ σπέρνουν λένε:

Ἄγιε Θεόδωρε καλέ,

γέροντα καὶ μοναχέ,

ὅλες τίς τύχες τίς ἀπαντᾶς

κι ἂν δῆς καὶ τὴ δική μου,

νὰ μοῦ τὴ διπλοχαιρετᾶς»³.

Στὴν Καστανιά Εὐρυτανίας τὸ σιτάρι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τὸ σπέρνουν στὸν κῆπο: «Τὸ στάρ', ποῦ πηγαίναμε τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἀνύπαντρα κουρίτσα, τὸ παίρνουν ἀπὸ τρεῖς Μαρίες πρωτοστέφανες. Παίρνουν τρία κλωνιά (ἢ λίγα κλωνιά) καὶ τὸ βράδ' αὐτὸ πηγαιναν καὶ τὸ σπέρναν στὸν κῆπο μὲ τὰ χέρια πίσω κ' ἔλεγαν:

Ἐμὴ μου σὲ σπέρνω,

μὲ τὸν καλὸ μου νὰ σὲ θερίσω'.

Ἐπαιρναν καὶ δρεπάν' μαζί τ'ς. Τὴν ποδιά, ποῦ φοροῦσαν, καὶ τὸ δρεπάν'

1. Κλ. ἀρ. 1612, σσ. 6 - 7 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Γαλτσάδες Εὐβοίας 1949).

2. Κλ. ἀρ. 1479Δ, σσ. 66 - 67 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἄγια Ἄννα Εὐβοίας 1942).

3. Κλ. ἀρ. 2449, σ. 433 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἰκαρία(Βρακάδες) 1962).

τ' ἄφηναν στὸν κῆπο. Πηγαῖναν τὸ βράδ' νὰ μὴ τ'ς βλέπουνι καὶ τ'ς τὰ πάρονν. Καὶ τὸ βράδ' βλέπαν στὸν ἔπνο τ'ς ποιδὸ θὰ πάρ'νε»¹

«Τῶν Ἀγίων Θεοδώρων κάνουμε σιτάρι καὶ ἔψωμα, ἂν ἔχουμε Θεόδωρο, καὶ τὸ πᾶμε στὴν ἐκκλησίαν. Ἐκεῖ γίνεται ἡ λειτουργία καὶ μετὰ τὸ σιτάρι αὐτὸ τὸ μοιράζον αὐτές, ποὺ τὸ ἔφεραν. Τότε οἱ κοπέλλες παίρνουν σιτάρι ἀπὸ τρεῖς γυναῖκες, ποὺ εἶχαν φέρει, καὶ τὸ πᾶνε στὸ σπῆτι. Στὸ σπῆτι τρῶνε ψωμὶ καὶ τὴν πρώτη μπουκιά τὴν μασᾶνε καὶ τὴν βγάζουν. Τὴν ἀνακατεύουν μὲ τὸ σιτάρι... καὶ πᾶνε στὸ μπαξέ καὶ τὸ σπέρνουν καὶ ἀφίρνουν ἀπὸ πάνω τους στὴν αὐλὴ ἓνα ἀσήμι ἀπὸ πάνου του. Τότε λένε:

Ἐπόψε ἀνοίγουν τὰ οὐράνια,
ἀνοίγουν καὶ οἱ δρόμοι.

Ὅποιος εἶναι στὸ τυχερό μου,

νά ῥθῆ νὰ τὸ σπείρουμε,

νά τὸ θερίσουμε, νὰ τὸ ἀλωνίσουμε

καὶ νὰ τὸ φᾶμε ἀντάμα. (Αὐτὸ τὸ λέμε τρεῖς φορὲς.)» (Καيسάρεια Κοζάνης)².

Στὴν Καλομοῖρα Καλαμπάκας τὸ σιτάρι τὸ σπέρνουν κάτω ἀπὸ τὴν κληματαριά: «Ὅταν χτυπήσῃ ἔσπερινὸ ὁ παπᾶς, ἀμέσως παρουνσιάζονται ὅλες οἱ γυναῖκες, ποὺ ἔχουν γιορτάσιμα ὀνόματα (Θόδωρος ἢ Θεοδῶρες), μὲ ἓνα πιάτο σιτάρι βρασμένο, νὰ διαβαστῆ ἀπὸ τὸν παπᾶ. Μόλις βγοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία οἱ γυναῖκες, τότε τὰ ἀνύπαντρα παιδιὰ καὶ κορίτσια προσπαθοῦν νὰ κλέψουν τρεῖς ἢ πέντε σπόρους. Τὸς σπόρους αὐτοὺς τοὺς σπέρνουν κάτω ἀπὸ τὴν κληματαριά τοῦ σπιτιοῦ καὶ μὲ νερό τοὺς ποτίζουν λέγοντας:

Σᾶς σπέρνω καὶ σᾶς ποτίζω

κι ὅποιος εἶναι γιὰ μένα,

νά ῥθῆ νὰ τὸ θερίσουμε μαζί...»³.

Στὴν Ἀχαῖα τὸ σιτάρι ἀπὸ τὰ σπερνὰ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου τὸ σπέρνουν σὲ «ριζιμνιὸ» λιθάρι: «... τὴν Καθαρὴ Παρασκευὴ πηγαίνουν στὸν ἔσπερινὸ στὴν ἐκκλησίᾳ σπερνὰ γιὰ ῥκεινὸς ποὺ γιορτάζουνε, τοὺς Θεοδωρῆδες. Τὰ κορίτσια προσπαθοῦνε νὰ κλέψουνε ἀπὸ τρία πιάτα λίγα σπερνὰ. Ἀμα τὰ πάρη, θὰ πάη στὸ σούρωμα (ὅταν ἀρχίξῃ νὰ νυχτώνῃ) νὰ βρῆ ἓνα λιθάρι ριζιμνιὸ (ἀμετακίνητο) κ' ἐκεῖ θὰ σπείρη τὸ κλεμμένο σιτάρι καὶ θὰ λήη:

1. Κλ. ἀρ. 3896, σ. 27 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Καστανέα Εὐρυτανίας 1976).

2. Κλ. ἀρ. 2959, σσ. 189-190 (συλλ. Ἀγγ. Δευτεραίου, Καيسάρεια Κοζάνης 1965).

3. Κλ. ἀρ. 2385, σ. 94 (συλλ. Γεωργ. Γιαννοῦχου, Καλομοῖρα Καλαμπάκας 1961).

Ἐστάρι σπέρνω, στάρι θερίζω
 κι ὄποιος εἶναι τῆς τύχης μου,
 νὰ ἔρθη καὶ τοῦ χρόνου,
 νὰν τὸ θερίσουμε μαζί¹.

Ἐκεῖ, πὸν θὰ σπείρω τὸ στάρι, θὰ βάλῃ κ' ἓνα μαχαίρι μαυρομάνικο, μπηγμένο στὴ γῆ, καὶ μιὰ λουρίδα πάνινη, τὸ μέτρο τῆς μέσης της. Ἄν ἀπάνου στὴ λουρίδα βρεθῆ τὴν ἀυγὴ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων κανένα σφαλάγγι, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔρχεται ὁ γαμπρὸς γρηγόρα. Τὸ στάρι πρέπει νὰν τὸ πάρῃ ἀπὸ τρεῖς πρωτοστέφανες¹.

Στὴν Κυνουρία: «Τὰ κορίτσια παίρνουν σιτάρι ἀπὸ Γιαννοῦ πρωτοστέφανη νὰ ζῆ ὁ ἄντρας της.

Τὴν πρώτη βραδεῖα παίρνουν ἓνα παιδί νὰ ζοῦν οἱ γοναῖοι του, καὶ ἄμα σουρουπώση καλὰ πηγαίνουν εἰς τὴ βρύση. Τὰ κορίτσια κάθονται γύρω ἔς τὴν ἀράδα. Τὸ παιδί ἔρχεται ἔς τὴν πρώτη καὶ τὴ ρωτᾷ: «Τί σπέρνεις, τί θερίζεις;». Τὸ κορίτσι σπέρνει ἓνα-ἓνα σπειρὶ καὶ λέει:

Τὸ σιτάρι, τὸ σμιγάδι,
 τὸ σπειρὶ τὸ λινοκόκκι.
 Κάτου ἔς τοὺς Ἑλληγες
 ἔς τοὺς Μέλληγες
 ἔς τοῖς μαρμαρένιες βρούσες,
 ποῦ ἔν' οἱ Μοῖρες καὶ μοιραῖνον,
 καὶ τὰ Ῥιζικὰ καὶ κρένονν,
 ποῦ ἔν' καὶ μένα ἢ Μοῖρα μου,
 λούζεται, χτενίζεται
 καὶ κατσοκοπλέεται.
 Νᾶρθη βράδν νὰ μὲ ἰδῆ,
 νὰ τὸν ἰδῶ,
 νὰ μοῦ εἰπῆ
 καὶ νὰ τοῦ εἰπῶ.

Ἦστερα τὸ παιδί ρωτᾷ τὸ δεύτερο κορίτσι καὶ λέει τὰ ἴδια, ὕστερα ἔς τὸ ἄλλο ὡς ποῦ νὰ τὸ σπείρουν οὔλες.

Τὴ δεύτερη βραδεῖα τὸ σπέρνουν τὸ σιτάρι ὅπως καὶ ἔς τὴ βρύση σὲ ριζιμνιὸ λιθάρι.

Τὸ τρίτο βράδν τὸ σπέρνουν ἔς τὸ κλῆμα· παιδί τότε δὲ χρειάζεται. Κάθε κο-

1. Κλ. ἀρ. 2268, σ. 807 (συλλ. Χ. Κορούλλου, Ἄχατα - Ἦλις 1926).

ρίτσι με την άραδα πιάνει με τὸ ἓνα χέρι τὸ κλῆμα καὶ τὸ κουνάει, με τὸ ἄλλο σπέρνει τὸ σιτάρι καὶ λέει:

*Γὼ κουνάω τὸ κλῆμα,
καὶ τὸ κλῆμα τῆ γῆ,
κ' ἢ γῆς τῆ Μοῖρα μου.
Κάτου 'ς τοὺς Ἕλληνας...*

Τὸ τέταρτο πηγαίνουν νὰ ἰδοῦν ποιά θὰ περάση οὐλη της τῆ ζωῆ με τὸν ἄντρα της καὶ ποιά θὰ χηρέψη. Πηγαίνουν 'ς ἓνα χαντάκι, βάνουν τὸν κόπανο γιὰ γιοφύρι καὶ μία-μία κλεῖ τὰ μάτια της, πιάνει με τὸ κάθε της χέρι τὰ μεγάλα δάχτυλα τῶν ποδαριῶν της καὶ περνάει πέρα. Ἐν περάση καλά, θὰ ζήση οὐλη της τῆ ζωῆ με τὸν ἄντρα της...¹.

Ἐπίσης «τὰ κορίτσια κλέβουν τὸ βράδυ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου σιτάρι ἀπὸ τὰ κόλλυβα καὶ τὸ σπέρνουν ἀπὸ πάνω ἀπὸ ἓνα φουῖρο. Βάζουν γύρω μιὰ κορδέλλα κόκκινη καὶ τόσα δρεπάνια, ὅσα εἶναι καὶ τὰ κορίτσια. Κάθε μιὰ ἀποθέτει καὶ τὸ δικό της δρεπάνι. Ἁγίε Θεόδωρε, καλέ μου...» Μετὰ ἀποσύρονται γιὰ νὰ κοιμηθοῦν καὶ στὸν ὕπνο τους βλέπουν ποιὸν θὰ πάρουν (Βαρελαῖοι Εὐβοίας)².

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω σκοποὺς τὰ κόλλυβα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τὰ χρησιμοποιοῦν καὶ γιὰ τὸ μάτι ὡς ἀντιβασκάνιο. Ἔτσι στὴ Λέσβο: «Τὴν ἡμέρα τῶν Ἁγίων Θεοδώρων παίρνουν κόλλυβα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά καὶ τὰ δένουν κομπολόϊ (τὰ περνοῦν σὲ μιὰ κλωστή με τὸ βελόνι) στὰ κλαδιά, πάνω στὰ δέντρα (στοὺς κήπους, στὸ χωράφι...). Εἶναι γιὰ τὸ μάτι»³.

Ἡ σύνδεση αὐτὴ νομίζομε ὅτι εἶναι δευτερογενῆς καὶ ἡ ἀρχικὴ ἦταν ἐκείνη τῆς εὐφορίας καὶ τῆς γονιμότητος.

Στὴν περιοχὴ Πέλλης ρίχνουν τὰ κόλλυβα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας: «Τὴν παραμονὴν βράζομεν καλαμπόκι καὶ σιτάρι ἀνακατεμένα καὶ πᾶμε στὴν ἐκκλησιά κόλλυβο, βάζομε καὶ ζάχαρη. Τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδυ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν τὰ μοιράζομε στὸν κόσμον, πὸν βρίσκεται ἐκεῖ. Ἀπ' αὐτὰ οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ρίπτουν πάνω στὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας τρεῖς φορὲς καὶ προσ-

1. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου, ΛΣ., τόμ. Γ', σσ. 146—147 (Βούρβουρα Κυνουρίας).

2. ΚΑ. ἀρ. 4042, σσ. 87—88 (συλλ. Ἄναστ. Βλάχου, Βαρελαῖοι Στουπαίων Εὐβοίας 1953).

3. ΚΑ. ἀρ. 1446Α, σ. 339 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος (Τελώνια) 1940). Τέτοια κομπολόγια περνοῦν στὴν Κεφαλληνία κάθε χρόνο (4 Δεκεμβρίου) στὸ εἰκόνησμα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας. Εἶναι καλὸ γιὰ τὴν ἀρρώστια (εὐλογία) νὰ μὴ μπῆ στὸ σπῆτι' πρβλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταί..., σ. 126.

έχουν μήπως κατορθώσουν να αρπάσουν με το στόμα κανένα σπυρί, πού πέφτει κάτω από τα κεραμίδια. Τό έχουν για καλό»¹. ἀποβλέπουν στην εὐετηρία².

Ἐκὼς κατὰ τὸ ψυχασάββατο τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου: «οἱ νεοπαντρεμένες, πού δὲν ἔχουν ἀκόμη χρονίσει, φέρουν τὸ πρῶτὴν ἐκκλησιά κόλλυβα, ψωμί, φροῦτα. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη μοιράζουν τὰ κόλλυβα, τὸ ψωμί καὶ τὰ φροῦτα γιὰ τὴν ὑγεία, ὄχι γιὰ τοὺς πεθαμένους. Ἡ κάθε κοπέλλα ἔχει φέρει καὶ δῶρο γιὰ τὴ μάνα της καὶ τῆς τὸ δίδει ἐκεῖ στὴν ἐκκλησιά καὶ ἡ μάνα δίδει στὴν κόρη της δῶρο. Τὰ δῶρα, πού ἀνταλλάσσουν, εἶναι γλυκίσματα, ἐπίσης μανδύλια καὶ καρφίτσες. Οἱ νεοπαντρεμένες εἶναι ἀπαραίτητο νὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησιά τὴν ἡμέρα αὐτή. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς φέρουν κόλλυβα, ψωμί καὶ ἄλλες οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, γιὰτὶ πιστεύεται ὅτι οἱ Ἁγιοὶ Θεόδωροι ἦσαν γεωργοὶ καὶ περιμένουν τὴν ἡμέρα αὐτὴν ὄλους τοὺς γεωργοὺς νὰ πᾶνε τὰ κόλλυβα, τὸ ψωμί καὶ τὰ φροῦτα» (Λουτράκι Πέλλης)³.

Στὴ Θράκη ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἔθιμο: «Τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου κάνομε κάτι στρογγυλὲς μπουγάτσες σὰ ψωμιὰ καὶ στὴ μέση ἀνοιχτά. Τὸ πρῶτὴν μετὰ τὴν ἐκκλησιά ἐνώνουν τὰ κέρατα τῶν δυὸ βοδιῶν καὶ περνᾶνε τὴν κοιλούρα μέσα. Τὸ ψωμί γίνεται ἀποβραδύς. Ἀφίνουν τὰ ζῶα ἐλεύθερα. Αὐτὰ τραβῶντας κόβουν τὴν κοιλούρα. Τότε ὁ νοικοκύρης πιάνει τὸ μισὸ τῆς κοιλούρας καὶ τὸ δίνει στὰ ζῶα νὰ τὸ φᾶνε καὶ τὸ ἄλλο τὸ πᾶει στὸ τραπέζι νὰ τὸ φᾶνε. Μὲ τὴν κοιλούρα μαζὶ βράζομε καὶ σιτάρι (ὅταν ψήνουν τέτοια κοιλούρα). Τὸ σιτάρι γίνεται νεροῦλό καὶ μοιράζουν σ' ἐκεῖνους, πού δὲν ἔχουν ζευγάρια. Τὸ ἔθιμο τὸ κάνουν, ὅσοι ζέβουν ζευγάρια»⁴.

1. Κλ. ἀρ. 2394, σ. 308 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Σωσάνδρα Πέλλης 1961)· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 48.

2. «Ἀρσενικὰ παιδιὰ καὶ θηλυκὰ ἀρνιά». (Κλ. ἀρ. 2502, σ. 102 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχή Ἑορδαίας (Ἀναρράχη) Κοζάνης 1962).

3. Κλ. ἀρ. 2394, σσ. 408 - 409 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Λουτράκι Πέλλης 1961).

4. Κλ. ἀρ. 2392, σσ. 436 - 437 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Κυψέλη) 1961). Σιτάρι βρασμένο (παννυχίδα), πού σχετίζεται τόσο μὲ τίς ψυχὲς ὅσο καὶ μὲ τὴν εὐδῶση τῶν σπαρτῶν, ἀναφέρεται καὶ σὲ ἄλλες γιορτὲς. Ἔτσι π.χ. τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Κονιαστὴ Ἑλασσόνος «ὄλες οἱ οἰκογένειες θὰ κάμουν παννυχίδα, δηλ. σιτάρι κοπανισμένο. Θὰ τὸ βράσουν, μετὰ θὰ τὸ ἀνακατέψουν μὲ κοπανισμένα καρύδια, ἀπὸ πάνω θὰ ρίξουν ζάχαρη, κανέλλα. Ἐνα πιάτο γεμάτο παννυχίδα θὰ τὸ στείλουν στὴν ἐκκλησιά νὰ τὸ διαβάση ὁ παπάς μοιράζουν καὶ στὰ σπίτια γιὰ τίς ψυχὲς. Τὸ ὑπόλοιπο τὸ τρῶνε καὶ ἔτσι ἀντρεῖνουν τὰ σιτάρια» (Κλ. ἀρ. 1982, σσ. 14 - 15 (συλλ. Ἀ. Σκλητούμπα, 1953). «Παννυχίδες: γίνονται εἰς τὸ Ἐλευθεροχώριον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Βάζουν σιτάρι καὶ βράζουν, μετὰ ρίχνουν τριμμένη κανέλλα, ζάχαρη καὶ ρόδο γιὰ ν' ἀνδρειωθοῦν τὰ σιτάρια» (Κλ. ἀρ. 1968, σ. 37 (συλλ. Γεωργίας Παπαδημάκη, Μέγα Ἐλευθεροχώριον Θεσσαλίας 1953).

2. «Θοδώρισμα».

Ἀκόμη σημειώνομε τὰ «θοδώρισμα», «θοδωρίζω» κλπ., πού ἀναφέρονται στή νηστεία πρὶν ἀπὸ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου: «Ὅσοι κρατοῦσαν ὀλόκληρη τὴν Καθαρὴ Βδομάδα, νηστεύοντας γιὰ νὰ κοινωνήσουν τὸ Σάββατο τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, λέγανε πὼς θοδωρίζουν. Ἡ νηστεία τους εἶναι αὐστηρότατη»¹.

«Τὴν Ἀρχιδευτέρα, ὅπως ἐλέγετο ἡ Καθαρὰ Δευτέρα οὔτε ἰδέα ὑπῆρχε τῶν Κουλούμων ὅπως ἐορτάζονται ταῦτα ἐν Ἑλλάδι, τούναντίον δὲ ἐνήστευον ὅλοι μέχρι τοῦ Ἑσπερινοῦ. Πολλὰι γυναῖκες καὶ νέες καὶ γρηῆς ἐθοδωρίζαν ἐνήστευον δηλ. τρεῖς ἡμέρας καὶ τὴν Τετάρτην μετὰ τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων ἔτρωγον. Ὅσοι ἐθοδωρίζαν προσέφερον τὴν Τετάρτην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κόλλυβα ἢ (ἐν Σουρμένοις) καλαμπόκι ψημένο λεγόμενον ἀρμενοκόλλυβα καὶ διεμοίραζαν εἰς τὸ ἐκκλησίασμα ἐπίσης μαῦρο κρασί ὅπου ἀνεκátωνον μαῦρο πιπέρι ἢ φέτες κολοκυνθιοῦ ψημένου.

Ἐν Ἀργυρουπόλει μετὰ τὴν λειτουργίαν μετέβαινον οἱ συγγενεῖς εἰς τὸ σπίτι τῆς γυναίκος πού ἐθοδωρίζε ὅπου τοῖς παρετίθετο σούπα μὲ φασόλια καὶ μὲ πετιμέζι (κόκκινα σοῦρβα).

Εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους ἡ νηστεία αὐτὴ (θοδώριμαν) ἀπόλυτος ἀποχὴ ἀπὸ φαγητὸν διήρκει ἀπὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας μέχρι τοῦ Σαββάτου τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθη θοδώριμαν καὶ ρῆμα θοδωρίζω. Ἐὰν ἡ θοδωρίζουσα νέα ἦτο ἀρραβωνιασμένη (σουμαδεμέντσα) τὰ θοδωρέσια δηλ. τὸ τραπέζι τοῦ θοδωρίσματος παρέθετεν ἢ μέλλουσα πενθερά της. Ὅσαι ἐνήστευον ὀλόκληρη τὴν ἡμέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ ἔτρωγον μετὰ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Σαββάτου ἐθεωροῦντο ὅτι καὶ αὐταὶ ἐθοδωρίζαν»².

Στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὰ παραπάνω νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ ταξινομηθῇ καὶ τὸ ἐπόμενο: «Τὴν Τετάρτη (τῆς Καθαροβδομάδας) θὰ πᾶμε τὸ πρωτὶ στὴν ἐκκλησιά, θὰ πάρωμε ἀντίτερο καὶ μετὰ θὰ φᾶμε. Ἡ γυναῖκα, πού θὰ πάη γιὰ ἀντίτερο στὴν ἐκκλησιά, φέρνει καὶ ἓνα ψωμί, κομμένο σὲ κομμάτια. Πάνω στὸ ψωμί βάζομε καὶ φασόλια βρασμένα καὶ μοιράζομε ἢ μιὰ γυναῖκα στὴν ἄλλη, πού ἔχουν πάει στὴν ἐκκλησιά. Τὴν Τετάρτη, ὅταν ζυμώνουν, φκειάνουν ἓνα ψωμί, τοῦ βάζουν ἀπάνω τέσσερα-πέντε σκόρδα καὶ τὸ ψήρουν. Ἀπ' αὐτὸ δίδουν καὶ σ' ὅλα τὰ ζῶα»³.

1. Κλ. ἀρ. 1152, σ. 22 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀργυρούπολις Πόντου 1938) (πρόσφ. στὸ Κιλίκι).

2. Π. Η. Μελανοφύδης, Λαϊκὸν Ποντιακὸν ἐορτολόγιον, Ποντιακὰ Φύλλα, ἔτος Γ' (1938—1940), τεῦχος 25, σ. 20.

3. Κλ. ἀρ. 2394, σσ. 258—259 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Πρόμαχοι Πέλλης 1961).

Δώσαμε την ανάλυση τῶν τελετουργιῶν ἐκείνων, πού νομίζομε ὅτι ἔχουν σημεῖα ἐπαφῆς, συνύφανσης μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέταση τελετουργικό. Ἔτσι ὁ κάθε μελετητῆς μπορεῖ νὰ δῇ τὰ φαινόμενα ἀναλυτικά καὶ νὰ διεισδύσῃ στὸ σκεπτικό καὶ στὰ σημεῖα τῆς σύνδεσης.

Νομίζομε ὅτι ἔτσι θὰ μπορέσῃ κανεὶς πολὺ εὐκόλα νὰ δῇ τὸ δρόμο, πού ὁδηγεῖ σταθερὰ στὸ τελετουργικό καὶ τὴν ὅλη φασματική του διάσταση καὶ τὰ σημεῖα, πού τὸν κατευθύνουν σ' αὐτό.

Ἔτσι σημειώνομε τὴ σύνδεση τῶν κολλύβων, βρασμένου σιταριοῦ, μὲ τὸ γάμο, ἀκόμη καὶ μὲ ἀκόλλυβα τοῦ κακοθάνατου», τὸ σιτάρι ἀπὸ τὸ παχνί, τὸν ἀριθμὸ τῶν σπόρων, τὴ σπορά, τὸ θερισμό, τὸ φράξιμο τοῦ σπαρμένου μέρους μὲ ξυλαράκια, φράχτη, τὸ δέσιμό του μὲ κόκκινη ζώνη ἢ κορδέλλα, τὴν ἀπόλυτη σύνδεση μὲ τὴν τύχη, μοῖρα (βλ. καὶ μοῖρασμα καὶ μοιράω, τὸ μέρος, μερίδια, τὸ μερίδιο ἐκάστου στὴ ζωῆ, ὁ κλήρος), τὸ κάλεσμά της, τὴ χρῆση τοῦ κόκκινου ἢ ἄσπρου πανιοῦ, τῆς μαύρης κλωστής, τῆς κόκκινης ζώνης ἢ κορδέλλας — τὸ δέσιμό της καὶ τὴ λύση της, τὴ χρῆση καὶ ἄλλου δημητριακοῦ, τοῦ βρασμένου ἀραβοσίτου, στὸ τελετουργικό, τὴ ρίψη του πρὸς τὰ πάνω μὲ εὐχές, τὴ χρῆση κι αὐτοῦ γιὰ μαντικούς σκοποὺς γάμου, τύχης· τὴ σύνδεση μὲ κορίτσια ἀνύπαντρα μὲ τὸ ὄνομα «Μαρία», πού νὰ ἔχουν τοὺς γονεῖς τους, μὲ πρωτοστέφανες, νιόπαντρες μὲ τὸ ὄνομα «Γιαννοῦ» (ἢ δυαδικὴ παρουσία Μαρία-Γιάννης), τὴ συνύφανση τῆς πράξης καὶ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη προσωπικῶν, ἀτομικῶν ἀντικειμένων (δαχτυλίδι, ἄσημικό κλπ.), μὲ ριζιμνιὸ λιθάρι, τὸ κλῆμα, τὸ κούνημά του, τὴ γῆ, τὰ χορτάρια, τὰ δέντρα στοὺς κήπους, στὸ χωράφι, γενικὰ μὲ τὴ βλάστηση, τὰ φροῦτα, τὸ ψωμί καὶ τὸ μοῖρασμα του, τὴ ζάχαρη, τὶς καραμέλλες (πλακοῦντες;), τὴ μεταφορὰ ἀμίλητου νεροῦ (ἀρχιχροινιά), μαλλιαρῆς πέτρας, τεμαχίων ἀπὸ τὰ κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας, τὸ ἀνοιγμα τῶν οὐρανῶν, τὴν ἀνταλλαγὴ δώρων (μάννας καὶ κόρης), τὰ ὅποια φανεροῦν σταθερὰ τὸ χαρακτῆρα τῶν τελετουργιῶν: μνητικός, μαγικολατρευτικός, εὐετηρικός, θάνατος - ἀνάσταση κ.ὄ.

Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθοῦν κι ἄλλες πράξεις εὐετηρικές καὶ γονιμότητας, ὅπως τὸ ριζίμο τοῦ σιταριοῦ καὶ τοῦ καλαμποκιοῦ στὰ κεραμίδια μὲ τὴν εὐχὴ «θηλυκά ἀρνιά, ἀρσενικά παιδιά» καὶ ὅτι «τό 'χουν γιὰ καλό», γνωστὴ πράξη συνυφασμένη καὶ μὲ ἄλλες πεποιθήσεις. Ἀκόμη τὸ πέρασμα τῆς «μπουγάτσας» στὰ κέρατα τῶν ἀροτριῶντων βοδιῶν, τὸ κόψιμό της ἀπὸ τὰ ἴδια σὲ δύο τεμάχια καὶ τὸ φάγωμα τοῦ ἐνὸς τεμαχίου ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας, συνδυασμένο μὲ τὸ μοῖρασμα βρασμένου σιταριοῦ (παρασκευάσμα μὲ τὴ μορφή σούπας) ἀπὸ τοὺς ζευγολάτες στοὺς ἄλλους καὶ ἡ παρασκευὴ εἰδικοῦ ἄρτου γιὰ τὰ ζῶα μᾶς ὁδηγοῦν ἀκριβῶς στὸν ἴδιο δρόμο. Στὴν ὅλη δομὴ τῆς σκέψης νομίζω ὅτι συμβάλλει ιδιαίτερα τὸ ὅτι οἱ Ἅγιοι κατατάσσονται στὴ χορεία τῶν γεωργικῶν ἀγίων. Οἱ Ἅγιοι εἶναι γεωργοὶ καὶ

ή γιορτή τους είναι γιορτή τῶν γεωργῶν καὶ περιμένουν ὄλους τοὺς γεωργοὺς νὰ πᾶνε τὰ κόλλυβα, τὸ ψωμί καὶ τὰ φρούτα. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Ἅγιος Βασίλης εἶναι κατὰ τὴ λαϊκὴ πίστη ζευγολάτης. Ἡ νηστεία ἀκόμη πρὶν τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (καθαρισμός, προετοιμασία γιὰ τὴ δυνατότητα συμμετοχῆς, εἰσαγωγῆς στὸ τελετουργικόν, ἡ συνεστίαση στὸ σπίτι μὲ συγγενεῖς ἐκείνης ποῦ «θοδωρίζε», συνυφασμένη μὲ τὸ τυπικὸ τοῦ ἐθίμου ὅτι ἡ ἀρρεβωνιασμένη δὲν ἔκανε «τὰ θοδωρέσια» τραπέζι, ἀλλὰ ἡ μέλλουσα πεθερά, νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ ἰχνηλατηθῆ μὲ τὸ σκεπτικὸ τῆς μύθου καὶ τῆς ἀναγνώρισής της ἀπὸ τὸ γένος, ποῦ θὰ τὴν δεχόταν, ὅπου θὰ γίνονταν ἡ εἰσαγωγή της¹ γενικώτερα νομίζομε ὅτι ἀπὸ τὴ φασματικὴ διάσταση τοῦ πρακτικοῦ λειτουργικοῦ ἀναφαίνεται ὁ χαρακτήρας τοῦ ἐθίμου, ἐὰν ὑπογραμμίσουμε τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τελεστοῦν τὰ «θοδωρέσια» ἀπὸ μὴ μεμυημένο ἄτομο, οὔτε ἀπὸ τὴ μητέρα της, γιὰ τὴ ἔνταξη τῆς κόρης γινόταν μὲ τὴν εἰσαγωγή της στὸ γένος τοῦ ἀντρα.

Τὸ ὅτι τὸ τελετουργικόν, ἡ μορφή αὐτῆ τοῦ τελετουργικοῦ καὶ τῶν συνυφασμένων μὲ τὴ γιορτὴ τελετῶν, ἀφοροῦσε στὴν ἔνταξη τῶν νέων στὸ γένος καὶ τὰ κοινά, ἐπικουρεῖται κάπως καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀρρεβωνιασμένες, νέες ἀνύπαντρες οἱ μετέχουσες-μουόμενες καὶ ὀδηγεῖ στὴν ἴδια ἀτραπὸ τῆς μνητικῆς, εὐετηρικογονιμικῆς μορφῆς καὶ τῆς κατοχῆς ἰδιοκτησίας, πασσάλου, σταριοῦ κλπ.

β. Τοῦ Λαζάρου, τῶν Βατῶν, τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας κλπ.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸν κύκλο τῆς γιορτῆς τοῦ Λαζάρου. Ἡ σύνδεση τοῦ Λαζάρου μὲ τὴν ἀδελφοποιία, ὅπως τὴν εἶδαμε ἀπὸ τὸ τελετουργικόν τῆς Θεσσαλίας, μὲ τὴ μορφή τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης, φαίνεται ὀμαλή, ἀφοῦ ὑπάρχει ἤδη ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου, γνωστότατα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη λατρεία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ πολλὰ λαϊκὰ δρώμενα¹ αὐτῆς τῆς ἡμέρας. Γι' αὐτὸ ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε σὲ μερικὰ μόνο παραδείγματα, ποῦ νομίζομε ὅτι ρίχνουν φῶς στὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἐθίμου καὶ μᾶς δίνουν στοιχεῖα γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ δρωμένου. Ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὅτι καὶ οἱ προετοιμασίαι γιὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Λαζάρου, ὅπως παραδίδονται ἢ σώζονται μέχρι σήμερα, εἶναι τελετουργικὲς πράξεις, θιασικὲς ἀσκήσεις, ποῦ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ τελετουργικοῦ καὶ ἀποβλέπουν στὸν ἴδιο σκοπόν.

Ἔτσι «τὸ προηγουμένον Σάββατο (τὸ πρὸ τοῦ Λαζάρου), τὸ Φτωχολάζαρο, βγαίνουν ὅλα τὰ κορίτσια τὰ μεγάλα εἰς τὴν πλατεῖα καὶ χορεύουν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ χοροῦ ἐκλέγουν τὸ καλύτερον, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἡ Λαζαρίνα κατὰ τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου, ποῦ θὰ ποῦν τὰ κάλαντα. Τὸ ἴδιον Σάββατο τοῦ Φτωχολάζαρου τὰ κορίτσια

1. Βλ. π.χ. Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 5, σ. 26 (ἀνάτ. τευχ. Γ', σ. 90).

παίρουν μία πέτρα μακρουλή, τή ντύνουν με ρούχα και τήν τυλίγουν με κουμπιά, τὰ ὁποῖα συγκεντρώνουν ἀπὸ τὰ σπίτια, τὰ περνοῦν σὲ σκοιναῖα καὶ τὰ κάμουν ραμαθιές. Μετὰ αὐτὴ τὴν πέτρα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ Λάζαρος, τὴν θάφτουν στὸ χῶμα καὶ τὴν ξεθάφτουν τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου» (Βερδικοῦσσα Ἑλασσόνας)¹.

Ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Ἑλασσόνας ἐπίσης ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Δέκα πέντε ἡμέρες πρὸ τοῦ Πάσχα ἔχομε τὸ Φτωχολάζαρο. Τὴν Κυριακὴ τοῦ Φτωχολάζαρου ὅλα τὰ κορίτσια ἀνω τῶν δεκαέξι ἐτῶν πηγαίνουν στὸ πλησιέστερο βοννὸ καὶ μαζεύουν ξόλα γιὰ νὰ κάφουν τὸ ἐπόμενο Σάββατο τοῦ Λαζάρου. Ἐκεῖ ἡ μεγαλύτερη κοπέλλα ξεχωρίζει καὶ αὐτὲς ποὺ θὰ γεννοῦν λαζαρίνες καὶ τὶς καλεῖ τὴν ἐπομένη Παρασκευὴ τὸ βράδυ στὸ σπίτι της. Τὴν Παρασκευὴ στέλνουν ὅλες οἱ λαζαρίνες στὸ σπίτι τῆς πρωτολαζαρίνας ρύζι· αὐτὴ τὸ βράζει καὶ τὶς περιμένει τὸ βράδυ στὸ σπίτι της νὰ γλεντήσουν. Ἀφοῦ γλεντήσουν τὸ βράδυ, κατὰ τὰ χαράματα ντύνονται ξένα ρούχα καὶ γυρίζουν σ' ὅλα τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ τραγουδώντας τὸ Λάζαρο. Τὸ Σάββατο τὸ βράδυ ἐξακολουθεῖ τὸ γλέντι στὸ ἴδιο σπίτι».

Στὸ Μικρὸ Ἐλευθεροχώρι («τὴν Κυριακὴ τῶν Βαίων οἱ Λαζαρίνες φέρουν τὰ βάγια εἰς τὴν ἐκκλησίαια καὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν χορεύουν ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας. Τὰ βάγια διανέμονται εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Μετὰ τὸ γλέντι τῆς ἡμέρας οἱ λαζαρίνες πιασμένες χέρι-χέρι ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον, ὁ ὁποῖος ἐξέρχεται τοῦ χωριοῦ, «ξεπροβοδοῦν», λέει, τὸ Λάζαρο»².

Στὴ Σαμαρίνα τοῦ Λαζάρου «οἱ νοικοκυρὲς ἔχουν βρασμένο καλαμπόκι καὶ αὐγὰ καὶ δίνουν στὰ παιδιὰ. Τὰ παιδιὰ φεύγοντας τραγουδοῦν:

Καλῶς σὰς ἦξι ὁ Λάζαρος
καὶ ἐφέτος καὶ ἄλλο χρόνο,
μὲ τὴ Λαμπρὴ, τὴν Πασχαλιά,
μὲ τὸν καλὸ τὸ λόγο.

Μιὰ ἐβδομάδα νωρίτερα, προτοῦ ἔλθει ὁ Καλὸς Λάζαρος, ἀγόρια-κορίτσια μικρῆς ἡλικίας, μεγάλες κοπέλλες καὶ γυναῖκες βγαίνουν σ' ἓνα ὕψωμα τοῦ χωριοῦ πρὸς τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλιοῦ, κάθονται ὅλοι κάτω καὶ ἀρχίζουν νὰ τραγουδοῦν:

Τώρα ἔχομε κ' ἐμεῖς καιρό,
νὰ βγοῦμε στὸ σιργιάνι,
ν' ἀνοίξουμε τὶς ἐκκλησιᾶς
νὰ δοῦμε τὰ βαγγέλια,

1. Κλ. ἀρ. 1979, σ. 19 (συλλ. Γ. Φάκια, Βερδικοῦσσα Ἑλασσόνας 1952).

2. Κλ. ἀρ. 1965, σ. 10 (συλλ. Γλυκερίας Κυρίτση, Μικρὸν Ἐλευθεροχώριον Ἑλασσόνας 1953).

νά δοῦμε καὶ τὴν Παναγιά
 πῶς στρώνει καὶ κοιμάται.
 Κοιμάται στὰ τριαντάφυλλα,
 γυρνιέται στὰ λουλούδια.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εὔχονται τὸν Λάζαρο. Ἐνῶ οἱ γυναῖκες καὶ οἱ μεγάλες κοπέλλες τραγουδοῦν, τὰ μικρὰ παιδιά κατεβαίνουν πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἕνωμα καὶ παίρνουν ἀνθισμένη βασινιά. Ἀφοῦ πάρουν ὄλοι ἀπὸ ἓνα κλωνάρι βασινιάς καὶ συγκεντρωθοῦν ὄλοι, φεύγουν πάλι ἀπὸ τὸ ἕνωμα καὶ πηγαίνουν στὸ χοροστάσι τοῦ χωριοῦ. Ἐκεῖ, ἀφοῦ ρίξουν στὰ πιὸ κοντινὰ σπίτια, στὶς στέγες, τὸ κλαδί τῆς βασινιάς, τὸ ὁποῖον εἶναι μήνυμα τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Λαζάρου, στήνουν τὸ χορὸ καὶ χορεύουν διάφορα τραγούδια.

Ἀφοῦ περάση ἡ Κυριακὴ τοῦ Λαζάρου, τὴν ἄλλη Κυριακὴ, τῶν Βατῶν, καὶ πάλι ἀγόρια -κορίτσια βγαίνουν στὸ ἕνωμα τῆ δύση τοῦ ἡλίου μὲ μαντήλια στὸ κεφάλι. Κάθονται ὄλοι κάτω καὶ τραγουδοῦν ὄχι εὐχάριστα, ξενιτεμένα (= λυπητερά). Ἐνῶ οἱ κοπέλλες τραγουδοῦν, τὰ μικρὰ παιδιά δένουν σχοινιά στὶς βασινιές καὶ πιστεύουν πῶς, ὅσα σχοινιά δέσουν, τόσα χρόνια θὰ ζήση ἡ μητέρα τους... Ἔτσι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ξεπροβοδοῦν τὸν Λάζαρο. Κατόπι πηγαίνουν στὸ χοροστάσι τοῦ χωριοῦ, ὅπου χορεύουν καὶ τραγουδοῦν».¹

Στὸ Μουζάκι Καρδίτσας τοῦ Λαζάρου «τὰ κάλαντα... ἄδονται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ κοριτσιῶν»² μέχρι δεκαπέντε χρόνων τὸ πολὺ-πολύ. Τὰ κορίτσια λοιπόν, ὅταν πλησιάζουν αἱ ἡμέραι τῆς εορτῆς τοῦ Λαζάρου, ἀρχίζουν νὰ ἐρχονται εἰς συνεννοήσεις καὶ συμφωνίας νὰ γίνουν «συντρόφισσες». Οὔτω ἄλλαι μὲν συμφωνοῦν νὰ μοιράσουν, ὅσα θὰ συνάξουν, ἄλλαι δὲ νὰ κρατήσῃ κάθε μία, ὅ,τι θὰ συνάξῃ, καὶ αἱ δύο δὲ περιπτώσεις γίνονται ἐξ ἴσου. Ὑπάρχουσι ὁμως καὶ πολλὰ κορίτσια, τὰ ὁποῖα ἐξ ἐγωῖσμοῦ δὲν δέχονται μὲ καμμιὰ νὰ γίνουν «συντρόφισσες», αὐταὶ δὲ εἶναι ἢ αἱ τραγουδοῦσαι καλὰ ἢ αἱ ἔχουσαι πολλοὺς δικούς των συγγενεῖς καὶ ἐπομένως ἔχουσαι ἐξησφαλισμένην γενναίαν εἰσπραξίν».

1. ΚΑ. ἀρ. 3515, σσ. 331 - 332 (συλλ. Εἰρήνης Παπαμιχαήλ, Σαμαρίνα 1970).

2. «Τὸ Λάζαρο τὸν λέγαμε (sc. στὴν Ἀγόριανη) τὴν Παρασκευὴ τ' Ἀι - Λαζάρου. Πρὶν ἀπ' τ' ἐκκλησιὰ τὰ κορ'τσάκια (μόνο κορίτσια) πααίνανε στὰ σπίτια καὶ βαστούγανε ἀπόνα κοφνάκι μὲ λελούδια κι ἀπὸ πάνω ἓνα σταυρὸ ξυλέρνιο...» (Εἰρήνης Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939, σ. 359). «Τὰ κορίτσια πηγαίνουν στὰ σπίτια καὶ τραγουδοῦν... Παλιότερα ἐπήγαγιναν γριές καὶ σὲ ἄλλα χωριὰ καὶ πόλεις. Πίσω ἀπὸ τὰ κορίτσια πηγαίνει ἓνα ἀγόρι μ' ἓνα ραβδί, γιὰ νὰ μὴν πειράξῃ κανεὶς τὰ κορίτσια. Αὐτὸ εἶναι ὁ Ἄλαζαρος' καὶ κρατεῖ ἓνα καλάθι, μέσα στὸ ὁποῖο βάζει τὰ αὐγά, ποὺ τοῦ δίνουν» (ΚΑ. ἀρ. 1891, σ. 51 (συλλ. Μαρίας Σγούτα, Κάτω Στενὴ Χαλκίδος 1953)).

Ἐδῶ ἔχομε νομίζομε μιὰ ἐρμηνευτικὴ διάσταση δευτερογενῆ ἢ καὶ προσωπικὴ τοῦ φαινομένου, στὴν ὁποία δόθηκε χαρακτήρας διαφωνίας.

«Ὅταν δὲ τέλος (τὰ κορίτσια) προέλθωσιν εἰς συμφωνίαν, ἀνταλλάσσοσι κάτι, κυρίως ὁμοιόχρωμα νήματα, τὰ ὁποῖα φυλάττουσι μέχρι τῆς ἐσπέρας, ὅποτε θὰ ἀρχίσουν νὰ περιέρχονται τὰ σπῆτια τραγουδοῦσαι. Ἐὰν δὲ τυχὸν καμμία μετενόησεν ἐν τῷ μεταξύ, ἂν μὲν ἔχη καιρὸν, ἐπιστρέφει εἰς τὴν ἄλλην τὸ νῆμα τῆς καὶ λαμβάνει τὸ ἰδικόν τῆς καὶ οὕτω λύεται ἡ συμφωνία, ἐὰν δὲ δὲν ἔχη καιρὸν, τότε τὸ βράδυ, μόλις συναντηθῶσι, τὸ ἐγχειρίζει εἰς τὴν ἄλλην καὶ παίρνει τὸ δικό τῆς. Τούτων λοιπὸν γενομένων... ἀναμένεται ἐναγωνίως ἡ προηγουμένη τοῦ Λαζάρου, ἡ ὁποία ἐπὶ τέλος ἐρχεται.

Τότε οἱ ἄσυντρόφισσες κατὰ τὰ συμπεφωνημένα συναντῶνται καὶ μὲ τὰ καλάθια τους στὸ χέρι βγαίνουν ἔξω στοὺς ἀγρούς πρὸς περισυλλογὴν ἀνθῶν.

...Ἡ μεγάλη προτίμησις τῆς παπαρούνας ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τραγουδάκι, τὸ ὁποῖον τραγουδοῦν τὰ κορίτσια κατὰ τὴν συλλογὴν:

...Παπαρούνα μου, ποιὸς σὲ φύτιφι, ποιὸς σὲ ἀομάτουσι;

Ἦρθ' ἡ μάνα μου, κι μὴ φύτιφι κι μὴ ἀομάτουσι...

Ἀφ' οὗ περατωθῆ ἡ συλλογὴ τῶν ἀνθῶν, συγκεντροῦνται κατὰ ὁμάδας καί, καθήμεναι ὑπὸ τὴν σκιὰν διαφόρων δένδρων, ἐπιδίδονται μετὰ πολλοῦ ζήλου, φιλαρεσκείας καὶ ἀμίλλης εἰς τὸν στολισμὸν τῶν καλάθιων των μὲ ἄνθη, φροντίζουσα ἐκάστη νὰ ὑπερβῆ τὰς ἄλλας ὡς πρὸς τὸν στολισμὸν τοῦ καλάθιου τῆς. Ὅτε, οὕτω καθήμεναι, ἐπιδίδονται εἰς τὸν στολισμὸν, φαίνεται βιαζόμεναι διὰ τὴν ταχεῖαν ἔλευσιν τοῦ Λαζάρου, ἄδουσι:

Ἐύπνα, Λάζαρη, κι μὴν κοιμῶσι,

ἦρθ' ἡ μάνα σου ἀπὸ τὴν Πόλι»¹.

Στὸ Πύθιο Ἐλασσόνας: «Τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς πρὸ τῶν Βαίω», ἦτοι τῆς Ἐ' τῶν Νηστεϊῶν, συγκεντρώνονται τὰ κορίτσια εἰς ἔξοχικὸν μέρος ὀνομαζόμενον Ἐκουρί. Παλαιότερον ἔπαιρναν ἓνα ὄργανο κοριτσάκι, τὸ φόρτωναν εἰς τὴν πλάτη λεπτὰ ξύλα (τσάκνα) καὶ τὸ περιέφεραν εἰς ὅλο τὸ βουναλάκι. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔδιναν χρηματικὴν ἀμοιβήν. Σήμερα περιορίσθησαν νὰ κρατοῦν ἢ κάθε μία ἓν μικρὸν ξυλαράκι (τσάκνο) εἰς τὸ χέρι καὶ νὰ χορεύουν... Τῶν Βαίω μετὰ τῆ θεῖα λειτουργία οἱ γυναῖκες χορεύουν εἰς τὸν ἀυλόγυρον τῆς ἐκκλησίας».²

Στοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Κωστὶ στὴν περιοχὴ τῶν Σερρῶν τὴν Παρασκευὴ πρὸ τοῦ Λαζάρου (παραμονὴ) τὰ «κοριτσέλια» ἀνὰ δύο κάνουν μὲ κόκκινα πανιὰ τὸ

1. Κλ. ἀρ. 109, σσ. 2-3 (συλλ. Γ. Κακκάβα, Μουζάκιον Καρδίτσης 1918).

2. Κλ. ἀρ. 1977, σ. 20 (συλλ. Ἐλισάβετ Παπαφίλιππου, Πύθιον Ἐλασσόνας 1952).

«Λάζαρη», πού ντύνουν σάν «παιδόπ'λο» (μικρό παιδί)¹, βάζοντάς του και κόκκινο μαντίλι. Τό βράδυ τὰ κορίτσια τὸν προσκυνοῦν τρεῖς φορές, τὸν φωτίζουν, παίρνουν νερό με λουλούδια και τὸν ραντίζουν ἢ τὸν πᾶνε στή βρύση και τὸν ποτίζουν, τὸν τοποθετοῦν κάτω ἀπ' τὸ εἰκονοστάσι, τὸν λιβανίζουν και κοιμοῦνται δίπλα του. Τό πρωτὶ «θὰ τὸν πάρον τὰ κορίτσια και θὰ γυρίζουν τὸ χωριὸ σέ κάθε σπῆτι και τραγουδοῦν τὸ Λάζαρη...

Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθε ὁ Νταβίαιος,

καλὴ μέρα σας, καλὴ σας μέρα!

Τώρα λάλησε πουλι κι ἀηδόνη,

τώρα λάλησε και χελιδόνη.

Μὰ σένα πρέπει, ἀφέντη μου, αὐτὰ τὰ δυὸ ζευγάρια,

τὰ σέρνεις τα, τὰ τρέχεις τα, γυρίζεις ντιβολάτα

και σκάλωσε τ' ἀλέτρι σου στῆς νεραντζᾶς τῆ ρίζα

και σκάλωσε ὁ κάτσιος (βουκέντρα) στῆς νεραντζᾶς τὸν κλώνο»².

Παρόμοιο τελετουργικὸ παρατηροῦμε ἀσκούμενο στή Θήρα: «Σ' ὄλα τὰ χωριὰ ἐν Θήρα ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ στήνουν τὸ Λάζαρο στῆς αὐλὲς τῶν σπιτιῶν τους και στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας. Γιὰ νὰ φκιάσουν τὸν Λάζαρο, παίρνουν δυὸ μεγάλα ξύλα, τὰ δένουν σέ σχῆμα σταυροῦ, ἐνώνουν γύρω τῆς ἄκρες μ' ἓνα χοντρὸ σπάγγο και κατόπι σπάγγο και ξύλα τὰ στολίζουν με ἄλισμαριά (δενδρολίβανα). Στὴν κορυφή του δένουν ἓνα φαναράκι κι ἀνάβει μέρα-νόχτα. Εἰς τοὺς Λαζάρους, πού στήνουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ὁ ἱερεὺς κάνει ἀγιασμό και κατόπι στή σειρὰ οἱ παρενρισκόμενοι ἀσπάζονται τὸ Λάζαρο...»³.

Παλιότερο χειρόγραφο ἀναφέρει: «Τὸ Σάββατο τὸ πρωτὶ ἐστήναμε τὸ Λάζαρο. Ὁ Λάζαρος ἦταν δυὸ κατάρτια ἀπὸ καίμι ἢ ἀπὸ μεγάλη βάρκα, ψηλά, θεόρατα, πού τὰ βάζαμε σταυρωτὰ ἔτσι, ὥστε νὰ κάνουν σταυρό, και τὰ στήναμε μπροστὰ στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιᾶς. Στολίζαμε τὸ Λάζαρο με λουλούδια, μυριστικά, δενδρολίβανα, κορδέλλες και ὕστερα μπαίναμε στή λειτουργιά. Ἄμα σχολοῦσε ἡ ἐκκλησιά, χαλοῦσε ὁ κόσμος γύρω ἀπὸ τὸ Λάζαρο. Χορεύαμε, τραγουδοῦσαμε, λέγαμε τὰ κάλαντα τοῦ

1. Βλ. και Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 5, σ. 25 (ἀνάτ. τεύχ. Γ', σ. 89).

2. ΚΛ. ἀρ. 2946, σσ. 57—59 (συλλ. Γ. Αικατερινίδου, Ἄγια Ἐλένη Σερρών (πρόσφ. ἀπὸ Κωστί) 1965).

3. ΚΛ. ἀρ. 2081, σ. 148 (συλλ. Ἐλευθ. Ζάννου, Θήρα [1954]). «Ἐν Θήρα κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ Λαζάρου κατεσκευάζουν τὸν «Λάζαρον». Ἐκάνανε ἓνα στρογγυλὸ ἀπὸ βεργί πού βάζουν στὰ βαρέλια. Ἐβάζανε γύρω γύρω ἄλισμαρί (δενδρολίβανον) κ' ἐβάνανε ἓνα ξύλο πάλι με ἄλισμαρί. Κατόπι 'κάνανε μέσα ἓνα σταυρὸ γύρω πάλι με ἄλισμαρί. Αὐτὸ τὸ 'χώνανε στή γῆ, τὸ κοντάρι, κι ἀνάβανε ἓνα λύχνο με λάδι και τὸν ἀνάβανε κάθε βράδυ ὅλη τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδα » (Σ τ ε φ. Δ. Ἡ μέλλου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Θήραν και Ἀνάφην (3 Ἰουλ. - 1 Αὐγ. 1965), ΕΚΕΕΛ., τόμ. ΙΗ'-ΙΘ' (1965-1966), σ. 234).

Λαζάρου. «Ο Λάζαρος ξμενε έτσι στημένος ώς τή Δευτέρα τῆς Λαμπρῆς, πού κρεμούσαμε ἀπό πάνω του τόν Ἰουδα»¹.

Ἐδῶ ἀναφέρομε καί τὸ παιχνίδι «Ἰψήθι», πού παρουσιάζει τὸ Λάζαρο σὰ φύλακα πραγμάτων, γιατί νομίζουμε ὅτι ἀνήκει στὸ τελετουργικό του, πού ἐξέπεσε σὲ παιχνίδι, προῆλθε δὲ ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ιδιότητα πού κάποτε εἶχε. Τοῦ Λαζάρου λοιπὸν παίζουν τὸ «Ἰψήθι» ὡς ἐξῆς: «Λένουν ἓνα μακρὸ σχοινὶ σ' ἓνα κοντάρι, πού θεωροῦν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Λάζαρος. Στὴ βάση τοῦ κονταριοῦ ἀφήνουν ὄλοι οἱ μαθηταὶ τὰ καπέλλα τους. Ἐνα παιδί κρατᾷ τὴν ἄκρη τοῦ σχοινοῦ, πού ἄλλοτε τὸ μαζεύει κι ἄλλοτε τὸ ἀπλώνει, καὶ προσπαθεῖ νὰ κτυπήσῃ τὰ παιδιὰ, πού κι αὐτὰ πάλι προσπαθοῦν νὰ τοῦ πάρουν τὰ καπέλλα τους. Καί, ἂν τοῦ τὰ πάρουν, τὸν ἀρχίζουν μὲ αὐτὰ στὸ ξύλο...» (Θήρα)².

Στὴν Κρήτη (Λατσίδα) «ἀπὸ τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδυ ἀμέσως τὰ παιδιὰ πᾶνε στὰ περιβόλια καὶ μαζεύουν λεμονανθούς, πᾶνε καὶ στὰ χωράφια καὶ μαζεύουν μαχαιρίδες (φυτὸ μὲ φύλλα ὅμοια μὲ τοῦ σίτου καὶ μὲ λουλοῦδι ρόζ). Τὰ περνοῦν στὴν κλωστή μὲ μιὰ βελόνα καὶ κάνουν μεγάλες ἑκολαίνες³. Κάνουν κατόπιν ἓνα σταυρὸ μὲ καλάμι καὶ τὸν στολίζουν μὲ τὶς κολαίνες κι αὐτὸς εἶναι ὁ Λάζαρος...»⁴.

Στὴ Μήλο τὰ παιδιὰ κρατοῦσαν κατὰ τὰ κάλαντα τοῦ Λαζάρου τὰ «λαζαράκια»: «Τὰ λαζαράκια ἦταν κλαδίσκοι φοίνικος ἀπὸ τοὺς μικροτέρους... ἐπλεκε ὁ παπᾶς τὰ φύλλα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δίδεται περίπου σχῆμα ψαριοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν οὐρὰν ἀπετέλον τὰ ἐπάνω-ἐπάνω φύλλα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπλέκοντο. Εἰς τὸ ἐπάνω μέρος ἔβαζαν σταυρὸν κατασκευασμένον ὁμοίως ἀπὸ φύλλα φοίνικος...». Ἄλλα παιδιὰ κρατοῦσαν ξύλινο σταυρὸ, πού κατασκευάζαν οἱ γονεῖς τους, τοῦ ὁποίου οἱ κεραῖες ἦταν στολισμένες μὲ ἄνθη⁴.

«Ὅσες ἔχουνε ἀγόρια θὰ τῶνε κάμουνε ἓνα σταυρὸ μὲ καλάμι, νὰ τόνε στολίσωμε μὲ ὁμορφα λουλοῦδια. Τὸν παίρνει τὸ παιδί μὲ τὸ καλάθακι καὶ πάει στὸ κάθε σπίτι καὶ λέει τὸ Λάζαρο... Τὸ κάθε παιδί, ἅμα θὰ πῆ τὸ Λάζαρο στὰ σπίτια, θὰ κάμῃ ἓνα λάκκο μέσ' στὸ χωράφι νὰ τόνε θάψῃ»⁵.

Στὴν Κίμωλο «τὰ παιδιὰ κάνουν ἓνα σταυρὸ μὲ καλάμι, τὸν στολίζουν μὲ μαντελίδες καὶ παπαροῦνες καὶ βγαίνουν στὰ σπίτια καὶ τραγουδᾶνε τὸ Λάζαρο»⁶.

1. ΚΑ. ἀρ. 1484, σ. 29 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Θήρα 1943).

2. ΚΑ. ἀρ. 2081, σ. 73 (συλλ. Ἐλευθ. Ζάννου, Θήρα [1954]).

3. ΚΑ. ἀρ. 1131, σσ. 7-8 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λατσίδα Κρήτης 1937).

4. ΚΑ. ἀρ. 2339, σσ. 159-161 (συλλ. Κων. Βήχου, Μήλος 1960).

5. ΚΑ. ἀρ. 2304, σ. 268 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μήλος (Πλάκες) 1959).

6. ΚΑ. ἀρ. 2758, σ. 209 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κίμωλος 1963). Βλ. καὶ Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 5, σ. 25 (ἀνάτ. τεῦχ. Γ', σ. 89).

Ἀπὸ τὴ Χίο μαρτυρεῖται: «Τὰ παιδιὰ στολίζουν μιὰ κοντάλα μὲ ξύλο οριζόντιο καὶ τὴν κάμνον σὰν μωρὸ παιδί. Γυρίζουν ἔπειτα στὰ σπίτια καὶ λένε τὸ Λάζαρο κινώντας τὸ ὁμοίωμα τοῦ μωροῦ»¹.

Στὴν Ἰθάκη τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου «βγαίνουν τὰ παιδιὰ καὶ κρατοῦνε στὰ χέρια τὸ βάγιο, δηλ. ἓνα σταυρὸ ξύλινο, στολισμένον μὲ ἄνθη καὶ κορδέλες πολύχρωμες. Τὸ ἓνα κρατᾷ τὸ βάγιο καὶ ἄλλο τὸ καλάθι...»².

Στοὺς Παξοὺς ὁ Λάζαρος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα κοντάρι διχαλωτὸ στὴν κορυφή, πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζεται τὸ «τουρκί, ὁ σκελετὸς τοῦ στεφανιοῦ. Τὸ τυλίγουμε μὲ πανὶ ἄσπρο, νὰ κἀν φόντο, καὶ ἀπάνου καρφισώνουμε φωτογραφίες ἢ κάρτ-ποστάλ μὲ κοσμικὰ θέματα. Γύρω στὸ τουρκί βάνουνε λουλούδια.»³.

Ἀπὸ τὴν Αἰγιαλεία μαρτυρεῖται ὅτι οἱ νέοι (τὰ παιδιὰ) γυρίζουν στὸ χωριὸ «κρατοῦντες εἰκόνα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, ἐστηριγμένην ἐπὶ ἐνὸς καλαμῆνιου σταυροῦ, ὅστις φέρει εἰς τὴν κορυφὴν στέφανον ἀπὸ λουλούδια τῆς ἐποχῆς καὶ ψάλλοντες...»⁴.

Στὴ Νίσυρο τὰ παιδιὰ κρατοῦν τὴν καλαντήρα (ἀνθοστόλιστο ἀψιδωτὸ κατασκευάσμα, τοῦ ὁποῦ τὰ τόξα καὶ ἡ βάση ἔχουν σχῆμα σταυροῦ)⁵. «Οἱ πάντες φαιδροί, ζωηροὶ καὶ εὐθυμοὶ καὶ ἐναγωνίως ἀναμένουσι νὰ ξημερώσῃ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου, ὅπερ θεωρεῖται μεγαλύτερα καὶ ἐπισημοτέρα ἑορτὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ Πάσχα καὶ καλεῖται πρώτη Λαμπρῆ. Ἄπαντες οἱ παῖδες θὰ φορέσωσι καινουργῆ

1. Κλ. ἀρ. 2074, σσ. 66 - 67 (συλλ. Λεων. Καρούση, Βροντάδος Χίου 1953).

2. Κλ. ἀρ. 2194, σ. 392 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἰθάκη 1956).

3. Κλ. ἀρ. 2250, σσ. 34 - 35 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Παξοὶ 1957). Στὴν περιοχὴ τῆς Ἱεράπετρας τὰ παιδιὰ τὸ πρωτὸ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου γυρίζουν στὰ σπίτια. «Κρατοῦνε ἓνα κομμάτι βαγὶ στολισμένον μὲ ἄνθη καὶ τραγουδᾶνε τὸ Λάζαρο» ἢ «κρατοῦν ἓνα καλάμι στολισμένον μὲ ἄνθη, τὸ ὁποῖο ὀνομάζουν Λάζαρο» (Κλ. ἀρ. 3467, σσ. 89—90 καὶ 243 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, Κεντρὶ Ἱεράπετρας Κρήτης 1969).

4. Κλ. ἀρ. 1888, σ. 26 (συλλ. Χρ. Χρυσανθακοπούλου, Ἐλαιῶν Αἰγιαλείας Ἀχαΐας 1953).

5. Κλ. ἀρ. 2892, σσ. 583—584 (συλλ. Ἄννης Ἰ. Παπαμιχαήλ, Νίσυρος 1964)· βλ. καὶ Γ ε ω ρ γ ί ο υ Ν. Κ α ζ α β ῆ, Νισύρου Λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σσ. 84 - 85. Στὴν Καστοριά «οἱ μαθηταὶ ὄλων τῶν τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, κρατώντας καλάθια ἀνθοστολισμένα καὶ ἔχοντας εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γραμμῆς των ἓνα ξύλινο κοῦκον καρφωμένον εἰς ἓνα μακροῦλό ξύλο περιέρχονται τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Λαζάρου» (Κλ. ἀρ. 2510, σσ. 8, 22-24 (συλλ. Σωτ. Παπαϊωάννου, Καστοριά (Λάγγα) 1962). Στὴν Κόνιτσα κατὰ τὸν ἀγεμνὸ τοῦ Λαζάρου τὰ παιδιὰ κρατοῦν ἓνα ραβδί, πάνω στὸ ὁποῖο ἔχουν καρφωμένον ἓνα ξύλινο χελιδόνι (Κλ. ἀρ. 1908Γ (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Κάντισκο Κόνιτσας 1953).

ἐνδύματα κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, φέροντες συνάμα ἐπὶ τοῦ στήθους εἰκονισμάτιόν τι ἢ κρατοῦντες εἰς τὰς χεῖρας σταυρόν:

*Καλαντήρα πέρασε ἀπὸ τὴν Μαύρην Θάλασσαν,
ἐκατζε κ' ἐλάλησε καὶ πύργον ἐκοδόμησε.*

*“Ὅποιος δὲ μᾶς δι’ ἀγρό,
μέσα ψύλλος καὶ κοργιὸς
καὶ μεάλος φοερός...”¹.*

Στὴν Καλομοῖρα Καλαμπάκας στὸ «λαζαρινὸ κωλάθι κάμουν καὶ ἓνα σταυρὸ ἀπὸ τὰ ἐπιτάφια λουλούδια (ἴτσια), πὸν τοποθετοῦν στὸν Ἐπιτάφιο τῆ Μεγάλῃ Παρασκευῇ...»².

Ἄλλοῦ «...τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου τὰ παιδιὰ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὰ κορίτσια, ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς, ψάλλον ἀπὸ πρωΐας τὸν Λάζαρον, ὃν εἰκονίζουσι διὰ μανδηλίου, ἐρυθρωποῦ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τεταμένον ἐπὶ δύο καλαμίδων σταυροειδῶς δεδεμένων καὶ ὅπερ στολλίζουσι δι’ ὀλίγων ἀνθέων περὶ τὰς ἄκρας, ἰδίως παπαρούνας, ὡς ἐρυθρᾶς»³.

Στὴν Ἠπειροὸς ὁ Λάζαρος ἔχει σὰν ἰδικίτερο γινώρισμα τὰ κουδούνια. Ἔτσι οἱ «λάζαροι» ἢ τὰ «λαζαρούδια» (τὰ παιδιὰ πὸν λένε τὸ Λάζαρο) «...πρωτὶ-πρωτὶ τὴν Παρασκευῇ παίρνουν μιὰ τετράγωνη σανίδα μὲ τρύπες. Τὴν ἀνθοστολλίζουνε μὲ βάρια καὶ κρεμοῦνε ἀπὸ κάτω τέσσερα μεγάλα κωπριά καὶ φαίνονται κρεμασμένα κάτω ἀπὸ τὸ σανίδι. Ἐχουνε καὶ ἓνα ραβδί. Σὲ κάθε σπίτι, πὸν θὰ πᾶνε, ἀκουμποῦνε τὴ μιὰν ἄκρη τοῦ ραβδιοῦ κάτω καὶ τοποθετοῦνε τὴ σανίδα ἐπάνω. Τὴν κουνᾶνε ρυθμικὰ καὶ χτυποῦνε τὰ κωπριά καὶ συγχρόνως τραγουδοῦν»⁴.

«Εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον τὰ παιδιὰ μασκαρεύονται καὶ γυρίζουν στὰ σπίτια ἀρματωμένα μὲ γιαταγάνια καὶ χαντζάρια καὶ μὲ κουδούνια. Μπροστὰ πηγαίνει ὁ μπαϊραχτάρης (σημαιοφόρος) κατὰφορτος ἀπὸ κουδούνια καὶ μὲ μιὰ μεγάλη πάλα στὸ χέρι, ἀκολουθοῦν οἱ ἄλλοι κουμπουράδες καὶ κουδουνοφόροι, ἔπειτα ἡ νύφη κι ὁ γαμπρὸς καὶ τέλος ὁ γέρος κ' ἡ γριά. Ὅταν ἡ πομπὴ αὐτὴ (οἱ Λάζαροι) φθάνουν ἐμπρὸς στὰ σπίτια, ἀρχίζουσι νὰ χτυποῦν τὰ κουδούνια δαιμονιωδῶς καὶ νὰ σαλεύουσι ἀπειλητικὰ τὰ χαντζάρια τους καὶ τὰ γιαταγάνια τους. Ἐπειτα τραγουδοῦν τὸ Λάζαρο καὶ οἱ νοικοκυρῆς τοὺς δίνουνε αὐγά, ὄπωρικά κλπ.»⁵.

1. Κλ. ἀρ. 207, σ. 37 (συλλ. Γεωργ. Παπαδοπούλου, Νίσυρος 1891).

2. Κλ. ἀρ. 2385, σ. 95 (συλλ. Γεωργ. Γιαννούχου, Καλομοῖρα Καλαμπάκας 1961).

3. Κλ. ἀρ. 2268 σ. 829 (συλλ. Χ. Κορύλλου, Ἀχαῖα—Ἥλις 1926).

4. Κλ. ἀρ. 1422, σσ. 279—281 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἠπείρου 1940).

5. Κλ. ἀρ. 1571, σ. 201 (συλλ. Δ. Παπαῖ, Ζαγόριον 1940) «...κι ἓνα κουδουνάκι παίρνουν τὰ παιδιὰ» (Κλ. ἀρ. 1432, σ. 276 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Βραχώρι Ἠπείρου 1940)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 1570, σ. 559 κ.ἐξ. (συλλ. Μ. Οἰκονόμου, Νεγᾶδες 1939).

Τὰ παιδιὰ «κρατοῦν τὸν Ἰάζαρο», ἤτοι μέγανον κοντόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν καρφωμένα δύο τετράγωνα σανίδια παραλλήλως τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ εἰς ἀπόστασιν μισοῦ μέτρον, ἐξ αὐτῶν δὲ κρεμοῦν μεγάλα κουδούνια. Ἐπίσης στολίζουσι αὐτὸν μὲ βάρια καὶ ἄλλα λουλούδια» (Ζαγόρι).

Ἄλλου ἀναφέρεται ὅτι τὸ Ἰάζαρο τραγουδοῦν ἀγόρια καὶ ὅτι «τὰ μεγαλύτερα ἐκ τούτων, ἐξωσχολικὰ συνήθως, φέρουσι κτύπους καὶ κουδούνια, ἀνηρητημένους ἐπὶ ἐπιμήκους σανίδος, τὰ ὅποια μὲ τὸ τραγούδι τῶν καλάντων χτυποῦν ρυθμικά. Οἱ Ἰαζάροι, ὡς λέγονται, φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν καὶ ράβδους, Ἰσκόπια, διὰ τὴν ἀμνηστικὴν κατὰ τῶν σκύλων...»¹.

Ἐν τῇ λαζαροῦδι βγαίνουν τὴν Παρασκευὴν τὸ πρῶτον, μεσάνυχτα. Ὁ κόσμος, ποὺ εἶναι στὸ κρεββάτι, ἔχει μιὰ μπουκιὰ ψωμὶ κοντὰ του καί, μόλις ἀκούσῃ τὸ πρῶτον γκλάν τοῦ κυπριοῦ, τὴν τρώει, γιὰ νὰ μὴν τοὺς τσακίσῃ ὁ Ἰάζαρος, δηλ. νὰ μὴν ἀρρωστήσουσι. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τὸ σπῆτι, ποὺ θ' ἀκούσῃ τὸ γκλάν, ἔχει ψωμὶ ἔτοιμο, ξυπνάει καὶ τοὺς ἄλλους ὄλους τοῦ σπιτιοῦ καὶ τρώει καὶ αὐτοὶ ἀπὸ μιὰ μπουκιὰ, πρὶν ν' ἀκούσουσι τὰ κυπριά, γιὰ νὰ μὴν τοὺς τσακίσῃ ὁ Ἰάζαρος.»².

Ὁ θίασος, ποὺ ἀποτελοῦν οἱ Λαζαρίνες, φαίνεται ὅτι δρᾷ ἀπὸ τις παραμονὲς τοῦ Ἰαζάρου. Ἐτσι τὴν Παρασκευὴν «ἐνωρὶς τὸ ἀπόγευμα ὅλα τὰ κορίτσια τοῦ χωριοῦ παρέες-παρέες γυρίζουσι τὰ σπῆτια καὶ μαζεῦσιν φασόλια καὶ λάδι, τὰ ὅποια μαγειροῦν μόνες τὸς καὶ τρώουσι ὅλες μαζί. Στὸ δεῖπνον αὐτὸ δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ συμμετάσχῃ κανεὶς παρὰ μόνον νεαρὰ κορίτσια. Πρωτοῦ φᾶνε, βγαίνουν μπροστὰ στὴν ἐκκλησίαν καὶ χορεύουσι. Λένε τὸ ἐξῆς τραγούδι: Ν-οὐ ἡλιος πάει στὴ μάνα του... Ὅπως εἶναι τώρα, μπαίνουν στὴν ἐκκλησίαν καὶ μπροστὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τραγουδοῦν: Καλημέρα σου, Παναγιά... Φεύγουσι ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καί, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ σπῆτι τοῦ παπᾶ, γυρίζουσι ὅλα τὰ σπῆτια τοῦ χωριοῦ τραγουδώντας καὶ χορεύοντας...» (περ. Κοζάνης)³.

1. ΚΑ. ἀρ. 2027, σσ. 71—72 (συλλ. Γ. Βῆσταθίου, Δερβίτζιανα Ἰωαννίνων 1953—54). Βλ. ἐπίσης Χρῖστοῦ Σοῦλη, Τὰ τραγούδια τοῦ Ἰαζάρου, Ἡπειρ. Χρον., ἔτος Β' (1927), σσ. 184—186, ΚΑ. ἀρ. 976, σσ. 65—68 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, Σούλι 1933), ΚΑ. ἀρ. 1571, σ. 32 (συλλ. Δ. Παπᾶ, Ζαγόριον 1940), ΚΑ. ἀρ. 1971, σ. 59 (συλλ. Α. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἐλασσόνας 1953), ΚΑ. ἀρ. 2277B, σ. 129 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Αὐλότοπος Σουλίου 1958), ΚΑ. ἀρ. 2739, σ. 87 (συλλ. Γ. Κολιοῦ, Ἄσσοι Πρεβέζης 1963).

2. ΚΑ. ἀρ. 1422, σ. 285 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λοζέτσι Ἡπείρου 1940).

3. ΚΑ. ἀρ. 2469, σσ. 8—10 (συλλ. Ἡλίας Σώτηρα, Κῆπος Κοζάνης 1962). Στὴν Καισάρεια Κοζάνης πρὶν ἀπ' τοῦ Ἰαζάρου «καμμιά δεκαριά κορίτσια πααίναμε φασόλια, λάδι, ρύζι, ἀλεύρι. Πήγαυαν τὴν Πέτην σὲ ἓνα σπῆτι, ποὺ ἦτανε μανῆς ἀπὸ τις δέκα κοπέλλες. Ἐκεῖ μὲ αὐτὰ φτείαναμε φαγητὰ καὶ πίτα καὶ τρώγαμι. Ἐμέναμε μέχρι τὴν Παρασκευὴν τὸ ἀπόγευμα, ποὺ ξεκίνοῦσαμε γιὰ τὸ Ἰάζαρο» (ΚΑ. ἀρ. 2959, σ. 186 (συλλ. Ἀγγ. Δευτεραίου, Καισάρεια Κοζάνης 1965)).

«Στὰ μεγαλύτερα χωριά αἱ ομάδες τῶν κοριτσιῶν εἶναι μεγαλύτερες καὶ κάνουν σχεδὸν ὅλη τὴν ἡμέρα νὰ γυρίσουν τὰ σπίτια. Στὰ μικρὰ ὁμως χωριά προλαβαίνουν μέχρι τὸ μεσημέρι τὸ γύρισμα τῶν σπιτιῶν. Κατόπιν ἐπιστρέφουν στὸ κονάκι. Ὅταν μπαίνουν, τραγουδοῦν διάφορα τραγούδια καὶ λένε: Πάω στὸ κονάκι, βρῆσκω στρωμένα τὰ παπλώματα. Ἐκεῖ μετροῦν τ' ἀγὰ καὶ κατόπιν γίνεται ἡ διανομὴ τῶν ἀγῶν, τὰ ὁποῖα συγκεντρώθηκαν. Ἡ διανομὴ βέβαια γίνεται ἀνάλογα τῆς ἡλικίας, αἱ μικρότερες παίρνουν λιγώτερα κ' οἱ μεγάλες περισσότερα. Τὰ ἀγὰ κατόπιν τὰ πᾶνε στὸ σπίτι καὶ γυρίζουν μὲ κονταλοπήρονα γιὰ φαγητό.

Ἐκεῖ τοὺς ἔχουν μοιρεύει φασόλια¹, μπλιγούρι, πίττες, ἐπειδὴ εἶναι Σαρακοστή,² καὶ κάθονται καὶ τρῶνε ὅλα μαζί. Μετὰ τὸ φαγητὸ ἀρχίζουν πάλιν τὸ χορό. Κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας συγκεντρώνονται στὸ κεντρικὸ μέρος, στὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ, ὅπου θὰ συγκεντρωθῶσι καὶ τὰ κορίτσια τῶν ἄλλων ομάδων καὶ θὰ ἀρχίσουν νὰ χορεύουν διάφορα λαζαριάτικα τραγούδια. Ἀφοῦ χορέψουν ἀρκετὴ ὥρα, θὰ διαλυθοῦν κ' ἡ κάθε ομάδα θὰ πάη στὸ κονάκι. Ἐκεῖ τὸ βράδυ ξανακάνουν φαγητὰ καὶ πίττες. Ἐν τῷ μεταξύ, ἀφοῦ φᾶνε, τὰ μικρότερα κορίτσια θὰ τὰ διώξουν καὶ θὰ μείνουν οἱ μεγάλες. Αὐτὲς κόβουν τότε πίττα 'φιλιὰ' (κομμάτια) καὶ τὴν βάζουν μέσα σ' ἓνα ταψὶ καὶ ἀκολούθως ντύνουν δυὸ κορίτσια μασκαράδες, ἓναν γαμπρὸ καὶ μιὰ νύφη, καὶ ἀρχίζουν τὸ γύρισμα στὰ σπίτια τῶν κοριτσιῶν, ὄχι σὲ ὅλα. Ἐκεῖ τραγουδοῦν πάλιν διάφορα τραγούδια, ἀφίνουν ἀπὸ ἓνα φιλιὰ πίττα καὶ ἡ νύφη φιλιὰ χέρια καὶ μαζεύει χρήματα. Αὐτὸ θὰ συνεχισθῇ, ἕως ὅτου γυρίσουν ὅλα τὰ σπίτια τῶν κοριτσιῶν καὶ κατόπιν ἐπιστρέφουν στὸ σπίτι νὰ φᾶνε.

Μὲ τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μαζεύσει, ἀγοράζουν διάφορα εἶδη ἀπὸ τὸν μπακάλη καὶ τὰ μοιράζουν μεταξὺ τους. Ὅταν τὸ 'μπλίκι' (ὁμάδα) ἀπουσιάζη ἀπὸ τὸ κονάκι, ἀφίνουν ἓνα-δύο κορίτσια νὰ τὸ φυλάγουν, διότι φοβοῦνται μὴν τυχὸν πᾶνε κορίτσια ἄλλης ομάδος καὶ τὸ πατήσουν. Αὐτὸ τὸ μέτρο βέβαια τὸ παίρνουν καὶ αἱ ἄλλαι ομάδες. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως πολλὰς φορὰς ἐπιχειρεῖται τὸ πάτημα τοῦ κονακιοῦ, ὅποτε κατόπιν τίς κοροῖδεύουν καὶ τίς πειράζουν, διότι μπόρεσαν νὰμποῦν μέσα στὸ κονάκι τους. Τὸ Σάββατο βράδυ ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν ὅλη τὴν νύκτα στὸ κονάκι. Ἐκεῖ θὰ φᾶνε, θὰ χορέψουν καὶ στὸ τέλος θὰ κοιμηθοῦν. Τὴν ἄλλη ἡμέρα

1. Στὴ Βερδικοῦσα Ἐλασσόνος χρησιμοποιοῦν τοῦ Λαζάρου βρασμένο καλαμπόκι (Κλ. ἀρ. 1979, σ. 18 (συλλ. Γ. Φάκκα, 1954). Στὴν Ἀνάληψη δίνουν ἀπὸ τὸ βρασμένο καλαμπόκι στὸ Λάζαρο (Κλ. ἀρ. 1964, σ. 29 (συλλ. Ἄθαν. Κυριακοῦ, 1953).

2. Στὴν Κορώνη Πυλίας «ἀπὸ τὴν Πέμπτη τοῦ Λαζάρου δὲν τρῶνε λάδι τρεῖς ἡμέρες, Τετράδη, Πέμπτη καὶ Παρασκευὴ. Τὸ Σάββατο κάνουνε λειτουργία γιὰ τίς ψυχές...» Ὅταν λένε τὸ Λάζαρο, βαστᾶνε ἓνα σταυρὸ στολισμένο μὲ λουλούδια. Τὸ Σάββατο βγαίνουν οἱ νύφες καὶ τραγουδοῦσαν (Κλ. ἀρ. 1159Α, σ. 89 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, 1938).

τὸ πρῶτ' διαλύονται καὶ πάει ἡ κάθε μία στὸ σπίτι τῆς εὐχαριστημένη καὶ χαρούμενη, διότι πῆγε στὸ 'Λάζαρη', ἔτσι τὴν ὀνομάζουν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου»¹.

«Οἱ λαζαρίνες² γκιζιρούσαμι νύχτα στὰ σπίτια οὐλα, Παρασκευὴ βράδν. "Ἡθιλα μαζουχτοῦμι σ' ἓνα κοριτίσ' κ' ἐκεῖ ἐβάναμι ρόζι, τὸ μετρούσαμι... τοῦ ἐβραζάμι κι τοῦ βάζαμι σὶ μιὰ μπακρατσούλα (ἀγγεῖο, δοχεῖο χάλκινο) γανουμένη. Τὴν ἔπαιρνάμι κ' ἔπαιρνάμι κι πιάτο κι ταψάκια κι πᾶννάμι σὲ κάθε σπίτι καὶ τραγουδαγάμι. Κ' ἡ νοικοκυρὰ ὕστερα θὰ μᾶς κερνοῦσι... Τραγουδοῦσαμε καὶ λέγαμε...

*N- "Αἰ μου, Λάζαρέ μ' κὶ καλὴ μέρα,
τώρα μέρα σου, τώρα κι ἀγῆ σου,
τώρα λάλησι πουλι κι ἀηδόνη
κι ἀντικρίθ' κι τὸ χελιδόνι»³.*

Ἐκτὸς ἄλλου ἔχομε τὴ μαρτυρία ὅτι τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου «γυναῖκες ποὺ ὀνομάζονται λαζαροῦδισσες παίρνουν ἓνα ξύλο ἢ τὸ κάνουν στεφάνι, τὸ στολίζουν μὲ λουλούδια καὶ φιάχνουν ἀπάνω σ' αὐτὸ ἓνα σταυρὸ λουλουδένιο. Αὐτὸ τὸ κρατεῖ μία καὶ γυρίζουν σ' ὅλα τὰ σπίτια λέγοντας:

*Καλῶς σᾶς βρῆκε ὁ Λάζαρος τσαὶ φέτος καὶ τοῦ χρόνου!
Τσουρὰ ψηλή, τσουρὰ λιγνή...»⁴.*

Στὴ Φιλιππούπολη ὑπῆρχαν οἱ 'καληνίτσες': «Καληνίτσα (καλὴ νυφίτσα) καθ' ἄπλοποίησιν. Καληνίτσες καλοῦνται κοράσια τῶν ἀθιγγάνων Χριστιανῶν (ρωμιοκατσιβέλων), ἅπερ ἐνδεδυμένα ὡς νύμφαι καὶ ἐστεφανωμένα περιφέρονται ἀνὰ τὰς οἰκίας τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου καὶ ὀρχοῦνται τῇ συνοδείᾳ ἁσμάτων, ἅπερ ἄδουσιν αἱ συνοδεύουσαι αὐτὰ ἀθιγγανίδες. Οὕτω προαγγέλλεται τὸ ἐρχόμενον Πάσχα μετὰ πολλῶν εὐχῶν»⁵.

1. Κλ. ἀρ. 2461, σσ. 107 - 108 (συλλ. Γεωργ. Γιαννάκη, Κοζάνη (Μηλιά) 1962).

2. «Γινόμασταν λαζαρίνες, φορούσαμε ποικαιμίσες» καὶ ροῦχα παλιακά (Κλ. ἀρ. 918Α, σ. 54 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, περιοχὴ Ἐλασσόνας 1934). «Γίνονται λαζαρίνες κορίτσια ἄνω τῶν δεκαπέντε ἐτῶν. Φοροῦν ροῦχα παλιακά καναγκάρισια (παλιὰς ἐποχῆς), ὑποκάμισο ἄσπρο μακρὸ, κεντημένο στὸν ποδόγυρο καὶ στὰ μανίκια μὲ χρωματιστὲς κλωστές, φούστα καὶ ἐπάνω τὸ σαγιά...» (Κλ. ἀρ. 1975, σ. 90 (συλλ. Ἀθην. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνας 1953)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 2461, σ. 106 (συλλ. Γεωργ. Γιαννάκη, Μηλιά Κοζάνης 1962).

3. Κλ. ἀρ. 981Α, σσ. 54 - 57 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, ὁ.π.).

4. Κλ. ἀρ. 2135, σ. 89 (συλλ. Μιχ. Σπανοῦ καὶ Δέσπ. Παιδάκη, Σχοινοχώριον Ἀργολίδος 1954).

5. Κλ. ἀρ. 965, σ. 123 (συλλ. Μ. Ἀποστολίδη, Φιλιππούπολις 1922). Βλ. καὶ Φ α ἰ δ ω - ν ο ς Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Α' II, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 170

Ἐκ τῆς ἀναφορῆς ἀναφέρεται ὅτι «τὸ Σάββατον τοῦ Ἁγίου καὶ Δικαίου Λαζάρου παρθένου, ἀνὰ τέσσαρες ἢ καὶ πλείοτεραι, εὐπρεπῶς καὶ ἐορτασίμως ἐνδεδυμένοι, περιέρχονται τὰς οἰκίας συγγενῶν καὶ γνωστῶν ἄδουσαι τὰ παρατιθέμενα δύο ἄσματα μεθ' ὧν καὶ τινα ἄλλα ἐρωτικῆς φύσεως...

Ἐνας καλὸς παλληκάρου καὶ ὄμορφου παλληκάρου,
 Ἐστολίσκε καὶ ἀρματώθηκε καὶ ἴπαι νὰ ῥαβωνιάσῃ¹
 Καὶ οὐδὲ τὸ ροῦχὸ τ' ἐντυσε, καὶ οὐδὲ ζουνάρι ζῶσκειν
 Ζουνάρι, χρυσοζούναρο, χρυσοκομποδεμένο,
 Στὸς οὐρανὸς τὸ ἴδια, ἔς τοὺς κάμπους τὸ τυλίγον
 Καὶ ἔς τοῦτα τὰ πλεξώματα, πλέγον τὸν Ἄϊο-Γιάννη
 Καὶ σὺ Ἄϊο-Γιάννη μὲ γλήγορε, βοήθη, νὰ τὸ παλληκάρου
 Ἄ ποῦσαι νηὸς καὶ γλήγορος καὶ ἀπὸς καλοὺς ἀνθρώπους»².

Τὸ χαρακτηριστικὸ στὴν πῦθ πάνω περίπτωση εἶναι ὁ ἐρωτικὸς χαρακτήρας τῶν τραγουδιῶν, πού δηλώνει καὶ κάποια μορφή τῆς γιορτῆς.

Στὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τοῦ Τυρνάβου, στὰ Γύφτικα, παλιὰ «Κορίτσια ἢ νέες γυναῖκες ἀπ' αὐτὲς τοῖς Ρωμιογύφτισσες τὸ Σάββατο τοῦ Ἁγίου Λαζάρου ἐφκειαναν «Λάζαρον» δηλαδή ἕνα σταυροειδὲς ξύλο, ἕως 70 ἑκατοστὰ στὸ μᾶκρος καὶ ἕως 50 ἑκατ. στὸ πλάτος, καὶ τὸ ἐντυναν μὲ κουρέλλια... Οἱ γύφτισσες, οἱ «Λαζαρίνες», ὅπως τοῖς λένε, ἔχουν μαζί τους ἕνα ἢ δυὸ κοριτσάκια, στολισμένα μὲ καλὰ φορέματα γύφτικα καὶ αὐτὰ χορεύουν κατὰ τὸ τραγούδι...»³.

Ἄλλου ὁ «Λάζαρος» εἶναι ἕνα παιδί πού τὸ γυρίζουν στὰ σπίτια, γιὰ νὰ βρέξῃ: «Τῶν Βαγιῶν, πού κάνουν τὴ βάγια, εἶναι ἀρχοντολάζαρος. Τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου εἶναι φτυνοχολάζαρος. Τὸ Σάββατο, ἂν δὲν βρέξῃ, παίρνουν ἕνα ἀρσενικὸ ὄργανο δέκα-δώδεκα χρονῶν καὶ τὸ ντύνουν μὲ πρασινάδα γύρω-γύρω καὶ ἕνας ἄλλος γυρίζει μαζί στὰ σπίτια»⁴.

Ἀπὸ τὸ Μανιάκι ἀναφέρεται ὅτι ... τοῦ Λαζάρου ῥοχότανε οἱ λαζάρισσες, φτωχὲς γυναῖκες μὲ Λάζαρο. Εἶχανε νιὰ βροχόμπολια, μαζώνανε λουλούδια καὶ τὰ μπουρ-

1. Ἀπὸ τὴν Ἰδα Πέλλης πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ κοπέλλες ἔβαζαν λουλούδια στὸ κεφάλι τῆς ἀρρεβωνιασμένης: «ἔβαζαν ὅλες λουλούδια στὸ κεφάλι καὶ ἔτσι τὸ κεφάλι τῆς ἦταν γεμῆτο λουλούδια. Ἐκεῖ τὴν ἡμέρα τῶν Βαίων τὰ κορίτσια τραγουδοῦσαν τὴν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου...» (Κλ. ἀρ. 2394, σ. 329 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἰδα Πέλλης 1961).

2. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, ὁ. π., σσ. 194 - 195.

3. Ἀχιλλ. Τζαροτσάνου, Θεσσαλικά τοῦ Τυρνάβου, Θεσσαλ. Χρον. Β' (1931), σσ. 74 - 75. «Χωριστὰ καθὼς μοῦ γράφει πηγαινούν μικρὰ παιδιὰ μὲ τὸ ὁμοίωμα τοῦ Λαζάρου καὶ τραγουδοῦν μόνο τὸ... ἤρθ' ὁ Λάζαρος...» ("Ο.π.).

4. Κλ. ἀρ. 2392, σσ. 209 - 210 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη ("Αβδηρα) 1961).

λιάζανε σὲ κόκκινη κλωστή δυο-τρεις γύρους καὶ βαμπάκι, ὅλα φτοῦνα ἀπάνου στὴ μπόλια καρφωμένα καὶ σὲ καλάμι κρεμασμένο κι ἀρχίζανε νὰ γυρίζουνε καθέσπιτα καὶ λέγανε σὰν καὶ τραγοῦδι, σὰν ψάλσιμο:

Ἐκρά, τὴ θυγατέρα σας τὴν πολυχαϊδεμένη
δὲν κάνει νὰ τὴν μαλώνοντε μάειδε νὰ τὴν χουγιᾶχτε,
παρὰ νὰ τὴν καθίζουτε ψηλὰ στὸ παρεθύρι,
νὰ κοσκινάη τὸ μάλαμα νὰ πέφτη τὸ γιογκάρι
καὶ τ' ἀποκοσκινίδια της νὰ παίρνουν οἱ Λαζάρου!

καὶ τοὺς δίναμε τυρί, μυτζήθρα, ὄ,τι. Σούρνανε κι ἕναν ἄντρα κοντά, γιὰτ' ἄμα ἀπαντιόντανε μ' ἄλλο Λάζαρο σκοτωνόντανε. Κερδάγανε πολλὰ οἱ Λαζάρους. Τὸ ἄλλο Σαββάτο ἔβγαινε ἀπὸ τὸν τάφο ὁ Λάζαρος καὶ θάφτανε τὸ δικό τους Λάζαρο, ποὺ σούρνανε, καὶ τοῦ λέγανε μοιρολόι: ἘΛάζαρος ἀποθαμένος καὶ μὲ τὰ κηριὰ ζωμένος...»¹.

Στὴν Κόνιτσα «τοῦ Λαζάρου κάνουν σταυρὸ κάθε γειτονιὰ χωριστά, ξύλινο, πέριξ τοποθετοῦν σύρμα καὶ κάνουν ἕνα στεφάνι, τὸ ὁποῖον στολίζουν μὲ ἄνθη, συνήθως μάρανθα»².

Ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ ἔχομε τὴν ἐξῆς μαρτυρία: «Αἱ λαζαρίνες εἰς τὴν Ἐπανωμὴν εἶναι μία πανήγυρις, ἣτις γίνεται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Λαζάρου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαίων. Εἶναι δὲ τὸ μόνον χωρίον τῆς Χαλκιδικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὅς τὸ ὀνομάσω καὶ οὕτως. Ὁ σκοπὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι νὰ στηλιτεύσῃ καὶ νὰ πατάξῃ τὴν κακίαν, διότι διὰ τοῦ ἔθιμον τούτου τραγωδοῦνται ἅπασαι αἱ κακαὶ πράξεις, αἵτινες λαμβάνουσι χώραν κατὰ τὴν περίοδον ἐκάστου ἔτους. Θὰ ἐκθέσω δὲ πῶς προετοιμάζεται καὶ πῶς τελεῖται ἡ πανήγυρις αὕτη ἢ τὸ ἔθιμον τοῦτο κατ' ἔτος, ἵνα ἐκ τῶν πραγμάτων δειχθῆ ἡ σημασία αὐτοῦ. Εἶπον ὅτι τελεῖται κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν παρίστανται εἰς τὸ δρᾶμα κορασίδες ἀπὸ 13-17 ἐτῶν. Ἴδου δὲ πῶς προετοιμάζεται: Κατὰ τὰς προηγουμένας Κυριακὰς τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς αἱ ἐνήλικες νεάνιδες διαμοιράζονται εἰς δύο ὀμίλους ἀνὰ 20-25, διότι τὸ χωρίον ἔχει δύο συνοικίας τὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὴν τῆς Παναγίας, ὀνομαζομένας ἐκ τῶν ἐνυπαρχουσῶν δύο ἐκκλησιῶν, καὶ κατέρχονται εἰς τὰ χωράφια τῆς πεδιάδος καὶ συναθροίζουσι ἄγρια λάχανα, μὲ τὰ ὁποῖα κατασκευάζουσι μίαν-δύο πίτας. Ἐπειτα συνέρχονται εἰς τὴν εὐρυνχωροτέραν οἰκίαν καὶ ἐκεῖ ἐκάστη φέρει ἐκ τῆς πατρικῆς τῆς οἰκίας ὄ,τι τρῶφιμα ἔχει, ἄλλη ἄρτον, ἄλλη ἄλευρον διὰ τὴν πίταν,

1. Κλ. ἀρ. 1508, σ. 39 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι 1944).

2. Κλ. ἀρ. 670B, σ. 437 (συλλ. Σταύρου Μάνεση, Κόνιτσα 1952).

ἄλλη σησαμέλαιον, τοῦ ὁποίου ποιεῖται χρῆσιν τὸ χωρίον, ἄλλη ἐλαίας, ἄλλη φασόλια ἢ ρεβίθια καὶ ἄλλη ἄλλα, πάντοτε δὲ νηστήσιμα. Ἐποὺ δὲ παρασκευάσωσι τὰ φαγητὰ διὰ τὸ εὐχάριστον γεῦμα, κθήνται ἅπασαι ἐν κύκλῳ καὶ συντρῶγουσιν, οὐδεὶς δὲ τῶν νέων δύναται νὰ παρακαθίσῃ, διότι αἱ θύραι εἶναι κεκλεισμένα.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς συμφαγίας καταγίνονται συντάττουσαι ἄσματα, εἰ καὶ ἅπασαι εἶναι ἀγράμματοι (γνωρίζω ταῦτα πρὸ 14 ἐτῶν). Καὶ αἱ κορασίδες δὲ ἐπίσης παρακολουθοῦσαι τὰ βήματα τῶν μεγαλυτέρων, προετοιμάζουσι καὶ αὐταὶ εἰς ἑτέραν συμφαγίαν, ἀλλ', ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ συντάξωσιν ἄσματα, ἔρχονται μετὰ τὸ γεῦμα τῶν πλησίων εἰς τὰς μεγαλυτέρας, ἔνθα ὑπάρχουσιν, ἐννοεῖται, καὶ ἀδελφαὶ τινῶν καὶ ἔνθα μαθάνουσι καὶ αὐταὶ τὰ ἄσματα. Τὰ ἄσματα δὲ, τὰ ὅποια συντάττουσι, ἔχουσι τὸ μέλος τῶν ἐντοπιῶν διαφόρων ἁσμάτων τῶν διαφόρων χορῶν τοῦ χωρίου των. Τὸ περιεχόμενον δὲ τῶν ἁσμάτων εἶναι τὸ νὰ στηλιτεύωσι τὰ ἄτομα, τὰ ὅποια ἔβλαψαν ὑλικῶς ἢ ἠθικῶς ὀλόκληρον τὴν κοινωνίαν τοῦ χωρίου ἢ οἰκογενεῖάν τινα ἢ καὶ μόνον ἄτομόν τι. Εἰς τὴν σύνταξιν δὲ ἐνασχολοῦνται ἅπασαι: ἢ μία λέγει τὸ ἐν, ἢ ἄλλη τὸ ἄλλο, ἄλλη τὸ συμπληροῖ, ἄλλη τὸ διορθῶνει. Ἐπαναλαμβάνουσι δὲ τὸ ἄσμα πάντοτε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα μὴ τὸ λησμονῶσιν. Ἐποὺ λοιπὸν ποιήσωσι τόσα ἄσματα, ὅσαι καὶ κακαὶ πράξεις ἔλαβον χώραν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους (4-5) καὶ ἐφαρμόσωσι πρὸς τὸ ἐγγχώριον μέλος τῶν ἁσμάτων, ὡς προεῖπον, φθίασῃ δὲ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου, τότε γίνεται ἡ τελετή.

Αἱ κορασίδες, αἵτινες καὶ αὐταὶ ἐξέμαθον ὅπωςδὴποτε τὰ ἄσματα, ἐνδύονται κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν τὰ πασχαλιάτικα των φορέματα καὶ μετὰ μεσημβρίαν τοῦ Σαββάτου περιφέρονται ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀλλήν ἐρωτῶσι: Θέλετε νὰ σᾶς τραγωδήσωμεν; Ἐποὺ δὲ ταῖς δοθῆ ἢ ἄδεια —καὶ πάντοτε καὶ παντοῦ, ἐνοεῖται, ταῖς δίδεται αἴτη—, ἀρχίζουσι καὶ τραγωδοῦσι τὰ ἄσματα μετὰ τοῦ μέλους αὐτῶν καὶ σνάμα χορεύουσι καὶ τοὺς διαφόρους χοροὺς συμφώνως μὲ τὸ μέλος τοῦ ἄσματος. Ἐν δὲ οἰκίαι ἀπαιτήσωσι νὰ μὴ λεχθῆ ἄσμα τι προσβλητικὸν τῆς οἰκογενείας των, τοῦτο παρῶσιν ὡπαῖται. Λέγουσι δὲ καὶ ἕτερα ἄσματα ἐπαινετικά τῆς οἰκογενείας, ἢ διὰ τοὺς κυρίους ἢ διὰ τὰ τέκνα αὐτῶν, ἀνάλογα πάντοτε. Πληρῶνονται δὲ αἱ κορασίδες ἀπὸ τὰς οἰκογενείας ἢ μὲ ἀγὰ ἢ μὲ μεταλλίκια. Πρὸς τὸ ἐσπέρας ἔρχονται εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐκεῖ ἐνώπιον τοῦ πλήθους τραγωδοῦσιν ἅπαντα καὶ ἀπέρχονται ἐκεῖθεν εἰς τὰς οἰκίας των.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, τὴν Κυριακὴν τῶν Βαῖων, ἐπίσης μετὰ μεσημβρίαν, αἱ νεάνιδες, ὡσάντως ἐνδύμεναι τὰ λαμπριάτικα των φορέματα, μεταβαίνουσι ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Πρέπει δμως νὰ σημειώσω ὅτι αὐταὶ δὲν ἔρχονται εἰς πάσας τὰς οἰκίας, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς συγγενικὰς ἢ πολὺ φιλικὰς. Κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην αἱ ἀρραβωνιασμένα νεάνιδες (οἱ ἀρραβῶνες ἐδῶ διαρκοῦσι καὶ τρία καὶ

τέσσερα ἔτη) λαμβάνουσι ἀφορμὴν νὰ ἴδωσι ἐκ τοῦ πλησίον τὴν οἰκίαν, εἰς ἣν μέλλουσι νὰ διέλθωσι τὰ λοιπὰ ἔτη τοῦ βίου αὐτῶν. Δὲν συγχωρεῖται δὲ καὶ θεωρεῖται ὡς ἀπαῖδον εἰς τὴν ἠθικὴν τὸ νὰ ἔλθῃ ἢ νέα ἄλλην ἡμέραν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ αὐτῆς. Εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην ἡ νόμφη φιλοδοξεῖται παρὰ τῆς πενθερᾶς τῆς, τοῦ πενθεροῦ τῆς διὰ φλωρίον καὶ ἐνίοτε παρὰ τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ τῆς. Ἄν δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἡ νόμφη εἶναι λαζαρίνα καὶ δὲν μεταβῆ εἰς τὰ πεθερικά τῆς, θεωρεῖται ὡς δυσαρέσκεια ἐκ μέρους τῆς οἰκογενείας αὐτῆς. Κατόπιν, ἀφοῦ τελειώσουσι τὴν ἡμερησίαν ἀνὰ τὰς οἰκίας περίοδον, συνέρχονται εἰς τὴν ἀγοράν, ἔνθα τραγωδοῦσι καὶ χορεύουσι ἅπαντα τὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τραγῳδία καὶ κατὰ τὴν δόξιν περίπτου τοῦ ἡλίου ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰς οἰκίας των».¹

Παρόμοιες τελετουργίες βλέπομε νὰ τελοῦνται, ὅπως ἀναφέραμε καὶ παραπάνω, κατὰ τὴν ἡμέρα τῶν Βαῶν. Ἔτσι π.χ. στὸ Ναίμονα καὶ τ' ἄλλα χωριά τοῦ Μικροῦ Αἴμου «τὴν ἡμέρα τοῦ Βαγιοῦ τὰ κορίτσια πάγαιναν στὴν ἐκκλησιά, ἔπαιρναν βάργες ἀπ' τὸν παπᾶ κ' ὕστερα μαζεύονταν σὲ μιὰ πλατέα, στὸ ἀλάνι τοῦ χωριοῦ· ἔδεναν τὰ βάργια μὲ κόκκινη κλωστή, τὰ γυροῦσαν ὅπως κουλούρα, καὶ τὰ ἔκαναν στεφάνι μικρό. Κάθα μιὰ χῶρια, τὸ κρατοῦσε στὸ χέρ'—βαῖ τὸ λέγαμε. —Ἵστερα τραγουδῶντας καὶ χορεύοντας πήγαιναν μακρὰ σ' ἓνα ρέμα (τὴ Μιχαλιά), ἔσκυφαν καὶ τὰ ριχναν. Τὰ ἔπαιρνε τὸ νερό. Ἐνα κορίτσι ἦταν πρόβδος καὶ τ' ἄλλα ὄλα στὴ σειρά πάαιναν καὶ τραγουδοῦσαν: Ἄντε μωρὴ Μαρούλα, κλπ. Ἄμα πήγαιναν στὸ ρέμα, ἔσκυφαν καὶ κουνοῦσαν τὰ χέρια μεσ' στὸ νερὸ κ' ἔλεγαν: «Ὅποιο βαῖ περὰς' μπροστά, κεῖνο θὰ γέν' σὺδέκνισσα». Ἵστερα τὰ ἔβλεπαν τὰ βάργια, ποῖο πήγαινε πρῶτο, κεῖνο τὸ κορίτσι γένδανε σὺδέκνισσα. Στὸ γυρισμὸ ἦτανε κεῖνο τὸ κορίτσ' μπροστά, ἔσερνε τὸ χορὸ, γένδανε πρόβδος. Γύριζαν καὶ πήγαιναν στὸ σπῆτι τοῦ κοριτσιοῦ αὐτοῦ, τῆς συντέκνισσας. Ἐκεῖ, τοῦ κοριτσιοῦ ἢ μάννα μαγέρευε καὶ τὰ φίλενε φασόλια, ἐλιές, μιλιγκούρια, τέτοια πράματα. Χορεύανε, ὕστερα γυροῦσαν, χόρευαν πιασμένα ἀπὸ τὰ χέρια ὄλα τὰ κορίτσια τοῦ χωριοῦ κ' οἱ γυναικὲς ἔπο κατόπι ἔβλεπαν. Στὸ δρόμο ποὺ γυρίζουν λένε καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς Βάργιας:

«Ἐσύ, κυρὰ μ', μὲ μάλωσες, μὰ θὰ σὲ παραδώσω.

— Τὸ τί εἶδες, Βάργια μ' καὶ τὸ πῆς, τὸ τί θὰ μαρτυρήσης;

Τὸ τί εἶδιαν τὰ ματάκια μου, κεῖνο θὰ μαρτυρήσω κτλ.»²

Ἐπίσης στὸ Πύθιο Ἐλασσόνος οἱ κοπέλλες τὴν Κυριακὴ τῶν Βαῶν τραγουδοῦν τὸ Λάζαρο καὶ χορεύουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχουν φτιάξει λουλουδένιο σταυρό, ποὺ τὸν πῆγαν στὴν ἐκκλησιά μέσα σὲ «γκιούμι». Μά-

1. ΚΑ. ἀρ. 235, σ. 8 (συλλ. Τ. Θεοχαρίδη, Χαλκιδικῆ 1897).

2. Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 5, σ. 29 (= ἀνάτ. τεύχ. Γ', σ. 93).

λιστα ό σταυρός αυτός παλιότερα παραχωνόταν στη γή τη μέρα του 'Αγίου Θεοδώρου, για να γίνουν σταυραδερφές¹.

Όμοιότητα προς τους παραπάνω θιασικούς δμίλους και τὰ δρώμενά τους φαίνεται να ἔχη και ἡ συγκρότηση τῶν ἀγοριῶν τοῦ δημοτικοῦ καὶ τοῦ γυμνασίου σὲ ομάδες με ἀρχηγὸ ἢ κάθε μιὰ στὸ Φανάρι Καρδίτσας, προκειμένου νὰ συγκεντρώσουν ἀγριολούλουδα καὶ νὰ φικιάζουν «σταυρὸ» γιὰ τὸ στόλισμα τοῦ Ἐπιταφίου καὶ νὰ ψάλουν τὰ ἐγκώμια. Τὰ ἄνθη αὐτὰ συγκεντρώνονταν τῇ Μεγάλῃ Σαρακοστῇ καὶ φυλάγονταν σὲ ἀπόμερες σπηλιές μέχρι τὸ πρωὶ τῆς Μεγάλῃς Πέμπτης, ὅποτε ἡ κάθε ομάδα στόλιζε τὸ δικό της «σταυρὸ». Τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ὅλα τὰ μέλη κάθε ομάδας συμμετεῖχαν στὴν πανηγυρικὴ μεταφορὰ του στὴν ἐκκλησία κάτω ἀπὸ τὶς ἐπευφημίες τῶν κοριτσιῶν, πού στόλιζαν τὸν Ἐπιτάφιο. Γινόταν δὲ μεγάλος συναγωνισμὸς γιὰ τὸ ποιά ομάδα θὰ ἐμφανίσει τὸν καλύτερο «σταυρὸ» καὶ οἱ νικητὲς ἦταν περήφανοι γιὰ τὴ νίκη τους².

Στὸ Κεράσοβο Γράμμου τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ οἱ ομάδες τῶν παιδιῶν, πού τραγουδοῦν τὸ «Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα», συναγωνίζονται μετὰξὺ τους ποιά θὰ ἔχη τὸν καλύτερο σταυρὸ, πού τὸν κρατᾶει κατὰ τὴν περιφορὰ ὁ ἀρχηγός: «*Ἀμιλλῶνται ποιά γειτονιά θὰ ἔχη τὸν καλύτερο σταυρὸ. Γυρίζουν τὰ σπῖτια τῆς γειτονιάς των μετὰ τὴν ἐκκλησία. Ὁ μεγαλύτερος, ὁ ἀρχηγός, κρατεῖ τὸν σταυρὸ καὶ οἱ ἄλλοι ἔχουν χελιδόνια...*»³.

Όμοιο σχεδὸν τελετουργικὸ πρὸς τὰ μνημονευθέντα παρατηροῦμε καὶ σὲ πολλές ἄλλες ἐθιμικὲς πράξεις, πού τελοῦνται κατὰ τὴ διάρκεια ἄλλων γιορτῶν. Ἔτσι γιὰ τὴν Γ' Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν ἀναφέρεται: «*Τ'ς Σταυροπροσκύνησης κάνουμι πίτις ἀπὸ ρύζ', κάνουμι κι σουραϊλί (γλυκό). Αὐτὸ τὸ φτειάνουμι με πέτουρα (φύλλα) καὶ καρῶδια καὶ τοῦ περιχίνουμι μι μὲλ' καὶ 'κείν' τῇ μέρα παίζουν τὰ κοριτσία τοῦ σταυρὸ. Φτειάνουν σταυρὸ με πασχαλοῦθρις (λουλούδια) καὶ τὸν πᾶν στὴν ἐκκλησία. Τὰ κοριτσία ὕστερα χορεύουν σ' ἓνα σπῖτι. Ὄντας τρῶνε, λέν:*

*Ἐσταῦρε, σταῦρε, βότανε (ἔχ'νε καὶ τὸ σταυρὸ)
καὶ χρυσὲ βασιλικέ,
δὲν με πότισες*

1. Βλ. παραπάνω, σ. 37.

2. Βλ. Ἐ φ η ς Ν ι κ ή τ α Ζ ο ῦ μ π ο υ , Τὰ ἄνθη τοῦ ἐπιτάφιο, Ἀθήνα 1980, σ. 7 κ.ἑξ.

3. ΚΛ. ἀρ. 670Β, σ. 437 (συλλ. Σταύρου Μάνεση, Κεράσοβο Γράμμου 1952).

καὶ μαράγκιασα,
δὲν μὲ πότισες
καὶ κιτρίνισα»¹.

γ. Πρωτομαγιάς, "Αι-Γιαννιού.

Ἀπὸ τὶς ὅμοιες πράξεις τῆς Πρωτομαγιάς καὶ τῆς γιορτῆς τοῦ "Αι Γιαννιού τοῦ Ριγανᾶ (Γενέσιον Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, 24 Ἰουνίου) ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ τὶς ἐξῆς:

Τὸ βράδν τῆς παραμονῆς τῆς Πρωτομαγιάς νέοι καὶ νέες βγαίνουν στοὺς ἀγρούς καὶ μαζεύουν λουλούδια καὶ «κουκιές ἢ σκόρδα γιὰ τὸ μάτι... καὶ φτιάχνουν ἐν εἶδει σταυροῦ» στεφάνια, τὰ ὁποῖα κρεμοῦν στὰ ἀνώφλια τῶν σπιτιῶν»². Τὴ μέρα τῆς Πρωτομαγιάς πετοῦν ἄνθινους σταυρούς πάνω στὴ στέγη («καὶ βάζουμι κ' ἓνα σταυρὸ κι τὸν πιτᾶμι στὰ κιραμίδια»)³ ἢ τοὺς κρεμοῦν στὴν καπνοδόχο, στὸ ἀνώφλι τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν στάβλων, στὰ ροῦχα τῶν παιδιῶν⁴.

Τὴν ἴδια μέρα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνοιξή γενικά, γινόταν στὴν Ἠπειρο ἡ μιμικὴ παράσταση τοῦ «Ζαφεῖρη», ὁ ὁποῖος παλιὰ ἦταν σταυρόσχημο ξόανο νέου, ποὺ πρὶν τὸ ντύσουν τὰ κορίτσια μὲ κομμάτια ἀπὸ ὑφάσματα, γιὰ νὰ ἀναπαραστήσουν στὰ λιβάδια τὸ θάνατο καὶ τὴν ἀνάστασή του, τὸ πῆγαιναν στὴν ἐκκλησία νὰ λειτουργηθῇ. Ἐπειτα τὴ θέση τοῦ ξύλινου εἰδώλου πῆρε ἓνα παιδί, ποὺ ὑποκρινόταν τὸν πεθαμένο, τὸ στολίζαν τὰ κορίτσια μὲ ἄνθη καὶ κλαδιὰ καὶ τὸ θρηνοῦσαν. Στὸ τέλος «ἀνασταίνόταν» καὶ τὸ παιγνίδι τοῦ «Ζαφεῖρη» τελείωνε μὲ χαρούμενα τραγούδια στὰ χωράφια⁵.

Τὰ κορίτσια τ' "Αι-Γιαννιού «...τὸ βράδν μαζεύονται στὶς γειτονιές καὶ τραγουδοῦν διάφορα τραγούδια. Παίρνουν καὶ τὰ ὄργανα καὶ ξημερώνονται πολλὲς φορές... Κάνουν ἓνα σταυρὸ ξύλινο καθεμία γιὰ τὸ σπίτι της. Τὸν στολίζουν μὲ παπαροῦνες καὶ τὸν στήνουν στὴν κορυφὴ τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ τὸ φυλάῃ ἀπὸ τὰ δαιμόνια. Πρέπει νὰ τὸν στήσῃ ἓνα παιδί τοῦ σπιτιοῦ. Ἄν δὲν ὑπάρχη, ἀπὸ ἄλλο σπίτι»⁶.

1. Κλ. ἀρ. 2767, σ. 66 (συλλ. Ἄννης Παπαμιχαήλ, Ἄθανάτη (Μελίβοια) Ἄγιᾶς Θεσσαλίας 1963).

2. Κλ. ἀρ. 2071, σ. 52 (συλλ. Γεωργ. Χειλᾶ, Πιτυοὺς Χίου 1952).

3. Κλ. ἀρ. 2301, σ. 112 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ρεντῖνα Καρδίτσης 1959).

4. Κλ. ἀρ. 242, σ. 157 (συλλ. Ἐλευθ. Παπανικιάδου, Πόντος ("Ἄνω Ἄμισος) 1896).

5. Βλ. Γ. Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐορταί..., δ. π. σσ. 189 - 190. Ἐκεῖ καθὼς καὶ στὶς σσ. 191, 204, 236 - 237 ἀναφέρονται καὶ ἄλλες ἀνάλογες παραστάσεις θανάτου—ἀναστάσεως (κορίτσι, Φουσκοδέντρι, Κάνναβος, Λειδινός).

6. Κλ. ἀρ. 670B, σσ. 442—443 (συλλ. Σταύρου Μάνεση, δ. π.).

«Τὰ Κλήδονα παίρνουν ἓνα λουλούδι, πού φντρώνει καὶ λέγεται "Αἱ Γιάννης, καθὼς καὶ κλώνους βασιλικό, τὰ κάμνουν σταυρό, τὸν κολυμποῦν στὴ βρύση καὶ τραγουδοῦν στὸ μεσοχώρι ἢ στὴν ἐκκλησία»¹.

Ἄλλοῦ «τὴν ἡμέρα τ' "Αἱ Γιαννιοῦ στολίζον ἓνα κορίτσι μὲ λουλούδια καὶ τραγουδοῦν στὶς βρύσες:

"Αἱ Γιάν", κι ἄλλον Καλογιάννη,
 ἔχασα γαϊτάνι μὲς' στὴν κρύα βρύση,
 κι ἂν τὸ βρῆς, βρεῖ Γιάννη, ἐμένα νὰ τὸ στείλῃς
 μὲ πουλιά, μὲ ἀηδόνια, μ' ἄγρια χελιδόνια»².

Ἀπὸ τὴν περιοχή Ἑλασσόνος ἀναφέρεται: «Τὴν παραμονὴ τοῦ "Αἱ Γιαννιοῦ (24 Ἰουνίου) κορίτσια καὶ γυναῖκες ἐτοιμάζονται γιὰ τὸν κλήδονα. Ἀποβραδὸς συγκεντρώνονται, παίρνουν ἓνα κρεμαστό δοχεῖο (μπραγκάτσι) καὶ μὲ τραγούδια καὶ χαρὲς πηγαίνουν εἰς τὴν βρύση καὶ παίρνουν καθαρὸ νερό. Τὸ φέρουν εἰς ὠρισμένο μέρος. Ἐκεῖ ἀρχίζει τὸ στόλισμα. Κατασκευάζουν ἓνα σταυρό, στὶς τέσσερες ἄκρες τοῦ ὁποίου καρφώνουν ἓνα μῆλο, σύκο ἢ κορόμηλο καὶ ἀνὰ μίαν τούρταν. Τὰς δύο ἐπιφανείας τοῦ σταυροῦ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ δοχείου στολίζουν μὲ λουλούδια καὶ ρίχνουν μέσα διάφορα ἀντικείμενα. Περιφέρουν αὐτὸν ἔπειτα σὲ ὅλες τὰς βρύσες τοῦ χωριοῦ. Τὸν ἀφήνουν κατὰ γῆς καὶ ὅλες χορεύουν πέριξ αὐτοῦ. Ἐπειτα τὸν χαλνοῦν. Παίρνει κάθε μιὰ τὸ ἀντικείμενόν της, τὸ ὁποῖον ἔχει πιά τὴν δύναμιν νὰ τῆς δώσῃ γιὰ ἄνδρα ὁποῖον αὐτὴ θέλει»³.

Ὅλες, ὅπως εἶδαμε, οἱ τελετουργικὲς πράξεις ἔχουν τὴ θιασικὴ πράξη τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀνάστασης, παράσταση δράματος μὲ τὴ συμμετοχὴ νέων ἀτόμων (13-17 ἐτῶν), περιέχουν δὲ τὸ σταυρό, τὸ σταυρὸ-φλάμπουρο ἢ τὴ σανίδα ἢ τὴ ράβδο ἢ τὸ καλάμι, κλάδους (βατσουνιαῖς, μυρτιάς κλπ.), μὲ πολύχρωμες κορδέλλες, (εἰρεσιώνη;), κλωστὲς-νήματα, ἀνταλλαγὴ νημάτων ἢ χρυσῶν ἀντικειμένων, νομισμάτων κλπ. σημαδιῶν, «σουμαδιῶν» ἢ χρῆση ἐπίσης τοῦ μαντηλιοῦ ἢ μαντηλιοῦ κόκκινου κλπ. ὡς «σουμάδι», «ἀλλαξομάντηλο», ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ἢ χρῆση του στὶς παραπάνω τελετουργικὲς πράξεις νομιζώ ὅτι σαφῶς μᾶς ὀδηγεῖ στὸν ἴδιο δρόμο (τὸ χαρτὶ μέσα στὸ μαντήλι, ἢ «ἀρεσά», μαντήλωμα συγγενῶν κλπ.) ὅπως καὶ ἡ σύνδεσθί του μὲ τὶς ἐορτὲς τῶν Βατῶν, Μ. Παρασκευῆς, Πάσχα κλπ.

Ἐνδείξεις, πού ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, νομιζομε ὅτι ἀποτελοῦν τὰ συντροφιάσματα, οἱ ἑταιρικὲς ὁμάδες, τὸ συντροφίασμα κατὰ γειτονιά, οἱ συνεστιάσεις,

1. Κλ. ἀρ. 1969, σ. 7 (συλλ. Ἰ. Κωσταρίου, Σαραντάπορον Ἑλασσόνος 1953).

2. Κλ. ἀρ. 3515, σ. 258 (συλλ. Εἰρήνης Παπαμιχαήλ, περιοχή Ἀγρῶν 1970).

3. Κλ. ἀρ. 1971, σ. 41 (συλλ. Α. Τσέλιου, Κρυόβρυση Ἑλασσόνος 1953).

τά είδη τῶν τροφῶν (μπλιγούρι, καλαμπόκι κλπ.), τὸ φάγωμα μπουκιᾶς ψωμιοῦ κλπ. συνδεδεμένα ἢ συμφυρμένα μὲ τελετουργικὲς πράξεις γιὰ τὴν ἀνομβρία, τὸ χελιδόνισμα, οἱ μεταμφιέσεις κλπ. Ἰδιαίτερα σημειώνουμε τὴν θιασικὴ πράξη τοῦ γαμποῦ καὶ τῆς νύφης, ἰδίως τὴν ἐμφάνιση τῆς νύφης (καληνίτσας—καλῆς νυφίτσας) κλπ. καὶ τὴ λειτουργία δικαστηρίου, ὅπως κατὰ τὴ γιορτὴ τῆς ἀποκριᾶς. Ἀκόμη ἡ χρῆση ἐρωτικῶν ἀσμάτων, ἐπαινετικῶν καὶ σκωπτικῶν, ποὺ συνδέεται μὲ τὰ τελετουργικά, δηλώνει καὶ τὸν χαρακτῆρα τους.

Τὸ στήσιμο ξύλινου σταυροῦ μὲ παπαροῦνες στὴν κορυφὴ τοῦ σπιτιοῦ ὡς ἀποτρεπτικὸ τῶν δαιμόνων σύμφωνα μὲ τὴν μεταγενέστερη ἐρμηνεία (δευτερογενὴς σύνδεση), ἀποσκοποῦσε ἀρχικά, νομίζουμε, στὴν εὐτηρία.

Στὴν ἴδια κατηγορία καὶ γιὰ τὸν αὐτὸ σκοπὸ ρίπτεται σταυρὸς στὰ κεραμίδια ἢ στὴν καπνοδόχο κλπ. καὶ στὸ αὐτὸ σκεπτικὸ κατατάσσουμε τὴν τοποθέτηση σταυροῦ στὰ κλήδονα τ' ἄη Γιαννιοῦ, ὅπου στίς τέσσερες ἄκρες του ἔχουν τοποθετηθῆ μῆλα, κορδέλλες κλπ. Μάλιστα νομίζω ὅτι μπορούμε νὰ δώσουμε μιὰ προεκτατικὴ ἔννοια σύνδεσης μὲ τὸ φλάμπουρο τοῦ γάμου καὶ νὰ πλησιάσουμε κάποια ἀφετηρικὴ γνώση (ἀνύπαντρα κορίτσια ἢ ἀγόρια σὲ συγκεκριμένη μέρα ζητοῦν τὴν τύχη τους, οὐσιαστικὰ τὴν ἐνταξί τους, τὴν εἴσοδό τους στὴν κοινωνία καὶ λατρεία τοῦ γέ- νους, τὴν ἀποδοχὴ τους ἀπὸ αὐτό).

Ἀπὸ τὰ πιδὲ πάνω βλέπουμε ὅτι ἡ θιασικὴ τελετουργία τῆς ἀδελφοποιίας ὡς τελετουργικὸ (μορφή τελετουργίας) ἢ μέρη της ἀσχοῦνται καὶ σὲ ἄλλους τόπους (ἐκτὸς δηλ. ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὴ συναντήσαμε σὲ πλήρη μορφή καὶ μὲ τὴν ἐπωνυμία της) κατὰ τίς ἴδιες ἡμέρες ἢ τίς προεκτάσεις τους καὶ σπανιότερα σὲ ἄλλες ἡμέρες ἀπομακρυσμένες, ποὺ ἔχουν ὅμως ὅπως ὅποτε ἀμεση σχέση μὲ τὴν ἔννοια καὶ τὸ νόημα τῆς ἀσκήσεως τῶν πράξεων αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν ἐπωνυμία ἀδελφοποίησης. Φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ὅμοια τελετουργικά, ποὺ ἀποβλέπουν στὸν ἴδιο σκοπὸ, τὰ ὁποῖα ὅμως ἔχουν ἀποκοπῆ καὶ δὲν διατήρησαν τὸ κλειστὸ μέρος τῆς τελετουργίας τῆς ἀδελφοποιίας καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς ὀνομασίας της, ὅπως κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της φαίνεται ὅτι ἔχει κρατήσῃ σὲ πολλὰ μέρη τμῆμα μόνον τοῦ τελετουργικοῦ καὶ ἔχει ἀναπτύξει τὸ σκοπὸ της στίς προεκτάσεις τῆς πρακτικῆς πλευρᾶς, στὴν ὑποχρέωση ποὺ δίνει ὁ δεσμὸς τῆς στενῆς συγγένειας.

Παρατηροῦμε σχεδὸν σὲ ὅλες τίς ἀσκήσεις, ποὺ κινοῦνται ζωηρὰ ἢ ὑποτονικὰ καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν στὸ λαό, στίς λειτουργικὲς, τίς λαυθάνουσες ἢ μνημονικὲς τὴν «ἐταιρία», τὸ συντρόφισμα καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν νέων, τῶν ἀνύπαντρων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν ἀδελφοποιία, καὶ ὅτι τὸ κύριο μέρος τῶν θιασικῶν αὐτῶν ἀσκήσεων εἶναι ὁ θάνατος (σταύρωμα-ταφή) καὶ ἡ ἀνάσταση, μὲ τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦ-

μαστε στὰ γνωστά (ἀναγέννηση, γονιμότητα, εὐετηρία), ὅπως ἄλλωστε ἔχομε σημειώσει.

Μέσα στὸ χρονοδιάγραμμα τῶν θιασικῶν αὐτῶν τελετῶν βλέπομε εἰδικώτερα ὅτι ἄλλες ἀπὸ αὐτὲς ἔχασαν ἢ ἀπέβαλαν μέρος ἀπὸ τὶς ἀσκούμενες πράξεις ἢ ὅτι τὰ στοιχεῖα τους τὰ βρίσκομε διάσπαρτα τοπικὰ καὶ χρονικὰ, δηλ. ἀσκούνταν κατὰ τόπους σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ διαστήματα. Τὴν αἰτία τοῦ τελευταίου νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε στὸ ὅτι ὁ χρόνος τελέσεως τῶν δρωμένων τῆς ἴδιας τελετουργίας ἐκάλυπτε εὐρὺ χρονικὸ φάσμα (π.χ. σαράντα μέρες) καὶ ἴσως σὲ ἐποχὴ, ποὺ αὐτὰ δὲν γίνονταν κατανοητὰ καὶ —κυρίως— οἱ συνθῆκες τῆς ζωῆς δὲν ἄφηναν περιθώρια μακρόχρονης ἐνασχόλησης μὲ αὐτά, μεταφέρθηκαν σὲ μιὰ μέρα ἢ στὶς γύρω ἀπὸ τὴν κύρια ἡμέρα καὶ ἐκράτησαν τὰ πλησιέστερα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἢ τῶν πλησίων ἡμερῶν ἢ τὰ οὐσιωδέστερα στοιχεῖα κατὰ τὴν ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς, ποὺ τὰ διαμόρφωσε ἢ υἱοθέτησε. Ἔτσι κατὰ τὶς ἀντίστοιχες ἡμέρες, ὅπως τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, ὅπου τοποθετεῖται ἡ γιορτὴ καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, συναντοῦμε ἀνάμειξη καὶ ἐπικάλυψη ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ στοιχεῖα τοῦ Λαζάρου, τῶν Βαίτων κλπ.

Διατηρήθηκαν ὅμως, ὅπως μπορεῖ νὰ παρατηρηθῇ καὶ ἀπὸ τοὺς πίνακες (βλ. κατωτέρω), στὸ χρόνο τους, στὶς μέρες τους ἢ καλῶτερα στὰ ἴδια χρονικὰ πλαίσια καὶ πράξεις κινούμενες, ζωντανές, τὸ μέρος δηλ. τοῦ τελετουργικοῦ μὲ τὸ σκοπὸ καὶ τὴ λειτουργικότητά του, τὴν αἰτία καὶ τὴν ἀνάγκη, ποὺ κρατοῦσε ζωντανὴ τὴν ἄσκηση τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ἐναρμονισμένη μὲ τὶς κοινωνικοπολιτιστικὲς φόρμες τῆς ἐποχῆς ποὺ τὴν ἀσκεῖ, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ λαὸς μὲ πολλὴ εὐελιξία προσαρμόζει τὰ στοιχεῖα, ἀφαιρώντας ὅσα δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν ἢ δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς δικές του ἀντιλήψεις καὶ διατηρώντας μόνο τὴν οὐσία καὶ ἐκεῖνα ποὺ τὸν πληροῦν καὶ τὸν ἐκφράζουν. Ἔτσι π.χ. τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου μέχρι τῶν Βαίτων ἢ τὸ Πάσχα περιορίστηκε στὸ χρόνο μεταξὺ Σταυροπροσκυνήσεως καὶ Πάσχα μὲ ἀποδέσμευση τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου ἀπὸ τὸ ἄλλο τελετουργικὸ, τὸ τελετουργικὸ τοῦ θανάτου-ταφῆς, τὸ ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ρητὲς μαρτυρίες ποὺ ἔχομε ἀπὸ τὸ λαὸ ὅτι ἀσκούνταν κατὰ τὴ γιορτὴ αὐτῆ, προκύπτει σὲ πανελλήνια κλίμακα ἀπὸ τὸ βρασμένο σιτάρι-κόλλυβα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, ποὺ ὑποδηλώνουν ἀναμφίβολα νεκρὸ-ταφὴ καὶ σύνδεση τοῦ τελετουργικοῦ μὲ νεκρικὴ, χθόνια, οἰκιακὴ λατρεία.

Ἐπίσης ἡ ἀποκοπὴ τοῦ τελετουργικοῦ θανάτου-ταφῆς ἀπὸ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἡ σύμφυση ἢ μεταφορὰ του σὲ μεταγενέστερη γιορτὴ-τελετουργικὴ μορφή (π.χ. τοῦ Λαζάρου) λανθάνει καὶ στὴν ἔννοια τοῦ Ψυχοσάββατου, κατὰ τὸ ὁποῖο τὸ ἔθιμο τῶν κολλύβων δὲν καλύπτεται καὶ δικαιολογεῖται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν

Ἐκκλησία.¹ Τὸ τελετουργικὸ λοιπὸν αὐτὸ τῆς ταφῆς καὶ ἀναστάσεως μὲ ὅλες τὶς πράξεις, πού ἐκτεινόταν σὲ σχετικὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, ὅπως μᾶς δίνεται ἀτόφιο ἀπὸ τὸ λαὸ σὲ ἔθιμα ὅπως ἐκεῖνα τῆς Θεσσαλίας, κράτησε μὲ τὰ τελούμενα γενικὰ κατὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τὸ αἷτιο καὶ αἰτιατὸ τῶν ἀσκουμένων κατὰ τὴν ἡμέρα ἐκείνη, πού εἶναι στὴ νεώτερη μορφή τὸ «συντρόφιασμα» καὶ ἡ μαντικὴ γιὰ τὴν πρόβλεψη τοῦ γάμου, κράτησε δηλ. τὸ ζωτικὸ στοιχεῖο τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι, τὸ status, μὲ τὸ ὁποῖο ἰδίως ἡ γυναῖκα ἀποκοτοῦσε κοινωνικὴ θέση. Ἡ ρίζα ὅλων αὐτῶν, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ ἐθιμικὲς ἀσκήσεις τοῦ λαοῦ, πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ στὸν «ἱερὸ γάμο» ἢ κάποια μορφή του. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι κάθε γενιά, φάρα τοῦ συνοικισμοῦ, κάθε γειτονιά ἐτοίμαζε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὴ δική της νύφη, τὴν ὁμορφότερη καὶ τὴν καλύτερη. Ἡ ἀποψη αὐτὴ καὶ ἡ στροφή τῆς σκέψης πρὸς τὸν «ἱερὸ γάμο» νομίζομε ὅτι ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως μόνο νύφης καὶ ὄχι γαμπροῦ. Γαμπρὸς ἦταν ἐδῶ τὸ «θεῖο», «ἱερὸ» πρόσωπο, ἦταν ὁ «σταυρωμένος», ὁ «σταυρός», τὸ «ξύλο» ἢ τὸ λιθάρι (διόβλητος, θεόδοτος, Θεόδωρος κλπ.) καὶ ἡ τελετουργία ἀπέβλεπε στὴ μύηση, τὴν εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὰ κοινὰ (θρησκεία, κοινωνία), ἢ ὁποῖα, ἰδίως γιὰ τὰ κορίτσια, γινόταν κυρίως μὲ τὸ γάμο. Κατὰ τὴν προσαρμογὴ στὴ νέα ἐποχὴ, πού τὴ διαμόρφωσε καὶ τὴ διατηρεῖ, ἡ τελετουργία κράτησε τὸν κύριον σκοπὸ, τὸ γάμο, γιὰ τὸν ὁποῖο εἶναι γνωστὲς οἱ ἀντιλήψεις καὶ ἡ σημασία πού ἀποδίδει καὶ ἀπέδιδε ὁ λαὸς σ' αὐτόν, κυρίως γιὰ τὴ γυναῖκα, ὅπως ἤδη ἔχομε τονίσει.

Ἔτσι ἡ μαγικοθρησκευτικὴ ἀσκηση γιὰ τὴν ἀπόκτηση δικαιώματος, γιὰ συμμετοχὴ, κατάντησε κυρίως μαντικὴ πράξη, πού θὰ ἔδινε τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης

1. «Τὸ διὰ κολλύβων θαῦμα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος»... ἡ Ἐκκλησία «ἐς δεῦρο πράττει, πανηγυρίζουσα» οὐχὶ «κατὰ τὴν μεγάλην τῆς νηστείας ἡμέραν», καθ' ἣν ἐπετελέσθη τοῦτο, ἀλλὰ, συμφώνως τῷ νὰ κανόνι τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, τῷ Σαββάτῳ τῆς ἀ' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν... Μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν τῆς ἐσπερινῆς θ. Λειτουργίας ἐψάλλετο κατὰ τὰ παλαιὰ Τυπικὰ ὁ ἱερέριος κανὼν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἠύλογοντο τὰ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος προτιθέμενα κολλύβια. Ἡ εὐλόγησις αὐτῆ τῶν κολλύβων μετετέθη ὑπὸ τοῦ ἐν χρήσει Τυπικοῦ εἰς τὸ τέλος τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Σαββάτου καὶ μάλιστα οὐχὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν παλαιῶν Τυπικῶν προβλεπομένην διὰ τὰς τελετὰς οἰκείαν θέσιν... Ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν εὐλόγησις τῶν κολλύβων ἐγέννησεν εἰς τὸν λαόν, τῇ συνδρομῇ ἀμαθῶν κληρικῶν, τὴν ἐντύπωσιν τελετῆς εἰς μνήμην τῶν ἀποικομένων... Ἡ καινοφανὴς αὐτῆ εορτῆ, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μετὰ τῆς ἐπιτελουμένης εἰς τὸ Σάββατον αὐτὸ μνείας τοῦ διὰ κολλύβων παραδόξου θαύματος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, δέον ὅπως καταργηθῆ ἢ τοῦλάχιστον μεταθεθῆ...» (Γ ε ω ρ ί ο υ Μ π ε κ α τ ῶ ρ ο υ, Τάξις Λατρείας (λ. Θεόδωρος), Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία, τόμ. 6, Ἀθῆναι 1965, στ. 202 - 203).

του μέλλοντος στον τομέα αυτό¹, ο οποίος θα προεξοφλούσε την είσοδο και συμμετοχή. Δυο σημεία ένδεικτικά της ένότητας και συνοχής αυτού του τελετουργικού είναι εκείνο του 'Αγίου Θεοδώρου, όπως έχει γενικά παραδοθή, και το άλλο της Μεγάλης Πέμπτης, κατά το οποίο οι κοπέλλες περνούν τα στεφάνια στο σταυρό για να παντρευτούν, έθιμο πλατιά διαδεδομένο στον ελληνικό χώρο. Μάλιστα υπάρχει και η πίστη πως, όποια περάσει πρώτη το στεφάνι, θα παντρευτή όπωσδήποτε εκείνο το χρόνο. 'Η ίδια δε ενέργεια επιφέρει και την τεκνογονία. Οι πράξεις αυτές στη σημερινή εποχή άσκούονται περισσότερο από τα κορίτσια, γιατί η σύνδεση με το γάμο της τελετουργίας αυτής, τελετουργίας εισόδου και μύησης, εκάλυπτε περισσότερο η και αποκλειστικά τη γυναίκα, η οποία τότε εισερχόταν στην κοινωνική ζωή, στα κοινά.

'Η άδελφοποιία, όπως την είδαμε μέσα από τα δεδομένα μας, φαίνεται να στηρίζεται στα θεμέλια των μυητικών τελετών του γένους και της φυλής², που μέσα από τα δρώμενα των θιάσων του λαού δείχνουν να χναροδιαβαίνουν στις μαγικές αδελφότητες, τις μυητικές εταιρείες με τα εμφανέστατα όμοια στοιχεία, συνδεδεμένες με το δρώμα του θνήσκοντος θεού «βασιλιᾶ», τις εποχικές τελετουργίες,³ το εποχικό δρώμα και όπωσδήποτε με την ιδιοκτησία.

Τά πιό πάνω και τη σύνδεση αυτή των τελετουργιών βεβαιώνει και η ανάμειξη και ό συλλειτουργικό⁴ ρόλος των σταυραδερφών στο γάμο. Τη σύνδεση αυτή θεωρούμε βοηθό στην άνιχνευση της άφετηρίας του θεσμού και η δομική λειτουργία του φαίνεται καλύτερα μέσα από αυτό το ρόλο, τη λειτουργία των σταυραδερφών στο γάμο, και από την αναγκαία προηγούμενη μύησή τους για τη συμμετοχή τους σ' αυτόν. 'Έτσι πριν άπ' το μυστήριο του γάμου οι μελλονύμφοι με τους «μπράτιμους» και τις «διρπουφτές» όρκίζονται μπροστά στον παπᾶ με τά χέρια ό ένας πάνω στού άλλου ότι θα θεωρούνται πλέον αδέρφια και θα διατηρήσουν σ' όλη τη ζωή τους αδελφική άγάπη και φιλία. 'Από τη στιγμή αυτή γίνονται «άδελφοποιόι»⁵. Πρέπει δε ιδι-

1. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά σύμμεικτα, τόμ. Γ', έν 'Αθήναις 1931, σσ. 134, 138 κ.έξ.

2. T. B. L. Webster, Everyday Life in Classical Athens, London-New York 1969, σ. 78 κ.έξ.

3. J. E. Harrison, Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion, Cambridge 1912, σ. 320 κ.έξ. G. Thomson, Aeschylus and Athens, London 1946², σ. 132 κ.έξ.

4. Τήν ύπαρξη πολλών προσώπων - συλλειτουργών και την ανάμειξη των τελετουργιών νομίζομε ότι δηλώνει και η παρουσία πολλών κουμπάρων - νονών στο γάμο και τη βάφτιση στα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Παλιότερα στο γάμο τά πρόσωπα αυτά ήταν συνομήλικοι φίλοι και φίλες του γαμπρού και της νύφης αντίστοιχα.

5. Βλ. παραπάνω, σ. 32 και 'Αννης 'Ι. Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, δ.π., σ. 170.

αίτερα να σημειωθεί ότι οι σταυραδερφοί έχουν την ίδια ηλικία με το γαμπρό, όπως και οι σταυραδερφές με τη νύφη.

Ἄλλου «ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τὸ μικρὸ μπρατιμούλι ξεσκεπάζει τὴν νύφη κι αὐτὴ τὸ δίνει ἕνα μῆλο μὲ δῶρο καὶ τοῦ φιλάει τὸ χέρι. Κατόπιν γίνεται ἡ ἐξομολόγησις τῶν μπρατίμων, τοῦ γαμβροῦ καὶ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ καὶ γίνεται ἡ ἀδελφοποιία».¹ «Μπρατίμοι ἢ ἀδελφοποιητοὶ καὶ βλάμηδες ἢ σταυραδέροφια εἶναι οἱ κοσμητόρες τοῦ γάμου καὶ ἐπιμεληταὶ αὐτοῦ, οἵτινες καὶ περιζωννύονται μετὰ τοῦ γαμβροῦ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ Ἑγίας Ζώνης, ὁπότε καὶ χρονολογεῖται ἡ προσωνυμία αὐτῆ».²

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ τελετουργικὸ αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο πρὶν ἀπὸ τὴν τελετὴ τῆς στέψεως. Ἐπρεπε νὰ ἔχη συντελεσθῆ ἢ εἶχε συντελεσθῆ ἡ συγγένεια, ὅπως φαίνεται, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ στέψη. Ὁ σύνδεσμος ἦταν ὑποχρεωτικός, στάδιο ἀναπόφευκτο καὶ ἀναπόσπαστο γιὰ τὴν τέλεση τῆς ἱερωργίας τῆς στέψης, καὶ τὰ μέλη τοῦ θιάσου, οἱ τελεστές, ἔπρεπε νὰ εἶχαν μνηθῆ γιὰ νὰ πάρουν μέρος στὴν ἱεροτελεστία. Πρόκειται γιὰ σύνδεσμο, μύηση, σύναψη ἀδελφικῆς συγγένειας (ἀδελφοποιία) μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ παρουσία καὶ ἡ σύνδεση τῶν σταυραδελφῶν μὲ τὸ γάμο πιθανώτατα ἦταν πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ ὅ,τι δείχνουν οἱ μαρτυρίες³ μας, ἀπὸ τίς ὁποῖες φαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμο ἐκάλυπτε στὴ νεώτερη ἐποχὴ τὸν ἡπειρωτικὸ κυρίως γεωγραφικὸ χῶρο⁴ καὶ ὁ θεσμὸς λειτουργεῖ σχεδὸν ἀνελλιπῶς στὴν Ἠπειρο, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία. Τὸ τελετουργικὸ ὅμως δὲν συντελεῖται παντοῦ καὶ μάλιστα ἡ παράλειψή του σὲ πολλὰ μέρη σημειώθηκε νωρίτερα, ἐνῶ διατηρήθηκαν ἡ ἀναγκαῖα παρουσία, τὸ ὄνομα καὶ τὰ καθήκοντα τῶν προσώπων αὐτῶν (βλάμηδες, μπρατίμοι, σταυραδερφοὶ κλπ.).

Ἡ παράλειψη καὶ ἀποκοπὴ αὐτῆς τῆς μορφῆς τοῦ τελετουργικοῦ φαίνεται νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι αὐτὸ δὲν ἐτελεῖτο τὴν ἴδια μέρα ἢ σὲ κοντινὲς μέρες πρὸς τὴν τελετουργία τῆς στέψεως, ὁπότε λησμονήθηκε ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀναγκαῖότητα ἐκείνης τῆς τελετουργίας, ποὺ δὲν λειτουργοῦσε πλέον ὡς μέρος τοῦ ὅλου τελετουργικοῦ, ἀλλὰ ἀποσπασθῆκε ἀπ' αὐτό. Ἐτσι ἀποσπασμένο κράτησε τὸ σκεπτικὸ ἐκείνης τῆς

1. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, β. π. σσ. 170—171.

2. Ὁ. π., σ. 170.

3. Ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸ νησιωτικὸ χῶρο καὶ τὴν Κύπρο ἴσως ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὸ ὕλικὸ δὲν ἔχει συγκεντρωθῆ ἀκόμη καὶ τὸ ἔθιμο εἶναι νεκρὸ καὶ δὲν λειτουργεῖ πλέον.

4. Βλ. πρόχειρα Γ. Α. Μέγα, ΖΕΛ. 2, σ. 126 (= ἀνάτ. τευχ. Α', σ. 62), Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, β.π., σσ. 169 κέξ., 266 - 267, 311.

ημέρας, τῆ συγγένεια, μὲ αὐτοτελῆ τὴν τελετουργία τῆς σύνδεσης μὲ τὸ γάμο, κράτησε τὸ περιεχόμενο, ποὺ ἐπιφέρει ἡ συγγένεια, τὸ πρακτικὸ τοῦ ὄρκου γιὰ ὑποστήριξη καὶ ἀλληλοβοήθεια κλπ. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικοπολιτισμικῶν ὄρων ὁ θεσμὸς ἀπέκτησε σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς τὴν ἀνάλογη προσαρμοστικότητα καὶ ἔβαλε τὴ δική του σφραγίδα μὲ τὴν εὐελιξία καὶ τὴν ἀναπλαστικὴ ἰκανότητα, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ λαό, κυρίως δὲ μὲ ἐπέκταση τοῦ πρακτικοῦ σκοποῦ (νὰ ἔχουμε δικούς μας ἀνθρώπους καὶ σὲ ἄλλο τόπο, ἀπόκρουση κάθε ἀπειλῆς γιὰ τοὺς ἴδιους καὶ τὴν περιουσία κλπ.) σὲ μιὰ διεργασία δυναμικὴ μὲ ἀποδέσμευση καὶ ἀπόρριψη τοῦ μέρους, ποὺ ἡ ἀλλαγὴ τῆς κοινωνικῆς δομῆς δὲν θεωροῦσε ἀναγκαῖο καὶ δὲν λειτουργοῦσε, ἐπειδὴ ὁ σκοπός, ἡ κύρια λειτουργικότητα (εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὰ κοινά, στὴ λατρεία) ἐκπληρωνόταν μὲ τὸ θεσμὸ τοῦ γάμου. Τὰ τελούμενα ὁμοῦς κοντὰ στὸ γάμο ἢ κατ' αὐτὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λησμονηθοῦν ἢ νὰ ἀφαιρεθοῦν, ἔστω καὶ ἂν ἡ λειτουργικότητα ὅλου τοῦ φάσματος δὲν εἶναι πρακτικὴ, ἔστω καὶ ἂν ὁ σκοπός τους δὲν εἶναι φανερός. Γιατὶ ὁ λαὸς πολὺ δύσκολα ἐγκαταλείπει πράξεις ποὺ εἶναι συνδεδεμένες, συνυφασμένες μὲ τὸ βασικὸ αὐτὸ θεσμὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι οὐσιώδης σταθμὸς τῆς ζωῆς, ἀπὸ φόβο μήπως συμβῆ κάτι κακὸ στὸ νέο κλάδο, στὸ νέο ζευγάρι, ὅπως μπορεῖ νὰ παρατηρηθῆ σὲ πολλὰ ἐκδηλώσεις του.

Ἡ μορφή τοῦ τελετουργικοῦ (πυρήνας του εἶναι ὁ θάνατος-ἀνάσταση, ὅπως εἶδαμε) καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς σύνδεσης μὲ τὸ γάμο μᾶς ὀδηγοῦν, ὅπως ἤδη ἔχομε πεῖ, σὲ μυητικὴ τελετὴ γενιᾶς κατὰ τὴν ἐνήβωση, σὲ φυλετικὴ τελετὴ, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τὴν προνομία τῆς εἰσαγωγῆς καὶ συμμετοχῆς στὰ κοινά. Δηλ. σὲ ἓνα εἶδος τελετῆς ὅπως τὰ Ἀπατούρια ἢ τὰ *Liberalia*.

Συνοψίζοντας τὰ ἐπὶ μέρος στοιχεῖα μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ τελετουργία τῆς ἀδελφοποιίας στοὺς Ἕλληνες ἔχει τὶς ρίζες της, προέρχεται ἀπὸ τελετουργικὸ μύησης καὶ ὅτι οἱ σταυραδερφοὶ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στοὺς συντελετουργοὺς - συνασκητές, στοὺς συλλειτουργομένους-μιουμένους, σὲ ἐκείνους ποὺ εἶχαν γεννηθῆ μέσα στὸν ἴδιο χρόνο, καὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πάρουν μέρος σὲ μιὰ ὀρισμένη τελετουργία, ἢ, καλύτερα, γιὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε κοινὴ τελετουργία. Ἐνισχυτικὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι τὸ ὅτι οἱ σταυραδερφοὶ εἶναι ἀνύπαντροι, ὅταν μινοῦνται, καὶ συνομήλικοι, ὅπως ἤδη ἔχει σημειωθῆ. Τὸ τελευταῖο μαρτυρεῖται ρητὰ στὸ γάμο (σταυραδέρφια, βλάμηδες-ἀδερφοπτές, συνομήλικοι τοῦ γαμπροῦ καὶ τῆς νύφης) καὶ προκύπτει ἐπίσης ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὴν ἀδελφοποίησι στρατιωτικῶν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν διαφορῶν κινδύνων¹.

1. Βλ. παραπάνω, σσ. 23 - 24.

Μιά τέτοια τελετουργία δημιουργεί συγγένεια, και μάλιστα ισχυρότερη από τη συγγένεια του αίματος (δεν αναγνωρίζονταν τὰ παιδιὰ, ἀν δὲν ἀναγράφονταν στους πίνακες τῶν φρατόρων), μᾶς εἶναι δὲ γνωστὸ τὸ σκεπτικὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο κίβλας στάδιο τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ, ἀφοῦ τὰ παιδιὰ, ποὺ βαπτίζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο νουνό¹ ἢ στὴν ἴδια κολυμπήθρα, θεωροῦνται ἀδέρφια καὶ μάλιστα «καλαδέρφια»² καὶ λέγονται ἐπίσης «σταυραδέρφια». Γνωρίζομε ἄλλωστε ὅτι, γιὰ νὰ εἰσαχθῆ τὸ νεογέννητο καὶ νὰ γίνῃ μέλος τῆς γενιᾶς, τελοῦνται διάφορες ἐθιμικὲς πράξεις καὶ τελετουργίες³, ἐπειδὴ τὸ γεγονὸς τῆς σύζευξης καὶ γέννησης μόνον δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξασφαλίση τὴ νομικὴ προστασία τῆς ομάδας, τῆς φυλῆς⁴.

Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ γέννηση δὲν προεξοφλοῦσε τὴν ἀποδοχὴ τοῦ γεννημένου ἐκ μέρους τῆς γενιᾶς καὶ χρειάζετο ἡ τελετουργία εἰσαγωγῆς, ἐπόμενο ἦταν καὶ τὰ γεννημένα ἀπὸ τὴν ἴδια μάνα καὶ τὸν ἴδιο πατέρα νὰ μὴν ἀποκοτοῦν αὐτόματα, ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ μόνον, τὴ συγγένεια ἢ — τὸ λιγώτερο — νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὴ αὐτὴ ἢ φάση. Ἡ ἀπόκτηση καὶ ὀλοκλήρωση τῆς συγγένειας γινόταν, ἀφοῦ ὑποστοῦν τὴν εἰδικὴ τελετουργία, ποὺ ὀρίζει ἡ φάρα, καὶ τελεστοῦν τὰ νόμιμα, τὰ ὁποῖα ἐπιφέρουν τὴν ἰδιότητα τῆς συγγένειας καὶ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴ μύηση καὶ εἰσαγωγή.

Ἄνάμεσα στὰ μέσα καὶ τὸν τρόπο ἀσκήσεως τοῦ νομίμου τῆς εἰσαγωγῆς, τῆς τελετουργίας γιὰ τὴ μύηση καὶ ἀποδοχὴ τοῦ εἰσερχομένου, εἶναι, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἡ χρῆση τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ σταυρώματος (ἀπ' ὅπου φαίνεται νὰ προέρχονται καὶ οἱ ὀνομασίες «σταυραδερφός»-«σταυραδέρφια» κλπ.), ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸ λαὸ σύμφωνα μὲ τις κοινωνικοπολιτισμικὲς ἀλλαγὲς ἀπὸ πολὺ παλιά, ὅταν ἡ χρῆση αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἦταν μεγάλη καὶ στηριζόταν σὲ πρακτικὸς καὶ ἀναγκαίους λόγους. Πρόκειται γιὰ ἐθιμικὴ πράξη, ποὺ παρ' ὅλες τις τροποποιήσεις καὶ προσαρμογὲς παρέμεινε βασικὰ ἡ ἴδια καὶ ἀποτελεῖ δημιουργήμα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποῖα ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου στηριζόταν στὴν παραγωγή τῆς γῆς καὶ τὴν ἰδιοκτησία, ποὺ ἐξασφαλιζόταν μὲ τὴν περίφραξή της μὲ «σταυρούς», μὲ τὴν «σταύρωση» καὶ τὸ «σταύρωμα».

Ὁ σταυρὸς δηλ. ἦταν ὄρθιος πάσσαλος, σκόλοψ, μακρὸ ξύλο (λατινικὸ vallus), μὲ τὸ ὁποῖο περιφράζονταν σπίτια, αὐλές, στρατόπεδα κλπ., ὅπως μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ ἔπη:

1. Βλ. παραπάνω, σ. 11.

2. Ἔτσι λέγονται στὰ Δωδεκάνησα καὶ ἄλλοῦ.

3. Ἄννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, ὁ.π., σ. 119 κέξ.

4. Πρβλ. καὶ Marianne Beth, Verwandtschaft, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. VIII (1936/1937), σσ. 1655 - 1656.

«ἀμφὶ δὲ οἱ μεγάλην ἀλὴν ποίησεν ἀνακτι

σταυροῖσιν πυκνοῖσι.» (Ω 452-453)·

«σταυροὺς δ' ἐκτὸς ἔλασσε διαμπερὲς ἔνθα καὶ ἔνθα,

πυκνοὺς καὶ θαμέας...» (ξ 11-12)·

«τάφρον μὲν κύκλω περὶ τὸ ἱερὸν καὶ τὸν νεὼν ἔσκαπτον, ἐκ δὲ τοῦ ὀρύγματος ἀνέβαλλον ἀντὶ τείχους τὸν χοῦν, καὶ σταυροὺς παρακαταπηγνύντες...» (Θουκ. 4, 90, 2)· «... ἐκ τε τῶν ἀκάτων ὄνευον ἀναδοῦμενοι τοὺς σταυροὺς καὶ ἀνέκλων... καὶ τέλος τοὺς πολλοὺς τῶν σταυρῶν ἀνείλον οἱ Ἀθηναῖοι.» (Θουκ. 7, 25, 4-5)¹.

Σταύρωμα εἶναι τὸ περίφραγμα ἀπὸ πασσάλους (σταυρούς), τὸ χαράκωμα (λατ. vallum): «... ἀπελθόντες ἐς Νάξον ὄρια καὶ σταυρώματα περὶ τὸ στρατόπεδον ποιησάμενοι αὐτοῦ διεχείμαζον» (Θουκ. 6, 74, 2)², ἐνῶ σταύρωσις εἶναι ἡ τοποθέτηση σταυρωμάτων ἢ χαρακωμάτων, ἢ περίφραξη μὲ πασσάλους: «χαλεπωτάτη δ' ἦν τῆς σταυρώσεως ἢ κρύφιος» (Θουκ. 7, 25, 5) καὶ σταυρῶ (ῶ) σημαίνει περιφράσσω μὲ πασσάλους, περιχαρακώνω: «ὅμως δ' αὖθις οἱ Συρακόσιοι ἐσταύρωσαν» (Θουκ. 7, 25, 6)³.

Ἡ ἔρμηνεία αὐτῆ τοῦ σταυροῦ δίνεται ἤδη ἀπὸ παλιούς γραμματικούς: «σταυροὶ οἱ καταπεπηγότες σκόλοπες, χάρακες, καὶ πάντα τὰ ἐστῶτα ξύλα, ἀπὸ τοῦ ἐστά-
ναι» ('Ἡσύχιος s.v.): «Σταυρός: παρὰ τὸ στάσις καὶ τὸ εὔρος· οἶον ὁ μῆκος ἔχων καὶ πλάτος. Παρὰ δὲ τῷ ποιητῇ σταυροὶ λέγονται ὀρθὰ καὶ ἀπωξυμμένα ξύλα, παρὰ τὴν στάσις, ἅπερ ἔξωθεν περιτίθενται ταῖς ἀλαῖς πρὸς τὸ μὴ στενοχωρεῖσθαι τὰ ζῶα ἐν τοῖς σφουαῖς» ('Ἐτυμ. Μέγα s.v.).

Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πρακτικὴ χρῆση τοῦ φύλακα τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς τόσο ἀπαράιτητης στὴν ἐποχὴ ποὺ δημιουργήθηκε γιὰ ὅλες τὶς βιολογικὲς καὶ κοινωνικοπολιτισμικὲς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς, ὁ σταυρός (καὶ μὲ τὸ πολὺ παλιὸ ἤδη σχῆμα τῶν δύο ξύλων, ποὺ τέμνονται μεταξύ τους) πῆρε ὅλες τὶς γνωστὲς συμβολικὲς σημασίαις, ποὺ ἔφτασαν στὸ ἀποκορύφωμα στὴ χριστιανικὴ ἐποχῇ, ἢ ὅποια, ἀφομοιώνοντας ὅλα τὰ προηγούμενα στάδια καὶ συνδέοντας τὸ σταυρὸ μὲ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ, τὸν κατέστησε τὸ μοναδικὸ σύμβολο σταύρωσης καὶ ἀνάστασης, θανάτου καὶ ζωῆς, ὅπως προβάλλει μέσα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα καὶ τὰ θεολογικὰ συγγράμματα.

Παραλείποντας τὶς δύο πρῶτες πηγές, ποὺ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, βρίθουν ἀπὸ χωρῖα σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη καὶ τὸ συμβολισμὸ τοῦ σταυροῦ, ὁ ὅποιος θεωρεῖται

1. Βλ. καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου ἐδαφίου, Ξ εν. Ἄν. 5,2,21 καὶ Ἡροδ. 5,16,1 - 2.

2. Βλ. ἐπίσης 5,10,6 καὶ 6,64,5 καθὼς καὶ Ξ εν. Ἐλλ. 3,2,3.

3. Ὅμοια σημασία ἔχουν καὶ τὰ σύνθετα περισταυρῶ, προσσταυρῶ, προσσταυρῶ (βλ. Θουκ. 2,75,1· 4,9,1· 6,75,1· Ξ εν. Ἄν. 7,4,14 κ.ά.).

δύναμις θεοῦ¹, ἰσχύς καὶ φύλαξ τῶν πιστῶν, τεῖχος καὶ φρουρός, ἰατρὸς νοσούντων, δαιμόνων ὀλετήρ, ἀήττητον τρόπαιον, ὄπλον ἀκαταμάχητον, κλίμαξ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς² κλπ.,³ ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ μερικὰ θεολογικὰ χωρία πάνω στὸ θέμα αὐτό, ποὺ δείχνουν ἐπιπλέον καὶ τὴν προσπάθεια συγκερασμοῦ τῆς χριστιανικῆς σκέψης μὲ προχριστιανικὲς θρησκευτικοφιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις.

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης στὸν Ἐπίστομον γράφει: «καὶ πρὸς Κορινθίους λέγει (sc. Παῦλος) τὸν λόγον τοῦ σταυροῦ δύναμιν Θεοῦ τοῖς σωζομένοις εἶναι Ἐφεσίοις δὲ τὴν τὸ πᾶν διακρατοῦσάν τε καὶ συνέχουσαν δύναμιν, τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ καταγράφει, ἐν οἷς βούλεται αὐτοὺς ὑψωθέντας γινῶναι τὴν ὑπερβάλλουσαν δόξαν τῆς δυνάμεως ταύτης, ὕψος καὶ βάθος, καὶ πλάτος, καὶ μήκος κατονομαζῶν, ἐκάστου κεραίας τῶν κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ θεωρουμένων, ἰδίως προσαγορευῶν ὀνόμασιν· ὡς τὸ μὲν ἄνω μέρος, ὕψος εἰπεῖν· βάθος δέ, τὸ μετὰ τὴν συμβολὴν ὑποκείμενον· τὴν δὲ ἐγκάρσιον καθ' ἑκάτερον κεραίαν, τῷ τοῦ μήκους τε καὶ πλάτους ὀνόματι διασημαίνων· ὡς ἂν διὰ τούτου φανερωθεῖ τὸ μέγα μυστήριον, ὅτι καὶ τὰ οὐράνια καὶ τὰ καταχθόνια, καὶ πάντα τῶν ὄντων τὰ πέρατα διακρατεῖται καὶ συνέχεται παρὰ τοῦ τὴν ἀπόρρητον καὶ μεγάλην ταύτην δύναμιν ἐν τῷ τύπῳ τοῦ σταυροῦ παραδείξαντος»⁴.

Ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ λόγο του Ἐπίστομον γράφει: «Οἱ πένητες καὶ ἐνδεεῖς, σπεύσατε πρὸς τὴν διανομὴν τῶν βασιλικῶν χαρισμάτων· τὰ πρόβατα, πρὸς τὴν σφραγίδα καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ τὸ τῶν κακῶν ἀλεξιτήριον»⁵.

Στὸν Α' λόγο του Ἐπίστομον ὁ ἴδιος συγγραφέας γράφει: «Ἀνάβλεψον γὰρ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ κάτω βάθη τῶν λογισμῶν κατανόησον, ἔκτεινον ἐπὶ τὰ πλάγια καὶ τὰ ἄκρα τῆς τοῦ παντός συστάσεως τὴν διάνοιαν, καὶ λόγισαι τίς ἐστὶν ἢ ταῦτα συνέχουσα δύναμις, οἷόν τις σύνδεσμος τοῦ παντός γινομένη. Καὶ ὕψει ὡς

1. Βλ. π.χ. Παύλου, Α' Κορινθ. 1,17-18: «Ὁ γὰρ ἀπέστειλέν με Χριστὸς βαπτίζειν ἀλλὰ εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῆ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μοῖρα ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις θεοῦ ἐστίν».

2. Προεικόνιση τῆς ὑψώσεως αὐτῆς τῆς κλίμακος - σταυροῦ θεωρεῖται ἡ ὑψωση τοῦ ὄψεως ἀπὸ τὸ Μωυσῆ στὴν ἔρημο: «Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσεν τὸν ὄψιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὕψωθηναὶ δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον». (Ἰωάν. 3, 13 - 14)· «Καὶ ἐποίησε Μωϋσῆς ὄψιν χαλκοῦν καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ σημείου, καὶ ἐγένετο δταν ἔδανεν ὄψιν ἀνθρώπων, καὶ ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὸν ὄψιν τὸν χαλκοῦν καὶ ἔζη.» (Ἀριθμ. 21,9).

3. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, δ. π., σσ. 112 - 113.

4. Migne, PG. 45,696B - C.

5. Migne, PG. 46,417B.

αυτομάτως ἐν τῇ διανοίᾳ ἢ περὶ τῆς θείας δυνάμεως ἔννοια τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ ἐγχαράσσεται, ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ βάθη καθήκον, καὶ ἐπὶ τὰ πέρατα τῶν ἄκρων ἐγκαρσίως παρατεινόμενον¹.

Ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυρας Ἰουστίνος συσχετίζει τὸν Τίμαιο τοῦ Πλάτωνος² μὲ τις Γραφές καὶ σημειώνει: «Καὶ τὸ ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι Τιμαίῳ φυσιολογούμενον περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὅτε λέγει· "Ἐχίασεν αὐτὸν ἐν τῷ παντί", παρὰ Μωϋσέως λαβὼν ὁμοίως εἶπεν. Ἐν γὰρ ταῖς Μωϋσέως γραφαῖς ἀναγέγραπται, ὡς κατ' ἐκεῖνῳ τῷ καιρῷ, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Αἰγύπτου οἱ Ἰσραηλίται καὶ γεγόνασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀπήνησαν αὐτοῖς ἰοβόλα θηρία, ἔχιδναί τε καὶ ἀσπίδες καὶ ὄφεις πᾶν γένος, ὃ ἐθανάτου τὸν λαόν· καί... λαβεῖν τὸν Μωϋσέα χαλκὸν καὶ ποιῆσαι τύπον σταυροῦ καὶ τοῦτον στήσαι ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ σκηρῇ... Ἀναγνὸς Πλάτων, καὶ μὴ ἀκριβῶς ἐπιστάμενος μὴδὲ νοήσας τύπον εἶναι σταυροῦ, ἀλλὰ χίασμα νοήσας, τὴν μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δύναμιν κελιάσθαι ἐν τῷ παντί εἶπε»³.

Στὴν Κατήχησιν τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων (ΙΓ' λς') διαβάζομε: «Ἐνεφυτεύθη τοῖνυν τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν τῇ γῆ, ἵνα ἀπολαύσῃ τῆς εὐλογίας ἡ καταραθεῖσα γῆ, καὶ ἵνα λυθῶσιν οἱ νεκροί. Μὴ τοῖνυν ἐπαισχυνοῦμεν ὁμολογήσαι ἐσταυρωμένον. Ἐπὶ μετώπῳ μετὰ παρθενίας δακτύλοις ἢ σφραγίς, καὶ ἐπὶ πάντων, ὁ σταυρὸς γινέσθω· ἐπὶ ἄρτων βιβρωσκομένων, καὶ ἐπὶ ποτηρίων πινομένων· ἐν εἰσόδοις, ἐν ἐξόδοις· πρὸ τοῦ ἕννου· κοιταζόμενοι, καὶ διανισταμένοι· ὀδεύουσι, καὶ ἡρεμοῦσι. Μέγα τὸ φυλακτήριον· δωρεὰν διὰ τοὺς πένητας· χωρὶς καμάτου διὰ τοὺς ἀσθενεῖς· ἐπειδὴ καὶ παρὰ Θεοῦ ἡ χάρις· σημεῖον πιστῶν καὶ φόβος δαιμόνων»⁴.

Στὸ Θ' κεφάλαιο τῶν "Ἐκλογῶν εἰς τὸν Ἱεζεκιήλ" τοῦ Ὠριγένους γράφεται: «Τρίτος δὲ τις φάσκων, τῶν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότων, ἔλεγε τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα ἐμφορὲς ἔχειν τὸ Θεῷ τῷ τοῦ σταυροῦ χαρακτήρι, καὶ προφητεύσθαι περὶ τοῦ γενομένου ἐν χριστιανοῖς ἐπὶ τοῦ μετώπου σημεῖον· ὅπερ ποιούσιν οἱ πεπιστευκότες πάντες οὐτινοσοῦν προκαταρχόμενοι πράγματος, καὶ μάλιστα ἢ ἐσχῶν ἢ ἀγίων ἀναγνωσμάτων»⁵.

Στὸ δεύτερο βιβλίον τῶν "Ἐπιστολῶν" τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου (ἐπιστ. μθ') διαβάζομε: «Σταυρὸς ἐὰν ἰστώσι (sc. οἱ αἰρετικοί) κατὰ τὰς λεωφόρους, εἰ δεῖ προσκυνεῖν; Ὁδὸ κωλυτέον»⁶.

1. Migne, PG. 46, 624 B.

2. Πλάτ. Τιμ. 36B.

3. Ἰουστ. Ἀπολογ. I, 60, 1—3. Πρβλ. Εἰρην. Adv. haer. V, 18, 3 καὶ Hugo Rahner, Griechische Mythen in christlicher Deutung, Zürich 1966 (1957), σ. 58 κ.εξ.

4. Migne, PG. 33, 816A.

5. Migne, PG. 13, 801.

6. Migne, PG. 99, 1260A.

“Ομοιες σχέψεις βρίσκουμε καὶ σὲ λατίνους θεολόγους: «*Cruces etiam nec colimus nec optamus. vos sane, qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas ut deorum vestrorum partes forsitan adoratis. nam et signa ipsa et cantabra et vexilla castrorum quid aliud quam inauratae cruces sunt et ornatae? tropaea vestra victricia non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur. signum sane crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumen-tibus vehitur, cum expansis palmulis labitur; et cum erigitur iugum, crucis signum est, et cum homo porrectis manibus deum pura mente veneratur. ita signo crucis aut ratio naturalis innititur aut vestra religio formatur.*»¹

«*Sacra sua perditus carnifex (pro nefas) per lignum semper renovari disposuit, ut quia sciebat fore ut ligno crucis adfixa vita hominis perpetuae immortalitatis conpagine stingeretur, perituros homines ex ligni imitatione deciperet*»².

«*Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad calciatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quae-cumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.*»³

Ἄλλὰ ὁ σταυρός, καὶ μὲ τις μορφές πού συναντιέται σήμερα, δὲν εἶναι μόνο χριστιανικὸ σύμβολο, τὸ ὁποῖο βρῖσκει κανεὶς σὲ ἄλλα τὰ μῆκη καὶ πλάτη τῆς γῆς καὶ σὲ ἄλλα σχεδὸν τὰ ἀνθρώπινα δημιουργήματα⁴, ἀλλὰ τὸ συναντοῦμε ἀπὸ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ καὶ ὡς θρησκευτικὸ σύμβολο σὲ πολλοὺς λαοὺς⁵: Αἰγυπτίους, Χαλδαίους, Ἀσσυρίους, Βαβυλωνίους, Ἕλληνας, Ἑτρούσκους, Ρωμαίους, Ἰνδοὺς, Πολυνησί-ους, Θιβητιανούς καὶ ἄλλους Ἀσιάτες, Μεξικανούς, Περουβιανούς κ.ἄ.

Ἡ τόσο πλατειὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ διάδοση καὶ συμβολικομαγικὴ καὶ θρη-σκευτικὴ χρῆση τοῦ σταυροῦ ἀποτελεῖ ἐπίσης ἐνδειξὴ ὅτι ἡ ἀφετηρία τοῦ παγκόσμιου αὐτοῦ συμβόλου δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι κάτι κοινὸ καὶ ἀναγκαῖο γιὰ τὴ ζωὴ κάθε ἀνθρώπου, ὅπως εἶναι ἡ ἰδιοκτησία. Τὸ πόσο δὲ ἡ λατρεία καὶ ἡ ἰδιοκτησία ἦταν συνυφασμένα καὶ ἀλληλένδετα τὸ βλέπομε σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

1. Min. Fel. Oct. 29,8.

2. Firm. Mat. De errore prof. relig. 27,1.

3. Tert. De cor. mil. (Migne PL 2,80A).

4. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, δ.π., σσ. 105 - 113.

5. Βλ. Ernst von Bunsen, Das Symbol des Kreuzes bei allen Nationen, Berlin 1876, σ. 11, Louis Bréhier, L'art chrétien, son développement iconographique des origines à nos jours, Paris 1928², σ. 31.

Ἐδῶ ἐμεῖς θὰ ὑπενθυμίσουμε μόνο τὴ γνωστὴ ἐρώτηση-ἔρο για νὰ ἐκλεγῆ κα-
νεῖς ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα, δηλ. ἂν εἶχε Δία Ἐρκεῖο καὶ Ἀπόλλωνα Πατρῶο καὶ
οἰκογενειακοὺς τάφους. Ἄν εἶχε θεὸ προστάτη τοῦ φράχτη, τοῦ περίβολου, ποὺ τρι-
γύριζε τὸ σπίτι καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν του, πρὸς τιμὴ τοῦ ὁποῖου ἀργότερα στηνόταν βω-
μὸς στὴ μέση τῆς αὐλῆς, καὶ πατρῶο, ποὺ ἀντιπροσωπεύεταν ἀπὸ τὴν πέτρινη στή-
λη, ἢ ὅποια ἦταν στημένη μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο βε-
βαιώνονταν ὅτι ὁ ἄρχοντας ἦταν Ἀθηναῖος πολίτης, ἀφοῦ εἶχε δικό του σπίτι καὶ γῆ,
σὲ μιὰ ἐποχῇ, ποὺ τὰ δημοτολόγια ἦταν ἄγνωστα. Οἱ πολλοὶ δὲν εἶχαν ἔγγειο ἰδιο-
κτησία, ἐπομένως δὲν εἶχαν εὐγενεῖς προγόνους¹ καὶ δὲν κατάγονταν ἀπὸ τὸ γέ-
νος τῶν ἰδρυτῶν προγόνων τῆς πόλης, ἐφόσον δὲν εἶχαν ἰδιοκτησία.

Ὅποιος λοιπὸν ἐπρόκειτο νὰ εἰσέλθῃ στὰ κοινὰ καὶ τὴ λατρεία, ἔπρεπε νὰ ἔχη
κάτι ἀπὸ τὴν ἔγγειο ἰδιοκτησία, τὴν περιουσία, νὰ ἔχη τὸ «σημεῖο», τὸ σύμβολο
τῆς, ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε τὴν εἴσοδο καὶ τὴ συμμετοχῇ του στὰ προνόμια. Τὸ «ση-
μεῖο» αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσωμε στὸ «σταυρό», πάσσαλο, κλάδο δέντρου ἢ
πέτρα, τὸ φλάμπουρο, ἢ ἀναγκαῖότητα τῆς χρήσης τοῦ ὁποῖου ἔφερε τελικὰ καὶ τὴ
θεοποίησή του.

Πρὸς ἐπιβοήθησιν αὐτῆς τῆς σκέψης ὑπενθυμίζουμε ὅτι, για νὰ ἐγγραφοῦν τὰ
παιδιὰ στὰ ἀρχεῖα τῶν «φρατόρων» στὴν Ἀθήνα κατὰ τὰ Ἀπατούρια, ἔπρεπε νὰ
προέρχωνται ἀπὸ «ἐγγυητὴν» μητέρα, πρῶγμα ποὺ φέρνει στὸ νοῦ μας τοὺς τρόπους
συνάψεως τοῦ γάμου τῆς «ἐγγυήσεως» καὶ τῆς «ἐπιδικασίας». Καὶ οἱ δύο στηρίζον-
ται στὴν «οὐσία» (περιουσία)² καὶ οἱ προεκτάσεις τους φαίνονται στὴ νεώτερη κοι-
νωνικὴ δομῇ, π.χ. στὸ θέμα προίκα κλπ. Πιστεύουμε δηλ. ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς προίκας
πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἐκεῖ, στὸ ἔθιμο αὐτὸ, καὶ ὄχι στὶς ἐρμηνεῖς ποὺ δίδονται.

Ἄλλωστε ἡ ἔννοια αὐτὴ περιέχεται στὴν ἴδια τὴ λέξη «ἐγγυήσεις», ποὺ νομίζουμε
ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πρόθεση ἐν καὶ τὸ γῆς, εἴτε αὐτὸ σημαίνει τὸ ἀλέτρι ἢ μέ-
ρος του εἴτε μέτρον γῆς ἢ καὶ αὐτὴ τὴ γῆ³, καὶ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν ἰδιοκτησία.

Ἡ σύνδεση τοῦ τελετουργικοῦ τοῦ γάμου μὲ ἐκεῖνο τῆς ἐνήβωσης ἔφερε εὐκο-
λα τὴν ἀνάμιξη καὶ ἐνοποίησή τους καθὼς καὶ τὴ σύγχυση μεταξὺ τους σὲ σημεῖο,

1. Βλ. Martin P. Nilsson, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία, μτφ. Ἰ. Θ. Κακριδῆ,
Ἀθήνα 1953, σ. 80.

2. Βλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, δ.π., σ. 238.

3. Ἰγῆς: Καὶ μέτρον τι γῆς, καὶ μέρος ἀρότρον καὶ τοῦ μὲν μέμνηται Ὅμηρος ἐν
συνθέσει, πεντηκοντόγων, πενήκοντα γῶν, ὃ ἐστι πενήκοντα πλέθρων· γῆ γὰρ μέτρον γῆς.
αἱ δὲ πενήκοντα ζευγῶν. Τὸ δὲ ἄροτρον Ἡσίοδος. (Ἐτυμ. Μέγα s.v.). Ἰγῆ μέτρον πλέθρων·
γῆς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ ἰστοβοέως ἐν τῷ ἀρότρῳ· αὐτόγων δὲ τὸ μὴ σύνθετον, ἀλλ' ἐξ
ἐνὸς ξύλου. δηλοῖ δὲ καὶ μέτρον γῆς δίγων καὶ πεντηκοντόγων καὶ αὐτὴν τὴν γῆν. ἔτι δὲ καὶ ἡ
τῶν ἀστραγάλων σύνθεσις (Ἡσύχ. s.v. γῆς).

πού να μη μπορή πολλές φορές να διακριθῆ ἡ ἀρχική τους ὄψη, πράγμα πού ὠδήγησε τελικά στήν κατάργηση τοῦ δευτέρου τελετουργικοῦ.

Στό ἴδιο σκεπτικό φαίνεται νά στηρίζεται ἡ χρήση τοῦ θυρεοῦ - scutum γιά τήν εισαγωγή τῶν νέων στά κοινά, ὅταν κατά τὰ ρωμαϊκά Liberalia¹ φοροῦσαν γιά πρώτη φορά τήν toga virilis ἢ libera καί μετέβαιναν μέ συνοδεία στήν ἀγορά: οἱ χορηγίες καί δωρεές, πού συνώδευαν τῆ δημοσία αὐτή ἐμφάνιση-εἰσαγωγή, ὑποδηλώνουν ἐπίσης τήν ὑπαρξή ἰδιοκτησίας: «*Deductus in Forum tiro² populo congiarium, militi donativum proposuit indictaque decursione praetorianis scutum sua manu praetulit;*» (Suet. Nero 7, 2).

1. «*Restat, ut inveniam, quare toga libera detur
Lucifero pueris, candidae Bacche, tuo:
sive quod ipse puer semper iuvenisque videris
et media est aetas inter utrumque tibi,
seu, quia tu pater es, patres sua pignora natos,
commendant curae numinibusque tuis
sive, quod es Liber, vestis quoque libera per te
sumitur et vitae liberioris iter,
an quia, cum colerent prisci studiosius agros,
et faceret patrio rure senator opus,
et caperet fasces a curvo consul aratro,
nec crimen duras esset habere manus,
rusticus ad ludos populus veniebat in Urbem,
sed dis, non studiis ille dabatur honor:
luce sua ludos uvae commentor habebat,
quos cum taedifera nunc habet ille dea
ergo, ut tironem celebrare frequentia posset
visa dies dandae non aliena togae!
mitem caput, pater huc placataque cornua vertas
et des ingenio vela secunda meo!*» (Ovid. Fast. 3,771 κέ).

2. Πρβλ.: «*Quinas hic capiti mercedes execat, atque
quanto perditior quisque est tanto acrius urget;
nomina sectatur modo sumpta veste virili
sub patribus duris tironum*» H o r. Sat. 1,2,14 κ.έξ.

Ἔχομε ἐδῶ τήν ἔννοια τοῦ tirocinium fori, πού ἐσήμαινε α) τὸ χρονικὸ διάστημα στὴ ζωὴ τοῦ ρωμαίου πολίτη μεταξὺ τῆς ὑποδοχῆς τῆς toga virilis καί τῆς εἰσόδου του στὴ στρατιωτικὴ ἢ δημοσία ζωὴ καί β) τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς περιόδου, τὴ μέρα ὅπου ὁ νέος Ρωμαῖος, ντυμένος μέ τὴν toga pura ἢ virilis libera τοῦ ρωμαίου πολίτη καί μέ τὴν πανηγυρικὴ συνοδεία γονέων, συγγενῶν καί φίλων τῆς οικογένειας, ὠδηγεῖτο στὸ Forum καί τὸ tabularium (γραμματεῖον), τὸ οἶκημα τῶν tribuni, γιά νά γραφτῆ ἀπ' αὐτοὺς μέ πλήρες ὄνομα στοὺς καταλόγους τῆς φυλῆς (tribus), ὅποτε ἐπαίρνε καί τὸ ὄνομα τοῦ γένους. Πρόκειται δηλ. γιά τὸ «ἐγγράφειν ἐς ἐφήβους», ὅποτε ὁ νέος εἰσερχόταν στὴν περίοδο τῆς ζωῆς, πού λεγόταν iuventus. Ἐπιστάγμα τῆς τελετῆς ἦταν ἡ πανηγυρικὴ θυσία στὸ Καπιτώλιο πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν τῆς πολιτείας. Ὅλα δὲ αὐτὰ γίνονταν, ἀφοῦ εἶχε προηγηθῆ μιὰ σπιτικὴ γιορτὴ σὲ στενὸν οικογενειακὸ κύκλο, κατὰ τὴν ὁποία ἀφιερωνόταν ἡ bulla στοὺς lares (βλ. J o h a n n e s R e g n e r, Tirocinium fori, RE. VIA, στ.1450 - 1453).

Τῆ σκέψη γιὰ τὴ θεοποίηση τοῦ σταυροῦ-πασσάλου μὲ βάση τὴν πρακτικὴ πλευρὰ τῆς διαφύλαξης τῆς ἰδιοκτησίας, ποὺ ἀποτελεῖ σπουδαιότατο ἄξονα περιστροφῆς πλείστων ἀνθρωπίνων ἐκδηλώσεων καὶ συμπλέκεται ὕστερα ἀναπόσπαστα μὲ τὴ λατρευτικὴ ὄψη τῶν σχετικῶν ἐνεργειῶν, νομίζομε ὅτι διακρίνομε σταθερὰ — παρ' ὅλες τὶς προσαρμογές, ποὺ ἐπέβαλαν οἱ κοινωνικοπολιτισμικὲς ἀλλαγές — στίς ἐθιμικὲς πράξεις τοῦ γάμου, οἱ ὁποῖες ἔχουν συμπεριλάβει καὶ ἀφομοιώσει καὶ τὶς τελετὲς ἐνήβωσης, καθὼς καὶ στὴ διαφύλαξη τῶν συνόρων-ὄριων καὶ τὶς λαϊκὲς ἀντιλήψεις γύρω ἀπὸ αὐτά. Ὑπενθυμίζομε ὅτι κατὰ τὴ λαϊκὴ πίστη, ὅποιος «ἔξεστραλικώνει» (βγάζει τὰ σύνορα) δὲν ξεψυχᾷ. Ἐπικουρικὲς πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτὴ εἶναι οἱ ἐθιμικὲς πράξεις τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νεογέννητου, ποὺ φανερώνοῦν καὶ τὴ μορφή τοῦ τελετουργικοῦ (εἴσοδος-μύηση).

Ὅτι ἦταν ἀναγκαῖα ἡ «κτῆσις», ἡ περιουσία, γιὰ τὴν εἰσοδοχὴ, ἀποδοχὴ, τὴν εἴσοδο στὰ κοινὰ καὶ τὴ λατρεία κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἐνήβωσης προκειμένου γιὰ τοὺς νέους κυρίως καὶ κατὰ τὴν τελετουργία τοῦ γάμου προκειμένου γιὰ τὶς νέες, ὅπου μεταφέρθηκαν ἀργότερα, ὅπως εἶπαμε, καὶ τὰ τυπικὰ τῆς πρώτης γιορτῆς, φαίνεται ἀπὸ πολλὰς νεώτερες ἐθιμικὲς πράξεις, ποὺ θὰ δοῦμε παρακάτω. Κατὰ τὴν τελετὴ εἰσαγωγῆς τῆς ἐνήβωσης, ποὺ, ὅπως δείχνουν τὰ δεδομένα, γινόταν μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ τοῦ χρόνου¹ καὶ κατὰ τὴν ὁποία οἱ εἰσαγόμενοι-μυούμενοι μαζὶ φαίνεται ὅτι ἦταν τὰ ἀδέρφια, τὰ σταυραδέρφια, καθένας ἔπρεπε νὰ εἶχε τὸ δικό του σταυροπάσσαλο, τὸ θεὸ τοῦ γένους, τὸ τεκμήριο γιὰ τὴν εἰσαγωγή του, τὸ «σημεῖον» του, τὸ θυρεὸ, ποὺ κατὰ τὴ νεώτερη ἐποχὴ πῆρε τὴ μορφή τοῦ φλάμπουρου καὶ τῆς προίκας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ τελετουργία αὐτὴ περιεῖχε κάποτε τὴ σταύρωση, ποὺ ἔπρεπε νὰ τελεστῆ γιὰ νὰ ἐπέλθῃ ἡ μύηση τῶν μελῶν, ὅπως συμπεραίνεται πάλι ἀπὸ τὰ νεώτερα ἔθιμα, ποὺ ἐξετάσαμε.

Ἔτσι ἡ ἐγγύηση² ἢ τὸ δῶρο, ὅπως καὶ ἡ προίκα, δηλ. ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ περιουσία παρουσιάζονται ὡς ἀπαραίτητοι ὄροι γιὰ τὰ τελειώματα, τὴ συμφωνία τοῦ γάμου, στὸν ὁποῖο διατηρήθηκαν πολλὰς πράξεις τοῦ παλιοῦ τελετουργικοῦ.

Ἡ ἐγγύηση αὐτὴ, τὸ ἐνέχυρο, ὁ ἀρρεβῶνας λέγεται στὴν Κρήτη καὶ ἀμανέτι: «ἢ κοπελλιὰ εἶναι δική σας καὶ φερέτέ μας ἀμανέτι (: φερέτέ μας ἀρραβῶνα)³.

Στὴν Εὐβοία «πρὸς ἀποφυγὴν ἀνακαλέσεως τῆς συμφωνίας βάζουν σὲ δεῦτερο χέρι ἓνα σημαντικὸν χρηματικὸν ποσόν». Ὅποιος ἀνακαλέσει ἢ ἀθετήσει τὴν συμφω-

1. Σὲ διαφορετικὸ μᾶλλον χρόνο γιὰ τὰ ἀγόρια καὶ γιὰ τὰ κορίτσια, ἀφοῦ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν τελευταίων στὰ κοινὰ φαίνεται ὅτι συνδέθηκε ἀπὸ παλιὰ μὲ τὸ γάμο.

2. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λ.Σ. τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975², σ. 267 κ.ἐξ. καὶ Τοῦ Ἰδίου, Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, Λ.Σ. τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σσ. 102 - 104.

3. ΚΑ. ἀρ. 1413, σ. 6 (συλλ. Γεωργ. Ἀναγνωστοπούλου, Μονοφάτσι Κρήτης (1925)).

νίαν ἢ τὸν λόγον πὸν ἔδωσε, χάνει τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα κερδίζει τὸ ἄλλο μέρος σὰν ἠθικὴν ἀποζημίωσιν»¹. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ νεώτερη προέκταση, ὅπου ἡ ἀναγκαία χρηματικὴ προσφορά ἀντικατέστησε τὴν ἰδιοκτησίαν, τὸ «σημεῖο» κλπ.

«Ἐκεῖνο τὸ βράδυ, πὸν θὰ πάη ὁ προξενητὴς καὶ συμφωνήσουν, θὰ δώσουν ἓνα λόγο. Θὰ τοῦ δώσουν ἓνα μαντήλι² μὲ γλυκὰ μέσα. Αὐτὸς θὰ πάη στοῦ κοριτσιοῦ τὸ σπίτι καὶ θὰ πῆ τοῦ μπαμπᾶ τ'ς ὄριστε τὸν λόγο τὸν πῆρα³ καὶ θὰ τοῦ δώση τὸ μαντήλι»⁴. Γιὰ τὸ συμβολισμό καὶ τὴ σημασία τοῦ μαντηλιοῦ ἔχομε ἤδη διατυπώσῃ τὴ γνώμη μας⁵.

Στὴ Μεθώνη «ὅταν τελειώνανε τὰ προξενεῖα, πήγαινε ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδερφὸς τοῦ γαμπροῦ καὶ ἔβανε σημάδι τῆς νύφης, δηλαδὴ ἔβανε τῆς νύφης ἓνα δαχτυλίδι, πὸν τὸ λέγανε σημάδι. Ὁ γαμπρὸς δὲν πήγαινε. Ἀργότερα θὰ κάνανε καὶ τοὺς ἀνοιχτοὺς ἀρραβῶνες, πὸν θὰ πήγαινε ὁ γαμπρὸς πρώτη φορὰ στὸ σπίτι τῆς νύφης νὰ τὴν ἰδῆ...»⁴

Στὴ Μακεδονία «... πηγαίνουν προξενητάδες νὰ δώσουν τὰ μαντήλια τὸ κορίτσι, θὰ δώση τὰ φλουριὰ γαμπρός... ὅταν φέξη τὸ πρωί, θὰ φορέση τὸ κορίτσι τὰ φλουριὰ καὶ θὰ πᾶν⁶ στὸ σιργιάνι... συδεμένη (ἀρραβωνιαστικιά), συδεμένος (ἀρραβωνιαστικός). Ὑστερα ἔρχεται μιὰ Πασκάδα, τῆς πηγαίνει πάλι ξανὰ φλουριὰ ὁ γαμπρὸς, ζαχαρώατα, παπούτσια, σκουφοῦνια, τριαντάφυλλα κλπ. καὶ ρεβίθια, τὰ ὁποῖα (ρεβίθια) τὸ κορίτσι τὰ φένει καὶ τὰ μοιράζει στὰ κορίτσια καὶ τσὶ γυναῖκες, αἵτινες τῆς εὔχονται: Νὰ ζήσης μὲ τὸ γαμπρό σου!»⁵

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σιντικῆς ἔχομε τὶς ἐξῆς μαρτυρίες: «Τότε ἡ οἰκογένεια (ἀφοῦ ὁ προξενητὴς ἐπιστρέψῃ στὸ γαμβρὸ καὶ φέρῃ τὴν καλὴν εἶδησιν) τοῦ παιδιοῦ στέλνουν μὲ τὸν προξενητὴ ἓνα ψωμί γιὰ σημάδι, ἓνα ζεῦγος κάλτσες, ἓνα μαντήλι, μιὰ λίρα, δυὸ-τρία γαρύφαλλα, τὸ δαχτυλίδι δεμένο μὲ μία κόκκινη κορδέλλα. Ὅλα αὐτὰ τὰ ράβουν σ' ἓνα ἄσπρο μαντήλι». Μάλιστα γίνεται καὶ ἀλλαγὴ τοῦ σημαδιοῦ αὐτοῦ: «Πρὸ τοῦ ἐπισήμου ἀρραβῶνος γίνεται μιὰ τελετὴ, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ σημαδιοῦ. Δηλ. ἀνταλλαγὴ αὐτῶν τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν. Μαζεύονται ὅλοι στῆς νύφης τὸ σπίτι πλὴν τοῦ γαμπροῦ καί, ἀφοῦ κερᾶσουν, οἱ γονεῖς παίρνουν τὰ σημάδια καὶ τὰ τρίβουν στὰ γένεα τους καὶ εὔχονται ἄνὰ ζήσουν, νὰ γεράσουν καὶ ν' ἀσπρομαλλιάσουν...»⁶

1. ΚΑ. ἀρ. 1893, σ. 4 (συλλ. Χαρ. Λάμπρου, Κεντρικὴ Εὐβοία 1953).

2. ΚΑ. ἀρ. 2392, σ. 111 (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Θράκη (Ἄβδηρα) 1961).

3. Ἀ ν ν η ς Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κοιττοροῦμπα, Τέχνη καὶ ζωὴ ..., σσ. 119, 169, 174, 178, 185κξξ, 188, 200, 219κξξ, 263κξξ, 279, 304, 310κξξ.

4. ΚΑ. ἀρ. 1378B, σ. 117 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Μεθώνη Πυλίας 1939).

5. ΚΑ. ἀρ. 454, σ. 59 (συλλ. Ἰ. Λουλάκη, Μακεδονία 1915)..

6. ΚΑ. ἀρ. 2048, σ. 11 (συλλ. Ἐμμ. Μαργαρόνη, Ἄνω Ποροῖα Σιντικῆς Σερρών [1954]).

«Κατὰ τὸ τάξιμον ἢ λόγον στὸ σπῖτι τῆς νόφης πηγαίνουν τρεῖς ἢ πέντε, φέροντες ὡς σημάδ' μανδηλάκι ἢ κάλτσες καί, ἂν εἶναι πλούσιοι, καὶ φλουρί, τὸ ὁποῖον παραδίδεται ὑπὸ τοῦ γεροντοτέρου εἰς τὴν νόφην, ἢ ὁποῖα τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι...»¹.

Ἄλλοῦ «μετὰ τὰ πιάσματα ὁ μελλόνυμφος τὴν ἐπομένην εἰς πίστωσιν τῆς συμφωνίας ἀποστέλλει διὰ τοῦ πιὸ στενοῦ συγγενοῦς του (ἀδελφῆς ἢ μητέρας) τὰ γλυκὰ (δίσκον μὲ γλυκὰ) καὶ ποτόν, τυλιγμένα σὲ μεταξωτὸ χρωματιστὸ μαντήλι»².

«Πίστωσις τῆς συμφωνίας γίνεται διὰ τῆς παροχῆς δώρων, ἅτινα ὁ μελλόνυμφος ἀποστέλλει εἰς τὴν ἐκλεκτὴν του. Ταῦτα εἶναι φόρεμα, παπούτσια, σταυρὸς ἢ φλουρί»³.

Στὴν περιοχὴ Ἑορδαίας «ὁ προξενητῆς εἰς τὸ ἴδιον κἀνίστρον, μὲ τὸ ὁποῖον μετέφερε τὰ δῶρα τῆς νόφης εἰς τὸ σπῖτι τοῦ γαμβροῦ, παίρνει τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ (τρὶα μαντήλια κεφαλῆς, διάφορα κοσμήματα καὶ ἓνα λευκὸν μανδήλιον) καὶ τὰ φέρει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νόφης, ὅπου κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον παραλαμβάνονται ἀπὸ τὴν μητέρα τῆς νόφης»⁴. «Ἄν ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νόφη δὲν εἶχαν ἔτοιμη ἄρραβῶνα, ἐδίναμε ἑ σημάδ'», δηλαδὴ ἓνα μεταλλίκι, ἓνα γρόσι»⁵.

«Ὡς πίστωσιν τῆς συμφωνίας (τοῦ ἄρραβῶνα) στέλνει ὁ γαμβρὸς μὲ τὸν προξενητῆ πρῶτα μιὰ λίρα καὶ ἓνα μανδήλι, ἂν ἔχει τὴ δυνατότητα· ἂν ὄχι, στέλνει ἓνα μανδήλι καὶ ἓνα κασκόλ. Ἡ νόφη στέλνει κι αὐτὴ μιὰ λίρα κι ἓνα μανδήλι, ἂν δύναται· διαφορετικὰ στέλνει μικρότερο δῶρο, ἓνα μανδήλι καὶ ἓνα ζευγὸς κάλτσες»⁶.

Στὴ Χίο, ὅταν γινόταν ἀποδεκτὴ ἡ προξενιά, «ἔντυναν τὴ νόφη τσαὶ πῆ(γ)αιναν μὲ τὰ τουμπιὰ· (στὸ σπῖτι τοῦ γαμπροῦ· καθ' ὁδὸν) οἱ γειτόνοι ἔρραιναν σιτάρι (εἶναι γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἀπογόνους), στραάλια τσαὶ κερνοῦσαν ρακί»⁷.

Στὸ Λυκούδι Ἑλασσόνος «ὁ προξενητῆς κερναίει τὴ νόφη (νόμισμα), ἐνῶ αὐτὴ φιλεῖ τὸ χέρι. Πρόχειρη συμφωνία, ἀλλὰ μυστικὴ. Τὰ ἐπίσημα γίνονται τὸ Σαββατόβραδο...»⁸.

Στὴ Λέσβο «ἂν ποῦν τὸ ναὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ γαβροῦ, θὰ βγάλ' ἡ προξενήτρα νὰ δώσ' τὴ μητέρα τοῦ γαβροῦ ἓνα μαντήλ' μεταξωτὸ κι ἓνα δαχτυλίδι. Τελείωσε ὁ

1. Κλ. ἀρ. 2050, σ. 1 (συλλ. Εὐαγγ. Νικολάου, Χορτερὸν Σιντικῆς Σερρών [1954]).

2. Κλ. ἀρ. 2008, σ. 70 (συλλ. Εὐστ. Γουρζῆ, Κατούνα καὶ Καρυῶται Λευκάδος 1953).

3. Κλ. ἀρ. 1979, σ. 1 (συλλ. Γ. Φάκα, Βερδικουῖσσα Ἑλασσόνος 1952).

4. Κλ. ἀρ. 2502, σσ. 28 — 29 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, χωρία περιοχῆς Ἑορδαίας Κοζάνης (Κόμανος) 1962).

5. Κλ. ἀρ. 3358, σ. 42 (συλλ. Ἀγγ. Δευτεραίου, Σισάμιον Κοζάνης 1968).

6. Κλ. ἀρ. 2045, σ. 1 (συλλ. Γρηγ. Μπίτσικα, Καμαρωτὸν Σιντικῆς Σερρών [1954]).

7. Κλ. ἀρ. 2456, σ. 301 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Πυργὶ Χίου 1962).

8. Κλ. ἀρ. 1975, σ. 34 (συλλ. Ἀθαν. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἑλασσόνος 1953).

λόγος. *Εὐχῶντι τότες: Ὁρες καλές! Καὶ τσ' μεγάλες τσ' χαρές! Καλορρίζ' κα! Νὰ τὰ χαίρεστι!»¹.*

Ἐκ τῆς Βελβενδῶ ἔχομε τὴ μαρτυρία: «Οἱ προξενητάδες ἐκανόνιζαν τὰ οἰκονομικά... Ὅταν ἐκλεινε ἡ συμφωνία, ἐγίνετο προσωρινὴ ἀλλαγὴ δακτυλιδίων καὶ ὁ ἐπίσημος ἀρραβῶν ἐγίνετο μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας. Τὰ δακτυλίδια τὰ ἐτοποθετοῦσαν σ' ἓνα μεταξωτὸ μαντήλι καὶ τὸ κρεμοῦσαν στὸν τοῖχο. Αὐτὸ ἦτο τὸ σημάδι τοῦ ἀρραβῶνος. Τὴν ἀλλαγὴ τῶν δακτυλιδίων τὴν ἔκανε πάντα ὁ μπαμπὰς τοῦ γαμβροῦ. Ἐν συνεχείᾳ ὁ πεθερὸς κ' ἡ πεθερὰ ἐδώριζαν εἰς τὴν νύμφη φλωριὰ κωνσταντινάτα (χρυσῶ), σκουλαρίκια, πεντόλιρα καὶ ναπολεόνια.»²

Ἐπίσης στὴν περιοχὴ Κοζάνης «ἀφοῦ συμφωνήσουν ἀμφοτέρωτα τὰ μέρη εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα (τῆς προικός), οἱ γονεῖς τοῦ νέου μαζί μὲ ἄλλα συγγενικὰ πρόσωπα πηγαίνουν εἰς τὸ σπίτι τῆς νέας διὰ ν' ἀνταλλάξουν δῶρα, ἦτοι ἓνα φλουρὶ κι ἓνα δαχτυλίδι μὲ κόκκινη κλωστή...»³.

Ἀπὸ τὴν Ἰδα Πέλλης μαρτυρεῖται ὅτι «ὁ γαμπρὸς μαζί μὲ τὰ δῶρα (ἀρραβῶνα) θὰ στείλῃ στὴ νύμφη καὶ δαχτυλίδι καὶ ἓνα λουλούδι, δεμένο μὲ κόκκινη κλωστή. Ἀπὸ τὸ λουλούδι κρέμεται καὶ ἓνα φλουρὶ. Αὐτὰ θὰ τὰ φορέσῃ ἡ νύμφη τὴν ἐπομένη Κυριακῇ»⁴.

Ἀπὸ τὴν Κρήτη παραδίδεται τὸ ἐξῆς: «Ὁ πατὴρ ἢ ἄλλος τις τῶν συγγενῶν τοῦ νέου μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νεάνιδος καὶ προτείνει... μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ τελεία ἐκατέρωθεν παραδοχὴ τῶν προτάσεων καὶ ὄρων καὶ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ τῆς μνηστείας, ὅποτε λέγεται ἔκοπη ἢ κλωστή. Διότι ἔκοπτον διὰ μαχαίριον νῆμα εἰς τὸ μέσον, ἦτοι ἐτελείωναν τὰ προξενιά...»⁵. Ἡ σημασία τῶν νημάτων κλπ. μᾶς εἶναι γνωστῇ⁶.

Στὸ Μανιάκι, ἅμα συμφωνήσουν καὶ πετύχῃ ἡ προξενιά, «πηγαίνουν οἱ πιὸ δικοὶ κι ἀπ' τὴς δυὸ οἰκογένειες καὶ γίνεται 'τ' ἀλλαξομάντηλο'. Ὁ πεθερὸς δίνει ἓνα κατοστάρικο τῆς νύμφης κι αὐτὴ πάλι δίνει στὸν πεθερὸ ἓνα μετωξωτὸ μαντήλι (καλαματιανό). Αὐτὸ γίνεται τρεῖς φορὲς σειρὰ. Ἐπειτα φιλεῖ ἡ νύμφη τὸ χέρι τοῦ πεθε-

1. Κλ. ἀρ. 1146Γ, σ. 112 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου 1940).

2. Κλ. ἀρ. 2460, σ. 16 (συλλ. Νικ. Παπαευαγγέλου, Κοζάνη (Βελβενδῶς) 1962).

3. Κλ. ἀρ. 2502, σ. 27 (συλλ. Χρ. Ἀγερίδου, περιοχὴ Ἐορδαίας (Βλάστη) Κοζάνης 1962).

4. Κλ. ἀρ. 2394, σσ. 327 — 328 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἰδα Πέλλης 1961).

5. Κλ. ἀρ. 95, σ. 4 (συλλ. Γ. Σαρηδάκη, Ἀποκόρωνος Κρήτης 1914).

6. Ἀ ν ν η ς Ἰ. Π α π α μ ι χ α ἡ λ — Κ ο υ τ ρ ο ῦ μ π α, Τέχνη καὶ ζωή..., σσ. 174, 221, 224 κ.εξ., 262 κ.δ.

ροῦ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι χτυποῦν τὰ τραπέζια, ὅπου σὲ λίγο στρώνονται ὄλοι νὰ φᾶνε καὶ νὰ πιοῦνε...»¹.

Στὸ Βογατσικό Καστοριᾶς «γιὰ νὰ γίνουν τὰ 'τελειώματα', πρέπει ν' ἀλλαχθῆ στοὶ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τὸ 'νισιανί' δηλ. ἕνας ἀπὸ τὴ νύφη, χωρὶς νὰ εἶναι ὀρφανός, παραδίδει στοὶ πρόσωπο πού 'ναι ἀπὸ τὸ γαμβρὸ ἕνα μεγάλο μεταξωτὸ μαντήλι μὲ διάφορα χρώματα. "Ἐνας δὲ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ παραδίδει στοὶ πρόσωπο ἐκ μέρους τῆς νύφης ἕνα δακτυλίδι, "δαχλίδ"... Τὴν ἴδια ὥρα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τέσσερις-πέντε πηγαίνουν στοὶ σπίτι τῆς νύφης καὶ παίρνουν δέκα-δεκαπέντε τρίχες ἀπὸ τὴ δεξιὰ μεριὰ τοῦ κεφαλοῦ τοῦ γαμβροῦ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια μεριὰ τῆς νύφης καὶ ἐνωμένες τὶς βάζουν σὲ ἕνα μεγάλο μαντήλι, "καλημκεριά" τὸ λένε, κ' ἡ μάνα τοῦ γαμβροῦ τὶς βάζει στὸν πάτο στοὶ σεντούκι, γιὰ νὰ μὴ τὲς βρῆ κανεὶς καὶ ἀποδέση τὰ νιόγαμβρα...»².

Στὴν περιοχὴ Διδυμοτείχου «μεταβαίνουν στοὶ σπίτι τοῦ κοριτσιοῦ οἱ προξενητάδες καί, ἀφοῦ γίνῃ ἡ σχετικὴ συζήτησις καὶ γίνῃ δεκτὴ ἡ πρότασις ὑπὸ τῶν γονέων τῆς κόρης, τότε τὴν ἰδίαν στιγμὴν ἡ μέλλουσα νύμφη δίδει ὡς σημεῖον παραδοχῆς ἕνα μανδῆλι λευκόν, περιέχον λίγο σιτάρι, ἕνα κομμάτι ψωμί καὶ ἕνα κλωνάρι βασιλικό. Οἱ προξενητάδες φέρουν μαζὶ τῶν ἕνα μανδῆλι ἐκ μέρους τοῦ ὑποψηφίου γαμβροῦ λευκόν, περιέχον σιτάρι, ψωμί, βασιλικὸ καὶ ἕνα χρυσοῦν νόμισμα διὰ τὴν νύμφην. Τὰ μανδῆλια αὐτὰ ἀλλάσσουν ὁ πατήρ τῆς νύμφης μὲ τὸν πρῶτον προξενητὴν λέγοντες: Νὰ ζήσουν! Ὁμόνοια καὶ ἀγάπη! Μετὰ ταῦτα φέρει ἡ ὑποψηφία νύμφη τὸ τραπέζι τοῦ φαγητοῦ, ἐνθα συζητεῖται τὸ χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὅποῖον ὁ γαμβρὸς θὰ δώσῃ εἰς τὸν πατέρα τῆς κόρης, δεδομένου ὅτι κάθε γαμβρὸς ἀπαραιτήτως θὰ μετρήσῃ εἰς τὸν πατέρα τῆς κόρης ἕνα χρηματικὸν ποσόν διὰ νὰ μνηστευθῆ τὴν κόρην του...»³.

«Τὸ "σουμάδι" (σημάδι) εἶναι ἡ μανδῆλα... Ἦταν κόκκινη καὶ πάνω της ἦταν ραμμένο ἕνα πεντόλιτρο ἢ τριακοσάρι μὲ κόκκινη κλωστή. Οἱ τῆς νύφης ἔβαζαν στὰ γόνατα τῶν προξενητῶν ἀπὸ ἕνα μαντήλι γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ σ' ἕνα «μποξά» (μπόγο) ἔβαζαν ἕνα 'τσεβρὲ' (καρὲ) καὶ ἕνα μαντήλι γιὰ τὸ γαμπρό, μιὰ μαντήλα γιὰ τὴ μάνα τοῦ γαμπροῦ, 'βαλὰ' (μεγάλῃ μαντήλα, πού δένουν τὸ κεφάλι τους οἱ ἄνδρες, ὅταν ἐργάζονται) γιὰ τὸν πεθερὸ τῆς νύφης καὶ ἀπὸ ἕνα μαντήλι γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους στενοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ... Οἱ προξενητὲς γυροῦσαν στοὶ σπίτι τοῦ γαμπροῦ καὶ ἔδωσαν τὸ μαντήλι σ' αὐτὸν λέγοντάς του 'πάρε τὸ σουμάδι σ'»⁴.

1. Κλ. ἀρ. 1474, σ. 43 (συλλ. Μαγδ. Τσάκωνα, Μαινάκι 1938).

2. Κλ. ἀρ. 2011, σσ. 1 - 2 (συλλ. Καλλ. Βαϊνᾶ, Βογατσικὸν Καστοριᾶς 1952).

3. Κλ. ἀρ. 1499, σ. 19 (συλλ. Ἴω. Ξανθάκη, Καρωτὴ Διδυμοτείχου 1922).

4. Κλ. ἀρ. 2445, σσ. 11 - 12 (συλλ. Στεφ. Χριστοφίδου, Μεσιανὴ Κοζάνης (πρόσφ. ἐκ. Κουβουκλίων Μ. Ἀσίας) 1962).

Στή Μεθώνη «ἀφοῦ ἔβαναν τὸ ἑσημάδι καὶ ὕστερα, θὰ γινόταν ἡ ἀνοιχτὴ ἀρραβώνα...»¹.

«Τὴν ἐπομένην τὸ ἑσπέρας, μετὰ τὸ τάξιμο, οἱ δυὸ προξενητάδες καὶ εἷς στενὸς συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ μεταβαίνουνσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νέας. Ἐνώπιον τούτων φέρεται σινί (χαμηλόστρωτον τραπέζιον) ἐπὶ τοῦ ὁποίου τίθεται: ἔντεσίδια (βραχιόνια) σκουλαρίκια χρυσᾶ, ἓνα κατοστάρι (φλωρίον ἀξίας 100 γρσ.) εἰς μαχμουδιές, νόμισμα) καὶ εἷς σταυρὸς ἀσημένιος» δῶρα πάντα ταῦτα τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην. Ἐκ μέρους ταύτης, ὡς ἀρραβών, δίδονται λευκὸν κεντητὸν μανδήλιον «μὲ τραπταῖς» κατὰ τὴν φράειν τοῦ τόπου. Τὸ μανδήλιον τοῦτο εἶνε τι πολύτιμον καὶ τιμαλφές κειμήλιον διὰ τὸν γαμβρόν, δι' ὃ καὶ ἐπιμελῶς φυλάσσεται. Πολλὰ γαμήλια ἔσματα ἀναφέρουσι περὶ αὐτοῦ ἐπικυροῦντα τὴν μεγάλην ἀξίαν τὴν ὁποία ἀποδίδουσιν εἰς αὐτό.

Ἄκους, ἀκοῦς Κύριε γαμβρέ, τὸ τί σοῦ λείει ἡ μάννα σου
μὴ φᾶς· μὴ πιῆς πολὺ κρασί καὶ πέσης καὶ ἴποκοιμηθῆς
καὶ διάβουν οἱ ἀρματωλοὶ σοῦ πάρον τὸ μανδήλι
τὴν πρώτη ἀρραβώνα σου.

Στὸ σεφέρει πάει ὁ νηὸς καὶ ὁ νηούτσικος

Γύρισε, ξεγύρισε τὸν Τύραβον

Κί ἔσκυψε νὰ πιῇ νερὸ σὲ κρυόβρυσι

Τῶπασε τὸ μανδήλι του, ἡ ἀρραβώνα του»².

Ἀπὸ τὴν περιοχή Διδυμοτεῖχου μαρτυρεῖται: «Κεῖνος ποὺ θέλει ν' ἀρραβωνιασθῆ, θὰ προβιδώσῃ δυὸ συγγενεῖς, θὰ πᾶν ὕστισρα στὸ κορίτσι, ποὺ γυρεύει, θὰ ποῦν τὴν μάννα τῆς, τὸ μπαμπᾶ τῆς. Ὁ μπαμπᾶς του θὰ τοῖσι πῆ τοῖσι προξενητάδες αἴριο τὸ βράδν νὰ ἔρθητε νὰ ποῦμι τὸ κορίτσι, θὰ χορατέφωμ' οὔλοι. Πᾶν τ' ἄλλο βράδν οἱ προξενητάδες, ἔχουν μιὰ μπαρμπούλα³ ἢ τὸ γαμπρό. Σ' τ' ἐκεῖνη τὴ μπαρμπούλα θὰ ἔχουν μιὰ δαγκωνιά ψωμί, κανένα-δυὸ μπομπόλια κριθάρι, βασιλικὸ καὶ ἄλλας κᾶνα-δυὸ μπομπόλια καὶ μιὰ θελιά χάντρα κ' ἓνα φλουρί. Αὐτὰ θὰ τὰ ἔχη ὁ πρῶτος προξενητῆς, τοῦ γαμπροῦ προξενητῆς. Ὁ μπαμπᾶς τσῆ κόρης θέλησε δώδεκα πούλια, τὰ μέτρησ' ὁ προξενητῆς, ὕστερα τὰ πῆρε ὁ μπαμπᾶς κείνα, ὕστερ' ὁ προξενητῆς μετὰ καὶ τσῆ νυφούδας μπαμπᾶς συνάλλαξαν τὰ σημάδια». Τὰ ἴδια βάζει καὶ ἡ νύφη στὴ μπαρμπούλα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χάντρα καὶ τὸ φλουρί⁴.

1. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 119 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Μεθώνη Πυλίας 1931).

2. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἔθιμων... Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβαλλῆ), ἐν Βάρνη 1903, σσ. 172-173.

3. Ἡ λέξη προέρχεται ἴσως ἀπ' τὸ λατινικὸν *barbula* καὶ σημαίνει τὴν πετσέτα τοῦ φαγητοῦ, λόγῳ τῆς χρήσεως τῆς.

4. Κλ. ἀρ. 1500, σσ. 38 - 42 (συλλ. Ἰω. Ξανθάκη, Καρωτὴ Διδυμοτεῖχου 1922).

Στήν περιοχή Ὁρессиιάδος «στέλνον προξενιό... ἀφοῦ δεχθῆ καὶ ἐκεῖνο, ἀρ-
χίζον τὸν ἀρραβῶνα. Ἡ νόφη δίνει σ' ἕνα ἀπὸ τοὺς προξενητάδες μιὰ φούντα βασι-
λικὸ μὲ φλουρί καὶ ἕνα μαντήλι καὶ ὁ προξενητῆς τὰ πηγαίνει στὸ σπῆτι τοῦ γαμπροῦ.
Αὐτὰ εἶναι τὰ σημάδια τῆς νόφης. Τότε ἐτοιμάζον καὶ τὰ σημάδια τοῦ γαμπροῦ καὶ
τὰ πηγαίνουν στὴ νόφη. Μαζεύονται ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ καὶ ἡ μάνα του
βάζει μέσα σὲ μιὰ πειστέτα κουφέτα καὶ κάθε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλεσμένους ρίχνει μέσα
στὴν πετσέτα ὅ,τι θέλει, δαχτυλίδι, φλουρί, ντούπλα. Ἕνα φλουρί, λίρες καὶ ἕνα δα-
κτυλίδι τὰ δένουν πάνω στὴ φούντα τὸ βασιλικὸ μὲ κόκκινο σχοινὶ καὶ ἕνα κόκκινο
μαντήλι, τὰ δίνουν στὸν προξενητῆ καὶ μόνος του τὰ πηγαίνει στὸ σπῆτι τῆς νόφης.
Μόλις πάει, στρώνον ἐπάνω ἕνα σινὶ μὲ μιὰ μεσάλα, τοποθετοῦν πάνω στὴ μεσάλα
ἕνα φελὶ ψωμί καὶ ἀπλώνουν ἐπάνω τὸ σημάδι τῆς νόφης, πὺν ἔστειλε ὁ γαμπρός.
Ἄνάβον τὴν καντήλα γιὰ τὸ καλὸ, ὅπως λένε»¹.

Ἄπὸ τὴν περιοχή Κοζάνης μαρτυρεῖται: «Ὅταν αἱ συζητήσεις κατέληγον εἰς
συμφωνίαν, ἔπρεπε νὰ δώσουν τὸν λόγον τους καὶ ὁ λόγος ἦταν ἡ ἀνταλλαγὴ ἐνὸς μαν-
τηλιοῦ ἀπ' αὐτὰ τὰ μάλλινα τὰ χρωματιστά, τὰ ὅποια ἐφοροῦσαν αἱ γυναῖκες. Ἄπὸ
τὴν στιγμή αὐτὴ ἡ «προξενιά» ἦταν τελειωμένη... Μέσα σὲ μικρὸ διάστημα καὶ σὲ
κάποια μεγάλη θρησκευτικὴ ἐορτῆ, ὅπως εἶναι τὸ Πάσχα, τὰ Χριστούγεννα... ἐγινόταν
ἡ μεγάλη προξενιά... ἔχον ἐτοιμάσει τὰ «σημάδια» τοῦ ἀρραβῶνος... Τὰ σημάδια τὰ
ἐτοποθετοῦσαν σὲ ἕνα δίσκο. Αὐτὰ ἦταν ἕνα δεμάτι βασιλικός, φλωριὰ γιὰ τὴ νόφη,
ἕνα μαντήλι χρωματιστὸ μάλλινο τῆς κεφαλῆς καὶ χρήματα...»².

«Σὰν τέλειωσεν ἡ προξενιά, ὁ γαμπρός μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς στενοὺς συγ-
γενεῖς του πηγαίνανε μιὰ βραδυνὰ νὰ «δώσουνε λόγο» νὰ λογοστέσουνε ὅπως λένε
καὶ ν' ἀφήσουνε «σημάδι» χρυσὸ προῶμα, συνήθως δαχτυλίδι, οἰκογενειακὸ κειμήλιο
ἢ ἄλλο χρυσαφικὸ ἢ καὶ χρήματα... Ὁ πεθερός τότε ἢ καὶ ὁ γαμπρός δίδει τὸ «σημά-
δι» καὶ ἡ κοπελιὰ φιλώντας τὸ χέρι του τὸ παίρνει καὶ ἡ λογόστειση εἶναι τελειωμέ-
νη...»³.

«Τὴν ἐπιόσαν οἱ γείτονες ἐπισκέπτονται ὅπως συγκαρῶσι τὸν γαμβρόν καὶ
τοὺς οἰκειοὺς του, ἴδωσι δὲ συγχρόνως καὶ τὸ σταλὲν παρὰ τῆς νόφης μανδύλιον
ἐδύχομενοι μὲ ἄγρια μὲ χαρὰ ν' ἀσπρίσιν νὰ γεράσιν. Καλορρίζικα καὶ ἔς τ' ἄλλα (ἐὰν
ὑπάρχωσιν) στερεωμένα, χρόνια πολλά, νὰ ζήσιν». Ἡ μνηστεία διαρκεῖ 1-3 μῆνας
συνήθως. Αἱ μεμνηστευμένα ἔφερον, μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, κάλλυμα κωνοειδές,

1. Κλ. ἀρ. 2374, σ. 117 (συλλ. Ἑλένης Κεφαλίδου, Ζώνη Ὁρессиιάδος 1959).

2. Κλ. ἀρ. 2461, σσ. 35-36 (συλλ. Γ. Γιαννάκη, Κοζάνη (Μηλιά) 1962).

3. Μαρίας Λιουδάκη, Ὁ γάμος στὴν Κρήτη τώρα καὶ παλιὰ, Ἑπετ. Κρητ. Σπουδῶν, Γ' (1940), σσ. 346-348.

τσουτσούλ' καλούμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρρίπτετο ποικιλόχρους πέπλος (σκέπη) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἕτερον μανδήλιον (μικροτέρα σκέπη) λευκὸν ἠπλωμένον ἐπὶ τῆς ράχους, ἐπ' αὐτῶν δὲ λευκὸν τρίχαπτο μὲ διάφορα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀργυροῦ νομίσματα καὶ ἄλλα τεχνητὰ στολίδια. Πρὸς τούτοις ἔφερον περιδέριον ἀργυροῦν καὶ βραχιόνια»¹.

Τὸ παραπάνω κάλυμμα ἀποτελεῖ ἔνδειξη μνήσεως, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τῆ λατρεία, τὸ γάμο καὶ τὴν τελευτῆ. Ἦταν τὸ μέσο μνήσεως.

Στὴ συνέχεια γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ ὀλικοῦ φάσματος σημειώνομε ξεχωριστὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προικοδότηση καὶ τὰ ὅμοιά της, ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ἴδια συνισταμένη, ἔστω καὶ ἂν ὁ θεσμὸς τῆς προίκας, ἀνάλογα μὲ τὸ περιβάλλον καὶ τὶς κοινωνικοπολιτισμικὲς καὶ θρησκευτικὲς μεταβολές, ἔχει προσλάβει κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα μιὰ διαφοροποιημένη καὶ ὠμὴ ὄψη, ἢ ὁποῖα πάλι πρόσφατα μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ζωῆς, πολιτισμοῦ καὶ κοινωνικῆς δομῆς ἔχει χάσει σὲ πολλὰς κοινωνίες τὸν παλιὸ βαθμὸ ἐπίδρασῆς της στὸ θεσμὸ τοῦ γάμου. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἀντικαταστήσει καὶ ἐνσωματώσει τὸ τελετουργικὸ τῆς μνήσεως, τῆς ἐνήβωσης, μὲ τὸ ὁποῖο οἱ νέοι εἰσάγονταν στὰ κοινὰ καὶ τῆ λατρεία, γιὰ τὰ ὁποῖα προϋπόθεση εἰσαγωγῆς ἦταν ἡ «κτησίσις», ἡ ἰδιοκτησία. Σήμερα τὰ δεδομένα ἔχουν πλέον ἀλλάξει, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἀντιλήψεις καὶ πράξεις διακρίνονται τὰ ἀρχικὰ μονοπάτια καὶ ἀκούγονται οἱ ἀπηχῆσεις παλιότερων ἐποχῶν.

Ἔτσι λέγεται π.χ. ὅτι «οἱ γονεῖς εἶναι ὑποχρεωμένοι ἕως τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου νὰ τὰ ἔχουν ἔτοιμα (τὰ προικιά), ἄλλως ἀναβάλλεται ὁ γάμος».²

Ἄλλοῦ, «ἀφοῦ συμφωνήσωσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης εἰς τὰς οικονομικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ γάμου, πίνουσιν ἀλληλοσπασζόμενοι προσφερόμενόν τι, εὐχόμενοι Ὑστερωμένα! Νὰ μᾶς ζήσουν!».³

Στὴν περιοχὴ Δωδώνης, ἀφοῦ συμφωνήσουν τὴν προίκα, «δίνουσι λόγον ... καὶ κανονίζουσι ποιά μέρη θὰ συναντηθοῦν οἱ συμπεθέροι νὰ δώσουν χέρια. Μιὰ μέρη, ποὺ ἔχουν συμφωνήσει, ἀνταμώνονται οἱ δυὸ συμπεθέροι, τὰ κουβεντιάξουν καὶ, ἀφοῦ μείνουσι σύμφωνοι, δίδουσι τὰ χέρια καὶ ἡ δουλειὰ εἶναι τελειωμένη. Ὅλα τὰ συμπεφωνημένα εἶναι προφορικά».⁴

Στὴ Μεθώνη, «ἄμα ἀποφάσιζαν νὰ τελειώσουν τὸ συμπεθεριό, ἐρχόνταν σὲ

1. Μιλτ. Λουλουδοπούλου, ὁ.π., σ. 173.

2. Κλ. ἀρ. 2494, σ. 13 (συλλ. Θεολόγου Χασιώτου, Ὁμαλὴ Βοῖου Κοζάνης (πρόσφ. Πόντου) 1962).

3. Κλ. ἀρ. 100, σσ. 1 - 2 (συλλ. Γεωργ. Δ. Σακελλαρίου, Δίβριτσα 1914).

4. Κλ. ἀρ. 2030, σ. 61(συλλ. Γεωργ. Κοντοστέργου, Μικρὰ Γότιστα Ἡλείου 1953).

συμφωνία για την προίκα, τί θα ἔδιναν τῆς νύφης, εἴτε μετρητά, εἴτε κτήματα, εἴτε ζῶα: ἀρνιά, κασίκια, ἂν ἦταν χωρικό!»¹.

Στὴ Μῆλο, «... πρὶ καθίσουνε νὰ φᾶνε οἱ συμπεθεροί, θὰ πᾶνε σὲ ἰδιαιτέρη κάμερα (τὴ σάλα) καὶ λένε τί θὰ δώση τὸ κορίτσι στὸ γαμπρό. Λέει ὁ πατέρας τῆς: Τσῆ δίνουμε ἓνα χωράφι στὸ τάδε μέρος, ἓνα ἀμπέλι κλπ. ... Στὸ διάστημα τοῦ ἀρρεβώνα, ἅμα θέλη, ὁ γαμπρός κάνει στὴν ἀγαπητικιά του δῶρο ἓνα σταυρουλάκι»².

Ἄλλοῦ «διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς προικὸς γίνεται συνάντηση σὲ συγγενικὸ ὅτι τῆς νύφης τόσον τῶν συγγενῶν τῆς νύφης ὅσον καὶ τοῦ γαμπροῦ. Σ' αὐτὴ ὁ πατέρας τῆς νύφης ἐνώπιον πάντων ὁμολογεῖ τὴν προίκα, ποῦ θὰ δώσ' στὴν κόρη του, ἐπιλέγοντας: 'αὐτὴ εἶν' ἡ προίκα π' δίνω στ' κοπέλλα μ', κι ἂν μένετε σύμφωνοι, ἄς δώσωμε τὰ χέρια'. Πάντοτε σχεδὸν μετὰ ταῦτα δίνουν τὰ χέρια κι ἔτσι τὸ συνοικέσιο 'σάζει' ὀριστικὰ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων...»³.

Στὴν περιοχή Καστοριάς «τὴν Παρασκευὴ γινόταν ἡ 'μικρὴ ἀρρεβώνα' (ἀνεπίσημη) καὶ τότε ὁ παπᾶς πηγαίνει τὸ 'χαρτί' (τὸ προικοσύμφωνο), ποῦ τοῦ δίνουν οἱ γονεῖς τῆς νύφης, στὸ γαμπρό. Ὁ γαμπρός καλεῖ τότε τοὺς γείτονες καὶ φίλους, νὰ δεχθοῦν τὸ χαρτί. Τὸ ἴδιο γινόταν καὶ στὸ σπῆτι τῆς νύφης γιὰ νὰ 'προυβουδῆσ'νι' τὸ χαρτί. Δηλ. ξεκινοῦνε συνοδεία ἀπὸ τὸ σπῆτι τῆς νύφης μὲ μιὰ 'μαλάθα' (κάνιστρο), ὅπου ὑπῆρχαν πέντε ἢ ἑπτὰ ἢ ἐννιά μεγάλα ζαχαρωμένα σουτζούκια. Ἡ μαλάθα ἦταν σκεπασμένη μὲ βλαχιώτικο μαντήλι. Μέσα ἦταν ἀκόμα τὸ δαχτυλίδι δεμένο μὲ ἄσπρη κορδέλλα καὶ μιὰ ἢ τρεῖς 'μπότσες', μὲ κρασί. Ἡ συνοδεία περνοῦσε ἀπὸ τὸ μισονχώρ' (κέντρο τοῦ χωριοῦ)...»⁴.

Στὴ Μεθώνη, «ὅταν τελείωναν τὶς διαπραγματεύσεις, ἔκαναν καὶ τὴν 'ἀρρυσά' καὶ τὴν ἔστελναν στὸ σπῆτι τοῦ γαμπροῦ. "Ἐγραφαν σ' ἓνα χαρτί τὴν προίκα, ποῦ ἔδιναν στὴν νύφη, τὸ ρουχισμό τῆς, τὰ χρήματα ποῦ τῆς ἔταζαν, καὶ τὴν ἔδεναν μὲ μιὰ μεταξωτὴ κορδέλλα, τὴν τύλιγαν μέσα σὲ μιὰ μισσήνα (μεγάλο μεταξωτὸ μαντήλι καλαματιανὸ) καὶ τὴν ἔδιναν τοῦ προξενητῆ καὶ τὴν πῆγαινε στοῦ γαμπροῦ τὸ σπῆτι. Τὸ μαντήλι ἀνῆκε στὸν προξενητῆ»⁵.

«Ὅταν τελείωναν τὶς διαπραγματεύσεις, ἔκαναν καὶ τὴν 'ἀρρυσά' καὶ τὴν ἔστελναν στὸ σπῆτι τοῦ γαμπροῦ. "Ἐγραφαν σ' ἓνα χαρτί τὴν προίκα, ποῦ ἔδιναν τῆς νύ-

1. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 117 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Μεθώνη Πυλίας 1939).

2. Κλ. ἀρ. 2304, σσ. 235 - 237 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μῆλος (Πέρα Τριοβασάλος) 1959).

3. Κλ. ἀρ. 2005, σ. 298 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτωλίας 1952).

4. Κλ. ἀρ. 3806, σσ. 152 - 153 (συλλ. Αἰκατερίνης Πολυμέρου, Κωσταράζι Καστοριάς 1975).

5. Κλ. ἀρ. 1378B, σ. 118 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, δ.π.).

φης: τὸ ρουχισμό της, τὰ κτήματα, τὰ μετρητά, ὅλα. Τὴν ἔδεναν μὲ μιὰ μεταξωτὴ κορδέλλα καὶ τὴν τύλιγαν μέσα σὲ μιὰ μεσσήνα (μεγάλο μεταξωτὸ μαντήλι) καὶ τὴν ἔδιναν στὸν προξενητὴ καὶ τὴν πήγαινε στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Τὸ μαντήλι τὸ κράταγε ὁ προξενητὴς γιὰ χάρη δική του καὶ στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ τοῦ βάνανε ἄλλη χάρη»¹.

«*Ἡ ἀρεσὰ εἶναι ἓνα χαρτί σὰν ἐκεῖνο, ποὺ κάνουνε τὰ συμβόλαια, καὶ ἐκεῖ γράφει... τὰ χρήματα καὶ τὰ κτήματα. Τὴν ἀρεσὰ τὴ διαβάζουμε στὴν ἀρρεβῶνα. Ἄμα διαβάσουμε τὴν ἀρεσὰ, τὴ δένουμε μὲ μιὰ κορδέλλα κόκκινη καὶ τὴνε βάζουμε ἐπάνω σὲ μιὰ μπόλια κεντιστή, ποὺ τὴ στρώνουμε ἐπάνω σὲ μιὰ καρέκλα μ' ἓνα ματζέτο δίπλα. Περιοῦνε πιά ἀπ' ἐμπρὸς οὔλοι οἱ καλεστικοὶ καὶ οἱ συγγενεῖς καὶ ρίχνουμε ὄ,τι θέλουμε...»².*

Ἄπὸ τὸ Ξηρόμερο ἔχομε τὴν ἐξῆς πληροφορία γιὰ τὸ προικοσύμφωνο: «... τοῦ προικοσυμφώνου, ποὺ ἐδῶ τὸ ὀνομάζουμε 'νότα' ἢ 'κόπια'. Ὄταν τελειώση τὸ συνοικέσιο, θὰ ὀρισθῆ καὶ ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία οἱ συγγενεῖς τῆς νέφης θὰ φέρουν τὴ νότα στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ. Συνήθως φέρουν τὴ νότα Σάββατο βράδυ. Τὴν ἔχουν τυλιγμένη σὲ μαντήλι μεταξωτὸ μαζὶ μὲ ἀσημένιο νόμισμα καὶ ρόζι...»³.

Στὴ Λῆμνο «ἄμα συμφωνοῦσαν στὴν προῖκα, συμφωνοῦσαν καὶ γιὰ τὸ τραπέζι. Ἀπόψε ἔχ' με τὰ σάζματα ... Ἦθελεν νὰ ἔχ' σ' ἓνα πιατάκ' μέλ' κι ἓνα φλωρί μὲς στὸ μέλ', νὰ πάρ' ὁ γαμπρὸς μὲ τὸ δαχτύλι τ' μέλι καὶ νὰ κὰν' στανρὸ στὴν πόρτα. Προμηνοῦσε τὸ καλό... Ἐπειτα εἶχανε 'να 'νι (ὄνι) ἀπ' τ' ἀλέτρι κ' ἓνα ρόδ' καὶ μπαίνοντας ὁ γαμπρὸς νὰ πατήσ' ἀπάν', νὰ γέν' σίδερο ὁ γαμπρὸς καὶ γεμάτο τὸ σπίτι' σὰν τὸ ρόδ'. Ἐπειτα ὁ γαμπρὸς θὰ νὰ νέχ' ἓνα φλωρί, νὰ πάη νὰ ρίξ' μὲς στὴν ποδιά τῆς νέφης... Ἡ νόφ' θὰ νὰ σηκωθῆ νὰ βάλ' μετάνοια, νὰ φιλήσ' τ' παπᾶ τὸ χέρ', νὰ πάρ' τὴν ἀρραβῶνα. Ἐπειτα θὰ νὰ βγάλ'νε τὸ ἀνεθίβολο νὰ τὸ διαβάσ'νε, νὰ διαβάσ'νε τὴ βροῖκα... Ὑστερα θὰ νὰ φωνάξ'νε τ'ς μάρτυρες νὰ 'πογράψ'νε ὄ,τι συμφωνῆσαν...»⁴.

Ἄπὸ τὴν Εὔβοια μαρτυρεῖται ὅτι συγκεντρώνονται οἱ συμπεθέροι «νὰ μιλήσουν τὴν προῖκα καὶ νὰ δώσουν καὶ ἀρραβῶνα ... Δίδουν τὸ δακτυλίδι καὶ παίρνουν δακτυλίδι. Ἐνα ἀγόρι, τοῦ ὁποίου ζοῦν οἱ γονεῖς, περνᾶ τὰ δακτυλίδια καὶ στοὺς δύο στὸ δεξιὸ χέρι παράμεσον δάκτυλον. Ὁ γαμπρὸς μαζὶ μὲ τὸ δακτυλίδι δίδει καὶ λεπτὰ πρὸς τὴ νέμφη. Αὕτη ἀσπάζεται τὸ χέρι τοῦ γαμπροῦ, τοῦ πενθεροῦ καὶ τῆς πενθερᾶς

1. Κλ. ἀρ. 1378Α, σ. 118 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Μεθώνη Πυλίας 1939).

2. Κλ. ἀρ. 1159Β, σ. 130 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Κορώνη 1938).

3. Κλ. ἀρ. 2293, σ. 44 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας 1957).

4. Κλ. ἀρ. 1160Α, σ. 21 (συλλ. Γ. Μέγα, Λῆμνος (Βάρος) 1938).

κι ἀρχίζει τὸ ὀνομαζόμενον μαντήλωμα. Δηλ. προσφέρει σ' ὄλους τοὺς προσκεκλημένους τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ ἓνα μεταξωτὸ μαντηλάκι...»¹.

Σχετικὰ μὲ τὰ ἐπίσημα ἀρρεβωνιάσματα ἀπὸ τὴ Λῆμνο ὑπάρχει ἡ ἐξῆς μαρτυρία: «Ὅταν εἰσέλθουν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύμφης μὲ τὰ σ'νιά, καλεῖται ὁ ἱερεὺς, ὅστις ἔχει ἔτοιμο τὸ προικοσύμφωνο δεμένο σταυροειδῶς μὲ μιὰ κόκκινη κλωστή, τὸ ὁποῖο ἀναγινώσκει εὐκρινῶς καὶ μεγαλοφώνως, τὸ ξαναδένει καὶ τὸ δίδει στὸν γαμβρόν...»².

Ἡ προίκα ἀποτελοῦσε καὶ σὲ πολλὰ μέρη ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ἀποτελῇ μέτρο σύγκρισης καὶ ἀξίας τῆς κόρης³. «Μιὰ καλὴ προίκα ἑκατὸν πενήντα λίρες, δευτέρας τάξης ἐξήντα λίρες (1 λίρα 25: δραχμῆς). Ἄλλὰ τὸ στάρ' εἶχε 25 λεπτὰ καὶ τοῦ καλαμπόξ' 15 λεπτὰ, τοῦ πετρέλαιου 4 δραχμῆς ἢ ὀκτῶ... κασμῖρι σεβιὸτ 2 δραχμῆς τὴν πηχ'»⁴.

Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ γιὰ τὴν προίκα συναντοῦμε στὴν Κάρπαθο μὲ ἰδιότυπη μορφή. Προίκα καὶ «γαμβρίκιον» μαζί ἔπαιρνε ὁ γαμπρός, ἂν ἦταν ἀπὸ ἀνώτερη τάξη (καλύτερο σόι) ἀπὸ τὴν ἡ νύφη. Ἀντίθετα, ἂν ἡ νύφη καταγόταν ἀπὸ ἀνώτερη τάξη, ὁ γαμπρός ἔδινε στὴ νύφη «νυμφήκιον ἢ νυμφίκιον»: «... εἰ μὲν ὁ μελλονύμφος εἶνε ἀνωτέρας τάξεως ἐκτὸς τῆς προικὸς τῆς νέας λαμβάνει γαμβρίκιον (προγαμιαία δωρεὰ τῆς μελλονύμφου) ἂν δὲ τὸ ἐναντίον, δίδει νυμφήκιον (προγαμιαία δωρεὰ τοῦ μελλονύμφου) ἀμφοτέρω δὲ ταῦτα συνιστάμενα εἰς κτήματα ἢ χρήματα ἐπέχουσι τόπον προγαμιαίας δωρεᾶς ὅτε κάμνουσι τὰ συμβάσματα (ψιλὰ σύμβολα) καὶ συντάττουσι τὰ γαμικὰ συμβόλαια, προσκαλοῦνται πάντες οἱ συγγενεῖς ἐξ ἑκατέρων τῶν οἰκογενειῶν «νά ῥτη ἢ γεννειά» εἶτα οἱ συγγενεῖς τῆς νέας, τῆς μητρὸς αὐτῆς προπορευομένης καὶ φερούσης τὴν μπότσαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νέου ἐν ἧ εἶνε συνηθροισμένοι οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ, ὅπου συγχαίρουσι καὶ συγχαίρου(ν)ται γίνονται γνωσταὶ αἱ τὴν προίκα καὶ τὸν γάμον ἀφορῶσαι συμβάσεις, ὅτε πολλοὶ πτοροβολισμοὶ ἐπαναλαμβάνονται ἐπανειλημμένως, κερνοῦσι τὸν οἶνον τῆς μπότσας καὶ συγχαίρουσι τοῖς γονεῦσι καὶ τοῖς μνηστοῖς καλοροῖζικα τὰ συ(μ)βάσματά σας κι ἀπὸ τὰ στεφανώματα...»⁵.

Ἀπὸ τὸ ἔθιμο αὐτὸ τῆς Καρπάθου γίνεται φανερὸ τὸ νόημα τῆς προίκας: «νά ῥτη ἢ γεννειά» καὶ ἔτσι γίνονται οἱ συμβάσεις γιὰ τὸν γάμο καὶ τὴν προίκα· αὐτὸ εἶναι τὸ σημεῖον καταγραφῆς τῶν νέων καὶ ἀποδοχῆς τῶν γενῶν.

1. Κλ. ἀρ. 2038, σσ. 44 - 45 (συλλ. Ἄννας Τζακῆ, Αὐλωνάριον Εὐβοίας 1954).

2. Κλ. ἀρ. 2143, σ. 102 (συλλ. Παπαγγελῆ Μιχέλη, Λῆμνος [1954]).

3. Βλ. ἐνδεικτικῶς Κλ. ἀρ. 2135, σ. 5 (συλλ. Μιχαὴλ Σπανοῦ καὶ Δέσποινας Παιδάκη, Σχοινοχώριον Ἀργολίδος 1954): «...συνίσταται δὲ (sc. ἡ προίκα) κυρίως σὲ κτήματα, ἐλιές, πρόβατα καὶ εἶδη ρουχιμοῦ (ρουχα, προικιά) καὶ σὲ χρήματα. Ἡ κόρη ἀπαραιτήτως θὰ πάρῃ προίκα, ὅποια δὲ παίρνει περισσότερα, εἶναι δηλ. πιὸ πολυφέρρη, εἶναι καὶ ἡ καλύτερη, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰ ψυχικὰ ἢ πνευματικὰ χαρίσματα».

4. Κλ. ἀρ. 2301, σ. 305 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Σμόκοβον Καρδίτσης 1959).

5. Ἐ μ μ . Μ α ν ω λ α κ ά κ η , Καρπαθιακά, ἐν Ἀθήναις 1896, σσ. 117 - 118.

Στη Μάνη όχι μόνο ήταν άγνωστη ή προίκα από το μέρος τῆς γυναίκας, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετα ὁ γαμπρὸς ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ δῶρα καὶ χρήματα στὴ νύφη: «Γίνεται τέλος ἡ συνάντηση (μεταξὺ συγγενῶν τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ) καὶ ἀρχίζει ἡ συζήτηση τί θὰ δώσῃ ὁ γαμπρὸς, γιατί στὴ Μάνη μέχρι τοῦ 1880 ἡ προίκα ἦτο ἀγνωστή, ὁ γαμπρὸς ὄφειλε νὰ προσφέρῃ διάφορα δῶρα στὴ νύφη καὶ στοὺς δικούς της. Αὐτὰ ἦσαν ἀνάλογα μὲ τὴν ὀμορφιά της, τὴν προκοπὴ της καὶ τὴ δύναμη τῆς γενιᾶς της. Συνήθως ὁ γαμπρὸς προσέφερε τρία ὡς πέντε κριάρια γιὰ τὸ γάμο, τρία φορτώματα ψωμί, ἓνα ρονχοβέλεσο τῆς νύφης (μάλλινο φόρεμα), ἓνα ζευγάρι παπούτσια καὶ ἑκατὸ κολωνᾶτα (τάλληρα ἀσημένια). Ὅταν ἔκλεινε ἡ συμφωνία γιὰ τὰ δῶρα, ἔδιναν τὰ χέρια καὶ ἔθεωρεῖτο τελειωμένο τὸ συνοικέσιο...»¹

Πολλὲς λαϊκὲς ὀνομασίες γιὰ τὸ προικοσύμφωνο δείχνουν τὴν κατεύθυνση καὶ ὑποδηλώνουν τὸ σκοπὸ τοῦ θεσμοῦ τῆς προίκας. Ἔτσι ἔχομε τὶς ὀνομασίες ἀγκλαβή², ἀγλαβή³, ἀκλαβή⁴, ἀναγκαβή⁵, ἀνεγκλαβή⁶, ἀνιγκλαβή⁷, ἐγγλαβή⁸, ἐγκλαβή⁹,

1. Κλ. ἀρ. 1485, σ. 32 (συλλ. Στ. Τζουμελέα, Μάνη 1943).

2. Γ ε ω ρ γ . Ν . Κ α ζ α β ῆ , Νίσυρου Λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σ. 169: «Προικοσύμφωνον ὅπερ γίνεται ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης πανηγυρικώτατα 8 ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τῶν γονέων καὶ πολλῶν οἰκειῶν καὶ φίλων.», Κλ. ἀρ. 207, σσ. 19, 55 (συλλ. Γεωργ. Παπαδοπούλου, Νίσυρος 1891), Κλ. ἀρ. 393, σ. 7 (συλλ. Ν. Βενέτου, Σαμοθράκη 1887), Κλ. ἀρ. 430, σ. 6 (συλλ. Ἀχ. Διαμαντάρα, Καστελλόριζον 1915), Κλ. ἀρ. 864, σ. 10 (συλλ. Μιχ. Γ. Πετρίδη, Καστελλόριζον [1922]), Κλ. ἀρ. 887, σ. 269 (συλλ. Μιχ. Καλαβροῦ, Κάλυμνος 1894), Κλ. ἀρ. 898, σ. 2 (συλλ. Γεωργ. Ἐαρινοῦ, Σύμη, Νίσυρος 1895), Κλ. ἀρ. 932, σ. 8 (συλλ. Κλεοβ. Κοκολάτου, Θράκη 1889), Κλ. ἀρ. 1463, σ. 2 (συλλ. Ν. Ἀνδριώτη, Σαμοθράκη 1928).

3. «Ἀγλαβή: χαρτί, προικοσύμφωνο» (Κλ. ἀρ. 2152, σ. 43 (συλλ. Ἐμμ. Σαρτέλλη, Πλαγιά Λέσβου 1955).

4. «Ἀκλαβή: προικοσύμφωνο» (Κλ. ἀρ. 184 = 932, σ. 4 (συλλ. Κλεοβ. Κοκολάτου, δ.π.).

5. Κλ. ἀρ. 947, σ. 1β (συλλ. Ν.Ε. Φιλιππίδη, Στενὴ Τήνου [1922]), Κλ. ἀρ. 948, σ. 13 (συλλ. Ἰ. Βογιατζίδη, Στενὴ Τήνου 1919).

6. Κλ. ἀρ. 898, σ. 2 (συλλ. Γεωργ. Ἐαρινοῦ, Σύμη, Νίσυρος 1895).

7. «Ἀνιγκλαβή: εἰς παλαιὰ χειρόγραφα λέγεται ἐκλαβή» (Κλ. ἀρ. 455, σ. 89 (συλλ. Γεωργ. Παπαδοπούλου, Σάμος 1908).

8. «Ἐγγλαβή (ἦ): γαμήλιος λέξις, ἢ πρᾶξις ἢ ἀπὸ τὸ ἐγγραφον τῆς προικοδοτήσεως τῶν γονέων πρὸς τὰς θυγατέρας τῆς προικώσας περιουσίας κινήτων καὶ ἀκινήτων... ἐκ τοῦ ἐκλαμβάνω» (Κλ. ἀρ. 751, σ. 43 (συλλ. Θεοδ. Κωνσταντινίδη, Ρόδος 1920).

9. Κλ. ἀρ. 1132, σ. 37 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Βιθυνία (Σιγῆ) 1937). Στὴ Σύμη λέγεται ἡ φράση «αὐτὸς εἶναι παλαιγκλαβή», ποὺ σημαίνει ὅτι κάποιος εἶναι ζωντανὸ ἀρχεῖο, μητρῶο καὶ γνωρίζει τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, τὰ γένη καὶ διάφορες σχετικὲς ἱστορίες. Πρβλ. καὶ Σ ω τ η ρ . Κ α ρ α ν ι κ ὸ λ α , Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ, Δωδεκ. Ἀρχ., δ (1958), σ. 113.

ἀνεθίβολο¹, ἀρεσά², ἀρεσσιά³, ξεστίχι⁴ ἢ ξεστοίχι⁵, χαρτί⁶.

Ἐξ ὅρου ἀγκλαβή, ἀγλαβή κλπ. προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ τὸν ὄρο ἐγκλαβή, ἐγγλαβή κλπ. μὲ προληπτική ἀφομοίωση. Ἐξ ὅρου ἐγκλαβή μαρτυρεῖται ἐπιγραφικῶς ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς διαλεκτικὸς τύπος τοῦ ἐκλαβή, τὸ ὁποῖο σημαίνει τὸ συμφωνηθὲν ἢ ληφθὲν ποσό. Ἀπὸ τῆ σημασία αὐτὴ εἶναι εὐκόλη ἡ μετάβαση στὸ συμφωνητικὸ γιὰ τὴν προίκια, ποὺ περιελάμβανε τὰ συμφωνηθέντα χρηματικὰ ποσὰ καὶ κτήματα. Ἐπομένως εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ ἀγκλαβή ἀπὸ τὸ λατινικὸ *accolo*, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Γ. Καζαβῆς⁷, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθή⁸.

1. Κλ. ἀρ. 1160, σσ. 7 - 8, 8α-β (συλλ. Γ. Μέγα, Λῆμνος (Βάρος) 1938), Κλ. ἀρ. 1160Δ, σσ. 4, 71, 128 (συλλ. Γ. Μέγα, Λῆμνος (Σβέρδια) 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1159Α, σ. 154 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Κορώνη Πυλίας 1938), Κλ. ἀρ. 1159Β, σ. 130 (συλλ. τῆς ἴδιας ἀπ' τὸν ἴδιο τόπο, 1938), Κλ. ἀρ. 1378Β, σσ. 138, 157 (συλλ. τῆς ἴδιας, Μεθώνη Πυλίας 1939).

3. Κλ. ἀρ. 687, σ. 9 (συλλ. Σπ. Μαρινάτου, Κεφαλληνία 1918).

4. «Ξεστίχι: ἐνυπόγραφος συμφώνησις τῆς τῆ μελλούσης μνηστῆ δοθησομένης παρὰ τῶν γονέων καὶ κηδεμόνων προικός, κομιζομένη τοῖς περὶ τὸν μέλλοντα μνηστῆρα παρὰ τοῦ προξενητοῦ» (δελτ. Ἱστορ. Λεξ.) «ἐνυπόγραφον σύμφωνον τῆς προικός» τὸ λεγόμενον «ξεστοίχι» (†Κ. Γ. Οἰκονόμου, Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιατίστη, Μακεδονικά, τόμ. Α' (1940), σ. 265) † «ξεστίχι: ἡ συμφωνία ὡς πρὸς τὴν δοθησομένην προίκια εἰς τὴν πρὸς ὑπανδρεῖαν νέαν» (Ἱστορ. Λεξ., ἀρ. 539, σ. 22 (συλλ. Ἰω. Πούλου, Πρέβεζα 1933)).

5. «Ξεστοίχι: ἰδιωτικὸν προικοσύμφωνον... αὐτὸ κατεγράφετο εἰς τοὺς κώδικας τῆς Μητροπόλεως» (Κλ. ἀρ. 1100Α, σ. 16 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Καστοριά 1937), Κλ. ἀρ. 1101Α, σ. 36 (συλλ. Ἰ. Μπακάλη, Καστοριά 1937)). Σχετικοὶ πρὸς τὰ παραπάνω εἶναι οἱ ὄροι: «στ'χῶ-ξιστ'χῶ: Ὁ προσλαμβανόμενος νὰ φυλάττῃ ποίμνια ἀποκαλεῖται στιχτός. Ἡ ἐνέργεια τῆς προσλήψεως ἐκφράζεται μὲ τὸ ρῆμα στ'χῶ καὶ ἡ λήξις μὲ τὸ ρῆμα ξιστ'χῶ» (Ἱστορ. Λεξ., ἀρ. 650, σ. 105 (Χαλκιδική): «ξιστ'χῶ: λύω τὴν συμφωνίαν νὰ ὑπηρετήσω τινὰ ἐπὶ μισθῷ δι' ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα» (στὸ ἴδιο χφ., σ. 248): «Διὰ τὸν χρεωκοπήσαντα λέγον· αὐτὸς πάει, ξεστίχ'σι»: «Ὅταν κινδυνεύῃ τις λόγῳ ἐλλείψεως καλῆς ὑγείας, συνηθίζεται ἡ φράσις αὐτὸς ἀγλήγορα θὰ ξιστ'χίσῃ» (στὸ ἴδιο χφ., σ. 105): «ξεστοιχειῶν τὸ βίος: ἀπαλάσσω τὸ θησαυρὸ τῶν στοιχείων» (δελτία Ἱστορ. Λεξ. (Μύκονος): «ξέστοιχο (τό): παραδέξον, ἰδιότροπον· κ' ἔχει ἓνα ὄνομα ξέστοιχο καὶ δὲ βοροῦ νὰ δὸ θυμηθῶ» (Ἱστορ. Λεξ. ἀρ. 592, σ. 225 (Πελοπόννησος, Μάνη): «ξέστοιχο· διότι δὲν ἔχει φράχτην (τοιχον), ὅπως συνήθως ἔχον ὅλα τὰ κτήματα» (στὸ ἴδιο χφ., σ. 44)).

6. «Χαρτί: προικοσύμφωνον» (Κλ. ἀρ. 2177, σ. 5 (συλλ. Ἀ. Λεονταρίτου, Ἀνδραβίδα Ἡλείας 1955), Κλ. ἀρ. 2009, σσ. 16 - 17 (συλλ. Μιλτ. Κακλαμάνη, Ἐγκλουβὴ Λευκάδος 1955), Κλ. ἀρ. 2302, σ. 310 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, Χουλιαράδες Ἰωαννίνων 1959)).

7. «Ἡ λέξις εἶναι ξένη λείψανον τῶν Ἱπποτῶν, γίνεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ ρήματος *accolo* σημαίνοντος παροικῶ, προσοικῶ, συμφωνῶ τινί, ἐξ οὗ καὶ ὄνομα *accola* δηλ. παροικία συμφωνία γραπτὴ καὶ κατ' ἀποκοπὴν τοῦ ο καὶ προσθέσει τῆς καταλήξεως «βη» κατὰ παραφθορὰν «ἀγκλαβή» (Γεωργ. Ν. Καζαβῆς, ὁ.π., σ. 169).

8. Ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσωμε ξένη προέλευση τοῦ ὄρου καὶ ἐφόσον ἡ σχέση του πρὸς τὰ

Ὁ ὄρος *ἀνεθίβολο* προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸ οὐδέτερο τοῦ ἐπιθέτου *ἀναμφίβολο*, ὕστερα ἀπὸ ἀνομοίωση καὶ ἄλλα φθογγικά πάθη, καὶ σημαίνει τὸ βέβαιο, τὸ ἀκαταμάχητο τεκμήριο, τὸ συμφωνητικό, τὸ ὁποῖο βεβαιώνει τὴν προίκα καὶ τὴν κατοχὴ-ιδιοκτησία.

Ἡ ὀνομασία *ἀρεσά-ἀρεσκιά*, πού συσχετίζεται προφανῶς πρὸς τὰ *ἀρέσκεια-ἀρέσκω-ἀρεστός*, χαρακτηρίζει εὐστοχα τὴν ἀποδοχὴ τῶν προσφερομένων, ἢ ὁποῖα συνεπάγεται τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας. Ὑστερα ἡ λέξη δηλώνει τὴν ἴδια τὴ συμφωνία καὶ τὸ σχετικὸ χαρτί-συμφωνητικό.

Ἄρκετὰ δύσκολη φαίνεται ἡ ἐρμηνεία τῶν ὄρων *ξεστίχι* ἢ *ξεστοίχι* πρὸς δὴλωση τοῦ προικοσυμφώνου, ἀλλὰ νομίζω ὅτι πάλι στὸν ἴδιο δρόμο ὀδηγούμαστε. Οἱ λέξεις προέρχονται ἀπὸ τὴν πρόθεση *ἐκ* καὶ τὰ *στίχος* (σειρά, γραμμὴ) ἢ *στοίχος* (σειρά, ἀράδα καὶ ἰδιαίτερα σειρά πασσάλων). Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ σχετικὰ ῥήματα *στιχίζω* (ἀραδιάζω) καὶ *στοιχέω-ᾶ* καὶ *στοιχίζω* (μπήγω πασσάλους στὴ σειρά γιὰ τὴ στερέωση διχτυοῦ ἢ φράχτη). Σύμφωνα μετὰ τὴ συνηθισμένη σημασία τῆς προθέσεως *ἐκ* στὰ σύνθετα οἱ ὄροι *ξεστίχι-ξεστοίχι* πρέπει νὰ σημαίνουν εἴτε τὸ ἓνα (τὸν πάσσαλο ἢ τὸ σύμβολό του), πού ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὴν ἀράδα, τὴν περίφραξη, εἴτε τὴν πλήρη καὶ τέλεια περίφραξη καὶ ἐξασφάλιση τοῦ κτήματος, τῆς περιουσίας. Καὶ στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση ὁ πάσσαλος ἢ τὸ σύμβολό του παίζουν καθοριστικὸ ρόλο. Ὁ κάτοχός του ἢ ἐκεῖνος στὸν ὁποῖο αὐτὸς περιέρχεται εἶναι κάτοχος καὶ κύριος τῆς ιδιοκτησίας, ἢ ὁποῖα φράζεται μετὰ αὐτόν. Ὑστερα καὶ ἡ συμφωνία καὶ τὸ χαρτί, πού ἐξασφαλίζει ἐπίσης τὴν παραχωρούμενη ὡς προικῶν περιουσία, ὀνομάστηκε *ξεστ(ο)ίχι*. Ἡ ἄλλη δυνατὴ ἐρμηνεία τοῦ ὄρου *ξεστ(ο)ίχι* ἀπὸ τὴν *ἐκ στίχου* ἢ *κατὰ στίχον* (πβ. *κατάστιχο*) ἀπαρίθμηση τῶν προικῶν ἀντικειμένων στὸ συμφωνητικό εἶναι ἐπίσης πιθανή.

Οἱ παραπάνω σκέψεις ἐνισχύονται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι προίκα μετὰ διάφορες μορφές ἔδιναν καὶ οἱ ἄντρες ἢ ἀνάλογα μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ θεοῦ-βασιλέως ἢ τῆς θεᾶς-βασιλίσσας (ἀνδροκρατία ἢ γυναικοκρατία) στὶς διάφορες κοινωνίες προχωρεῖ καὶ τὸ ἔθιμο τῆς προικοδότησης.

Ἔτσι «παλαιότερον τὰ ἄρρενα ἐπροικίζοντο. Ἡ συνήθεια αὕτη βαίνει βαθμιαίως ἐξαλειφόμενη, διατηρουμένου μικροῦ δώρου...»¹.

Ἄνὰ καὶ *λαβή* δὲν φαίνεται πιθανή, θὰ μπορούσε κανεὶς μετὰ ἄρκετὸ δισταγμὸ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ λέξη ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὸ *ἄνκ* καὶ τὸ *λαβή*. Στὴν περίπτωση αὕτη ἀγκλαβή ἐσήμαινε λήψη τοῦ *ἄνκ*, τοῦ αἰγυπτιακοῦ σταυροῦ - σημείου ζωῆς, πού θὰ ἀντιπροσώπευε καὶ διδόμενη περιουσία, ἢ ὁποῖα ἐξασφάλιζε ζωὴ στὸν κάτοχό της καὶ ἦταν κάτι ἀνάλογο πρὸς τὸ *ξεστ(ο)ίχι*.

1. ΚΑ. ἀρ. 2051, σ. 3 (συλλ. Νικ. Παπᾶ, Σχιστόλιθος Σιντικῆς Σερρών (πρόσφ. ἐκ Πόντου) 1954).

«Κάθε πατέρας στο χωριό είναι υποχρεωμένος να χτίση σέ κάθε σερνικό του παιδί σπίτι καί, όταν τὸ παντρέψη, θὰ τοῦ τὸ δώκη»¹.

«Όταν παντρεύονταν τὰ ἀγόρια, τότε ὁ πατέρας τοὺς ἔδιδε γιὰ προίκα κάποιον κτήμα, ἂν ἤθελε...»².

«Τὰ ἄρρενα θὰ κληρονομήσουν τὸ σπίτι καὶ τὴν ἀπομένουσα μετὰ τὴν προίκω τῶν κοριτσιῶν κτηματικὴν περιουσίαν...»³.

Στὴν Κρήτη «κάθε παλληκάρι, γιὰ νὰ παντρευτῆ, πρέπει νὰ ᾽χη χτίσει τὰ σπίτια του»⁴.

Ἄλλοῦ «τ' ἀγόρια, όταν παντρευτοῦνε, ἐκτὸς τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ᾽χουνε, τοὺς δίδουν ὠρισμένα χωράφια γι' ἀμπέλια καὶ κήπους»⁵.

«Τὰ ἄρρενα τέκνα παίρνουν ἐκτὸς τῆς κτηματικῆς περιουσίας καὶ τὸ πατρικὸν τοὺς σπίτι καί, ἐν περιπτώσει καὶ εἶναι πολλὰ τ' ἀγόρια μιᾶς οἰκογενείας, ὑποχρεοῦνται οἱ γονεῖς, ἂν εὐποροῦν, νὰ φτιάσουν καὶ νὰ δώσουν σ' ὅλα ἀπὸ ἓνα σπίτι»⁶.

«Ἄμα χωρὶς τὸ παιδί του καὶ τὸ παντρέψη, τὸν δῶν' εἴτε χωράφ' εἴτ' ἀμπέλι, μαγαζί, ἀκίνητο...»⁷.

Ἄλλοῦ «τὸ ἄρρεν τέκνον παίρνει ἀπὸ τὸν πατέρα προικοδωρεάν, τὸ δὲ θῆλυ προίκα...»⁸ ἢ «ὁ γυιὸς παίρνει τὸ ἀνάλογον μερίδιον»⁹ ἢ περιέρχεται «μέρος τῆς πατρικῆς περιουσίας εἰς τοὺς υἱούς»¹⁰.

Ἀπὸ τῆς Θήρας πληροφοροῦμεθα ὅτι «ὁ πρῶτος υἱὸς παίρνει ἀπὸ τὸν πατέρα του ὡς προίκα τὸ πατρογονικὸν σπίτι, διὰ νὰ διαιωνίζεταί τ' ὄνομα τῆς οἰκογενείας. Κ' οἱ ἐπόμενοι υἱοὶ προικίζονται μὲ κτήματα γιὰ τὴν εὐχὴ τῶν γονέων των»¹¹.

Στὸν Ἅγιο Λουκά Καρυστίας «προικίζονται καὶ τὰ ἄρρενα τέκνα μὲ σπίτι καὶ μὲ χωράφια, ἀλλὰ μὲ μικρότερη προίκα τῶν θηλέων»¹².

1. Κλ. ἀρ. 1159B, σ. 85 (συλλ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, Βασιλίτσι Πυλίας 1938).

2. Κλ. ἀρ. 1132, σ.37 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Σιγὴ Βιθυνίας 1937).

3. Κλ. ἀρ. 2005, σσ. 70 - 71 (συλλ. Νικ. Μόσολα, περιοχή Βονίτσης Αἰτωλ/νίας 1952).

4. Κλ. ἀρ. 1161A, σ. 137 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἴναχώριον (Τοπόλια) 1938).

5. Κλ. ἀρ. 2272, σ. 44 (συλλ. Χαράλ. Σπανοῦ, Ἴκαρία 1955).

6. Κλ. ἀρ. 1888, σ. 7 (συλλ. Νικ. Κολέτσου, ἐπαρχία Χαλκίδος 1953).

7. Κλ. ἀρ. 1104, σ. 22 (συλλ. Γ. Μέγα, Μεσημβρία 1937).

8. Κλ. ἀρ. 2079, σσ. 3 - 4 (συλλ. Ἰ. Βενιέρη, Γλινᾶδον Νάξου 1953).

9. Κλ. ἀρ. 1888, σ. 2 (συλλ. Χρ. Χρυσανθακοπούλου, Ἐλαιῶν Αἰγιαλείας Ἀχαΐας 1953).

10. Κλ. ἀρ. 2061, σ. 7 (συλλ. Παναγιώτας Σταθοπούλου, Θερμοπηγῆ (Πούλιοβα) Σερρών (πρόσφ. Ἰμέρας Γεωργίας Καυκάσου) 1954).

11. Κλ. ἀρ. 2081, σ. 35 (συλλ. Ἐλευθ. Ζάννου, Θήρα [1954]).

12. Κλ. ἀρ. 1892, σ. 3 (συλλ. Εὐαγγ. Παπαϊωάννου, Ἅγιος Λουκάς Καρυστίας Εὐβοίας 1953).

«Από την εποχή ἀκόμη τοῦ Ἰακώβ ἀντι νὰ ἔχη ἡ νύφη προῦκα καὶ νὰ τὴν δίδῃ εἰς τὸ γαμπρὸ ἔπρεπε νὰ ἔχη τοιαύτην ὁ γαμπρὸς καὶ νὰ τὴν δόσῃ εἰς τὴν νύφη»¹.

«Συνήθως συζοῦν οἱ γονεῖς μετὰ τῶν νεονύμφων καὶ ὁ πατήρ ὑποχρεοῦται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ προικίον τῆς νέμφης δι' ἑνὸς κτήματος (ἀντιπροῖκα)².

Ἄλλοῦ ὁ γαμπρὸς παίρνει εἰκόνα ἀπὸ τὸ πατρικὸ σπίτι: «Ἡ πρώτη δουλειὰ εἶναι ἡ εἰκόνα, ποῦ θὰ πάρῃ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ πατέρα του»³.

«Ὁ γαμβρὸς παίρνει ἀπὸ τὸ σπίτι του μιὰ εἰκόνα, ἓνα σκρινὶ (κομὸ) γιὰ τὰ ρούχα του, κι ἂν εἶναι πλοῦσιος, παίρνει καὶ ἀμπέλια ἢ χωράφια. Εἰς τὴν πρωτεύουσα τῆς Θήρας ... τὸ πατρικὸ σπίτι τὸ δίδουν στὸν πρῶτο γυιό, σ' ἄλλα χωριά ὅμως τὸ παίρνει ἡ κόρη»⁴.

Στὰ Ψαρά «τὰ ἄρρενα τέκνα παίρνουν, ἐὰν ἔχουν, χωράφια, ὅ,τι θέλει ὁ πατήρας, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ πρόβατα»⁵.

Τὸ ὅτι ἡ κατοχὴ ἢ ἀπόκτηση ἰδιοκτησίας⁶ εἶναι ἀπαράβατος κανόνας γιὰ τὴν εἰσαγωγὴν στὴ γενιά, τὰ κοινά, τὴ λατρεία, δηλώνεται κι ἀπὸ τὴν ὀνομασία ἐμπασιδίων⁷, ποῦ δίνεται στὴν προγαμιαία δωρεὰ καὶ ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι δὲν σχετίζεται μόνο πρὸς τὰ ἐμβαλῶ-ἐμπατέω (πρβλ. μπατίκια), ἀλλὰ περισσότερο ἴσως πρὸς τὰ ἐμπασίς (ἐγκτήση, πρόσκτηση σὲ ξένη περιοχὴ· πρβλ. πᾶσις, πάομαι), ἔμπαμα (ἰδιοκτησία), ἐμπάμων (κατέχων, κληρονόμος). Ἡ σημασία τῆς ἐθιμικῆς αὐτῆς πράξεως (δωρεὰ, ἀπόκτηση-κατοχὴ ἰδιοκτησίας) παρουσιάζεται ὅμοια στὶς εἰσαγωγικὰς πράξεις τῆς γέννησης⁸ καὶ τοῦ γάμου κατὰ τὴν εἴσοδο τοῦ νέου παιδιοῦ καὶ τοῦ γαμπροῦ-νύφης στὶς γενιὰς (ἐμβατίκια, ἀνοικτίκια, γαμπρίκια κλπ.)⁹.

1. Ἀ. Γ. Σγουρίτσα, Τὸ ἀγγιλίκι τοῦ Κουκουᾶ πρὸς τὴν Ξιακουστή, Σπαρτ. Χρον. ἔτ. Α' (1937 - 1938), ἀρ. 9, σσ. 9, 14.

2. Κλ. ἀρ. 2177, σ. 4 (συλλ. Ἄ. Λεονταρίτου, Ἄνδραβίδα Ἡλείας 1955).

3. Κλ. ἀρ. 2758, σ. 309 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κίμωλος 1963).

4. Κλ. ἀρ. 1959, σ. 7 (συλλ. Ἐμμ. Σορώτου, Οἶα Θήρας 1953).

5. Κλ. ἀρ. 2075, σ. 6 (συλλ. Δημ. Σπανοῦ, Ψαρά 1952).

6. Ἔτσι σχετικὰ μετὰ τὴν νύφη μαρτυρεῖται ὅτι «ἄλλοτε ὁ γαμπρὸς τῆς ἔγραφε ὡς ἑορταστικὸν (προγαμιαία δωρεὰ) π.χ. ἓνα ἀμπέλι ἢ ὅ,τι ἄλλο», ὅπως δὴποτε δηλ. γῆ ἢ κάτι ποῦ συνδέεται μετὰ τὴν γῆ ἢ τὴν καλλιέργειά της (Κλ. ἀρ. 1153, σ. 32 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα 1938).

7. «Ἐμπασιδίων: προγαμιαία δωρεὰ. . . Τάττει καὶ ὁ γαμπρὸς τῆς νέμφης ἐμπασιδίων τὰ σπίτια τὰ γονικά του» (Κλ. ἀρ. 363, σ. 3 (συλλ. Κ.Ν.Κανελλάκη, Χίος 1887).

8. Βλ. Ἄννης Ἰ. Παπαμιχαήλ — Κουτρούμπα, Τέχνη καὶ ζωή, δ.π., σσ. 128 κ.εξ., 239 - 240.

9. Ὁ. π., σσ. 239 κ.εξ.

«Υπήρχε συνήθεια, όταν νυμφευόταν κάποιος, τη στιγμή, που οι 'καλεστοί' τον έφεραν στο σπίτι της νύμφης, να του χαρίζουν οι γονείς του κάτι τι ακίνητο· ένα δέντρο: σκιά, ελιά, αμυγδαλιά, ό,τιδήποτε. Αυτό το ζητούσαν οι 'καλεστοί'. Σταματούσαν στην πόρτα κι έλεγαν στον πατέρα: "Ίντα χαρίζεις του γιου σου; — Χαρίζω του το τάδε δέντρο στον τάδε τόπο. Αυτά τα δώρα λέγονταν μπατίκια (μπατίκια έδιδαν και στο νεοφώτιστο παιδί και στους χειροτονουμένους ιερωμένους¹...). Τότε έδιδαν κι οι γονείς της νύμφης μπατίκια στην κόρη τους. Μπατίκια έδιδαν κάποτε στους νεοσύμφους κι ο παππούς κι ή γιαγιά και ο άτεκνος νουνός. Τα δένδρα αυτά, που δίδονταν για μπατίκια, δεν έμπαιναν στο λογαριασμό, όταν στο μέλλον θα γίνονταν τα διανεμητήρια της πατρικής περιουσίας, κι ούτε μπορούσαν οι γονείς να τα πάρουν πίσω. Το χωράφι, που βρίσκονταν αυτά τα δένδρα, μπορούσε να το πάρη κατά τη διανομή άλλο παιδί ή μπορούσαν να το πουλήσουν σε άλλο νοικοκύρη. Δεν είχαν όμως το δικαίωμα να πουλήσουν το δένδρο, που είχε δοθή για μπατίκιον. (Και σήμερα ακόμη υπάρχει αυτό το έθιμο, αλλά σπανιότερο και σε οικογένειες, που κρατούν ακόμη πολύ τα παλιά). Τα δένδρα αυτά, επειδή εις άλλον ανήκει το χωράφι, λέγονται 'άσχωματάρικα' ή 'σηκωματάρικα'. Τα 'σηκωματάρικα' δένδρα τότε μόνον περιήρχονταν στην κατοχή κείνου, που είχε το χωράφι, όταν τα σπούσε ο άνεμος και έμενε μόνον ένα μέτρο κορμός πάνω από τη γη. Το καινούργιο δένδρο, που θα 'βγαине, ανήκε στον κάτοχο του άγρου»².

«Όταν πάνε οι 'καλεστοί' του γαμπρού να πάρουνε τη νύφη, στένονται έξω από την πόρτα και λένε στους γονείς της νύφης: Μπατίκια για τη νύφη. Ποῦ θά τση δώσης την καρά, τη μηλιά ή την αμυγδαλιά; Οι γονείς της της δίδουν ένα δέντρο κάπου.

1. 'Ανάλογη λειτουργικότητα φαίνεται να έχη το 'εμβατίκι' - 'μπατίκι' που έδιναν οι ιερείς κατά την έναρξη της Ιερατείας τους ή στην αρχή κάθε χρόνου και το όποιο κατόπιν κατέληξε να εμφανίζεται σαν είδος μισθώσεως της θέσης: 'Εμβατίκι: ποσόν τι χρηματικόν διδόμενον εις τους άρχιερείς ή εις το ταμεῖον της εκκλησίας υπό τῶν ιερέων αναλαμβάνόντων την εκπλήρωσιν τῶν ιερατικῶν των καθηκόντων ἔν τινι εκκλησίᾳ» (Κλ. άρ. 214, σ. 112 (συλλ. 'Ι. 'Αγακίδου, Ζουπάνιον Σισανίου 1895). «Δικαίωμα άρχιερέως, διδόμενον αὐτῷ παρὰ τοῦ λαμβάνοντος εφημερίαν ἔν τινι ἐνορίᾳ ιερέως» (Κλ. άρ. 294, σ. 7 (συλλ. 'Απ. Οικονομίδου, Μάδυτος 1893). «Μπατίκι: τὰ ἐτήσια χρήματα, ἅπερ δίδουσιν οἱ ἱερεῖς τῷ άρχιερεῖ, ἐξ οἷ ἐξαρτῶνται, ἵνα λάβωσι τὸ μπατικοχαρτι αὐτῶν, ἥτοι τὴν ἄδειαν ἐκτελέσεως τῶν ἱερῶν αὐτῶν καθηκόντων ἔν τινι ναῷ» (Κλ. άρ. 300, σσ. 12, 66 (συλλ. Π. Μακρῆ, Βιθυνία 1894). «Μπατίκια: Μία φορά τὸ χρόνο ὁ παπᾶς ἔδινε στὸ δεσπότη τὸ βατίκι' (μετὰ της Παναγίας), μικρὰ πράματα. 'Η χρονιά τοῦ παπᾶ τελείωνε της Παναγίας» (Κλ. άρ. 1160Α, σ. 112 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λήμνος (Βάρος) 1938). α'Εμπατίκι' (τὸ) ἐμβαίνω... Στην εκκλησιαστική γλώσσα είναι τὰ δικαιώματα τῶν δεσποτάδων, που εισέπρατταν ἀπὸ τοὺς παπάδες στίς 14 Αὐγούστου παραμονή της Παναγίας». (Π ο λ. Π α π α χ ρ ι σ τ ο δ ο ῦ λ ο υ, Γλωσσάριο ἀπὸ τῆ Σαρανταεκκλησιώτικη γλώσσα, Θρακικά, τόμ. Α' (1928), σ. 474).

2. Κλ. άρ. 1105, σσ. 126 - 127 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, 'Ανατολ. Κρήτη 1937).

“Αμα δώσουν τὰ μπατίκια, μπαίνουν οἱ καλεστάδες, τσί κερνοῦνε καὶ παίρνουνε τὴ νύφη γιὰ τὴν ἐκκλησιά. Μπατίκια δίδουνε καὶ στὸ γαμπρὸ οἱ γονεῖς του, ὅταν πᾶνε τὴ νύφη στεφανωμένη στοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτι...»¹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ πεθεροῦ, ποὺ «ἔδιδε καπάρο (χρήματα) εἰς τὴν νύμφην καὶ εἰς τὴν πενθεράν, διὰ νὰ ἐτοιμασθῇ ἡ νύφη γρήγορα»,² στὴν ἴδια αἰτία πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ, ὅπως καὶ τὰ «χαρίσματα»: «Μετὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου ὅλοι, συγγενεῖς καὶ καλεσταί, ἑκατεβαίνουν στὸ χάρισμα. Τὴν ὥρα ποὺ ἑφιλοῦν στεφάνι, χαρίζουν καθένας ὅ,τι θέλει. Συνήθως οἱ γονεῖς καὶ οἱ πλούσιοι συγγενεῖς χαρίζουν στὴν νύφη κοσάρια, μαμουδιέδες, πεντόλιρες κλπ. καὶ οἱ ἄλλοι ἑκατεστοῖ ἑχαρίζαν στὸ γαμπρὸ κόκκινα κλαδωτὰ μαντήλια καὶ στὴ νύφη ρασάκια (κεφαλοπάνια μάλλινα λεπτὰ)...»³.

Ἡ σύνδεση τῆς ἰδιοκτησίας ὑπὸ οἰαδήποτε μορφή μὲ τὴν εἰσαγωγή καὶ διαχείριση τῶν κοινῶν καὶ τὴν ἀσκηση ἐξουσίας τῶν νέων φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς τὴν Κάρπαθον ἔχουν παλαιὰν συνήθειαν νὰ προικίζουσιν οἱ γονεῖς τὰ πρωτοπαῖδια μόνον μὲ ὅλα τὰ γονικά των ὑπάρχοντα, ὁ ἀφέντης τὸν πρωτογονιὸν καὶ ἡ μάνα τὴν πρωτοκόρην καὶ τοὺς λέον κανακάρηδες (κτηματίας) καὶ τοὺς πανδρεύουν κονακάρην μὲ κανακαρῶν καὶ γι' αὐτό, γιὰ νὰ ταιριάσουν τὰ κανακαρλίκια (τὰ πλοῦτη), τὰ πανδρεύουν μικρά, τὸν υἱὸν ἀπὸ δέκα ἕως εἴκοσι χρονῶν καὶ τὴν κόρην ἀπὸ δέκα ὡς δώδεκα: καὶ ὅταν τὰ πανδρεύσουν, αὐτὰ τὰ κανακαρόπουλα (ἀρχοντόπουλα) τὰ ψηφίζουν καὶ τὰ βάλλον προῖστοὺς καὶ κριτάες νὰ κρίνουν τὸν κόσμον. Ὡς ποὺ νὰ περάσουν λοιπὸν δεκαπέντε-εἴκοσι χρόνια, γιὰ νὰ μάθουν καὶ νὰ βάλουν εἰς τὸ κεφάλι των γνώσι, κάμνουσι καὶ αὐτοὶ παιδιὰ καὶ τὰ παντρεύουσι καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιον μικρά, τὰ προικίζουσι, τὰ ψηφίζουσι προῖστοὺς καὶ πρωτοέρους καὶ ἔτσι ἐξακολουθεῖ ἡ γνώση ἡ καρπάθικη νὰ πηγαῖν ἀπὸ λωλὸν εἰς λωλὸν»⁴.

Ὁ σταυρὸς-πάσσαλος ἀπὸ τὴν πρακτικὴν χρῆσιν του γιὰ τὴν περιφραξὴν καὶ φύλαξιν τῆς ἰδιοκτησίας, ὅρου ἀναγκαίου γιὰ τὴν εἰσαγωγήν στὴν ὁμάδα καὶ τὰ κοινὰ, κατέληξε νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἴδιαν τὴν ἰδιοκτησίαν, ἔγινε τὸ σύμβολόν της, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν πρωτόγονον σκέψιν ταυτίζεται μὲ τὸ πρᾶγμα ποὺ ἀντιπροσωπεύει, καὶ θεοποιήθηκε, ὅπως ἤδη ἔχομε τονίσει. Ὅτι ὁ σταυρὸς-πάσσαλος εἶναι τὸ «σημεῖον», ἡ ταυτότητάς τῆς ἰδιοκτησίας, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν εἰσαγωγήν στὰ κοινὰ καὶ ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα δημιουργήθησαν ὅλες οἱ ἐννοίαι καὶ ἔτσι κατέληξε νὰ

1. Κλ. ἀρ. 1380Α, σ. 107 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λασιθί (Τζερμιᾶδον 1939).

2. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 188 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἠλείας 1962).

3. Κλ. ἀρ. 1105, σσ. 127 - 128 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἀνατολ. Κρήτη 1937).

4. Κλ. ἀρ. 224, σ. 13 (συλλ. Ἐμμ. Μανωλακάκη, Κάρπαθος 1890).

ἀποτελή τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν τοποθέτησή του¹ ὡς σημάδι κυριότητος στοὺς ἀγρούς².

Ἔτσι «γιὰ σημάδι στήν ἕνα καλάμ' μ' ἕνα πανάκ' ἄσπρο (σημάδ') ἢ φκειάν' κούκου, δηλαδή στήν τρεῖς-τέσσερες πέτρες τῆ μιὰ πάν' στήν ἄλλ'»³. «... ἐπὶ δένδρων (σημάδια) κρεμοῦν κλώνους πικροδάφνης»⁴. «...ἢ μπήγαε στή γῆς παῖβνια (παλουκία)»⁵. «...Ἄν δὲν ἔχη χῶμα, οἱ τεχνῖτες παραίνον πά' σὲ μιὰ πέτρα καὶ κάνον σταυρούς (νυσάνια) σημάδι... Σταυρούς βάνον καὶ στίς ἐλιές ἀπάνω. Τὰ περισσότερα τῆς Ἐκκλησιᾶς καὶ τοῦ Μισοκομείου ἔχονε σταυροί»⁶.

Ὁρισμένα σημάδια, πάσσαλοι, κλάδοι, καλάμι μὲ πανάκι κλπ. ὀδηγοῦν νομίζομε στήν εἰρεσιώνη καὶ τὸ φλάμπουρο καὶ ἡ σύνδεση τῶν συμβόλων αὐτῶν εἶναι φανερή.

«Στὰ γραμπάνια (ἄφιχα) καὶ στὰ κακόβωλα χωράφια δὲ βάνουνε σταλίκια, κάνουνε σταυρούς πάνω στοὺς βράχους, πὸν βρίσκονται στὰ σύνορα. Ἐπῆγε κι ἐχάλασι τοῖ σταυρούς καὶ μοῦ πῆρε μιὰν ἄσκελιὰ χωράφι»⁷. «... παίρνον μάρτυρες, πηγαῖνον καὶ τὰ ἑσταλικώνον». Στήν εὐθεῖα αὐτῆ βάνον τὰ σταλίκια ἢ κάνον ἑσταυρούς. Στὰ ἑσχωρα, στὰ καλόβωλα χωράφια καὶ στοὺς λάκκους σταλίκια. Καρφώνον στή γῆ μιὰ-δυνὸ μακρουλὲς ἐπίπεδες πέτρες κι αὐτὲς δείχνον τὰ σύνορα. Στὰ γραμπάνια καὶ στὰ ἑκακόβωλα σταυρούς, δηλ. σὲ βράχους, πὸν βρίσκονται στὰ σύνορα, χαράσσον κι ἀπὸ ἕνα σταυρό»⁸. «βαστάος ἢ βαστοός: λίθος ἐμπεπηγμένος εἰς τὴν γῆν ἢ θάμνος ἀειθαλῆς, χρησιμεύοντες εἰς ἐνδειξιν τῶν ὁρίων ἀφράκτου ἀγροῦ»⁹.

«Τὰ χωράφια μοιράζονται μὲ δυνὸ τρόπους: ἢ βάζομε ἀκίνητα ὄρια (βράχους, ρεματιές) ἢ κινητά, τὰ στραλίκια, δηλ. ἕνα μεγάλο μακρουλὸ πλακωτὸ λίθο. Γύρω ἀπὸ τὸ στραλίκι βάζομε τέσσερις μικρότερους λίθους σταυρωτά, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιὰ νὰ στερεώνεται τὸ στραλίκι κι ἀφ' ἑτέρου γιὰ νὰ εἶναι μάρτυρες καὶ λέγονται κι ὅλα μάρτυρες»¹⁰.

1. Δ η μ . Σ . Λ ο υ κ ἄ τ ο υ , Ἄγροτικά σήματα βοσκοπαγορεύσεων στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, Λαογρ., τόμ. ΛΑ' (1976 - 1978), σ. 23 (περιοχὴ Θεσσαλίας, Ἡπείρου).

2. Σὰν σημάδι κυριότητος καὶ ἰδιοκτησίας νομίζομε ὅτι τοποθετεῖται ὁ σταυρός, τουλάχιστο ἀρχικά, καὶ ἐπάνω σ' ὅλα τὰ ἀντικείμενα.

3. ΚΑ. ἀρ. 1160Α, σ. 114 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λῆμος (Βάρος) 1938).

4. ΚΑ. ἀρ. 2038, σ. 20(συλλ. Ἄννας Τζανῆ, Αὐλωνάριον Εὐβοίας 1954).

5. ΚΑ. ἀρ. 1446Α, σ. 332(συλλ. Δημ. Λουκάτου, Τελώνια Λέσβου 1940).

6. ΚΑ. ἀρ. 1446Γ, σ. 118(συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος (Ἀγιάσος) 1940).

7. ΚΑ. ἀρ. 1416, σ. 14(συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Λατσίδα 1938).

8. ΚΑ. ἀρ. 1105, σ. 140(συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἄνατολ. Κρήτη 1937).

9. ΚΑ. ἀρ. 751, σ. 24(συλλ. Θεοδ. Νεστορίδης, Ρόδος [1925]).

10. ΚΑ. ἀρ. 1161Β, σ. 124(συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἰναχώριον (Ἐλος) 1938).

«Σύνορα: επιμήκεις λίθοι χωμένοι εις τὸ ἔδαφος, ἀφήνοντες ἐπιφάνειαν εἰς ἄνω μέρος πρὸς διαχωρισμόν»¹. «Ροστάσι (δροστάσι): δριον, λίθος ἐπιμήκης, τοποθετούμενος εἰς τὰ ἄκρα τῆς διαχωριστικῆς δυὸ ἀγρῶν ἀελακος»².

«Βάζουν "σύνορα" στὰ χωράφια, μιὰ τίκλα (πλάκα) μὲ σταυρὸ πάνω (ὅπως τὰ βυζαντινὰ σταυράτα), ἢ σημαδεύουν τὸ σταυρὸ πάνω σὲ μιὰ ριζωμιὰ πέτρα»³.

Γενικώτερα πέτρες, πάσσαλοι ἢ δέντρα εἶναι σημεῖα κυριότητος⁴. Ἀκόμη πάσσαλοι, καλάμια, χλωροὶ κλάδοι πεύκου, δάφνης, σχοίνου, μυρτιᾶς χρησιμοποιοῦνται ὡς σύμβολα ἀπαγορεύσεως νομῆς σὲ κάθε εἶδους ἀγρούς. Αὐτὰ τὰ κρεμοῦν ἢ τὰ μπήγουν στὸ ἔδαφος: «Εἰς οἰονδήποτε χερσότοπον ἢ καλαμιὰν ἂν γίνῃ κοντρούλι ἢ στηθῆ καλάμι, σημαίνει τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς βόσκῆς»⁵. «Ὅταν θέλῃ τις νὰ ἐμποδίσῃ τὴν βόσκησιν εἰς τὸν ἀγρόν του, ἔβανει καλάμια ἢ στήνει τουρλιά», δηλ. πέτρες μιὰ ἐπὶ τῆς ἄλλης ὡς δεῖγμα ἀπαγορεύσεως»⁶.

«Τὰ ζῶα βόσκουν ἐλεύθερα σὲ θερισμένα χωράφια κλπ., ἐκτὸς ἐὰν ἀπαγορευέται, δηλ. ἂν βάλῃ σημάδια ἀπαγορευτικὰ ὁ ἰδιοκτήτης. Τέτοια σημάδια π.χ. εἶναι χλωρὰ πεῦκα στὶς τέσσερες γωνιῆς τοῦ χωραφιοῦ ἢ κουρέλια κόκκινα ἀπάνω σὲ ξύλα. Τέτοια κόκκινα κουρέλια βάζουν, ὅταν εἶναι δηλητηριασμένα τὰ χωράφια, δηλ. τοὺς

1. Κλ. ἀρ. 2055, σ. 8 (συλλ. Κων. Ἰωαννίδου, Καρυδοχώριον Ἀχλαδοχωρίου Σερρῶν [1954]).

2. Κλ. ἀρ. 1543, σ.58(συλλ. Γ. Τριανταφύλλου, Ὁξύλιθος Κύμης 1931).

3. Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Σ . Λ ο υ κ ᾶ τ ο υ , Ἀγροτικά σήματα βοσκοαπαγορεύσεων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, Λαογρ., τόμ. ΛΑ' (1976 - 1978), σ. 23.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ Κλ. ἀρ. 2063, σ. 6 (συλλ. Καλλιόπης Ἀγγελίδου - Κ. Πουλακιδάκου, Βυρώνεια Σιντικῆς Σερρῶν 1954), Κλ. ἀρ. 2418, σσ. 136 - 137 (συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962(;)): «Πολλάκις τὰ ἀδελφομοίρια χωρίζονται μὲ σύνορα (σύνορα). Ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι ἢ κόντρες (μόνιμες, φυσικὲς ἀμετακίνητες πέτρες, δένδρα ἢ μπηχτὲς πέτρες, δηλ. ἀνοίγουν λάκκους, ἐντὸς τῶν ὁποίων χάνουν ἓνα μέρος ἐπιμήκων λίθων), Κλ. ἀρ. 2293, σ. 29 (συλλ. Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερο Ἀκαρνανίας 1957), Κλ. ἀρ. 1446Α, σ. 332 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Τελώνια Λέσβου 1940): «Βάζανε συνόρια (σύνορα). Εἶχανε τ' ἀμάμια καὶ χωρίζανε τὰ κτήματα ἢ στήνανε κοῦκκοι (πέτρες ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη) ἢ μπήγανε στὴ γῆς παιβάνια (παλούκια). Ἄν εἶχανε δέντρα ἐκεῖ, βαρούσανε μπαλταδιὲς πᾶ' στὰ δέντρα καὶ τὰ σημαδεύανε», Κλ. ἀρ. 1446Γ, σ. 118 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου 1940): «Πᾶ' στὰ δέντρα τραβούσαμε χαράκια, τσέτ'λις μὲ τ' ἀξινάρ' γιὰ νὰ γνωρίζουμε».

5. Κλ. ἀρ. 2175, σ. 1(συλλ. Γεωργ. Δροσοπούλου, Κεραμιδιά καὶ χωρία τῆς Δήμου Πηνειῶν Ἡλείας 1955)· βλ. καὶ Δ η μ . Σ . Λ ο υ κ ᾶ τ ο υ , ὁ π., σ. 25 (Παλιὰ Κεφαλονιάς)· στὴ Σκόρο τὰ σημάδια εἶναι καλάμι ἢ σχοῖνος ἢ ἔ,τι δένδρο ὑπάρχει ἐκεῖ κοντὰ ("Ο.π.).

6. Κλ. ἀρ. 2418, σ. 110(συλλ. Ἀναστ. Κοπανᾶ, Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 1962(;)· βλ. ἐπίσης Κλ. ἀρ. 2175, σ.1(συλλ. Γεωργ. Δροσοπούλου, ὁ.π.).

έχουν ρίξει δηλητήριο για τις ακρίδες»¹. 'Επίσης βάζουν και κλάρες από κουμαριές ή ρεικιές².

«'Αν κανείς θέλη νά ἐμποδίση τὸ κτῆμα του, κρεμᾷ σημάδια, δηλ. κλαριά δάφνης ἢ σχοίνου στὰ δένδρα τοῦ κτήματός του ἢ τὰ καρφώνει στὴ γῆ κι αὐτὸ φανερώνει τὴν ἀπαγόρευσιν ξένων ζώων»³.

«Μετὰ τὸν θερισμὸν ἢ τὸν τρυγητὸν σχεδὸν οἱ ἄγροϊ καὶ αἱ ἄμπελοι εἶναι ἐλεύθερα πρὸς νομήν. Κατὰ τὰς ἄλλας ἐποχὰς ὁ ἰδιοκτήτης καρφώνει κλάδον σκοίνου ἢ μυρτιάς ἐπὶ τοῦ ἄγροῦ καὶ τοῦτο εἶναι σημεῖον ἀπαγορεύσεως ἐλευθέρου νομῆς»⁴. 'Αλλοῦ μπήγουν κλαριά ἐλιάς ἢ σχοίνου⁵.

'Η ἀπαγόρευσις κατεδεικνύετο δι' εἰδικῶν σήματος, καὶ ὡς τοιοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο μία σειρὰ ἀπὸ θηλιές, φτιαγμένες μὲ θάμνους, μὲ ἄχρρο βρίζας κατὰ προτίμησιν»⁶.

«Τὴν ἀνοιξη, τὶς χωραφιές (βοσκοτόπους) τὶς «σαμακῶνον», δηλ. μπήγουν κλαριά ἢ ἀβεστώνων τὶς πέτρες. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀπαγορεύεται σ' ἄλλον νὰ βοσκῆσιν στὸ «σαμακῶμένο»... Τὸ σαμακῶνω, ἀπὸ τὸ σαμάκι, φυτὸ, πῆρε ἐπέκτασιν καὶ στὶς πέτρες»⁷.

'Αλλοῦ ἔβαζαν ἓνα ὄρθιο ξύλο (μικρὸ πάσσαλο) ἢ κλωνάρι, πὺ ἐκοβαν ἀπὸ τὰ κοντινὰ δέντρα, στὶς τέσσερες ἄκρες καὶ στὴ μέση τῆς χέρσας γῆς τοῦ χωραφιοῦ. Στὴν κορυφὴ τοῦ πασσάλου ἔδεναν λίγη βριζαμιὰ ἢ ξερὸ χόρτο. Στὰ λιβάδια καὶ σὲ μεγάλους βοσκοτόπους τὴ βριζαμιὰ τὴν ἔδεναν στοὺς θάμνους καὶ στὰ κλαριά τῶν δέντρων⁸. 'Ακόμη δένουν «σάλμα» σὲ κλωναράκια ἀπὸ διαφόρους θάμνους ἢ μπήγουν στὴ γῆ ξυλαράκια καὶ δένουν ἐπάνω τους τὰ κλωνιά τοῦ σάλματος⁹ ἢ στάχουα¹⁰ ἢ ἄχυρα¹¹ ψηλά, «ὥστε νὰ σχηματίζεται σταυρός»¹².

1. Κλ. ἀρ. 1475, σσ. 45 - 46(συλλ. Μαρίας 'Ιωαννίδου, 'Αγία 'Αννα Εὐβοίας 1941)- βλ. καὶ Δημ. Σ. Λουκάτου, ὁ.π., σ. 25.

2. Δημ. Σ. Λουκάτου, ὁ.π., σ. 24 (Νότιο Πήλιο).

3. Κλ. ἀρ. 2038, σ. 4(συλλ. 'Αννας Τζανῆ, Αὐλωνάριον Εὐβοίας 1954).

4. Κλ. ἀρ. 2040, σ. 1(συλλ. Νικ. Κωστῆ, 'Ανδρωνιᾶνοι Καρυστίας Εὐβοίας [1954]).

5. Δημ. Σ. Λουκάτου, ὁ.π., σ. 25 (Σκίαθος).

6. "Ο. π., σ. 23 ("Ηπειρος).

7. "Ο. π., σ. 22 (ὄρεινὴ Ναυπακτία).

8. "Ο. π., σ. 24 (Αἰανὴ Κοζάνης).

9. "Ο. π. (Κουκούλι Ζαγορίου).

10. "Ο. π. (Κάτω Πεδινὰ Ζαγορίου).

11. "Ο. π. (περιοχὴ Κατερίνης καὶ Λιβάδι Λαρίσης).

12. "Ο. π., σ. 25 (περιοχὴ Πατρῶν): «Μπήγουν ξύλο στὸ χωράφι καὶ δένουν στάχουα πάνω ἀπὸ τὴ μέση, ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζεται σταυρός».

Ἐξιοσημείωτη εἶναι ἡ πληροφορία γιὰ τὸ «σημάδεμα» καὶ τὴν ἐξασφάλιση ψαροτόπων: «Ὅταν οἱ ψαράδες ἀνακάλυπταν καλοὺς ψαρότοπους, τοποθετοῦσαν ἕνα μικρὸ κλαδεμένο δέντρο σὲ μιὰ σχισμὴ τοῦ βράχου, μπροστὰ σὲ μάρτυρες. Κι ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή εἶχαν τὴν ἀποκλειστικὴ ἐκμετάλλευση τῆς περιοχῆς, ὅσο τὸ σημάδι βρισκόταν στὴ θέση του... Σὲ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ "δέντρα" ἔχτιζαν τὶς φωλιές τους τὰ θαλασσοπούλια».¹

Καταλήγοντας νομίζομε ὅτι σ' αὐτὰ τὰ χνάρια, πού κινήθηκε τὸ θέμα, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐθίμου τῆς ἀδελφοποιίας, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ δοῦμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική γωνία καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα, ὅπως καὶ τὰ θέματα τοῦ φλάμπουρου καὶ τῆς προίκας, τὰ ὁποῖα ἐνυφαίνονται στὴν ἴδια ἐνότητα, ἀποτελοῦν μέρη τελετουργικοῦ πού ἀφοροῦσε τὴν εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὰ κοινά, κάτι ἀνάλογο ἴσως μὲ τὶς τελετὲς τῶν φρατόρων (φράτορες-«σταυροπατέρας», «σταυρομάν» κλπ.). Ἡ ἀδελφοποιία συνδέεται, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, μὲ γνωστὲς τελετουργίες ἢ καλύτερα τὸ ἔθιμο τῆς ἀδελφοποιίας εἶναι μορφή τελετουργίας, πού συναντᾶται σὲ ἄλλα τελετουργικά ἢ μᾶλλον πρόκειται γιὰ ὅμοιες τελετουργικὲς πράξεις (Ἀγίων Θεοδώρων, Λαζάρου, Βαῖων κλπ.), οἱ ὁποῖες ἔχασαν ἕνα μέρος τους, διαφοροποιήθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες, τὶς ὁποῖες υἱοθετοῦσε καὶ ἐπέβαλλε ἐκάστοτε ἡ κοινωνικοπολιτισμικὴ δομὴ, μέσα στὴν ὁποία διαμορφώθηκαν.

Οἱ διαφοροποιήσεις καὶ τὰ διάσπαρτα τοπικῶς καὶ χρονικῶς στοιχεῖα νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸ ὅτι οἱ τελετουργίες ἐλάμβαναν χώρα σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ διαστήματα, δηλ. ἐκάλυπταν εὐρὺ χρονικὸ φάσμα, ὅπως ἤδη ἔχομε τονίσει. Ὑπόκειται τελετουργικὸ εἰσαγωγῆς τῶν νέων στὰ κοινά (θρησκεία-λατρεία, κοινωνία), πού φαίνεται νὰ ὀδεύη στὶς μυητικὲς τελετὲς τῆς φυλῆς, τῆς γενιᾶς, μυητικῶν ἑταιριῶν κλπ., πού ἦταν συνυφασμένες μὲ τὴν κατοχὴ ἰδιοκτησίας, ἡ ὁποία ἦταν τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴ βιολογικὴ καὶ κοινωνικοπολιτισμικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς. Ἄν εἶχε κανεὶς Δία Ἐρκεῖο καὶ Ἀπόλλωνα Πατρῶο καὶ οἰκογενειακοὺς τάφους, αὐτὰ ἦταν τὰ στοιχεῖα τοῦ δημοτολογίου του.

Ἡ ἰδιοκτησία, πού ἐκινεῖτο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ γένους καὶ τῆς λατρείας του, ἀποτελοῦσε κατὰ κάποιον τρόπο τὸ κτηματολόγιο καὶ δημοτολόγιο συγχρόνως καὶ ἐξασφάλιζε στοὺς κατόχους ἐλευθερία κινήσεων καὶ ὅλα τὰ δικαιώματα (κοινωνικά καὶ λατρευτικά) καθὼς καὶ τὰ ἀπαιτούμενα γιὰ τὶς βιολογικὲς ἀνάγκες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δηλαδή ἐξασφάλιζαν στὴν ἔντονα ἀγροτικὴ κοινωνία τὰ πάντα (εὐετηρία-καλὴ παραγωγὴ, χθονία λατρεία (γῆς, προγόνων κλπ.). Ἡ προστασία-

1. Ὁ.π., σ. 23, σημ. 1.

φύλαξη τῆς ιδιοκτησίας γινόταν μὲ τὴν περίφραξη, μὲ τὸ σταυρό, τὸ «σταύρωμα», «σταύρωση». Ἀπὸ τὴν πρακτικὴ αὐτὴ χρῆση τοῦ φύλακα τῆς τόσο ἀναγκαίας, ὅπως ἀναφέραμε, ιδιοκτησίας ὁ σταυρὸς ἔλαβε ὅλες τὶς γνωστὲς συμβολικὲς σημασίες καὶ ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμά του κατὰ τὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ.

Οἱ νέοι, οἱ μουόμενοι, γιὰ νὰ εἰσαχθοῦν στὴ λατρεία, στὴν κοινωνία, ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὸ «σημεῖον» τῆς ἐγγείου ιδιοκτησίας, τὸ σταυρό, τὸ φλάμπουρο γιὰ τὸ γαμπρὸ καὶ τὴν προῖκα γιὰ τὴ νύφη· ἢ, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχε φλάμπουρο, τὴν προῖκα καὶ γιὰ τὸ γαμπρὸ ἢ καὶ τὰ δύο μαζί (κατοχὴ ιδιοκτησίας-προῖκα καὶ φλάμπουρο-«σημεῖο»). Τὸ «σημεῖο», ὁ σταυρὸς καὶ τὰ συνυφασμένα μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ τῆς εἰσαγωγῆς «σημεῖα» (μαντήλι, κόκκινη κλωστή-νήματα, δαχτυλίδι, φλουρί-νομίσματα κλπ.), ἀλλὰ καὶ τὰ νεώτερα ἀποχρωσμένα καὶ μὲ ἄλλο σκεπτικὸ συνυφασμένα ἀντικείμενα (π.χ. κασκόλ), χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς πού τὰ ἐδημιούργησε, ὀδηγοῦν στὸν ἴδιον δρόμο.

Ἔτσι ἡ ιδιοκτησία οἰασδήποτε μορφῆς ἢ τὰ σύμβολά της συνδέονται μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὸ γένος καὶ τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν καὶ τὴν ἄσκηση ἐξουσίας. Ὁ δὲ πάσσαλος-σταυρὸς, ὅπως ἔχομε τονίσει, ἀπὸ τὴν πρακτικὴ χρῆση του γιὰ τὴν περίφραξη καὶ φύλαξη τῆς ιδιοκτησίας, ὅρου ἀναγκαίου γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν νέων στὴν ομάδα καὶ τὰ κοινά, κατέληξε νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἴδια τὴν ιδιοκτησία, ἔγινε τὸ σύμβολό της, θεοποιήθηκε καὶ τοποθετεῖται ὡς φύλακας, ἀλλὰ καὶ ὡς σημάδι κυριότητας στοὺς ἀγρούς.

Ἡ ἀδελφοποιία φαίνεται ὅτι ἐδράζεται ἀρχικὰ σὲ ἀναγκαῖο θεσμό, προϋπόθεση γιὰ τὴ λειτουργία τῆς κοινωνικῆς ομάδας, τῆς φυλῆς καὶ τοῦ γένους, ὕστερα δὲ ἐξελίχθηκε σὲ ἐλεύθερο θεσμὸ λόγω τῆς ἀλλαγῆς τῶν θρησκευτικο-λατρευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δομῶν καὶ ἔλαβε τὸ χαρακτῆρα συμπαραστάσεως καὶ ἀντιμετωπίσεως δυσκόλων καταστάσεων, ἀπὸ οἰαδήποτε αἰτία κι ἂν προέρχονταν, δὲν προκύπτει δὲ ὅτι ἀποτελεῖ προῖον πρωτόγονης σκέψης.

Ὁ θεσμὸς αὐτὸς πιστεύομε ὅτι δὲν ὑποχώρησε ραγδαῖα, ἀλλὰ σταδιακὰ ὑποχώρησαν μερικὲς μορφές του λόγω τοῦ ὅτι δὲν ἦταν ἀναγκαῖες καὶ κατανοητὲς καὶ ἀναφάνηκαν διάφορες πτυχὲς ἢ φασματικὲς προοπτικὲς του ἄλλες ἀνάλογα μὲ τὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, τὶς προτεραιότητες πού ἐκείνη θέτει καὶ τὴ διάσταση πού δίνει στὴ ζωὴ, πράγματα πού κάνουν τὸ ἔθιμο νὰ φαίνεται διαφορετικὸ. Ἀναπτύχθηκαν, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, καὶ προεκτατικὲς ἢ δευτερογενεῖς ἔννοιες, ὅποτε κατόπιν αὐτὲς ἔγιναν κύριες, ὅταν οἱ κύριες δὲν μπορούσαν νὰ λειτουργήσουν ἐξ αἰτίας ἀλλαγῶν τῆς κοινωνικοπολιτισμικῆς ζωῆς καὶ ἡ ἀνάγκη συμπλήρωσης ὠδηγοῦσε στὴν ἀνάπτυξη πλευρικῶν κλάδων.

ΠΙΝΑΚΕΣ · ΧΑΡΤΕΣ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Ἄρ. χειρ. = Ἀριθμὸς χειρογράφου Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
- Ι.Α. ἢ Ἱστορ. Λεξικὸ = Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χειρόγραφο, ἂν συνοδεύεται ἀπὸ ἀριθμὸ, ἄλλως δελτία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.
- Ε.Ζ. = Ἐφης Νικ. Ζούμπου, Τὰ ἄνθη τοῦ ἐπιτάφιου, Ἀθήνα 1980.
- ΕΛΑ = ΕΚΕΕΛ = Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.
- Λαμπρ. = Ἰω. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, Ἀθήναι 1870.
- Μ. Λουλ. = Μιλτ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, δημωδῶν ᾠμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, ἀινιγμάτων κλπ. Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβακλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903.
- Γ. Μέγας = Γ. Α. Μέγας, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήναι 1956.
- Γ. Μέγας ΖΕΛ = Γ. Α. Μέγας, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.
- Ποντ. Φύλλ. = Ποντιακὰ Φύλλα.
- Εἰρ. Σπαν. = Εἰρήνης Σπανδωνίδου, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασοῦ), Ἀθήνα 1939.
- Ἄχ. Τζάρτζαν. = Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Θεσσαλικά τοῦ Τιρνάβου, Θεσσαλ. Χρον. Β' (1931).
- Χατζηγ. = Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948.
- Χρηστοβ. = Χρήστου Χρηστοβασίλη, Κι ὅποιον εὔρη ὁ θάνατος, εἰς Κωνστ. Φ. Σκόκου, Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, ἐν Ἀθήναις 1920.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α'

Οι εξεταζόμενες περιπτώσεις ἀδελφοποιτίας

Όνομασία	Αριθ. και φύλο συμμετεχόντων	Χώρος-χρόνος Τρόπος συνάψεως του δεσμού	Σκοπός	Τόπος	Έτος 'Αρ. χειρ.-έντυπο
Σταυρός-σταυραδελφός-σταυραδερφή-βλαμιάδες		(Έκκλησία Ζώνονταν με την άγια ζώνη		Θεσσαλία	1915 669
Σταυρός (σταυραδελφος)				Καταφύγι Κοζάνης	Ίστορ. Δεξ.
Σταυρίς (ἀδελφός του ἀδελφοποιητού)				'Ανασελίτσα, Λάκκα	» (= I.A.)
Μπαρτίμια, παραγάμπρια, παράμφου, παράμφουφες	'Ανδρες-γυναίκες			Γιαννωτά	1952 1981
Σταυραδέφρια	2 ἄνδρες	'Αλλάζουν τὰ πουκάμισά τους		Αἶνος	1882 897 Α
'Αδερφοπτός, παράμφουφ, βλάμης		Με Ιεροτελεστία		'Αν. Θράκης	318
Σταυραδέφρια	2 ἄνδρες	'Αλλάζουν τὰ πουκάμισά τους		'Ηπειρος	1905 486
Σταυραδέφριοι-σταυραδέφρια	»	»		»	1880 198
Σταυραδέφρια ἢ ἀδέφρια στὸ Εὐαγγέλιο				Πύθλον	1952 1977
'Αδελφοπτός, σταυραδέφρι				'Ελασσόνος	288
Σταυραδέφρια, μπράζερηδες, σταυροκουινάδα	'Ανδρες - γυναίκες			Μαράτσα	1955 2175
Σταυραδέφρος-βλάμης-μπράτιμος				'Ανδρ)λεως	756
				Κεραμιδιά	
				'Ηλείας	
				'Ηπειρος	

Σταυραδέφφια ή μπράττιμοι	"Ανδρες και 1 κορίτσι Έγκλησία	'Ορκίζονταν στο Εύαγγέλιο κι ό παπάς διάβαζε εύχη στο κεφάλι τους	Λουκοίδι	1953	1975
Σταυραδέφφια, μπραζέφφηδες, βλάμηδες		'Ορκίζονταν μπροστά στο Εύαγγέλιο	Έλασσόνος Σκαλλουντζιά	1954	2125
'Αθρωπιτός-φίλος	6 άνδρες και 1 γυναίκα	Με έκκλησιαστική τελετή	Βιθονιά	1938	300
Σταυραδέφφια-φίλοι	άνύπαντροι	Τρυπάγανε τίς φλέβες τους, μάζεψαν αίμα και τό έπιναν όλοι ή βύζαινε ό ένας του άλλου του τή φλέβα	Αμοιβαία		1160Γ
Σταυραδέφφια-μπραζέφφηδες	6 άνδρες και 1 γυναίκα	Τρυπάγανε τίς φλέβες τους, μάζεψαν αίμα και τό έπιναν όλοι ή βύζαινε ό ένας του άλλου του τή φλέβα	Περιβόλια	1962	2418
Σταυραδέφφια: στενοί φίλοι		Πρό του μυστηρίου του γάμου όρκίζον- ται μπροστά στον παπά, βάζοντας τά χέρια ό ένας πάνω στού άλλου	ΰποστηρίξη 'Ηλείας	1940	630 I.A.
Μπραζέφφης - σταυραδερφός	"Ανδρες-γυναίκες και μελλόνυμφοι	'Ορκίζονται ότι θά είναι άδελφοι και ό έφευς τους περιτυλίγει με την 'Αγ. Ζώνη, διαβάζοντας εύχες	Πάρφος	1917	425
Μπράττιμοι, διαπουφτές	2 ή περισσότεροι Μονή του 'Αγ. 'Ορους		Πεντάλοφος	1962	2493
Σταυραδέφφια			Κοζάνης		
Βλάμη (παράνυμφος)			'Αρναία	1950	650 I.A.
Σταυραδέφφια			Χαλαυδικής		
Σταυροκουιάδοι-άδελφοχτοί			Αιδηψός		874 I.A.
Βλάμη			Εύβοιας		
'Αδερφοποιτοί			Βαλτεσινίκων		
			Γορτυνιάς	1976	1100 I.A.
			Ίναχόριον		
			Κρήτης	1938	1161 Δ.
			Καλαμπάκα		
			Θεσσαλίας		544 I.A.
			περ. Σερρών		

"Ένωσαν τό αίμα τους κόβοντας τό μικρό δάχτυλο του δεξιού χεριού

(πρόσφ. Πόντου-Κακάσου) 1955	2061
Γιδάζ	
Ήλιαθιας 1970	920 Ι.Α.
Ρουμλούκι	
Μακεδονίας 1975	1068 Ι.Α.
	(Ίστ. Λεξ.)
Καλέντζι	
Ίωνωνων 1961	2382

Σταυροδρόμος	Γυναίκες				
Σταυραδρόμος					Ένωσαν το αίμα τους και ο παπάζ τους διάβαζε εύχη
Αδερφοποιτές-άδερφοποιτοί ή βλαμάδες	Όμάδα κοριτσιών με 1 άρσφι ή ομάδα άρσφιών με 1 κορίτσι	Εκκλησία	Μπαίνουν κάτω από πετραχίλι, όρκίζονται με το δεξί χέρι στο Ευαγγέλιο, ο παπάζ διαβάζει εύχη, φιλιούνται μεταξύ τους		
Σταυραδρόφοι ή βλάμηδες-σταυραδρόφη	Όμάδα άνδρών με 1 κορίτσι	Εκκλησία ή ξωκλήσι έπισήμη ήμέρα - Πάσχα (Άγάπη)	Δένονται με τριγιά, φιλιούνται, διάβαζε ο παπάζ εύχη και ένα Ευαγγέλιο της Μ. Πέμπτης, ώρκίζονται στο Ευαγγέλιο «πάντα άγάπη» με εύχη του Ιερέως		
Αδελφοποιτοί Βλάμηδες-σταυραδρόφη	Κυρίες στρατιωτικοί » »	Ενωκλήσι νύχτα	Δυναμειος, Βονίτης άσφάλειας Αιτωλινίας Στενότερος Ζαγορά συνδεσιμος Μαργητίας Ξηρόμερο Ακαρνανίας	2005	
Σταυραδέρφια	Όμάδα άνδρών με 2 κορίτσια		Ό δεσπότης τους έξωνε με τη ζώνη της Παναγίας και τους ώρκιζε, κόβαν τα χέρια τους και έγλυφαν το αίμα	303	2293
Μπράτσιοι ή βλάμηδες	Δύο άνδρες	Εκκλησία	Ό παπάζ τους ζώνει με ζώνη και διαβάζει εύχες	1355	
			Άγ. Άννα Εύβοίας		1971
			Κρούβρουσι Έλασσόνος	1953	

'Αδελφοποιητός Σταυραδέφεια	2 άνδρες	Μέ θρησκ. τελ. "Άγιον Όρος	'Αλληλοβοήθεια στον κίνδυνο ή τον πόλεμο Θρησκευτική τελετή, σταύρωμα με την άγια ζώνη	Λακωνία	446
'Αδερφοφοί ή αδερφοχόι	2 άνδρες		Με Ιεροτελεστία ή κόβοντας τη βραχιόνιο φλέβα ή τον καρπό, τριβοντας τις πλη- γές και «αδελφώνοντας» τα αίματα	Χαλκιδική 1920 321γ Ι.Α.	
'Αδέφεια			"Ανοιγαν τις φλέβες και ένωσαν τα αίματα ή επιπλάζαν λίγο αίμα απ' το μικρό δά- χτυλο	Βιάννος Κρήτης 1925	749
'Αδελφοποίηση			Χαράζανε την άκρη του δαχτύλου και ρουφάγανε το αίμα	'Αν. Κρήτη 1937	1105
Σταυραδελάφτης-άδελφοποιία			Με εύχή του πατῆ και περίζωση	Πυλίας 1939 Ζαγόρι 'Ηπείρου 1870	4878Γ Δαμπρ.
Μπραζέρηδες	"Ανδρες και γυναίκες		Με θρησκευτική τελετή και εύχή του Ιε- ρέως ή με άμμοβαία έναλλαγή των χιτώ- νων τους	Φυγαλία 1901	ΔΙΒΕ
'Αδερφοχόι	12 άνδρες και 1 Μαρία	'Εσολησία	'Ορχίζονται φυλιάν, ενώ ο Ιερέυς διαβάζει εύχή	Καλάβρυτα 1924	4096
»	2-3 ή παραπάνω 15,20,30 άνδρες και 1 κόρη	'Εσολ. έξοχική 'Εσολησία	Σχημάτιζαν κύκλο με τη Μαρία στη μέση, ό πατέρας τους ένωσε με μια κορδέλλα και διάβαζε τις εύχές της βράφτισης	'Αν. Κρήτη 1937	1105
'Αδελφοχοί ή βλάμηδες-βλάμισσα (σταυραδέφη)			Ήρχιζονταν μπροστά στην εικόνα του 'Α- γίου με ύψωμένο το χέρι, έπακολουθούσε γλέντι με σφαχτά, χορό τραγούδι	» 'Αμοιβαία πίστη	» 1453 Β

* Αδερφοποιτοί	5, 10 άνδρες και 1 κορίτσι	Ἐκκλησία	ἌΟ παπᾶς τοὺς εἶχονε μετὰ τὴν ἁγία ζώνη καὶ διάβαζε τὰ δώδεκα εὐαγγέλια πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι τοὺς	* Ἀμοιβαία ὑπεράσπιση μέχρι θανάτου. Σαρατζᾶς Πυλᾶς 1938	1159 Α
* Αδερφοί-σταυραδερφὴ	Πολλοὶ ἄνδρες καὶ 1 κοπέλλα	Ἐκκλησία	ἌΟ παπᾶς τοὺς διάβαζε εὐχές, ὕστερα φιλοῦνταν ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησία	* Ἀντιμετώπιση τοῦ Ἰσχυρίων κατακτητῆ ("Ἐλος) Κρήτης 1938	1161 Β
* Αδερφοποιτοί	Παιδιά (ἀνύπαντρα) καὶ 1 κόρη		Τοὺς εἰδιόβαζε ὁ παπᾶς (καὶ ὠρκίζονταν)	Καπλάνι Πυλᾶς 1939	1178 Α
"	12 παιδιά ἀνύπαντρα καὶ 1 κόρη		ἌΩρκίζονταν καὶ γίνονταν ἀδελφοί	Τζατζι Πυλᾶς 1939	1178 Α
* Ἀδελφωσᾶ	" Ἄνδρες (βοσκοί)		"Ἐπῆραν τὸν πατᾶ καὶ διάβαζε εὐχὴ, ὠρκίζονταν	Νὰ μὴν περὶ-ράζῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο Ἄγ. Γεώργιος Λασιθίου 1939	1181
* Αδερφοποιτοί	4 παιδιά καὶ 1 κοπέλλα ἢ 4 κοπέλλες καὶ 1 παιδί (ἀγύρι)		Τοὺς διαβάζει ὁ παπᾶς, τοὺς ποτίζει κρασί καὶ φιλοῦν τὸ εὐαγγέλιο	Λοζέται Ἡπείρου 1940	1132

Βιιάμηδες	2 ή περισσότεροι άνδρες και 1 κορίτσι	Έκκλησία	Ό παπās τος διάβαζε εύχθ, ένώ τó κο-ρίτσι κρατούσε τó άμφιο	Σύσφιγγθ τής φύλλας ' Ασπροπόταμος 1948 Χατζήγγ.	
»	2 άδρες	»	Μάτωναν τόν άντιβραχιόνα, ένωνα τς πληγές κι έδεναν τ' άντιβράχια, έπιαναν τó άμφιο τού παπās, έπαναλαμβάνοντας τά λόγια τής εύχθς: άκολουθούσε συμ-πόσιο με άρνι ψιγά, κοκορέτσι ποτá	»	»
Μότριμες (άδελφοποιτές)	Κορίτσια	Έκκλησία	Τις κάνει ó παπās μότριμες	Δίβρη Ριζών Δελβίνου	1951 1665Α
Σταυραδέφρια ή άδέρφια στο Εύαγγέλιο	5 παιδιά και 1 κορίτσι	Έκκλησία	Ό παπās τος έξωνα με τή ζώνη του και τος διάβαζε κάτω άπό τó Εύαγγέλιο		
* Άδελφοποιτó ή μπράτμιοι	Άνδρες	Έκκλησία	Μέ ίερολογία	Πύθιο Έπασσόνος Χρυσοβίτσια Μετσόβου	1952 1977 2037
Βιιάμηδες - άδερφοκτές	Άνδρες - γυναίκες		Ό παπās τος διαβάζει, τος δένει με ζωνάρι και τος γυρίζει 3 φορές γύρω άπ' τήν έκκλησία	Κόντσα	1953 1908Α
Βιιάμηδες (άδερφοποιτές)	Άνδρες (γυναίκες)	Έκκλησία	Μέ όρκο ένώπιον τού ίερέως και τού Εύ-αγγέλιου	Λάακα Σουλίου	1953 1962
			Ό παπās διαβάζει εύχθ, όρκίζονται με τó δεξί χέρι στο Εύαγγέλιο	* Αμοβαία φίλια και πύστη	Μικρά Γό-τιτσα 'Ηπείρου 1953 2030

Βλέμηντες στο γάμο	2-3 φίλοι νεονύμφων	Φροντίζουν για την τάξη του γάμου και παραστέκονται στους νεονύμφους	Μικρά Γύ- τιστα Ήπειρου	1953	2030
Σταυραδέλφια	Πολλοί	'Ο παπᾶς τοὺς δίνει γύρω-γύρω μὲ ἕνα ζωνάρι	Γεράνια	1953	1966
»		'Εδιναν τὰ χέρια καὶ ὑπόσχονταν νὰ μὴν πειράξῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο	'Αμοργός	1963	2764
'Αδερφοποιτοί	'Ανδρες καὶ 1 κορίτσι	'Εκκλησία ἐστὲρ τῆς Λαμπρῆς	'Αθήνα	1956 Γ. Μέγας	
Βλέμηντες - σταυραδελφοί	4-5 ἄνδρες ἢ γυναῖκες	'Εκκλησία	Περιοχὴ Βονίτης	1954	2006
'Αδερφοποιτοί - βλέμηντες	'Ανδρες καὶ 1 κορίτσι	Σχημάτιζαν κύκλο μὲ τὴ σταυραδέλφῃ στὴ μέση, ὁ παπᾶς τοὺς ἔζωνε μὲ τριχιά ἢ ὄραφο, ψάλλοντας τὴν εἴ ὠδὴ τῆς Μ. Πέμπτης, καὶ διάβαζε εὐαγγελικὴ περι-κοπή· στὸ τέλος φιλοῦσαν τὴ σταυρα-δέλφῃ καὶ ὁ ἕνας τὸν ἄλλον	Ἐπὶ ἡμερον Αἰτωλίας	1957	2293
Βλέμηντες	12 σερνικοὶ καὶ 1 θῆλυκὸ	'Εκκλησία	Χουλαράδες 'Ιωαννίνων	1959	2302

'Αδελφοποιτοί	'Ανδ 2	'Εκκλησία	'Ο Ιερυς εδιδάβαζε τὴν εὐχὴ τῆς ἀδελφοποιίας	Κύθηρα	1959	2327
Σταυραδέλφια	Πολλοί	'Εκκλησία	'Ο παπῆς τοὺς δένει ἄλους γύρω-γύρω μὲ ἓνα ζωνάρι	Γερᾶνα	1953	1966
»	2 (ἄνδρες)		'Αλλάζουνε τὰ πουκάμισά τους	'Ελασσόνος	1883	1309 I.A.
'Αδερφοποιτοί-βιλάμηδες	2 νέοι	Σπίτι	Χαράζουν μὲ μαχαίρι τὶς ἐσωτερικὰς φλέβες τοῦ δεξιοῦ βραχίονα καὶ ἐνώνουν τὸ αἷμα τους σὲ ἀστὴρ λεκάνη, τοὺς φιλοῦν οἱ γονεῖς τους, ἀνταλλάσσουν ὄπλα, τὸ πηχτὸ αἷμα φυλάγεται σὲ μαντήλι στὴν εἰκόνα τοῦ 'Αγ. Γεωργίου.	Ἄνω 'Αν. Θράκης	1905	Χρηστοβ.
»	6 νέοι	»	Κάθονταν γύρω στὸ τραπέζι καὶ τραγουδοῦσαν ἐπιθανάτιο τραγούδι. περιστρέφοντας ταψὶ μὲ ἀναμιμμένα κάρβουνα, πάνω στὸ ὅτιο εἶχαν βάλει τὴ γεμισμένη πιστόλα, μέχρι τὴν ἐκτυροκρήτησι	»	»	»
Βιλάμηδες	2 ἀγόρια		Πᾶνε στὸν παπᾶ καὶ τοὺς διαβάζει εὐχὴ, ἀλλάζουσι δῶρα μπροστὰ του καὶ τὸν πληρώνουν	'Αηλούπο- Σαμινίβα	1958	2277A
'Αδελφές	Κορίτσια μέχρι 18 ἔτων καὶ 1 ἀγόρι	'Εκκλησία 'Αγ. Θεοδώρου	Τὰ διαβάζει ὁ παπῆς· μετὰ φριάνουν σταυρὸ στολισμένο μὲ ἀγριολούλουδα (Λάζαρο), τὸν ὅτιο θάφτουν στοὺς	στῆριξή Σουλίου	1958	2277A

ἀγρούς και ξεδιάφτου υστερα από
40 μέρες, δηλ. του Ἁγίου Λαζάρου
«Συντρόφια-
σμά»

Βλάμης

* Ἀδιφορπιτὸς-ῆ

* Ἀδελφοποιτοί-σταυραδεφερές

Ἄνδρες-γυναίκες

Ἐκκλησία τῆ
δευτέρῃ Ἀνά-
στασι, τ' Ἀντί-
λαμπρα ἢ τῆς
Ἁγάτης

Βλάμηδες

3-4 ἀγόρια και
1 κορίτσι

Ἐκκλησία, Πά-
σχα, Διακαινη-
σίμου

Ἄσος, Πρεβέζης

1974

1953

1974

2036

1570

1955

2272

Βλάμηδες-ἀδελφοποιτὸς-σταυραδελεῖ Κοπέλλες και
παιδιά

Ἐκκλησία,
Λαμπρή, Μεγ.
Πάσχα

2739

1963

2739

1963

2739

* Ἀδελφοποιτοί

Ἄνδρες-γυναίκες

Ἁγ. Γιωργιού
Φιλιούνται σταυρωτά

Μανάκι

1940

1944

1940

1944

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'

Θιαισικιές πρξξεις τής γιορτής του 'Αγίου Θεοδώρου

Τελεστής	Χρόνος	Πράξη και συνθήκες	Σκοπός	Χρόνος	Πράξη και συνθήκες	Σκοπός	Τόπος	Έτος	Αριθ. χειρ.-βιβλ.
Κορίτσια μέχρι 18 ετών	'Ανήμερα 'Αγ. Θεοδώρου	'Αποτελούν ομάδες (συντροφιά-Ταφή ζων) και φτιάχνουν από ένα σταυρό στολισμένο με άγριολούλουδα (Λιζάρια) που τον παραχώνουν σαν νεκρό στα χωράφια			'Αμύριον	'Ελασσόνος		1953	1974
Κορίτσια	'Αγ. Θεοδώρου	'Εφραεσιαν λουλουδένο σταυρό, που τον παραχώνανε και γίνονταν σταυραδερφές			Πύθιον	'Ελασσόνος		1963	2766
'Αγόρια-κορίτσια	Του 'Αγ. Θεοδώρου	'Ανάβουν μεγάλες φωτιές και πήδην από πάνω αίσχρολογώντας, τὰ κορίτσια νύνηνται νύφες και βάζουν σιτάφι από τὰ κάλλυβα στο μαζιλάφι για νά όνειρευθούν ποιόν θά πάρουν		'Επομένη του 'Αγ. Θεοδώρου	Τὰ κορίτσια ντυμένα νύφες έτοιμάζουν σταυρό από χόρτα, τόν βάζουν σε άθροστύλιστο κανάτι, πηγαίνουν στο ρέμα τραγουδώντας, ρίχνουν τρείς φορές τὸ σταυρό στο νερό και μετά ή μεγαλύτερη τόν πετάει στη σκεπή τής εκκλησίας, ύστερα δε τραγουδούν και χορεύουν στην πλατεία του χωριού		»	1952	1977

Κορίτσια (8-12 Τη νύχτα τού Συγκιενρώνονται κατά ομάδες έτών) και Σαββάτου τού σε σπίτια, πρώην και πίνουν κυρίες 'Αγ. Θεοδώρου από εκείνα που συνεισέφεραν, διασκεδάζουν με βιολιά χωρίς την παρουσία άνδρων κατά τρόπο οργανωτικό (Ντούτες)

Νέοι - νέες Κατά τόν έσπε- Πηγαίνουν στην εκκλησία βρα- ρινό (παραμο- σιμένο καλαμπόκι, που μετά νη) 'Αγ. Θεο- τόν έσπερινό τó πετούν πρòς δώρου τά πάνες λέγοντας 'άρσενικά παιδιά και θηλυκά έρνιά'.

Νέοι και νέες προσπαθούν νά πιάσουν καλαμπόκι από τρείς κοπέλλες έλευθερες άμφιθα- λείς με τó όνομα Μαρία, που τó βάζουν στό προσκέφαλό τους, με επίκληση στόν "Αι

Κοπέλλες " Από τά πιάτα τών κολλύβων (καλαμπόκι και στάρι) παίρ- νουν καλαμπόκι από 3 Μαρίες, τó ρίχνουν στό κεραμίδα τής έκοκλησίας και οι κοπέλλες περιμένουν νά πέσουν σπειριά για νά τά βάλουν στό μαξιλάρι.

Νέοι-νέες " Ό παπής σκυροτίζει σιτάρι στό πάτωμα τής έκοκλησίας και οι νέοι και νέες τó μαζεύουν για

Μακαδονία 1940 1489

'Αναρράχη Κοζάνης 1962 2502

Νησίον Πελλάνης 1961 2394

να βάλουν 3 σπειριά στο προσκεφάλι ή παίρνουν 3 σπειριά από το παχνί

Αργά το βράδυ Συνεθροίζονται και πηγαίνουν κρυφά να σπείρουν το σιτάρι, που έχουν κλέψει από πρωτοστέφανη νοικοκυρά, έπιχαλύνεται τόν Άγιο Θεόδωρο, άφηγουν ένα προσευπικό τους άντικειμενο, δρετάνι και δέμα.

Μαζεύουν σιτάρι από 3 πρωτοστέφανες, τó πάνε στόν έσπερινό, παίρνουν μετά 3-4 σπειριά καί, μόλις βασιλεύει ό ήλιος, τά σπέρνουν σέ στωροδρόμυ. Φεύγουν και βρογσκουν τó χορτάρι γουρνογάννη, πάνω στó όποιο δέουν κόκκινη κορδέλλα.

4 βράδια, από Παίρνουν σιτάρι από Γιαννού την παραμονή πρωτοστέφανη και τó σούτου Άγ. Θεορουπο παγαίνουν στή βρύση, κάθονται γύρω-γύρω κι ένα παιδι άμφιθαλές ρωτάει όλες τή σπέρνουν κι αυτές άπαντων μέ στήγους και σπέρνουν Τό δεύτερο βράδυ γίνεται ή ίδια σπορά σέ ριζυμινό λιθάρι, τó τρίτο στó κλήμα (χωρίς

Κοπέλλες

Κορίτσιαι

Κορίτσιαι

Δαιμασκηνέα
Βοτου Κοζάνης 1962

2442

Νά δούν Άγιος Λουκάς
ποτόν θά Καρυστίας 1953
πάρουν Εύβοίας

1892

Γαλτσάδες
Εύβοίας

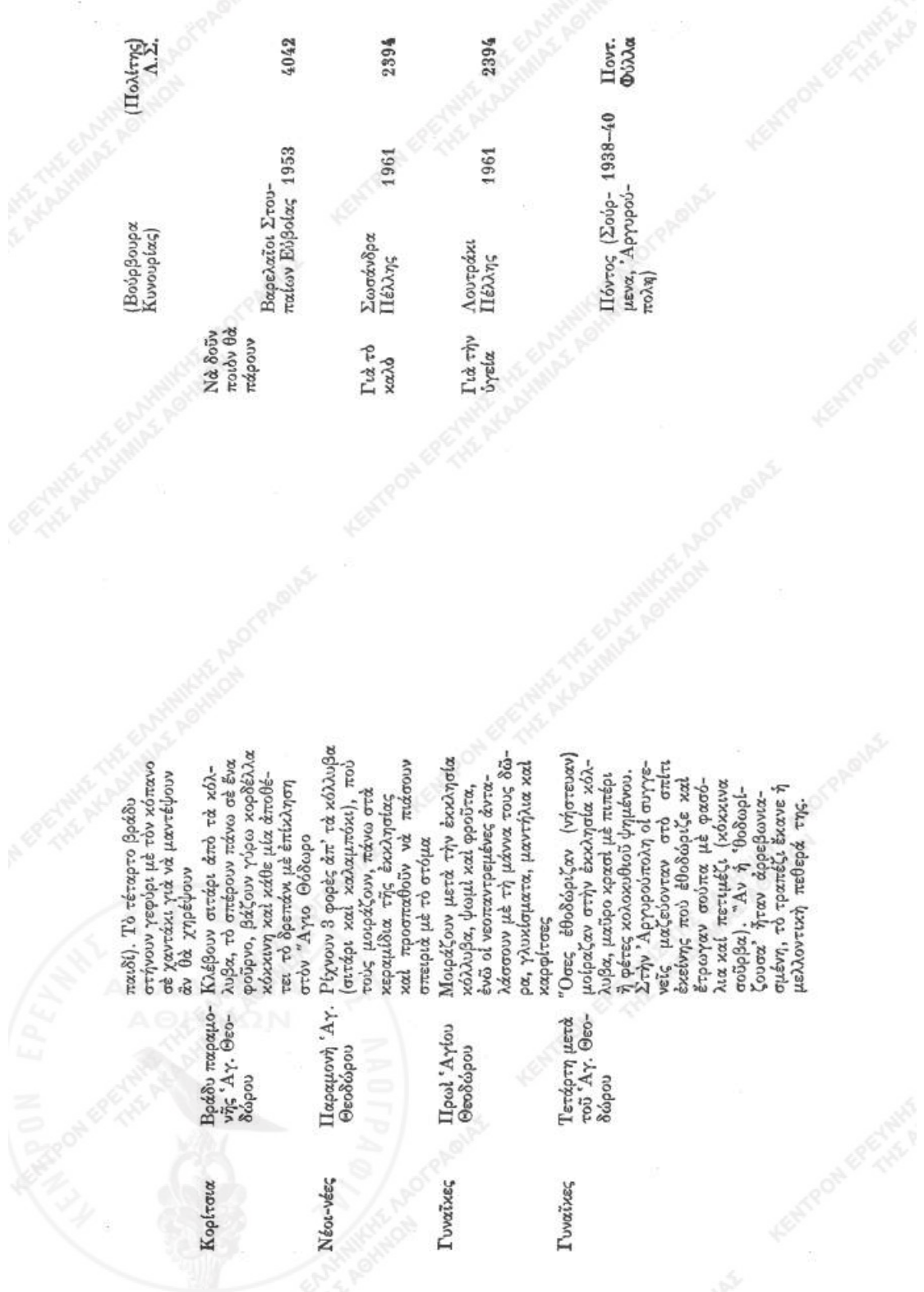
1612

1949

(Βούρβουρα
Κυνουρίας)
(Πολίτης)
Λ.Σ.
Βαρελάτοι Στου-
παίων Εύβοιας 1953 4042
Νά δούν
ποιόν θα
πάρουν
Γιὰ τὸ
καλὸ
Πέλλης 1961 2394
Γιὰ τὴν
ὕψα
Πέλλης 1961 2394
Πόντος (Σούρ-
μενα, Ἀργυρού-
πολη) Ποντ. Φύλλα 1938-40

παιδί). Τὸ τέταρτο βράδι
στήνουν γερφίρι μὲ τὸν κόπανο
σὲ χαντάκι γιὰ νὰ μαντέψουν
ἀνὰ θὰ χηρέψουν
Κιᾶθουν σιτάρι ἀπὸ τὰ κίλ-
λυβα, τὸ σπέρουν πάνω σὲ ἕνα
φουέρο, βάζουν γύρω κορδέλλα
κόκκινη καὶ κάθε μία ἀποθέ-
τει τὸ δρεπάνι μὲ ἐπίκληση
στὸν Ἅγιο Θόδωρο
Γιγχνὸν 3 φορές ἀπ' τὰ κίλλυβα
(σιτάρι καὶ καλαμπόκι), ποὺ
τοὺς μοιράζουν, πάνω στὰ
κεραμίδια τῆς ἐκκλησίας
καὶ προστάθουν νὰ πιάσουν
σπειριά μὲ τὸ στόμα
Μοιράζουν μετὰ τὴν ἐκκλησία
κίλλυβα, ψωμί καὶ φρούτα,
ἐνῶ οἱ νεοπαντρεμένες ἀντα-
λάσσουν μὲ τὴ μάνα τους δῶ-
ρα, γλυκίσματα, μαντήλια καὶ
καρφίτσες
Ὅσοι ἐθοδῶριζαν (νήστευαν)
μοιράζαν στὴν ἐκκλησία κίλ-
λυβα, μαῦρο κρασί μὲ πιπέρι
ἢ φέτες κοκομβοῦ ψημένου.
Στὴν Ἀργυρούπολη οἱ συγγε-
νεῖς μαζεύονταν στὸ σπίτι
ἐκεῖνης ποὺ ἐθοδῶριζε καὶ
ἔτρωγαν σούπα μὲ φασό-
λια καὶ πετιμέζι (κόκκινα
σουβλα). Ἄν ἡ ἑορτή
ζουσα ἦταν ἀρρεβωνια-
σμένη, τὸ τραπέζι ἔκανε ἡ
μελλοντικὴ πεθερὰ τῆς.

Κορίτσια Βράδι παραμο-
νῆς Ἅγ. Θεο-
δώρου
Νέου-νέες Παραμονὴ Ἅγ.
Θεοδώρου
Γυναῖκες Προβ. Ἅγίου
Θεοδώρου
Γυναῖκες Τετάρτη μετὰ
τοῦ Ἅγ. Θεο-
δώρου

ΠΙΝΑΚΑΣ Β1

«Μαντικη» χρήση των κολλύβων του 'Αγίου Θεοδώρου (έπὶ τὴν ἐκκκλησίαν)

Είδος	Όροι-συνθήκες Χρήστες(τελεστές)	Τρόπος χρήσης	Ποσότητα Προέλευση	Τοποθέτηση καὶ Ἐποδὴ Χρόνος Σκοπὸς Τύπος Ἔτος 'Αρ. χειρ.
Σιτάρι	«Κόλλυβα τοῦ κα-Κορίτσια κοθιάντου»	Μέσα σὲ κόκκινο πανί	9 κουνιά —	Στὸ προσέφαλο ναί Βράδυ Για νὰ δοῦν ποιὸν θὰ πάρχουν Λέρως 1958 2279
»	Κλειμμένα	»	9 σπειριά —	Προσέφαλο, ναί » » σταυρώνουν 1958 2279
»	«Κόλλυβα γιὰ τοὺς κακοθάντους»	»	»	» » τρεῖς φορές 1955 2272
»	Κοπανισμένο, Ἀγόρια καὶ κορίτσια Σὲ μαντηλάκι βρασμένο	»	»	» » Στὸ προσέφαλο 1953 1953
Καλαμπόκι	»	Ριψὴ πρὸς τὰ πάνω	Λίγοι σπόροι —	» » » Κρυβουση 1953 1971
Καλαμπόκι, Πάνω στὸ κόλ- Κορίτσια σιτάρι	»	Ριψὴ καλαμποκιοῦ στὰ κεραμίδια	1 σπόρος Ἀπὸ 3 κοπέλλες Μαρίες ἀμφιθαλ.	» » περ. Ἐορδαίας 1962 2502
Σιτάρι	»	Ἀγόρια καὶ κορίτσια Σχορπισμένο στὸ πά- τωμα τῆς ἐκκλησιαζῆς σπειριά	Σπόροι Ἀπὸ 3 Μαρίας	» » Νησίον 1961 2394
»	Κλειμμένα Κορίτσια	—	Σπόροι	» » Διαμασκηγένα Κοζάνης 1962 2442
»	»	»	9 σπειριά	» » Καλέτζι Ἰωαννίνων 1961 2382 1952 2075

Σιτάρι	Στουμισσιμένο	Σπόροι	Προσκέφαλο	ναί	Βράδυ	»	'Αγ. Άννα, Μαντούδι	
»	Κοπέλλες και νέοι	»	Προσκέφαλο, σταυροκοπιούνται	»	»	»	Ευβοίας 1942 1479Γ	
»	Κλειμμένα	»	»	»	»	»	Μήλος 1959 2304	
»	Κορίτσια και αγόρια	»	Στό προσκέφαλο	»	»	»	Κέα 1960 2389	
»	'Από τρία πιάτα	9 κουρακιά	»	»	»	»	Κίμωλος 1963 2758	
	Κορίτσια	Λίγα	Στό προσκέφαλο μαζί με πέτρα μαλακή διτ' τ'	»	»	»	Λήμνος [1954] 2143	
Καλαμπόκι, σιτάρι	Κορίτσια	Σκόρπισμα πάνω στο Λίγος σπόροι	»	»	»	»	'Αρμισσα 1961 2394	
»	»	»	»	»	»	»	Πέλλης	
Σιτάρι	»	»	»	»	»	»	Σιγή	
»	Κλειμμένα πριν ψαλούν	»	»	»	»	»	Βιθυνίας 1937 1132	
	»	»	»	»	»	»	Χουλιαράδες	
	»	»	»	»	»	»	'Ιωαννίνων 1959 2302	

Σιτάρι- κόλλυβα	»	* Από 3 γυναι- κες που έ- χουν Θόδορο	Μπαξές	»	Τυχρό	(Βράδυ)	* Ανακατεμένο με τὸ ψωμί τῆς πρώ- της μπουκιᾶς, ἕνα ἀσήμι ἑπάνω	Κασιάρεια Κοζάνης	1965 2959
»	Κλειμμένο	* Αγόρια καὶ κορίτσια	Κάτω ἀπὸ κληματαριά	»	(Τύχη)	Βράδυ	Τὸς ποτίζουν με νερό	Καλομοῖρα Καλαμπάσας	1961 2385
Σιτάρι (σπερνά)	»	γιορτάσιμα δρόματα	Δίγα σπερνά ἀπὸ 3	»	Τύχη	Σούρτομα	Μπήγουν μαυρο- μάνικο μαχαίρι, ἀφήνουν λουρίδα πάνω στὸ μέτρο	* Αγάτα- Ήλις	1926 2268
Σιτάρι	Κορίτσια (οἰμάδα)	* Από 3 πρω- τοστρέφες πὺ γιορτάζουν	Στὴ βρύση, σὲ ριζιμνίδ λιθόρι, στὸ κλῆμα πάνω ἀπὸ φούρνο	»	Μοῖρα	Βράδυ	τῆς μέσης τους Παρουσία ἀμφι- θαλοῦς παιδιοῦ	Βομβούρα Κυνουρίας (1930) Α.Σ.	
Σιτάρι- κόλλυβα	κλειμμένο κορίτσια	»	* Αγ. Θεόδω- ρος-μοῖρες	»	Βράδυ	Τύρω κορδέλλα κόκκινη καὶ τόσα δρεπάνια ὅσα τὰ κορίτσια	Βαρελῆτοι Στουπαίων	1953 4042	

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'ηι

«Έδέσματα του Αγίου Θεοδώρου - «Θεοδώρισματος»

Χρόνος	Είδος φαγητού	Τρόπος	Σκοπός	Τόπος	Έτος	Αριθμός χερ.-έντυπο
Τετάρτη πρό του Αγίου Θεο-Σούπα με φασόλια και πετιμέζι. δώρου μετά τή λειτουργία από κόκκινα σούβρα	Τετάρτη της Καθαροβδομάδας	Γευμάτιζαν στο σπίτι της γυναίκας που «εθωδούριζε»	Τά μοιράζον στην εκκλησία	Αργυρούπολις Πόντου	1961	Ποντ. Φύλ. Γ' 2394
» » »	Υ'ωμί κομμένο και φασόλια βρα-σμένα	Δίνουν και στα ζώα		»	»	»
Παραμονή Αγίου Θεοδώρου	Υ'ωμί με 4-5 σκόρδα επάνω	Μοιράζεται απ'δσους ζέβουν ζευγά-ρια σ' εκείνους που δέν έχουν		Θράκη (Κυψέλη) Μήλος	1961 1960	2392 2399
» » »	Χορτόσουπες	Τρώγουν				
» » »	Μπουγάτσα (κουλούρα)	Μετά τή λειτουργία τήν περνούν στα κέρατα τών βοδιών και τήν σπάζουν. Ένα κομμάτι δίνει ο νοικοκύρης στα ζώα, τò άλλο τρώγεται στο τρα-πέζι.		Θράκη (Κυψέλη)	1961	2392

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'γ

Ἡ ἄλλες χρήσεις τῶν μεταφερομένων στῆν ἐκκλησία κολλυβίων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Εἶδος	Χρόνος	Χῶρος ἐνεργείας	Τελειάς	Τρόπος	Εὐχέλ-σκοπός	Τόπος	Ἔτος Ἄριθ. χειρ.-ἔργου
Σιτάρι ἢ καλαμπόκι ψημένο (ἀρμενοκύλλο-βα)	Τετάρτη πρὸ τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου μετὰ τὴν Προηγιασμένη	Ἐκκλησία	«Θεοφιζουσεσ» γυναικῆς	Τὰ μοιράζου	Πόντος Ποντ. Φύλλ. Γ'		
Καλαμπόκι, σιτάρι	Παραμονὴ Ἁγ. Θεοδώρου μετὰ τὸν ἑσπερινὸ	»	Νέοι καὶ νέες	Τὰ ρίχνου στὰ κεραμίδια τῆς ἐκ-κλησίας καὶ προσ-παθοῦν νὰ τὰ πιὰ-σουν μὲ τὸ στόμα καὶ Τὰ ρίχνου στὰ κεραμ. τῆς ἐκκλ. Τὰ ρίχνου στὰ κεραμ. καὶ θηλ. ἀρνιά	Σωσάνδρα Πέλλης Ἄρυσσα Πέλλης	1961 2394	1961 2394
Καλαμπόκι	Παραμονὴ μετὰ τὸν ἑσπερινὸ	»	»	Τὰ ρίχνου πρὸς τὰ πάντα καὶ θηλ. ἀρνιά	Ἄρυσσα Πέλλης	1961 2394	1961 2394
Καλαμπόκι-σιτάρι	Ἄνήμερα τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου	Στοὺς κήπους, στὸ χωράφι	»	Τὰ δένου κομπο-λόι πάνω στὰ δέντρα	δαίαις Κοζάνης Τελόνια	1962 2502	1940 1446Α
Σιτάρι	Τὸ Ψυχασάββατο τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου μετὰ τῆς λειτουργίας	Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐκ-κλησία	Νιόπαντρες	Τὰ μοιράζου	Γιὰ καλὸ Λουτράκι	1961 2394	1961 2394
»	»	»	Ἄλλες οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ	»	»	»	»

ΠΙΝΑΚΑΣ Βν
'Αντικατάσταση τῶν κολλύβων τοῦ 'Αγίου Θεοδώρου

'Υποκατάστατο	Ποσότητα	Τύπος	Χρόνος	'Αριθμ. χειρογράφου
Σιτάρι ἀπὸ τὰ παλαιά	3 σπειριά	Δαμασκηνέα Κοζάνης	1962	2442

ΠΙΝΑΚΑΣ Βνι

Συνοδευτικά τῶν κολλυβίων τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου

Εἶδος	Χρόνος	Τελεστές	Χώρος ἐνεργείας	Πρόπος	Σκοπός	Τόπος	Ἔτος	Ἀριθ. χειρ.- ἔγγραφο
Μαῦρο κρασί ἀνακατεμένο μὲ μαῦρο πιπέρι ἢ φέτες κολοκυθίου ψημένες	Τετάρτη πρὸ τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου μετὰ τῆ λειτουργίας.		Ἰωνάϊες τοῦ «θοδορίζου»	Τὰ μοιράζου ἐκκλησία		Ἰόντος	Ποντ. Φυλ.Γ'	
Τυρί	Παραμονὴ Ἀγ. Θεοδώρου	Ἄλλοι	»	»	»	Κρυόβρυση	1971	
Ἐλιές	»	»	»	»	»	Ἐλασσόνος	1953	
Τσίπουρο	»	»	»	»	»	»	»	
Ψωμάκια	»	»	»	»	»	»	»	
Κερί	» σπὸν ἑσπερινὸ	Ἰωνάϊες	Σπίτι - στάβλος	Τὸ φέρνουν ἀναμμένο καὶ ἀνάβουν τὴν καντήλα στὸ εἰκονοστάσι-καίνε μερικὰς τρίχες καθεζώου		Νησίον Πέλλης	1961	2894
Ψωμί	Ἀνήμερα Ἀγ. Θεοδώρου	Νιόπαντρες καὶ ἄλλοι	»	Τὰ μοιράζου	Γιὰ ὑγεία	Λουτράκι Πέλλης	1961	2894
Φρούτα	»	»	»	»	Γιὰ ὑγεία	»	»	»
Δῶρο (καρφίτσες, μαντήλια γλυκίσματα)	»	Νιόπαντρες	»	Τὰ προσφέρου στὴ μάνα τους		»	»	»

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒνΠ

Σιτάρι και καλαμπόκι του Αγίου Θεοδώρου (μικροτεία)

Είδος	Όροι	Προέλευση	Τελειστές Χώρος τοποθέτησης και συνοδευτικά	Επιπρόσθετη Σκοπός	Τόπος	Έτος 'Αρχειο.
Σιτάρι, καλαμπόκι	Βρασιμένο μαζί με την πρώτη κοκυρές δεν είναι δευ-μπουκιά ψωμιού τερτοαντημένες	Από στίβια που οι νοι-Κορίτσια Βράδου Στό προσέφεραλο μαζί με τη μπουκιά, και μπουκιάι αμίληγο νερό και δρεπάνι	Τελειστές Χώρος τοποθέτησης και συνοδευτικά	Επιπρόσθετη Σκοπός	Για να δούν Ζυγοστάσι πουόν θα πάρουν	1962 2459
Σιτάρι	Όμιό	Από τρεξ Θεοωράδες πρωτοστέφανους	»	»	Επιπρόσθετη Σκοπός	1958 2310
			»	»	»	
			»	»	»	
			»	»	»	

ρέουν στην
πλατεία, πε-
τούν στις στέ-
γες ανθισμένα
κλαδιά βαταινιας

λαμπόκι και
αύγα

φάλι, τραγου-
δούν λυπητερά,
ένώ τὰ μικρά
παιδιά δένουν
σχονιά στις
βαταινίες και
χορεύουν

Κορίτσια Όταν πηλ- Οι όμοιες κοι- Για να
μέχρι 15 σιάζουν οι νονικά γί- πουν τὰ
έτων ημέρες νονται συντρό- κάλιαντα
του Λα- φισες' και άν-
ζάρου τωλάσσουν ό-
μούχρωμο
νήμα

'Η συμφωνία-
συντρόφιασμα
λύεται με έπι-
στροφή του
νήματος

Παραμονή Μαρξέσουν άνηθι,
του Λα- κυρίως παπα-
ζάρου ρυθες, και στο-
λιζουν τὰ καλα-
θάκια τους, λένε
τὰ κάλιαντα

Κορίτσια Κυριακή Χορεύουν στο
πρό των βουνολάκι
Βαίων κρατώντας
'τσάνα', που
παλιότερα τὰ
φόρτωναν σέ
όρφανό κορι-
τσάκι, τὸ όποιο
πλήρωναν

Κυριακή Οι γοναίκες
των Βαίων χορεύουν στον
αϊλόγυρο τῆς
έκκλησίας

Κοριτσάκια Παρα- Πήγαναν στα Λέγανε τὸ
σκευη του στίπια βασιτών- Λάζαρο
Λαζάρου τας κορινάκι
πρωτ με λουλούδια
και πάνω σταυ-
ρο ξυλέρνιο

Κορίτσια Παρα- Κάνουν με κόκ-

Παρασκευη Τοποθετουν

Σάββατο Γυρίζουν με τὸ

Μουζάκι 1918 109
Καφιδίτσας

Πύθιον 1952 1977
'Έλασσόνοσ

'Αγόριανη 1939 Είρ. Σπαν.
Περνασοῦ

περ. Σεργῶν 1965 2946

(ἀνὰ δύο) σεμνή (πα- κινά πακιά
ραμμένη) τὸ «Λαζάρη»
τοῦ Λα- σάν «παυδοῦ πλο»,
ζάρου τὸν προσκυ-
νοῦν, τὸν φο-
τίζουν, τὸν ραν-
τίζουν ἢ τὸν
ποτίζουν στη)
βρύση

Δένουν δυὸ με- Στήνουν
γάλα ξύλα σὲ τὸ Λαζάρη-
σχῆμα σταυ- ρο στίς
ροῦ, ἐνώνουν αὐλὲς τῶν
τῆς ἄκρας μὲ στυπιῶν
σπάγγο (στε- και τῆς
φάνι) και στο- ἐκκλησίας
λίζουν μὲ δεν-
δρολίβανο ἀνά-
βοντας στήν
κορυφή φανα-
ράκι

Παραμονὴ Ἑκατον στε- Κατασκευά- Μεγάλη Ἀνάβανε τὸ
τοῦ Λα- φάνι ἀπὸ βεργί ζαν τὸ Ἐβρομάδα λύγγο κάθε
ζάρου βαρελιῶ μὲ «Λαζάρου» βράδου
σταυρὸ μέσα
στολισμένο μὲ
δεντρολίβανο
πάνω σὲ κον-
τάρι ποῦ μπή-
γανε στὴ γῆ
και κρεμοῦσαν
λύγγο μὲ λάδι

Λαζάρου «Λαζάρη» τὰ
πρωῖ σπῆτια και τρα-
γοῦδου

Λαζάρου τὸ «Λαζάρη»
βράδου κάττω ἀπ' τὸ
εἰκονοστάσι,
τὸν λιβανί-
ζουν, κοιμοῦν-
ται δίπλα του

Ὁ παπᾶς κά-
νει ἀγιασμὸ
στοὺς Λαζάρη-
ρους τῆς ἐκ-
κλησίας και
οἱ παρευρι-
σκόμενοι προ-
κυνοῦν

(Κωστή)

Θήρα

[1954]

2081

Θήρα

1965

2957
(=ΕΛΛ)

Σιζύβατο Έστηναν δύο Έστηναν Σιζύβατο Χόρευαν, τρα-
του Λα- ψηλά κατάρτιτα τὸ «Λά- του Λαζά- γουδουσαν, ξ-
ζάρου σταυρωτά στο- ζαρο» ρου μετὰ λεγαν τὰ κά-
προῦτ λισιμένα με λου- τὴ λειτουρ-λαντα γύρω
λουδία μυρι- γία ἀπὸ τὸ «Λά-
στικά και δεν- ζαρο»
δρολίβανα
μπροστὰ στὴν
πόρτα τῆς ἐκ-
κλησιᾶς

Θήρα 1943 1484

Δευτέρα Κρεμοῦσαν ἀπὸ
τῆς Λαίμ- τὸ «Λάζαρο» τὸν
πρῆς Ἰούδα

Παιδιά Τοῦ Λα-
(μαθητῆς) ζάρου

Θήρα [1954] 2081

Δένουν μακρὸ Παίζου
σχοινὶ σὲ κον- τὸ «Ίψήθ»
τάφι (Λάζαρο),
στὴ βάση τοῦ
ὀποίου μπαίνουν
τὰ καπέλλα
τους, ποὺ προ-
σταθοῦν νὰ τὰ
πάρουν, ἐνῶ τὸ
παιδί-μάννα
προσπαθεῖ νὰ
τὰ χτυπήσῃ

Παιδιά Παρα-
σκεψὶ τοῦ μένου σταυρὸ
Λαζάρου καὶ τὸν στολί-
τὸ βράδου ζουν με «κολα-
ῖνες» (ἄριμα-
θιές)

Λατσίδια 1937 4131
Κρήτης

Παπᾶς-
γονεῖς
'Ο παπᾶς ἐπλε-
κε κλαδίσκον «λαζαράκια»
φοίνικος κι' ἐ- γιὰ νὰ τὰ
πάνω ἔφρακαγε κραστοῦν

Μήλος 1960 2339

σταυρό η οι τὰ παιδιὰ
γονεῖς κατα- σταά κέλλαντα
σχεύαζαν ξύλινο
σταυρό στολι-
σμένο με ἀνθη
Κατασκευάζουν
σταυρό με κα-
λάμι και τὸν
στολίζουν με
λουλούδια

Μάννες -ἐγγόρια

Τὸν παίρνει
τὸ ἀγέρι και
μαζί με κα-
λαθάκι λέει
στὰ σπτίτια τὸ
Λάζαρο

Πλάκες
Μήλου 1959 2304

Παιδιὰ

Κάνουν σταυρό Γιά νά
με καλάμι και τραγουδή-
τὸν στολίζουν σουν τὸ
με μαντελίδες Λάζαρο
και παπαρῶνες στὰ σπτίτια
Στολίζουν μιά Λένη τὸ
κουτάλα με Λάζαρο
ξύλο ὀριζόντιο
και τὴ ντύνουν
σάν μωρό.

Κίμωλος 1903 2758

Παιδιὰ

Σάββατο Κρατοῦν σταυ- Λένη τὰ κά-
του Λα- ρὸ ξύλινο στο- λαντα
ζάρου λισμένο με ἀν-
θη και κορδέλ-
λες (βάγιες)
και καλάθι.

Βροντιάδος 1953 2074
Χίου

Παιδιὰ

στυρίζουν πά- κάνουν τὸ
νο σὲ κοντάρι «Λάζαρο»
στελετὸ στεφα-
νοῦ (τουρκί)
στολισμένου με
λουλούδια και

Ἰθάκη 1956 2194

Παζοί 1957 2250

μέτρο φόντο
από πανί, πάνω
στο όπιο καρ-
φισώνουν φω-
τογραφίες

Παιδιά Σάββατο Περιφέρουν βερί Τραγου-
του Λα- στολισμένο με δανε το
ζάρου άνοη ή καλάμι Λάζαρο
πρωτ στολισμένο με
άνθη («Λά-
ζαρο»)

Νέοι Κρατούν καλα- Τραδου-
(παιδιά) μένο σταυρό δουν το
μέ την εικόνα Λάζαρο
της Άναστάσεως
του Λαζάρου
και στεφάνι
λουλουδιών

στην κορυφή
"Εχοντας μπρο-
στα ξύλινο
κούκο καρφω-
μένο σε κοντά-
ρι και κρατών-
τας άνοστολί-
στα καλάθια
γυρίζουν στα
σπίτια

Γυρίζουν στα
σπίτια κρα-
τώντας ραβδί
μέ καρφωμένο
ξύλινο χελιδόνι

Παιδιά »

Κεντρ. Ίε- 1969 3467
ράπετρας

Έλαιών 1953 1888
Αιγυλαίας

Λάγγα 1962 2510
Καστοριάς

Κόνια 1953 1908Γ

Νίσυρος 1891 207

Καλομοίρα 1961 2385
Καλαμιπέλας

Αγία-Ή 1926 2268
λας

Λοζέτσι 1940 1422
Ήπειρου

Ζαγόριον 1940 1571

Παιδιά Σάββατο Γυρίζουν στὰ Τραγουδοῦν
τοῦ Λα- σπία με εἰκο-
ζάρου νόλια στὸ στη-
πρωί θος ἡ κρατών-
(πρώτη τας σταυρὸ
Λαμπρή)

(Παιδιά) Στὸ λαζαρινὸ
καλάθι χάνουν
καὶ σταυρὸ ἀπ'
τὰ ἐπιτάφια
ἄνθη (ἴτσι)

Ἀγόρια ἢ Ἀνήμερα Κρατοῦν τὸ Ψάλλουν
κορφίτσα τοῦ Λα- «Λάζαρο», τὸ Λάζαρο
ζάρου μαντῆλι (κόκ-
πρωί κίνο) πάνω σὲ
σταυροειδεῖς
καλαμιδες,
στολισμένο με
ἄνθη

Παιδιά Παρα- Περιέρχονται Τραγουδοῦν
(Λάζαροι σκευὴ (πα- τὰ σπία
ἢ λαζα- ραμονή) με βαγιοστολι-
ρούδια) τοῦ Λα- στη τετράγωνη
ζάρου σανίδα με 4
πρωί κυπριά στηρι-
γμένη σὲ ραβδί

Παιδιά Κρατοῦν τὸ Τραγουδοῦν
«Λάζαρο», με- τὸ Λάζαρο
γάλο κοντάρι
με 2 τετράγω-
να σανίδια, ἀπ'
ὅπου κρεμοῦν

Παρασκευὴ Ὅποιος ἄκου
Λαζάρου ση τὸ γλάν
πρωὶ τοῦ κυπριῶ
τρώει μὲ μπου-
κιὰ ψωμιοῦ γιὰ
νὰ μὴν τὸν τσα-
κίση ὁ Λάζαρος

Άγρια
(έξωσκολικά)

κουδούνια και
λουλούδια
Κρατούν επι-
μήκη σανίδα
με κύτους
και κουδούνια,
που χτυπούν
ρυθμικά, και
ραβδιά (σκόπια)

Τραγου-
δούν τα
κάλανα

Παιδιά

Γυρίζουν τα Τραγουδοῦν
σπίτια μασκα- τὸ Λάζαρο
ρεμένα κι ἀρμα-
τωμένα με γιαν-
ταγάνα, χαν-
τζάρια και κου-
δούνια. Πρω-
γεῖται ὁ μπαϊ-
ραχτάρης κι'
ἀκολουθοῦν νό-
φη-γαμπρός
και γέρος-γριά

Κορίτσια Παρα
σκευή
(παραμονή)
τοῦ Λα-
ζάρου

Κοινὸ δεῖ- Παρα-
σκευή τοῦ
πνο νεα-
ρῶν κορι- Λαζάρου
μαζεύουν φα-
τσιῶν
σόλια και λάδι,
τα μαγειροῦν

Κορίτσια Πέμπτη
τοῦ Λα-
ζάρου

Κοινὸ Παρασκευὴ Πήγαιναν νά
τοῦ Λαζάρου φαγητὸ
φασόλια, λάδι
ρύζι, ἀλεύρι,
γευμα

Χορεύουν
μπροστὰ στήν
ἐκκλησιὰ και
λένε τραγουδι
γιὰ τὸν ἥλιο

Σάββατο Γυρίζουν ὅλα τὰ
τοῦ Λα-
ζάρου
ριοῦ τραγουδοῦν-
τας και χορεύ-
οντας

Δερεβιζανα 1953 2027
Ἰωαννίνων -54

Ἀργυρόκαστρο Μέγας
Β. Ἡπείρου ΖΕΛ

Κῆπος 1962 2469
Κοζάνης

Καισάρεια 1965 2959
Κοζάνης

στο σπίτι μια-
νής, φρευσαν
φαγητά και πίτα
Τετάρτη Νηστεία λαδιού
μέχρι και
Παρασκευή
του Λα-
ζάρου

Κορίτσα Παραμονή, Γυρίζουν τὰ
(ὀμάδες) ἀνήμερα στίτια λέγοντας
του Λα- τὸ Λάζαρο,
ζάρου ἐπιστρέφουν
στὸ κονάκι
τους, μοιράζουν
τὰ αὐγά και τὰ
πάνε στὸ σπίτι
τους ἐπιστρέ-
φοντας με κου-
ταλοπήρουνα

» Παραμονή, Ἐπιχειρεῖται
ἀνήμερα τὸ πάτημα τοῦ
του Λα- κονακιου ἄλλης
ζάρου ὀμάδας (μπλι-
κιου) κι ἔξου-
δετέρωση ἐνός-

Βαστιῆς σταυ- Λένε Σάββατο Βγαίνουν οἱ νό-
ρὸ στολισμένο τὸ Λά-τοῦ Λαζά- φες και τραγου-
μὲ λουλούδια ζαρο ρου δούσαν

Τρώες στὸ κο-
νάκι μαζί φα-
σόλια, μπλι-
γούρι, πίτες,
χορεύουν ἐκεῖ
και τὸ ἀπό-
γευμα ὄλες οἱ
ὀμάδες στήν
πλατεῖα τοῦ
χωριού, ὅπου
τραγουδοῦν
λαζαριάτικα
τραγουδία

Ἄφου φῆνε και
διώξουν τὰ μι-
κρότερα κορίτσια
ἀπὸ τὸ κονάκι,
παίρνουν ὀβλιὰ
πίττα σὲ τῶψι,
γύνουν δύο κο-
ρίτσια μασκα-
ράδες (νύφη,
γαμπρὸ) και πε-
ριέρχονται τὰ
στίτια τῶν κο-
ριτσιῶν με τρα-
γούδια και μα-
ζεύουν χρήματα.
τρώνε, χορεύουν
κοιμοῦνται στὸ
κονάκι

Κυριακή Διαιλονται οἱ
τῶν Βαίτων ὀμάδες και
ἐπιστρέφουν
στὰ στίτια
τους εὐχαρι-
στημένες,

Κορώνη 1938 1159A
Πυλίας

(Κῆπος 1962 2469)
Μηλιά
Κοζάνης 1962 2461

Μηλιά 1962 2461
Κοζάνης

δύο κοριτσιών
που άφίνου
για να τó φυ-
λάνε

Κορίτσια Παραμονή Φορούσαν που- Γίνονταν Παρα-
του Άλ- καμίσες και λαζαρί- μονή του
ζάρου ρούχα παλαιά νας Λαζάρου
(Παρα- σκευή
βράδυ)

έπειδή πήγαν
στο Λαζάρη»

Μαζεύονταν στο Τραγουδιόσαν
σπίτι ενός κό- τó Λαζάρου
ριτσιού, έβρα-
ζαν ρύζι και
τό έπαιρναν
σέ μπακαρά-
τσούλα κα-
θώς και πιάτο
και ταψί και
γούριζαν στά
σπίτια

Κορίτσια » Φορούν ρούχα Γίνονται
άνω τών (αναγκαρίσια), λαζαρίνες
15 ετών πουκάμισο γαρ-
νιρισμένο με
χρωματιστές
κλωστές, φού-
στα και σαγιά

Γυναικες Σάββατο Παίρνουν ξύλο Λένε τó
λαζαρού- του Λα- ή στεφάνι, τó Λαζάρου
δισσες ζάρου - στολίζουν με
λουλούδια και
λουλουδένιο
σταυρό και γυ-
ρίζουν τó στί-
τια τραγουδιών-
τας

Περιοχή
Έλιασσόνος 1984 918A

Λυκούδι
Έλιασσόνος 1953 1975

Σχολοχώρι
Άργολίδος 1954 2135

Τέλειος Χρόνος	Τελούμενο	Σκοπός	Χρόνος	Τελούμενο	Σκοπός	Χρόνος	Τελούμενο	Σκοπός	Τύπος Έργου
Κορίτσια μαθητρίτσες του Λαζάρου	Περιέρχονται τὰ στίτια ντυμένα σὰν νύφες καὶ στεφανωμένα καὶ χορεύουν, ἐνῶ ἄλλες ἀθιγγανίδες τραγουδοῦν								Φιλανθρωπικός 1922 965
Κορίτσια	Γιορταστικὰ ντυμένα περιέρχονται κατ'ὀμάδες τὰ στίτια συγγενῶν καὶ γνωστῶν τραγουδώντας								Καρυαί, Καβακλή 1908 Μ.Λουλ.
Κορίτσια, νέες γυναικὲς	» Ἐντυναν με κομφέλια στουροειδὲς ξύλο καὶ τὸ περιέφεραν οἱ Ἄαζαρίνες' στὰ στίτια ἔχοντας καὶ διὰ στολισμένα κοριτσάκια πὺρ χόρευαν								Τίρναβος 1931 Ἄχ. Τζάρτζαν.
Μικρὰ παιδιὰ	Σάββατο Περιέρχονται τὰ στίτια Τραγουδοῦν με τὸ ὄμοιομα τοῦ Λαζάρου								Τίρναβος 1931 Ἄ. Τζάρτζαν.
Ἄγιοι 10-12 ἐτῶν	» Ντυμένο με πρασινάδα γορφίσει με ἕναν ἄλλο στὰ στίτια								Ἄβδηρα Θράκης 1961 2392

Φτωχές γυναίκες (λαζαρίσσες)	Γύριζαν στὰ σπίτια μὲ μπόλια στολισμένη μὲ λουλουδία καὶ βλαμπάκι δεμένα μὲ κόκκινη κλωστή, κρεμασμένη σὲ καλάμι	Τραγουδοῦσαν	Ἔφεραν μαζί τους κι ἕναν ἄντρα	Σάββατο	Ἔθρασαν τὸ «Λάζαρο» ποὺ ἔφεραν καὶ τὸν μοιρολογοῦσαν	Μανιάκι 1944 1508
Κορίτσια Κυριακὲς Χωρισμένα σὲ 2 ὀμίλους (λαζαρίνες) πρὸ τοῦ Λαζάρου ἀπὸ 20-25 άτομα μαζεύονται στὸ μεγαλύτερο σπίτι, φκειάνουν 1-2 πίττες καὶ ἄλλα φαγητά, τρῶνε καὶ συνθέτουν ἄσματά, ποὺ στηλιτεύουν τὲς κακὲς πράξεις	Κυριακὲς Χωρισμένα σὲ 2 ὀμίλους (λαζαρίνες) πρὸ τοῦ Λαζάρου ἀπὸ 20-25 άτομα μαζεύονται στὸ μεγαλύτερο σπίτι, φκειάνουν 1-2 πίττες καὶ ἄλλα φαγητά, τρῶνε καὶ συνθέτουν ἄσματά, ποὺ στηλιτεύουν τὲς κακὲς πράξεις	Σάββατο τοῦ Λαζάρου ἀπόγευμα	Οἱ κορασίδες (13-17 ἐτῶν) καλοντυμένες τραγουδοῦν τὰ ἄσματά σὰ στὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ καὶ τὸ βράδου τὰ ἐπαυλασιβάνου στὴν ἀγορὰ	Κυριακὴ τῶν Βαίων ἀπόγευμα	Οἱ νέες (ἄνω τῶν 17 ἐτῶν) περιέρχονται τὰ συγκοινωνία ἢ φιλικὰ σπίτια (καὶ τοῦ ἀρρεβωνιαστικοῦ), τραγουδοῦν τὰ ἴδια τραγούδια, ποὺ τὰ ἐπαναλαμβάνουν ἔπειτα στὴν ἀγορὰ	Ἐπικνομιλὴ Χαλκιδικῆς 1897 235
Κορίτσια »	Ἐφκειάγαν σὲ μιὰ πλατεία τὸ «βάνι», στεφάνι ἀπὸ τὲς βέργες τῆς ἐκκλησίας δεμένο μὲ κόκκινη κλωστή, ποὺ τὸ ἔμειναν τραγουδώντας καὶ χορεύοντας στὸ ρέμα καὶ γύριζαν πάλι τραγουδώντας καὶ χορεύοντας	Κυριακὴ τῶν Βαίων	Στὸ σπίτι τῆς συντέκνισσας τὰ φίλοι φασόλια, ἔλιες, μιλίγκοφρια, χόρσεν καὶ τραγουδοῦσαν	Κυριακὴ τῶν Βαίων	Ναίμονας καὶ χωριὰ Μέγας Ζεῦ Μικροῦ Αἵμου Γ	
Κορίτσια »	Φκειάνουν λουλουδένο σταυρὸ, τὸν βάζουν σὲ γκιούμι καὶ τὸν πάνε στὴν ἐκκλησιά, μετὰ δὲ τὴν ἀπόλυση χορεύουν	(Ἄγιου Θεοδώρου)	(Παράχωναν τὸ λουλουδένο σταυρὸ καὶ γίνονταν σταυραδερφές)	Πύθιον	Ἐλασσόνας	1963 2766

και τραγουδούν το Δά-
ζαρο

Τοῦ Λα- Κέθε γειτονιά κάνει

ζάρου σταυρό ξύλινο και γύρω

βάζει συρμάτινο στεφάνι

στολισμένο με άνθη, συ-

νήθως μάραντα

Κορίτσια Τοῦ Λα- Εσχώνουν σταυρό («Λάδ- Σεθάφτου»

ζάρου) στολισμένο με τὸ «Λάζαρο»

ἀγριολούλουδα, που εἶχαν

παροχώσει στους ἀγρούς

τὴ μέρα τοῦ Ἁγίου Θεο-

δώρου (πρὶν 40 μέρες)

Κόνιτσα 1952 670B

Ἀμούριον

Ἐλευσσόνος 1953 1974

Κεράσοβο
Γράμμου 1952 670 Β

μόνια

μέ παπαρούνες
και ένα παιδί του
σπιτιού τους
στήνει στην
κορυφή του
σπιτιού

Πιτσιούς
Χίου 1952 2071

Ρεντίνα
Καρδίτσας 1959 2301

"Ανω Άμι-
σός Πόντου 1896 242

και ένιστε ξη-
μερώνονται με
τά ὄργανα

Νέοι και Παραμονή
νέες Πρωτομα-
γιαξ βράδου
Μαζεύουν λου-
λούδια, κουκιές
ἢ σκόρδα, φτιά-
νουν ἕν εἶδει
σταυρού στεφάνια,
πού κρεμοῦν
στά ἀνώφλια
τῶν σπιτιῶν

Πρωτομαγιά Πετοῦν ἄθινο
σταυρό στά
κεραμίδια

Πρωτομαγιά Κρεμοῦν ἄθι-
νους σταυρούς
στην καπνοδό-
χο, στά ἀνώ-
φλι σπιτιῶν και
στάβλων, στά
ροῦχα τῶν παι-
διῶν
Κορίτσια Τά κλήδονα Κάνουν σταυρό
(Πρωτομαγιά) με "Αι Γιάννη
και βασιλικό,

Σαφενάτο-
ρον Έλασ-
σόνος

1958

1969

Ήπειρος (1956) Γ. Μέγας

τόν κολυμπούν
στη βρύση και
τραγουδοῦν στο
μεσοχώρι ἢ τὴν
ἐκκλησιά

Κορίτσια Πρωτομαγιά
(ἢ ἄνοιξη)
Τορτιανὸν σταυ-
ρόσχημο ξόα-
νο νέου, τὸ πῆ-
γαίναν στὴν
ἐκκλησία, τὸ
ἐντυναν μὲ πα-
νιά

Παράστα-
ση τοῦ
«Ζαφεί-
ρη»

Πρω-
τομαγιά τὸν πεθαμένο, Παίζου
(ἢ ἄνοι- τὸ στολίζουν τὸ «Ζα-
ξη) μὲ ἄνθη καὶ
φέφη»

κλαδιά, τὸ θρη-
νοῦν καὶ στὸ
τέλος ἀνασταί-
νεται καὶ τρέ-
χουν τραγουδών-
τας στὰ χωρά-
φια

(Κορίτσια) Ἄι Γιαννοῦ Στολίζουν ἓνα Χαμένο
κορίτσι μὲ λου- γαϊτάνι
λούδια καὶ τρα-
γουδοῦν στίς
βρύσες

Περσιγλ' Ἀγρά-
φών

3515

Χάρτης Α
'Αδελφοποιία

ΑΝΑ ΘΕΣΙΚΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ

Χάρτης Αα
 'Αδελφοπολιτα

Χάρτης Β

Θιασικὲς πράξεις τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Θιασικὲς πράξεις τῆς γιορτῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου: ■

Χάρτης Βα

Θιασικές πράξεις της γιορτής του Αγίου Θεοδώρου

Χάρτης Β1

Μαντική χρήση τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Μαντική Χρήση τῶν
κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου
(ἀπὸ τὴν ἑκκλησία): ☉

Χάρτης Βία

Μαγική χρήση των κολλόβων του Αγίου Θεοδώρου

Χάρτης ΒΙΙ

Σπορά σιταριού Ἁγίου Θεοδώρου

Χάρτης ΒΙΙΙ

Ἐδέσματα τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου - (θεοδώρισματος)

Ἐδέσματα τοῦ Ἁγίου
Θεοδώρου - "θεοδώρισματος": □ ⊕ □

Χάρτης Βίλα

Έδρα του Αγίου Θεοδώρου - «(Βοδωρίσματος)»

Χάρτης ΒΙΝ

Ἄλλες χρήσεις τῶν μεταφερομένων στὴν ἐκκλησία κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Ἄλλες χρήσεις τῶν
κολλύβων τοῦ Ἁγίου
Θεοδώρου:

Χάρτης ΒΙνα

« Άλλες χρήσεις των μεταφερομένων στην έκκλησία κολλύβων
 του Ἁγίου Θεοδώρου

Χάρτης Βν

Ἀντικατάσταση τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Ἀντικατάσταση τῶν
κολλύβων τοῦ Ἁγίου
Θεοδώρου: ⊙

Χάρτης ΒVI

Συνοδευτικά τῶν κολλύβων τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Συνοδευτικά τῶν κολλύβων
τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου:

Χάρτης Β'Ια

Συνοδευτικά τῶν κολλῶν τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου

Χάρτης ΒVII

Σιτάρι και καλαμπόκι του Ἁγίου Θεοδώρου (μαντεία)

Χάρτης Γ
 Λαζαρικές θιασικές πράξεις

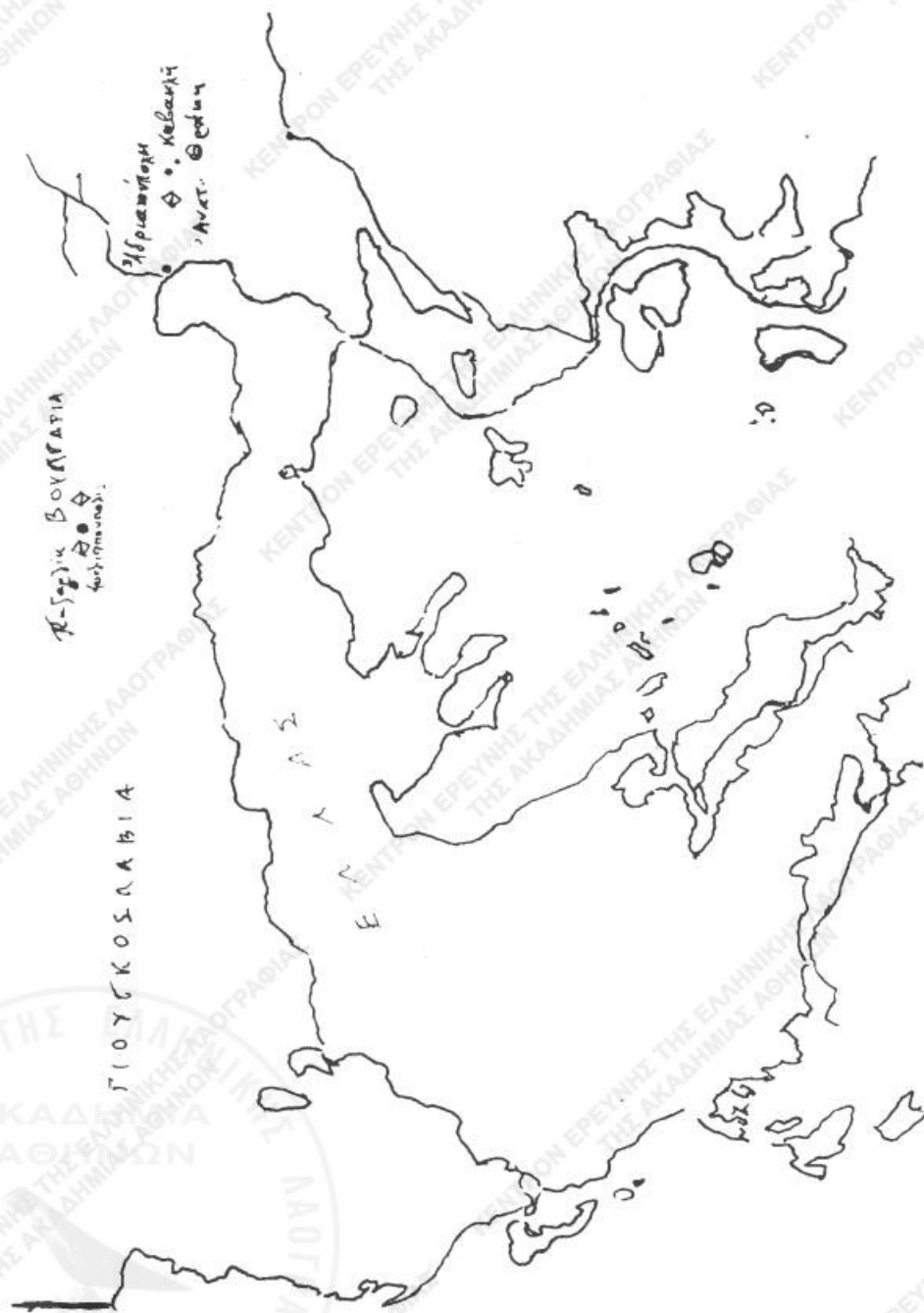

Χάρτης Γα
Λαζαρικές θιασικές πράξεις

Χάρτης Γβ

Λαζαρκικές θιασικές πράξεις

Χάρτης Δ

Θιασικές πράξεις άλλων ανοιξιάτικων εορτών

Θιασικές πράξεις άλλων
ανοιξιάτικων εορτών: ψ

Χάρτης Δα

Θιασικές πράξεις άλλων άνοιξιότικων έορτών

RÉSUMÉ

La croix dans les différents domaines du droit populaire hellénique

par Anna Papamichael - Koutroubas

Le droit coutumier ou populaire est considéré, en général, comme le produit et l'essence de l'expérience historique du peuple et une source importante de renseignements sur le droit écrit ou officiel. Il exprime les perceptions principales du peuple en matière de règlement des relations et des problèmes et constitue, d'une certaine manière, la composante de la volonté collective de la société créatrice.

Plusieurs dispositions du droit populaire puisent dans des croyances, et des perceptions bien ancrées dans le cœur du peuple dont les origines se perdent dans les ténèbres de la préhistoire et de l'incoscience. Pour cela, son interprétation aujourd'hui se présente extrêmement difficile comme pour la majorité des manifestations de la vie populaire et culturelle.

Dans la présente étude, je m'efforcerai d'interpréter certains aspects du droit coutumier hellénique qui se caractérisent par la forte présence du signe de la croix, qui à notre avis, est un symbole-clé pour suivre la trace, la découverte de plusieurs manifestations de la vie du peuple.

La présence de la croix, (vive dans plusieurs manifestations de la vie humaine) sous ses diverses formes (objet, référence orale, signe de la croix) est fréquente dans plusieurs sujets du droit coutumier ou populaire hellénique en revêtant une forme qui semblerait toucher aux origines ou à la force motrice de son existence et de son développement. Sa présence nous procure un faible rayon conducteur ou le fil de la découverte de la naissance du droit en lui-même. On suivra l'apparition du signe de la croix dans les différents domaines du droit populaire.

A. Droit familial.

La présence de la croix aux événements de la naissance, du mariage et des fiançailles, a été commentée dans notre livre «Art et vie. Représentations sur les bâtiments de l'île de Symi», Volume A, «Le signe de la croix», Athènes 1980, pages 114-273, qui traitait de cette même présence dans la vie sociale

de notre peuple. Dans cet ouvrage on examinera la présence et la signification de la croix dans les domaines essentiels du droit familial populaire, la cérémonie de fraternisation et les contrats de mariage.

a. La cérémonie de la fraternisation.

La fonction de la croix semble être déterminante et essentielle pour l'établissement de ce lien.

1. En général.

La fraternisation, dont les origines semblent remonter au fond de la pré-histoire, est considérée comme une institution universelle, fondée sur des croyances, en des forces surnaturelles existances dans le corps humain (p.e. orenda, mana, «thymos») ou hors de celui-ci (dieux, daimons, âmes des ancêtres, esprits). Le rituel de la cérémonie de fraternisation se fait de diverses façons (mélange ou autre utilisation du sang, échange d'armes, d'habits ou de présents, serment, rituel, ecclésiastique). Durant cette cérémonie on invoque la présence des forces surnaturelles, qui constitue le maillon à l'aide duquel s'unissent les initiés d'un lien de parenté surnaturel. Par conséquent, tous ces procédés et rituels avaient comme but d'établir ce lien de parenté surnaturelle ou magique, qui, selon les conclusions de diverses études ethnologiques, constitue le seul lien de parenté acceptable par les hommes primitifs.

Selon la théorie de G. Davy, la fraternisation établie par le mélange du sang est le précurseur du contrat libre, fait, qui découle clairement des témoignages des auteurs anciens et de l'étude des termes plus récents du Droit Romain (obligatio, nexus, jusjurandum, sponsio).

Selon la théorie de M. Thurnwald, deux conditions sont nécessaires au développement de l'institution de la fraternisation: d'un côté une grande indépendance de la part de l'individu, accompagnée d'insecurité, et de l'autre côté une pensée primitive, sur laquelle repose le mélange du sang et autres rituels similaires. Quand ses préalables ou conditions disparaissent, l'institution se dégrade. Cette dégradation est visible en retrassant son sillage historique qui commence de l'antiquité, traverse le moyen âge théocratique et mystique jusqu'aux temps récents, durant lesquels la fraternisation fleurit sur les territoires grecs occupés par les Turcs et parmi les étrangers. Après la libération de la Grèce l'application de lois, la prolifération de l'enseignement et le change-

ment des structures, l'institution se dégrade progressivement. Son interdiction imposée par l'État et l'Église contribue aussi à son marasme.

Il semblerait que la coutume de la fraternisation artificielle était déjà présentée dans l'espace géographique Grec et celui d'Asie Mineure, depuis le temps d'Homère.

La dégradation de sa présence était le résultat des changements socio-culturels et nous pensons que la fraternisation a continuée à exister dans les populations agricoles et bergères jusqu'au 20ème siècle. On voudrait souligner que les diverses structures socio-culturelles qui caractérisent une époque et contribuent au développement des formes ne peuvent pas être limitées par des notions très vastes et des grands traits-cadres comme p.e. l'indépendance de l'individu, ou la manière de pensée primitive etc. parce que cela constituerait le point de vue d'un chercheur provenant d'une structure socio-culturelle différente. Celles-ci sont des notions pluridimensionnelles et de multiples profils qui ont une multitude de fondements psychiques, religieux et culturels.

On doit examiner ce phénomène sous cet angle et nous pensons que du point de vue socio-culturel, compte tenu de l'époque de son apparition, il constitue le produit d'une pensée précise et organisatrice. On retrouve les noyaux de cette pensée dans les phénomènes socio-culturels de nos sociétés.

2. Noms relatifs à l'institution.

La présence de la croix est apparente dans le vocabulaire, aux noms propres indiquant les initiés de la fraternisation et les membres de leurs familles. Dans ce cas, la croix fournit aux initiés et à leurs frères un nom, ou phénomène très fréquent et constitue le premier composant de leurs noms.

1. La croix et l'appellation des initiés.

I. Les initiés de la fraternisation et leurs frères.

Le nom «stávros» en remontant l'accent d'une syllabe du mot croix «stavrós», signifie l'initié, tandis que le nom «stavris» est utilisé pour désigner les frères des jeunes gens qui s'unissent par un lien de fraternisation.

Le nom de la croix est plus fréquemment utilisé comme le premier composant des noms des initiés ou de leurs familles.

Ainsi les initiés sont appelés «*stavradélphia*», «*stavradélphi*», «*stavradélphi*» (frères de croix), «*stavrocouniadoé*» (beaufrères de croix), tandis que les femmes initiées «*stavradélphes*» ou «*stavradélphés*» (soeurs de croix).

Le terme de «*stavradélphi*» ou «*stavradélphi*» signifie aussi la fille qui a joué un rôle de protagoniste (préponderant) et dont la présence était indispensable à la fraternisation entre hommes. Les parents de la fille sont appelés «*stavropatéras*» et «*stavromitéra*».

On emploie le même nom de *stavropatéras* ou *stavromána* pour les parents des fraternisés, ainsi que pour leurs familles (*stavradelfos*, *stavradelfi*, *stavrocouniádos*, *stavrocouniáda* etc).

II. La croix comme préfixe des appellations de la fraternisation artificielle.

Noms des fraternisés et de leurs familles.

Le fils de la ou du fraternisé s'appelle *stavroyiós* tandis que les oncles et les tantes du fraternisé *stavrobárbas* et *stavrothiá*.

Les *brátimi* (*coubári*) et les «*dirpouftés*» du mariage surnomment les parents des jeunes mariés *stavropatéra* et *stavromána*. De la même façon sont surnommés par les jeunes mariés les parents du «*vlámi*» (homme d'honneur).

3. La présence, réelle, intellectuelle et le signe de la croix au sein de l'institution.

La croix existe dans la fraternisation artificielle comme objet et comme opération, action — «*crucification*» — de faire le signe de la croix en corrélation avec l'instant pendant lequel se déroule le rituel et s'établit le lien.

On rencontre la croix autant qu'acte durant la crucification par le prêtre des fraternisés avec la sainte ceinture à l'église.

4. Motifs d'emploi de la croix.

Les différentes formes et modes du rituel de la fraternisation artificielle ainsi que l'instant exact auquel elle se déroule, dessinent les grands traits de l'institution et nous permettent d'établir la relation entre la croix et l'institution de la fraternisation sous deux aspects: la forme de l'usage—acte et la forme de son utilisation pour surnommer les initiés et leurs parents.

Porteurs - créateurs. Les origines des porteurs. Justification de l'institution.

Pendant l'occupation turque, l'institution a servi à renforcer les liens entre les individus de la fraternisation artificielle qui après devinrent «hommes du fusil». Aux temps les plus anciens, elle constitue une cérémonie d'admission au sein du genre et d'initiation au culte.

Nombre de participants au rituel et leurs genres.

À l'origine, les fraternisants, pouvaient être de sex masculin ou féminin. Mais, aux temps les plus récents, les hommes principalement étaient impliqués à cette institution. Cependant, le personnage principal, l'initiateur, appartenait au sex opposé. Ainsi une fille était présente à une cérémonie entre hommes et un garçon à une cérémonie entre femmes

Le rituel de la formation de liens par l'intermédiaire de la fraternisation. Formes de rituel.

Les formes de rituel ou la formation de liens par l'intermédiaire de la fraternisation se présente ainsi:

a. *Mélange de sang.*

De cette façon, soit il y a mélange de sang des fraternisants par l'ouverture des veines du bras, soit les fraternisants goûtent au sang de l'autre. Ainsi s'établit un lien qu'on considèrerait plus résistant que celui, qui unit les frères naturels.

b. *Forme religieuse ou ecclésiastique.*

C'est une forme rituelle très commune qui a lieu à l'église avec la participation du prêtre, qui donne la bénédiction appropriée ou, sans lui, à l'aide de l'évangile.

À l'époque, quand le sentiment religieux était beaucoup plus intense, on considèrerait que la forme religieuse unissait les fraternisants d'un lien plus fort que celui qui unit les frères naturels. Il existe une grande variété de formes de fraternisation.

c. *Procédé magique - symbolique.*

Bien que des éléments symboliques ou magiques interviennent dans toutes les formes de fraternisation, dans le cas où elle s'accomplit par l'intermédiaire

d'échange de vêtements, spécialement de chemises, d'armes ou de cadeaux on qualifie la fraternisation de symbolique-magique. Il s'agit là d'une formation de liens solides et amicaux entre «étrangers» comme en Grèce du temps d'Homère.

d. *Par l'intermédiaire des armes.*

Les fraternisants allaient à l'église armés pour prêter serment. 'A l'époque l'emploi des armes était sanglant et parfois mortel.

e. *Procédés plus simples - procédés mixtes.*

Il y a des façons plus simples pour procéder à la fraternisation. Souvent, les formes mentionnées ou certains de leurs éléments s'entrelacent et se présentent mélangées en donnant naissance à des procédés de fraternisation artificielle mixtes.

On doit enfin signaler que dans certaines régions la fraternisation a abouti à une sorte de contrat ou d'accord. De plus, le rituel de la fraternisation constitue un rite de passage et d'initiation au système social et culturel de la tribu.

II. *Périodes pendant lesquelles a lieu la fraternisation.*

Bien qu'il semble qu'une attention spéciale n'ait pas été portée sur les périodes où la fraternisation se déroulait, ils existent cependant dans plusieurs cas des témoignages, selon lesquels la cérémonie-initiation se déroulait durant la Saint Théodore, Lazare, et la fête des Rameaux, les fêtes de Pâques, la Saint-George, la Saint Jean et le 1er mai.

Dans ce cas on enregistre soit l'utilisation directe de la croix ornée de fleurs ou le signe de la croix, soit la présence indirecte de la croix par l'intermédiaire p.e. du rituel des messes du Jeudi Saint, qui provient de l'utilisation directe de la croix. Ainsi, la fraternisation semble étroitement associée à la croix et à la crucifixion: les éléments du rituel nous conduisent directement aux rituels secrets des cérémonies de la mort et de la résurrection (renaissance), propres aux cultes qu'on rencontre dans l'Est du bassin Méditerranéen: Dieu mourant et Grande Déesse: Adonis, Attis, Dionyssos, Osiris, Tamur, Baal, Marduk, Rea - Cybèle, Aphrodite, Isis, Astarte etc. et aux rituels du mariage sacré, de la tribu - genre, et de l'initiation - admission des jeunes à la vie en commun.

Dans cette étude on examine un ensemble d'éléments très riche en informations concernant les fêtes et leurs rituels, le mariage, les fiançailles et le dot qu'on essayera de commenter, interpréter et associer, selon notre avis, au rôle conducteur de la croix, qui comprend la croix en tant gardien-symbole de la propriété ainsi qu'initiateur-élément d'admission au sein du genre-tribu et de la vie en commun.

Pour conclure, nous pensons qu'on doit rechercher l'interprétation de la coutume de la fraternisation artificielle, qui doit être examinée sous cet angle et cet aspect, ainsi que des sujets du dot et des bannières qui s'entrelacent et sont parties constituantes d'un rituel qui concerne l'admission des jeunes dans la vie communautaire, quelque chose d'analogue au clan «stavropateras», «stavromana».

La fraternisation artificielle est liée, comme nous avons déjà mentionné, à des rituels connus ou, pour mieux le dire, la coutume de la fraternisation est une forme de rituel qu'on rencontre dans d'autres rituels ou plutôt il s'agit d'actes rituels semblables (Saint-Théodore, Lazare, Dimanche des Rameaux) qui ont perdu une partie de leurs identités, se sont différenciés et se sont développés selon les besoins adoptés et imposés chaque fois par la structure socio-culturelle qui les a créés.

Nous pensons que les différenciations et la dissémination dans l'espace et dans le temps doivent être attribuées au fait que les rituels apparaissent à des périodes différentes, c'est à dire qu'ils revêtissent une vaste période de temps. Un rite de passage des jeunes dans la vie en commun (religion - culte, société) sous-entend un rite qui semble conduire aux festivités d'initiation de la tribu, aux sociétés d'initiation du clan etc., qui s'entrelacent avec la propriété tant nécessaire pour l'aspect biologique et socio-culturel de la vie. La présence de Zeus Herkeios (Dieu protecteur et gardien du foyer) et d'Apolon, dieu titulaire de la famille, ainsi que des tombes familiales constituent des éléments nécessaires à leur rôle au sein de la municipalité.

La propriété dans le cadre du genre et de son culte, constitue un cadastre et une liste municipale, assure la liberté d'action des propriétaires, protège leur droits sociaux et culturels et les approvisionne. De cette façon, au sein de cette société agricole, ils s'assuraient de la bonne saison pour les fruits-bonne récolte et du culte (de la terre et des ancêtres).

La garde et la protection de la propriété se faisait avec l'utilisation de la cloture de la croix et du signe de la croix. En plus de son utilisation comme

gardien de la propriété, si essentielle pour l'individu, la croix revêt différents caractères symboliques et atteint son apogée aux temps du christianisme.

Les jeunes initiés pour adhérer au culte, au sein de la société, doivent avoir le «signe» de la propriété foncière, la croix. De même la bannière pour la mariée.

Au cas où il n'aurait pas de bannière le mari doit avoir un dot. Il se peut qu'une combinaison soit nécessaire (propriété foncière-dot, étendard-signes). Le «signe», la croix et les «signes» (fichu, fil rouge, fil de coton, bague, florin, pièces en or etc.) qui s'entrelacent avec cette conception du rite de l'initiation ainsi que les objets plus récents et d'une conception différente (écharpe), propres à leur époque d'origine, nous mènent aux mêmes conclusions.

En plus, n'importe quelle propriété ou son symbole est étroitement liée à l'admission des jeunes au sein du genre ainsi qu'avec leur participation dans la communauté et l'exercice du pouvoir. Ainsi le poteau - croix, dont l'utilité pratique consistait au cloisonnement et à la garde de la propriété, et qui constituait un élément essentiel pour l'admission au sein du groupe et de la société, est devenu le représentant et le symbole de la propriété. Par la suite, le poteau-croix a été déifié et a été employé comme marque de propriété des champs.

La fraternisation semble fondée sur une institution nécessaire au fonctionnement du groupe social, de la tribu et du genre. Par la suite, elle a évolué vers une institution libre à cause de la modification des structures sociales et religieuses ainsi que des structures du culte, en revêtant un caractère de soutien et de confrontation des situations difficiles de provenance multiple. On ne peut conclure qu'il s'agit là d'un produit de la pensée primitive.

Nous pensons que, cette disparition n'a pas été immédiate mais que certaines formes ont perdu progressivement du terrain puisque elles n'étaient plus nécessaires et compréhensibles. A leurs places, d'autres formes ou variations ont émergé selon les structures sociales, les priorités de la société et la dimension donnée à la vie quotidienne, aspects, qui font la coutume paraître différente.

Il paraît évident que des extensions ou des concepts secondaires se soient développés et ont pris ensuite la place des formes essentielles quand les dernières ne pouvaient plus accomplir leurs fonctions à cause des changements de la vie socio-culturelle. Le besoin de compléter les formes initiales a eu comme résultat le développement de branches latérales.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ἀρ.: ἀριθμός.

ΔΙΕΕ: Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

ΕΚΕΕΛ: Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (πρώην ΕΛΑ).

ΕΛΑ: Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (κατόπιν ΕΚΕΕΛ).

Ἐπετ. Κρητ. Σπουδῶν: Ἐπετηρὶς Κρητικῶν Σπουδῶν.

ἔτ.: ἔτος.

ΖΕΛ: Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας· βλ. Γ. Α. Μέγα.

Θεσσαλ. Χρον.: Θεσσαλικά Χρονικά.

Ἱστορ. Λεξ.: Ἱστορικὸν Λεξικόν: Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χειρόγραφα (ἢ δελτία).

ΚΛ: Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χειρόγραφα.

Λαογρ.: Λαογραφία.

ΛΣ: Λαογραφικά Σύμμεικτα: Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεικτα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σσ. 304, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975², σσ. 471, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σσ. 393.

PG: Patrologia Graeca· βλ. Migne.

R.E.: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly - Wissowa - Kroll).

στ.(ήλ.): στήλη.

Σπαρτ. Χρον.: Σπαρτιατικά Χρονικά.

τόμ.: τόμος.

Φιλ. Συλλ. Κων/λεως: Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

χφ.: χειρόγραφο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀνδριώτη Νικολάου*, Τὰ σύνθετα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἱμβρου, Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμος 20, περίοδος Β' ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 225-270.
- Ἀραβαντινοῦ Π.*, Συλλογὴ δημοδῶν ᾠμάτων τῆς Ἠπείρου, ἐν Ἀθήναις 1880, σσ. 384.
- Βέη, Νικολ. Α.*, Ἀρκαδικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα/ Δημιώδη ᾠσματα Φιγαλίας μεθ' ὑπομνημάτων, ΔΙΕΕ, τόμος 6, τεῦχ. 22 (1903), σσ. 209-276.
- Beth M. (arianne)*, Verwandtschaft, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. VIII, Berlin und Leipzig 1936-1937, στ. 1652-1659.
- Βλαστοῦ Πέτρον*, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Ἔχνης καὶ σύνεργα, Ἀθήνα 1976²/σσ. 663.
- Bréhier Louis*, L'art chrétien, Son développement iconographique des origines à nos jours, Paris 1928², σσ. 456.
- Bunsen Ernst von*, Das Symbol des Kreuzes bei allen Nationen, Berlin 1876, σσ. 236.
- Γεωργοπαπαδάκου*, Ἀναστασίου Μιχ., Ἡ ἀδελφοποιτα εἰς τὴν Μάνην, Λαογραφία, τόμος ΙΓ' (1951), σσ. 28-32.
- Ζούμπου*, Ἐφης ~~Μικίτσο~~, Τὰ ἄνθη τοῦ ἐπιτάφιου, Ἐνα μοναδικὸ ἔθιμο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, Ἀθήνα 1980, σσ. 16.
- Harrison, J. E.*, Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion, Cambridge 1912 (2nd edition London 1963), σσ. 559.
- Ἡμέλλου, Στεφ. Α.*, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Θήραν καὶ Ἀνάφην (3 Ἰουλ. - 1 Αὐγ. 1965), ΕΚΕ-ΕΛ, τόμος ΙΗ'-ΙΘ' (1965-1966), σσ. 225-235.
- Καζαβῆ, Γεωργίου Ν.*, Νισύρου Λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σσ. 211.
- Καρανικόλα, Σωτηρίου Ἀλ.*, Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ (Τὰ παραβγόλια), Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον, τόμ. 3 (1958), σσ. 134-176.
- Κουκουλέ Φαίδωνος*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμος Α' ΙΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, σσ. 291.
- Κυριακίδου, Στίλπ. Π.*, Ἀδελφοποιτα (καὶ ἀδελφοποιήσεις), Μ.Ε.Ε., τόμος 1, σσ. 569-570.
- Λαμπριδίου Ἰωάννου*, Ζαγοριακά, ἐν Ἀθήναις 1870, σσ. 342.
- Λιοντάκη Μαρίας*, Ὁ γάμος στὴν Κρήτη τώρα καὶ παλιὰ, Ἐπετηρὶς Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. Ι' (1940), σσ. 327-411.
- Λουκάτου, Δημ. Σ.*, Ἀγροτικὰ σήματα βοσκιοαπαγορεύσεως στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, Λαογραφία, τόμος ΛΑ' (1976-1978), σσ. 15-28.
- Λουκοπούλου Δημ.*, Ποιμενικὰ τῆς Ροῦμελης, ἐν Ἀθήναις 1930, σσ. 288.
- Λουλουδοπούλου Μιλτ.*, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων, δημοδῶν ᾠμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κτλ. Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβακλῆ), ἐν Βάρη 1903, σσ. 208.
- Μανωλακάκη Ἐμμ.*, Καρπαθιακά, ἐν Ἀθήναις 1896, σσ. 304.
- Μέγα, Γ. Α.*, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήνα 1956, σσ. 255.
- Μέγα, Γ. Α.*, ΖΕΛ=Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας 1: ΕΛΑ 1 (1939), σσ. 99-149 (=Ἀνατ. τεῦχος Α', σσ. 1-53) 2: ΕΛΑ 2 (1940) σσ. 118-205 (=Ἀνατ. τεῦχος Α', σσ. 54-144) 3:

ΕΛΛ 3-4 (1941-1942), σσ. 77-195 (= 'Ανάτ. τεύχος Β', σσ. 1-124)· 4: ΕΛΛ 5-6 (1943-1944), σσ. 86-144 (= 'Ανάτ. τεύχος Γ', σσ. 1-64)· 5: ΕΛΛ 5 (1945-1949), σσ. 3-100 (= 'Ανάτ. τεύχος Γ', σσ. 65-170).

Μελανοφρύδη, Π. Η., Λαϊκὸν Ποντιακὸν ἑορτολόγιον, Ποντιακὰ Φύλλα, ἔτος Γ' 1938-1940), τεύχος 25, σσ. 1-48.

Migne, PG=Migne, J. - P., Patrologiae cursus completus, Series Graeca prior, Patrologiae Graecae tomus XLV (45) καὶ tomus XLVI (46), Parisiis 1863.

Μιχαηλίδου - Νουάρου Γεωργίου, Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις, 'Αθήναι 1972, σσ. 349.

Μπεκατώρου Γεωργίου, Τάξις Ἰατρείας, Ὀρθοκεντρικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμος 6, 'Αθήναι 1965, σσ. 202-203 (s.v. Θεόδωρος).

Nilsson, Martin P., Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία, μετάφραση Ἰ. Θ. Κακριδῆ, 'Αθήναι 1953, σσ. 144 + 14 πίνακες.

Οἰκονόμου, Κ. Γ., Γαμήλια ἔθιμα ἐν Σιατίστῃ, Μακεδονικά, τόμος Α' (1940) σσ. 264-276.

Παπαμικαήλ - Κουτρούμπα, Ἄννης Ἰ., Τέχνη καὶ ζωή, Αἰ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Σύμης ἀπεικονίσεις, τόμος Α', Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, 'Αθήναι 1980, σσ. 320· τόμος Α' 2, Τὸ σταυρόσχημον ἢ σταυροειδές, 'Αθήναι 1981, σσ. 321-464.

Παπαχριστοδούλου Πολ., Γλωσσάριον ἀπὸ τῆ Σαρανταεκκλησιώτικῃ γλῶσσῃ, Ὀρακικά, τόμος Α' (1928), σσ. 223-237 καὶ 461-474.

Pauly - Wissowa: Paulys Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, begonnen von Georg Wissowa, unter Mitwirkung zahlreicher Fachge-nossen, Stuttgart 1894 κ.έ.

Πετροπούλου, Δημ. Α., Λαογραφικὰ Σκοπέλου - Πέτρας ('Ανατολικῆς Θράκης), Ἀρχεῖον Ὀρακικοῦ Ὀθασουροῦ, τόμος Η' (1941-42), σσ. 135-192.

Πολίτου, Ν. Γ., Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παραδόσεις, ἐν 'Αθήναις 1904, μέρ. Α', σσ. 628, μέρ. Β', σσ. 631-1348 + πίν. ζ'.

Πολίτου, Ν. Γ., Μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς πρόκλησιν μαντικῶν ὀνείρων περὶ γάμου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ', ἐν 'Αθήναις 1931, σσ. 105-147.

Πολίτου, Ν. Γ., Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμος Β', ἐν 'Αθήναις 19752, σσ. 260-320.

Πολίτου, Ν. Γ., Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμος Α', ἐν 'Αθήναις 1920, σσ. 102-104.

Πουλάκη Δ., Λεξικὸν ἰδίᾳ τῆς Σικίνου καὶ τινῶν ἄλλων τόπων, Ζωγράφειος Ἀγῶν Β', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896, σσ. 15.

Rahner Hugo, Griechische Mythen in christlicher Deutung, Zürich 1956³ (1945), σσ. 499 + 12 πίνακες.

Regner Johannes, Tirocinium fori, R. E., Zweite Reihe, τόμ. VI Α', Stuttgart 1937, σσ. 1450-1453.

Σγουρίτσα Ἀγ., Τὸ ἀγρῆλχι (sic) τοῦ Κουκουῶ πρὸς τὴν Ἐιακουστή, Σπαρτιατικὰ Χρονικά, ἔτος 4· Α' (1937-1938), ἀρ. φύλλου 9, σσ. 9 καὶ 14.

Σούλη, Χρῖστου Ἰ., Τὰ τραγούδια τοῦ Λαζάρου, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, ἔτος Β' (1927), σσ. 182-200.

Σπανδωνίδη Εἰρήνης, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρναφοῦ), 'Αθήναι 1939, σσ. 438.

Τσαρτζάνου Ἀχιλλ., Θεσσαλικά τοῦ Τυρνάβου, Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. Β' (1931), σσ. 5-112.

Τζιάτζιου, Εὐαγ. Στ., Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, ἐν 'Αθήναις 1928, σσ. 112.

Thomson George, Aeschylus and Athens. A study in the social origins of Drama, London 1946³ σσ. 478.

Webster, T. B. L., Everyday Life in Classical Athens, London-New York 1969, σσ. 192.

Χασιώτη, Γ. Χρ., Συλλογή τῶν κατὰ τὴν Ἑπειρον δημοτικῶν ἁσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1866, σσ. 247.

Χατζηγάκη, Ἀλεξ. Κ., Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σσ. 168.

Φραγκάκη, Εὐαγγελίας Κ., Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σσ. 188 + 8'.

Χρηστοβασιίλη, Χρήστον Κ., Κι ὅποιον εὖρη ὁ θάνατος, εἰς Κωνστ. Φ. Σκόκου, Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1928² (1920), σσ 201-208.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

α. Κυριώτερες έννοιες

ἀγάπη 12, 28

Ἀγάπη 37

ἀγγεῖο 69· βλ. καὶ μπακρατσούλα

Ἁγίας Βαρβάρας εἰκόνημα 55

Ἁγία Γραφή 84

Ἁγία ζώνη 22, 25, 81

ἀγιασμός 63

Ἅγιοι - Ἅγιος 42, 58 κ.ά.

ἕγιοι γεωργικοί 58

Ἅγιος Ἀνδρέας 56

Ἅγιος Βασίλης 59

Ἅγιος Γεώργιος - Γιώργης 18, 21, 34, 35, 36, 38, 71

Ἅγιοι Θεόδωροι 41, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 111

Ἅγιοι Θεόδωροι γεωργοὶ 56

Ἅγιος Θεόδωρος - Ἅγιος Θεόδωρος 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 74, 78, 79, 80

Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Τήρων 79

Ἅγιος Ἰωάννης - Ἅγιος Γιάννης 49, 75, 76, 77

Ἅγιος Λάζαρος 15

Ἁγίου θάνατος 43

Ἁγίου Θεοδώρου κόλλυβα 41, 55

Ἁγίου Λαζάρου Σάββατο 65

Ἁγίων Θεοδώρων σιτάρι 44

Ἁγίων Θεοδώρων τελετουργικὲς πράξεις 111·
βλ. καὶ τελετουργίες

ἀγλαβή 101, 102

ἀγλαβή 101, 102, 103

ἀγόρι - ἀγόρια 17, 18, 30, 60, 64, 67, 74, 77, 90, 99, 104

agri 89

ἀγριολούλουδα 15, 74

ἀγρός - ἀγροὶ 62, 75, 108, 109, 110, 112

ἀγροῦ κάτοχος 106

Ἄδαμ 41

ἀδελφάτο 19

ἀδελφῆ-ές-ἀδερφῆ-ές 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 26, 29, 31, 43, 92

ἀδέλφια - ἀδέρφια - ἀδελφοὶ - ροὶ 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 37, 80, 90, 91

ἀδελφοὶ ἑτεροθαλεῖς 11

ἀδελφοὶ θετοὶ 15

ἀδελφομοίρια 109

ἀδελφοποίησεως ἔθιμο 39

ἀδελφοποίηση - ις 11, 15, 19, 20, 23, 25, 33, 34, 36, 37, 77

ἀδελφοποιία 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 33, 34, 36, 39, 40, 42, 59, 77, 80, 81, 82, 111, 112

ἀδελφοποιίας τελετουργικὸ 34

ἀδελφοποιητοὶ - ἀδελφοποιητὸς 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25,

26, 27, 29, 31, 33, 37, 38, 39, 80, 81

ἀδελφοποιούμενοι 4, 19, 20, 22

ἀδελφοποιτὲς - ἀδερφοποιτὲς 11, 17

ἀδελφωσιὰ 14, 18, 23

ἀδέρφια τσ' ἐκκλησιᾶς - τσῆ κοιλιᾶς 21

ἀδερφότητα 80

«ἀδερφοκτὲς» 38

ἀδερφουσύνη 29

ἀδερφοφτὸς - ἀδερφοφτὸς 11, 20, 26

ἀδερφοφτουσύνη 17, 24

ἀδερφουπ'τὸς 39

Ἄδωνια 42, 43

Ἄδωνις 41

ἀηδόνι - ια 63, 69, 76

Ἀθηναϊοδίφαι 37

Ἀθηναῖοι 84

ἀθίγγανοι Χριστιανοὶ (ρωμιοκατσιβελοὶ) 69

- *Αι Γιάννης Ριγανᾶς 75
 *Αι Γιαννίου (24 'Ιουνίου) 76
 Αιγύπτιοι 87
 αἰδεσις 19
 αἶμα 4, 5, 6, 7, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 30, 34
 αἵματηρὸς 19, 20
 αἵματος συγγένεια 83
 ἀκίνητο 104, 106
 ἀκλαβή 101' βλ. καὶ ἀγλαβή, ἀγλαβή
 ἀκολουθία ἐκκλησιαστικῆ 7, 22
 ἄκρες τέσσαρες 110
 ἀκριδες 110
 ἄλατι τοῦ χωριοῦ 73
 *Ἄλβανοὶ 7, 9
 ἀλεξιτήριον κακῶν 85
 ἀλέτρι 99
 ἀλισμαρὶ (δενδρολίβανο) 63
 ἀλλαγές - μεταβολές 83, 90, 97
 «ἀλλαξομάντηλο» 76, 93
 ἀλληλοβοήθεια 82
 ἀλωνίζω 53
 ἀμανέτι 90
 ἀμίλητο νερὸ 58
 ἀμοιβή χρηματικῆ 62
 ἀμπέλι - ἄμπελοι 98, 104, 105, 110
 ἀμυγδαλιὰ 106
 ἀμφιθαλεῖς 20
 ἄμφο 22, 28
 ἀναγέννηση 77
 ἀναγκαβή 101
 ἀνάγκες βιολογικῆς 111
 ἀναγνώσματα 86
 ἀναδρομὴ ἱστορικοκοινωνικῆ 8
 *Ἀνάληψη 68
 ἀναμφίβολον 103
 ἀνασταίνομαι 75
 ἀνάσταση 15, 37, 40, 41, 58, 75, 77, 79, 84
 ἀνάσταση μετὰ σαράντα μέρες 40
 ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου 40, 65
 ἄνδρες ἔξ 20
 ἀνδροκρατία 103
 ἀνεγλαβή 101' βλ. καὶ ἀγλαβή
 ἀνεθίβολο 102, 103
 ἀνεμίζω 12
 ἀνεξαρτησία 6, 8
 *Ἀνθεστήρια 38
 ἄνθη 41, 65, 74, 75
 ἀνθοστολιζω 66
 ἀνθοστόλιστο ἀψιδωτὸ κατασκευάσμα 65
 ἄνθρωπος νεκρὸς 36
 ἄνθρωπος πρωτόγονος 4
 ἀνεγλαβή 101' βλ. καὶ ἀγλαβή, ἀγλαβή
 ἄνοιγμα οὐρανῶν 53, 58
 ἀνοικτίκια 105
 ἀνοιξη 43, 110
 ἀνομβρία 77
 ἀνταλλαγή 6
 ἀνταλλαγή δώρων 4
 ἀνταλλαγή ἐνδυμάτων - ρούχων 4, 19
 ἀνταλλαγή ὄπλων 4
 ἀντιβασκάνιο 55
 ἀντιβραχιῶν 34
 ἀντίδερο 57
 ἀντικείμενα χρυσᾶ 76
 *Ἀντίλαμπρα 37
 ἀντιπροίκι 105
 ἄντρας 54, 55
 ἀντρειώνουν τὰ σιτάρια 56
 ἀνύπαντρα κορίτσια 53
 ἀνύπαντρα παιδιά 53
 ἀνύπαντρες 59
 ἀνώφλι - ια τῶν σπιτιῶν 75
 ἀξινάρ' 109
 ἀπαγόρευσις ξένων ζώων 110
 ἀπαιτήσεις οικονομικαὶ 97
 *Ἀπατούρια 82, 88
 ἀπελευθέρωση 8
 ἀποκορύφωμα 84
 ἀποκριᾶς γιορτὴ 77
 *Ἀπόλλων Πατρῶος 88, 111
 *Ἀπολογία 86
 ἀραβόσιτος 45
 ἀραβόσιτος βραχυσμένος 58

ἀραδιάζω 103

*Αραδος 48

'ἀρεσά' - 'ἀρισά' 76, 98, 99, 102

ἀρέσκεια - ἀρεσκιά 102, 103

ἀρέσκω 103

ἀρεστός 103

ἀριθμός 18

ἀρμάκια 109

ἀρματωλοί 95

ἀρμενοκόλλυβα 57

ἀρνί τοῦ φούρνου 33

ἀρνί ψητό 34

ἀρνια 98

ἀρνια θηλυκά 45, 49, 56, 58

ἄροτρο 88

ἀρραβών - ἀρραβώνα(ς) 91, 92, 93, 95, 96

ἀρραβώνα ἀνοικτή 95

ἀρραβωνιάζομαι 95

ἀρραβωνιασμένη νέα 57

ἀρραβωνιαστικός 73

ἀρρεβώνα(ς) 99· βλ. και ἀρραβώνα(ς)

ἀρρεβωνιάσματα 100

ἀρρεβωνιασμένη-ες 59, 70

ἄρρενα τέκνα 104

ἀρριβώνα 98· βλ. και ἀρραβώνα

ἀρρώστια (εὐλογία) 55

ἀρσενικά παιδιά 45, 56

ἄρτος 71, 86

ἄρτος ειδικός για τὰ ζῶα 58

ἀρχαιότητα 6

ἀρχεῖο 101

ἀρχηγός 74

*Αρχιδευτέρα 57

ἀρχιερεὺς - εἷς 106

ἀρχιχρονιά 58

ἀσβεστώνω τις πέτρες 110

ἀσήμι 53

ἀσημικό 58

ἀσθενεῖς 86

*Ασιάτες 87

«ἀσκιωματάρικα» 106

ἄσματα 69, 72

ἄσματα γαμήλια 95

ἄσματα ἐπαινετικά 77

ἄσματα ἐρωτικά 77

ἄσματα σκωπτικά 77

ἀσπίδες 86

*Ασσύριοι 87

*Αστάρτη 41

ἀστικό δίκαιο 5

ἀστραγάλων σύνθεσις 88

ἀσφάλεια ἀτόμου 7

ἄτομο - α 5, 7, 18, 26

*Αττία 42

*Αττις (ὁ) 41, 42, 43

αὐγά κόκκινα 33, 60, 68, 72

αὐγή 54, 69

Αὐγούστου 14 : 106

αὐλαξ δύο ἀγρῶν 109

αὐλή - ἐς 53, 72, 84, 88

αὐλόγυρος ἐκκλησίας 62

αὐτοθυσία 28

ἀφέντης 107

*Αφροδίτη 41

ἄχυρα 110

ἄχυρο βρίζας 110

Βάαλ - Βῆλος 41

Βαβυλώνιοι 87

Bacchus 89

βαγγέλια 60· βλ. και Εὐαγγέλιο

βάγια 60, 66, 73

Βάγια (ἡ) - Βάια 62

βάγιο - βαγι - βάι 65, 73

Βατων ἑορτή - ἡμέρα 59, 70, 71, 72, 73, 76

Βατων - Βαγιοῦ Κυριακή 71, 72, 73

Βατων τελετουργικές πράξεις 111

βαμπάκι 71

βαπτίζω 85

βάπτισμα - ιση 7, 22, 41, 85

barbula 95

βαρέλια 63

- βάρκα 63
 βασιλεύει ο ήλιος 51
 βασιλιάς 80
 βασιλικός 74, 94, 95, 96
 βασιλικός με κόκκινη κλωστή 96
 βασιλικός φούντα 96
 βαστάος - βαστόος 108
 βατσινιά 61
 βατσουνιά 76
 βάφτιση 7, 80
 βαφτίζομαι 83
 βελάμης 9· βλ. καί βλάμης
 βελόνι 55
 βεργί 63
 βιολιτζήδες 41
 βιολογικές εκφάνσεις ζωής 84
 βίος κοινωνικός 4
 βίος λαϊκός 3
 βλάμης - βλάμηδες 7, 9, 14, 17, 21, 27, 28,
 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 81, 82
 βλαμιά 16
 βλάμισ(σ)α 28, 29
 βλαμλήκι 28
 βλαμοσύνη 7
 βλάστηση 58
 βόδια 56, 58
 βοσκή - βόσκησις 109
 βοσκοαπαγορεύσεις 108
 βοσκοί 18
 βοσκότοπος 110
 βόσκω 110
 βότανος 74
 βουνά - βουνό 49, 60
 βουνάλαικι 62
 βράδυ 46, 50, 52, 54, 60, 64, 75, 91, 95
 βράζω 69
 βρασμένο σιτάρι - κόλλυβα 78
 βρασμένοι σπόροι 46
 βραχιόνια 97
 βραχιών 21
 βράχοι 108
 βριζαμιά 110
 βροχόμπολια 70
 βρύση - ες 46, 50, 54, 63, 76
 βρύσες μαρμαρένιες 54
 βρύσες του χωριού 76
 βωμός 88
 castrum 87
 cruces 87
 Γαλάτεια 51
 Γάλλος 5
 γαμβρίκιον - γαμπρίκια 100, 105
 γαμβρός - γαμπρός 21, 29, 38, 39, 54, 66,
 68, 77, 81, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 100,
 101, 105, 107, 112
 γαμβρού κοσμητήριον 39
 γαμβρού φίλοι 39
 γαμήλιος λέξις 101
 γάμοι 4, 5, 7, 14, 17, 38
 γάμος 22, 23, 24, 25, 27, 29, 37, 38, 39, 41,
 58, 79, 80, 81, 82, 88, 90, 97, 101
 «γάμος ιερός» 79
 γάμου βοηθός 39
 γάμου θεσμός 82, 97
 γάμου μυστήριο 38
 γάμου φύλακας 39
 γαρύφαλλα 91
 γείτονες - γειτόνοι 90, 92, 96
 γειτονιά 12, 74, 75, 76, 79
 Γενέσιον 'Ιωάννου του Προδρόμου 75
 γενιά 8, 79, 111
 γεννειά 100
 γένος 18, 59, 88, 111, 112
 γένος του άντρα 59
 γέροντας - γέρος 52, 66, 92
 γεύμα 72
 γεωργοί 56, 58
 γεωργοκτηνοτροφικά 8
 γεωργών γιορτή 59
 γή - γής 54, 55, 58, 85, 87, 88, 105, 108, 109

- γῆ χέρσα 110
 γῆς μέτρον 88
 γιαγιά 106
 Γιαννού πρωτοστέφανη 54
 γιαταγάνια 66
 γιογκάρι 71
 γιορτάσιμα ὀνόματα 53
 γιορτή - γιορτές 56, 57, 59, 70, 74, 90
 γιορτή 'Αγίου Θεοδώρου 57
 γιοφύρι 55
 γκαρδικός 20
 γκιούμι - γκιούμ' 37, 73
 γλέντι 60
 γλυκίσματα 56
 γλυκό 74' βλ. καὶ σουραϊλί
 γλώσσα ἐκκλησιαστική 106
 γονεῖς - γονιοί - γονικά 14, 21, 93, 97, 99,
 104, 105, 106, 107
 γονεῖς κόρης 94
 γονεῖς νέου 93
 γονεῖς νύμφης 98, 106
 γονιμότητα 55, 78
 «γουργογιάννης» 52
 γούρνα 35
 γραμματικοί 84
 γραμπάνια 108
 Γραφές 86
 γρηές 57
 γριά 66
 γρόσι 92
 Γύης 88
 γυιός πρώτος 105
 γυναικα - ες 14, 15, 18, 20, 21, 31, 34, 41,
 49, 53, 57, 61, 62, 69, 73, 79, 80, 91, 96,
 101
 γυναικεῖος ὄμιλος 18
 γυναικες νέες 70
 γυναικοκρατία 103
 Γύφτικα 70
 γύφτισσες 70
 δαγκωνιά ψωμί 95
 δαίμων - δαίμονες - δαιμόνια 4, 75, 77, 85
 δάχτυλα 36, 55
 δακτυλίδι(ον) - δακτυλίδι 50, 58, 91, 92, 93,
 94, 96, 98, 99, 112
 δακτυλίδι δεμένο με ἄσπρη κορδέλλα 98
 δάφνη 109
 δάφνης κλαριά 110
 δάχτυλο - α 20, 31
 δεκαπέντε 19, 60, 94
 δεκατρεῖς 25
 δεμάτι βασιλικός 96
 δεματικό 50
 δένδρα - δέντρα - δέντρο 55, 58, 62, 106,
 108, 109, 110, 111
 δένδρο κλαδεμένο 111
 δενδρολίβανο 63
 δένω 98
 δεξιά μεριά τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ γαμβροῦ 94
 δέσιμο 5, 58
 δέσιμο με ζώνη κόκκινη 58
 δέσμευση 5
 δεσμός - οἱ 4, 5, 11, 12, 19
 δεσμός θρησκευτικός 5
 δεσμός μαγικός 5
 δεσμός συγγενικός 38
 δεσμός ὑπερφυσικός 4
 δεσπότης - ες 26, 106
 deus 87
 Δευτέρα τῆς Λαμπρῆς - τοῦ Πάσχα 38, 64
 Δευτέρα' βλ. Καθαρά Δευτέρα
 δεύτερη βραδεῖα 54
 δεύτερο κορίτσι 54
 δημοτριακό 58
 δημοτολόγιο 111
 διάβασμα 22, 23, 24, 25, 30
 διάζω 70
 διαθήκες 5
 Διακαινήσιμος 37
 διαμοιράζω 57
 διανεμητήρια 106
 διάνοια 85
 Δίας 'Ερκεῖος 88, 111

- δίκαιο άστικό 5
 δίκαιο έθιμικό - λαϊκό 3
 δίκαιο ένοχικό 4
 δίκαιο οίκογενειακό 4
 δίκαιο Ρωμαϊκό 5
 δικαίωματα κοινωνικά, λατρευτικά 111
 δικαστηρίου λειτουργία 77
 διόβλητος 79
 Διονύσια 42
 Διόνυσος 41
 διρπουφτές 14, 38, 80
 δίσκος 50
 δίχτυ 103
 δομή κοινωνική - κοινωνικοπολιτισμική 5,
 6, 8, 82, 97, 111
 δοξασία 6
 δοχείο κρεμαστό 76· βλ. και μπαγκάτσι
 δοχείο χάλκινο 69· βλ. μπακρατσούλα
 δρᾶμα έποχικό 80
 δρεπάνι 46, 50, 52, 55
 δρόμος 51, 60, 112
 δρώμενα λαϊκά 52
 δρώμενο - α 40, 59, 74, 78, 80
 δυαδική παρουσία 58
 δύναμις - εις 4, 7, 85
 δύση τοῦ ήλιου 61
 δώδεκα 22, 25, 26
 δῶρα - ο 4, 35, 56, 58, 81, 90, 92, 93, 95,
 98, 101, 103
 δῶρα τοῦ γαμβροῦ 92
 δωρεά προγαμιαία 105
 δῶρων ανταλλαγῆ 58
 Ἑβδομάδα - Ἑβδομάς Μεγάλη 59, 63
 έγγλαβή 101
 έγγραφον προικοδοτήσεως 101
 έγρύση - (έγγρύσεις) 5, 88, 90
 «έγγυητής» 88
 έγρυτηής μητέρα 88
 έγκλαβή 101, 102
 έγκώμα 74
 έδαφος 109
 έθιμικός 3
 έθιμο 71, 79, 88
 έθνολογικές έρευνες 4
 έθνολόγος 6
 έθνότης 7
 εἶδωλο ζύλινο 75
 εἰκόνα - ες 11, 21, 22, 23, 28, 30, 105
 εἰκόνα Ἁγίου Γεωργίου 21, 35
 εἰκόνα Παναγίας 23, 30
 εἰκόνησima Ἁγίας Βαρβάρας 55
 εἰκονοστάσι(ον) 21, 35, 45, 63
 εἰρεσιώνη 76, 108
 εἰρήνη 5, 27
 εἰσαγωγή 90
 εἰσαγωγή τῶν νέων στα κοινά 82, 111
 εκκλησία - σ(ι)ά 19, 21, 22, 24, 26, 27, 28,
 29, 31, 36, 37, 38, 46, 47, 49, 50, 53, 55,
 56, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 73, 74, 75, 76,
 78, 79, 81, 106
 Ἐκκλησία 7, 8, 14, 17
 εκκλησίας περίβολος 63
 εκκλησιᾶς πόρτα 63
 εκκλησίας ταμεῖον 106
 εκκλησίασμα 57
 εκκλησιαστικός 4, 7, 18
 εκλαβή 101
 «Ἐκλογαί εις τόν Ἰεζεκιήλ» 86
 ελαίαι - ελαία -ές 45, 72, 73, 100, 106, 110
 Ἐλευσίνα 42
 έλευσιανιακές γραμμές 42
 Ἑλλάδα αρχαία 6
 έλλαδικός χώρος 8
 Ἑλληνες 7, 54, 55, 82, 87
 Ἑλληνικά Ξενοφώντος 84
 έμβαίνω 106
 «έμβατίκι» - ια» 105, 106· βλ. και μπατίκια
 έμπασιδιον 105
 ενδεεις 85
 ενέχυρο 90
 ενήβωση 82, 88, 90, 97

- έννια 98
 έννια κουνιά (κόκκοι) 44
 ένορία 106
 ένοπλος τρόπος 19
 ένορκη υπόσχεση 5
 ένοχη 5
 ένοχικό δίκαιο 5
 ένταξη τών νέων στο γένος 59
 έντεσίδια 95
 έξωκλήσι 21, 24, 28
 έορτή θρησκευτική 96
 Έπανάσταση 16, 26
 έπη όμηρικά 83
 «έπιδικασία» 88
 έπικοινωνία 6
 Έπιστολαί Θεοδώρου Στουδίτου 86
 Έπιστολή Παύλου προς Κορινθίους Α' 85
 έπιτάφια λουλούδια (ίτσια) 66
 Έπιτάφιος 66, 74
 Έπιταφίου στόλισμα 74
 έποχή - έποχές 5, 6, 8, 112
 έποχικές τελετουργίες 80
 έποχικό δράμα 80
 έπωνυμία 77
 έρημος 48, 49, 50, 85
 έρις 18
 έσπέρα 95
 έσπερινός 28, 46, 53
 έσταυρωμένος 86
 «έταιρία» 77
 έταιρείαι μνηστικά 111
 έτεροθαλείς (άδελφοί) 11
 έτος - έτη 71, 72, 73
 Έτρούσκοι 87
 εύαγγελίζομαι 85
 Εύαγγέλιο - ια 9, 11, 15, 17, 22, 23, 24,
 25, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 38
 εύγενείς πρόγονοι 88
 εύετηρία 56, 77, 78, 111
 εύετηρικογονιμική μορφή 59
 εύλογία 19
 εύλόγησις κολλύβων 79
 εύδωση τών σπαρτών 56
 εύρος 84
 εύφορία 55
 εύχη - ές 14, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 37, 38,
 46, 49, 58, 69, 86, 104
 εύχη κολλύβων 46
 εύχομαι 61, 91
 έφημερία 106
 έφτα 98
 έχθρος 6
 έχιδνα 86
 «Ζαφείρης» 75
 Ζαχαράτα 91
 Ζάχαρη 45, 55, 58
 Ζευγάρι - ια 56, 63
 Ζευγάρι νέο 82
 Ζευγολάτης - ες 58, 59
 Ζορπαλίκι 18
 Ζουνάρι - Ζωνάρι 22, 27, 37, 70
 Ζουνάρι κόκκινο 37
 Ζουνάρι χρυσοκομποδεμένο 70
 Ζωα 46, 56, 57, 109
 Ζωή 55, 58, 82, 108
 Ζώνη 14, 15, 17, 25-28, 52, 58
 Ζώνη κόκκινη 52, 58
 Ζωοκλέπτες 7
 ήγεμών - όνες 5, 6
 ήλικία 24
 ήλιος 51, 60, 67
 ήμερα - ες 56, 59, 60, 68, 79
 ήμερες τρεις 68
 homo 87
 honor 89
 ήπειρωτικός χώρος 81
 Θάλασσα Μαύρη 66
 θαλασσοπούλια 111
 θάμνος άειθαλής 108
 θάνατος 33, 40, 41, 58, 59, 75, 77, 78
 Θαυ 86

- θάφτω 60
 θεά-βασιλίσα 103
 Θεά Μεγάλη 41
 θεογαμία 38
 Θεόδωρος 53, 79
 Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης 42
 θεοκρατικός 7
 θεολόγοι 87
 Θεός 41, 86
 θεός - οι 4, 5, 41, 86, 89
 θεός - βασιλεύς 103
 θεός τοῦ γένους 90
 θεόσδοτος 79
 θεός θνήσκων 41, 80
 Θεοτόκος 25
 Θεοῦ δύναμις 85
 θερίζω 35, 46, 47, 50, 52, 53, 54
 θερισμός 58, 110
 θέση κοινωνική 79
 θεσμός - οι 4, 5, 6, 7, 8, 15, 16, 18, 19, 80, 81, 88, 112
 θεσμός προίκας 97
 θηλιές 110
 θῆλυ 104
 θηρία ιοβόλα 86
 θιασικές πράξεις - τελετές 40, 77
 θίασος 19
 θίασος γυναικεῖος 39
 Θιβητιανοί 87
 Θιδῶρες 53
 θοδωρέσια 57, 59
 Θοδωρῆδες - Θόδωροι 53
 θοδωρίζω 57, 59
 θοδώριμαν - θοδώρισμα 57
 θοδώρισματος τραπέζι 47
 θρησκεία 6, 42, 79, 111
 θρησκεία - λατρεία 111
 θρησκευτική ἑορτή 96
 θρησκευτική χρήση σταυροῦ 87
 θρησκευτικός - ἐκκλησιαστικός τρόπος τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας 19, 21, 35
 θυγατέρα 71
 θυμὸς 4
 θύραι 72
 θυρεὸς 89, 90
 θυσία πανηγυρική 89
 Ἰακώβ 105
 Ιατρὸς 85
 ἰδιοκτησία 59, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 103, 107, 111, 112
 ἰδιοκτησία ἔγγειος 88, 112
 ἰδιοκτησίας ἀπόκτηση 105
 ἰδιοκτησίας κατοχή 112
 ἰδιοκτησίας φύλαξη 112
 ἱερεὺς 14, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 37, 46, 100, 106· βλ. καὶ παῖς
 ἱερολόγηση - ἱερολογία 7, 36
 ἱερὸν 37
 ἱεροτελεστία 4, 14, 37, 81
 Ἰνδοί 87
 Ἰούδας 64
 Ἰουστῖνος 86
 Ἰσιδα 41
 Ἰσραηλίται 86
 iusurandum 5
 iuventus 89
 Καθαρὰ Δευτέρα 57
 Καθαρὰ ἑβδομάς - Βδομάδα 49, 57
 Καθαρή Παρασκευὴ 53
 καθαρμός 59
 καῖνι 63
 καίω 60
 κακοθάνατος 44, 45
 καλαδέρφια 11, 83
 καλαθάκι - ια - καλάθι 61, 62, 64
 καλάθι λαζαρινὸν 66
 καλάθια ἀνθοστολισμένα 65
 καλαματιανὸς 93
 καλαμιὰ 109

- καλάμι 64, 65, 71, 76, 108, 109
καλαμιίδες 66
καλαμπόκι - ια 46, 49, 50, 55, 58, 77
καλαμπόκι βρασμένο 60, 68
καλαμπόκι ψημένο 57
κάλαντα 61, 63, 64, 67
καλαντήρα 66
κάλεσμα 58
καλεστάδες-αι 107
«καλεστά» 106, 107
καλή νυφίτσα 69
«καλημέρια» 94
καληνίτσα 69, 77
καλλιέργεια 105
«καλό» 56
Καλογιάννης 76
καλορρίζικα 93
κάλτσες 92
κάλυμμα κωνοειδές 96
κάμερα 98
κάμποι 70
κανακαρά 107
κανακάρης - κανακάρης 107
κανακαρλίκια 107
κανακαρόπουλα 107
κανάτι με νερό στολισμένο με άνθη 41
κανδήλα - καντήλα 46, 96
κανέλλα 56
κάνιστρο 92, 98
Κάναβος 75
κανών 'Αγίου Θεοδώρου 79
καπάρο 107
καπετάνιος 7
κοπέλλα 64, 98
Καπιτώλιο 89
καπνοδόχος 75, 77
καρά (καρυδιά) 106
καραγκούνηδες 27
καραμέλλες 45, 58
κάρβουνα 33
καρέκλα 99
καρπός χειρός 20
καρύδια 56, 74
καρφίτσες 56
κάρφωμα μήλου 76
κασκόλ 92
καταβολές 8
κατάρτια δυό 63
κατάστασις - status 5
κατάστιχο 103
καταχθόνια 85
Κατήχησις Κυρίλλου 'Ιεροσολύμων 86
κατοστάρι 85
κατοχή 105
κατοχή ιδιοκτησίας 103, 105
κατσίκια 98
κάτσινος (βουκέντρα) 63
κέδρων ξύλα 40
κειμήλιο οικογενειακό 96
κειμήλιον γαμβρού 95
κεραμίδια 46, 50, 56, 58, 75, 77
κεραμίδια εκκλησίας 49, 55, 58
κέρατα βοδιών 58
κερί 45, 46
κεφάλι 16, 61
κεφαλοπάνια μάλλινα 107
κήπος-κήποι 52, 53, 55, 58, 104
κίνδυνοι 6, 7
«Κι όποιον πάρη ό χάρος» 33
κλαδί - κλάδος 55, 61, 75, 82, 88, 108, 110
κλάδοι βατσουνιας, μυρτιάς 61, 76
κλάδοι πεύκου χλωροί 109
κλάρες 110
κλαρί 16, 110
κλέβω 53
κλέπτω σ'τάρι 50
κλειδί 3
κλέφτες 7, 17
κλέφτικο τραγούδι 7
Κλήδονας 76, 77
κλήμα 54, 58
κληματαριά 50, 53
κλήρος 58
κλίμαξ 85

- κλίμαξ-σταυρός 85
κλωνάρι - κλώνοι βασιλικού 76, 94
κλωνιά 52
κλωστή-νέματα 55, 64, 76, 93
κλωστή κόκκινη 71, 73, 93, 94, 100, 112
κλωστή μαύρη 50, 58
κοιλιά 21
κοινωνία - ες 43, 72, 77, 79, 97, 111, 112
κοινωνία άγροτική 111
κοινωνική ζωή 80, 84
κοινωνική θέση γυναίκας 79
κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές - μεταβολές
83, 90, 97
κοινωνικοπολιτισμικοί όροι - δομή - φόρμες
43, 78, 82
κοινωνιολόγοι 5
κοινωνῶ 57
κοκορέτσι 34
«κολαίνες» 64
κόλλυβα - κόλλυβο 41, 44, 45, 46, 48, 49,
51, 52, 56, 57, 58, 59
κόλλυβα 'Αγ. Θεοδώρου-ων 41, 55
κόλλυβα κακοθάνατου 44, 58
κολλύβων θαῦμα 79
κολοκυθιοῦ ψημένου φέτες 57
κολυμπήθρα 83
κολυμπῶ 76
κολωνᾶτα 101
κομμάτι ψωμί 94
κομμάτια ἀπό ὑφάσματα 75
κομὸ 105
κομπολόι 55
κόμπος 21
κονάκι 68
κονακιοῦ πάτημα 68
κοντάρι 63, 64
κοντάρι διχαλωτό 65
κόντρες 109
κόπανος 55
κοπέλλα - ες 37, 38, 45, 48, 50, 53, 56, 60,
61, 67
κοπέλλες δέκα 67
κοπέλλες μεγάλες 61
κοπελλιάρηδες 48
«κόπια» 99
κορασίδες 72
κοργιός 66
κορδέλλα - ες 22, 26, 55, 58, 63, 77, 98
κορδέλλα κόκκινη 52, 58, 91, 99
κορδέλλα μεταξωτή 98, 99
κορδέλλες πολύχρωμες 65, 76
κόρη 11, 12, 25, 28, 58, 94, 100, 105, 106,
107
Κορινθίους (πρός, 'Επιστολή) 85
κοριτσάκι ὄρφανό 62
κοριτσέλια 62
κορίτσι - κορίτσια 18, 19, 25, 26, 29, 33, 35,
37, 40, 41, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
60, 61, 63, 66, 70, 73, 74, 75, 77, 80, 90,
91, 94, 95, 104
κορίτσι με λουλούδια 76
κορίτσια ἀνύπαντρα 53, 58
κορίτσια ἄνω τῶν δεκαῆξι ἐτῶν 60
κορίτσια καρναβάλια 40
κορίτσια μασκαράδες 68
κορίτσια νεαρά 67
κορίτσια ντυμένα νύφες 41
κοριτσιῶν ὁμάδες 68
κοροιδεύω 68
κορόμηλο 76
'κορτσάτικο' 105
κοσάρια 107
κοσκινάω 71
κοσμήματα 92
κοσμήτορες 81
κουδούνια 66, 67
κουδουνοφόροι 66
κουκιές 75
κοῦκκοι 109
κοῦκος ξύλινος 65
κουλ(λ)ούρα 56, 73
Κούλουμα 57
κουμαριές 110
κουμπαριά 7

- κουμπάροι - νονοι 80
 κουμπιά 60
 κουνάω 55
 κούνημα 58
 κουνιά έννια 44
 κουρέλια 70
 κουρέλια κόκκινα 109
 κουρίτσο' 69' βλ. κορίτσι
 κουτάλα 65
 κουτρούλι 109
 κουτσός 48
 κουφέτα 96
 κόφα (ξύλινο δοχείο) 39
 κρασί 35, 95, 98
 κρασί μαύρο 57
 κράτος 7, 8
 κρεβάτι 67
 κρεμώ 109
 κρένω 54
 κριάρια πέντε 101
 κριθάρι 95
 κρίνω 107
 κρυόβρυσι 95
 κτείνω 85
 κτήμα - κτήματα 98, 99, 100, 103, 104,
 105, 109, 110
 κτηματίας 107
 κτηματολόγιο 111
 «κτηήσις» 90, 97
 κύκλος 26, 27, 72
 κυπρί - κυπριά 66, 67
 κύπροι 67
 κυρά 71, 73
 Κυριακή 38, 93
 Κυριακή πρό των Βατών 60, 61, 62
 Κυριακή του Λαζάρου 61
 Κυριακή των Νηστειών 74
 Κυριακή Ε' των Νηστειών 74
 Κυριακή του Φτωχολάζαρου 60
 Κύρου 'Ανάβασις 84
- λάβαρο 39
 λαβή 103
 λάδι 45, 63, 67, 68
 «λαζαράκια» 64
 Λαζάρης 71
 Λάζαρης 62, 63, 69
 λαζαρίνα -ες 59, 60, 67, 69, 70, 71, 73
 λάζαροι 66
 Λάζαρος 35, 37, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 73
 Λάζαρος Καλός 60
 Λαζάρου έορτή - Σάββατο 36, 40, 59, 65,
 66, 71, 72, 78
 'Λαζάρου' ταφή 40
 Λαζάρου τελετουργικές πράξεις 111
 λαζαρούδια 66, 67
 λαζαρούτισσες 69
 λάκκοι 108, 109
 λάκκοι σταλκίαι 108
 Λαμπρή 60, 65
 Λαμπρής 'Εσπερινός 37
 λαός - λαοί 3, 4, 5, 6, 79, 82
 λατρεία 59, 82, 87, 88, 90, 97, 105, 111,
 112
 λατρεία γένους 77
 λατρεία ήρωική 40
 λατρεία νεκρική 78
 λατρεία οδικική 78
 λατρεία χθόνια 78, 111
 λατρεία χθόνια προγόνων 111
 λάχανα 71
 λεβέντες 7
 Λειδινός 75
 λειτουργία 53, 56, 57, 62, 63, 79
 λειτουργία δομική 80
 λειτουργία Προηγιασμένων 57
 λειτουργία θεία 62, 79
 λειτουργίες λατρευτικές 18
 λεκάνη 21
 λεμονανθοί 64
 λεπτά 99
 ληστές 7
 ληστρικός 7

- λιβάδια 75, 110
 λιβανίζω 63
 Liber 89
 Liberalia 82, 89
 λιθάρι 79
 λίθοι 109
 λίθοι σταυρωτοί 108
 λίθος επιμήκης 109
 λινοκόκκι 54
 λίρα - ες 91, 92, 96, 110
 λόγος 91
 «Λόγος πρὸς Εὐνόμιον» 85
 λόγος τοῦ σταυροῦ 85
 λούζομαι 54
 λουλούδι -ια 15, 37, 61, 63, 64, 65, 67, 70, 75
 λουλούδι ρόζ 64
 λουλούδια στὸ κεφάλι τῆς ἀρρεβωνιασμένης 70
 λουρίδα πάνινη μέτρο μέσης 54
 λουτρό - βάπτισμα 41
 λύση 58
 λύχνος μὲ λάδι 63

 μαγαζί 104
 μαργανεά 7
 μαργάνια 12
 μαγεία 7
 μαγειρεύω 67
 μαγικὰ τελεταὶ 43
 μαθηταὶ 64
 «μαλάθα» 98
 μάλαμα 71
 μάλλινα χρωματιστὰ 96
 μαμουδιέδες 107
 Mana 4
 μοναστήρια 21
 μονδήλα κόκκινη 94
 μονδηλάκι 92
 μονδήλι(ον) - ια 56, 94, 95, 97· βλ. καὶ μον-
 τήλι
 μονδήλιον ἐρυθρωπὸν 66
 μονδήλιον λευκὸν κεντητὸν 95
 μονδήλιον νύμφης 96
 μάν(ν)α 56, 58, 62, 67, 73, 95, 107
 μάννα γαμπροῦ 92, 94, 96
 μαντελίδες 64
 μαντηλάκι μεταξωτὸ 100
 μαντήλι - α 9, 21, 61, 76, 91, 93, 94, 96, 99, 112
 μαντήλι βλαχιώτικο 98
 μαντήλι γιὰ τὸ γαμπρὸ 94
 μαντήλι κόκκινο 63, 76, 96
 μαντήλι μεγάλο 94, 98, 99
 μαντήλι μεταξωτὸ 92, 93, 94, 98, 99
 μαντήλι μεταξωτὸ καλαματιανὸ 93, 98
 μαντήλι χρωματιστὸ 92
 μαντήλια γιὰ τὴ μάννα τοῦ γαμπροῦ 94
 μαντήλια κεφαλῆς 92
 μαντήλια κόκκινα κλαδωτὰ 107
 μαντηλιοῦ ἀνταλλαγῆ 96
 μαντήλωμα 100
 μαντικά ὄνειρα 43
 μαντική 79
 μαντικοὶ σκοποὶ γάμου 58
 μαξιλάρι 41, 45, 46, 47, 49, 50
 μαραγκιάζω 75
 Μάραδος 48
 μαργαριτάρια σπειρὶ 35
 Μαρία 24, 26, 45, 49
 Μαρία - Γιάννης 58
 Μαρίας 46, 52
 Μαρμαροχρυσοπηγῆ 48
 Μαρτυρὰ 41
 Μαρούλα 73
 Μάρουλος 48
 μαρτυρία - ες 5, 81
 μαρτυρῶ 73
 ματάκια 73
 ματζέτο 99
 μάτι-α 55, 75
 μαχαίρι 93
 μαχαίρι μαυρομάνικο 54
 μαχαίριδες 64

- μαχμουδιές (δ) 95
 μεικτός τρόπος 19
 μέλι 74, 99
 Μέλληνες 54
 μελλόνυμφος - οι 14, 38, 80, 92, 100
 Μεξικανοί 87
 μέρα 69, 97· βλ. και ημέρα
 μέρα μαύρη 74
 μεριά δεξιά του κεφαλιού γαμβρού-νύφης 94
 μερίδιο(ν) - α 58, 104
 μεσαιώνας 5
 μεσάλα 96
 μέση 54
 μεσοχώρι 76
 μεσσήνα-μισσήνα 98, 99
 μεταβολές 8· βλ. και άλλες
 μεταλλίκι - ια 72, 92
 μεταμφίεση - εις 41, 77
 μετάνοια 99
 μετρητά 99
 μέτρον πλέθρου 88
 μετρώ 69
 μέτωπον 86
 μήλο - α 76, 77, 81
 μητέρα - μήτηρ 21, 59, 88, 92, 100
 μητρώο 101
 μιλιγκούρια 73
 μικρασιατικός (χώρος) 8
 Μισοκομείο 108
 μισουχώρ' 98
 μνηστεία 96
 μνηστεύομαι 94
 μοῖρα - μοῖρες 47, 48, 49, 50, 52, 54, 55,
 58
 μοιράζω 53
 μοίρασμα 58
 μοίρασμα σιταριού βρασμένου 58
 μοιρολατρεία 7
 μονή 21, 25
 μονοπάτια 45
 μότεριμες 24
 Μοῦρτος 33
 «μπαῖράκι» 39
 μπαῖραχάτης (σημαιοφόρος) 66
 μπακρατσούλα 69
 μπαλταδιές 109
 μπαμπάς 91
 μπαμπάς γαμπρού 93
 μπαρμπούλα 95
 μπατίκια 106, 107
 μπατίκια 106, 107· βλ. και έμβατίκι
 μπατικοχάρτι 106
 μπήγω 109
 μπλιγούρι 68, 77
 'μπλικι' (δμάδα) 68
 μπόλια 71, 99
 μπόλια κεντιστή 99
 μπομπόλια κριθάρι 95
 μποξάς 94
 μπότσα 100
 'μπότσες' μιὰ ἢ τρεῖς με κρασί 98
 μπουγάτσα - ες 56, 58
 μπουγάτσας κόψιμο 58
 μπουγάτσας φάγωμα από τὰ ζῶα 58
 μπουγάτσες στρογγυλές 56
 μπουκάλι (μὲ) νερό 46
 μπουκιά πρώτη 53
 μπουκιά ψωμί 46, 47
 μπουκιᾶς φάγωμα 77
 μπραγκάτσι 76
 μπραζέρης - ηδες 9, 13, 18, 21, 23
 μπράτιμοι 9, 14, 23, 27, 29, 38, 80, 81
 μπρατιμούλι 81
 μύηση 59, 79, 81, 97
 μνητής 18
 μνητικές έταιρείες 80
 μνητικές τελετές 80, 82, 111
 μνητικές τελετές γένους-φυλῆς 80
 μνητική μορφή 59
 μνούμενοι 9, 112
 μურτιά 76, 109, 110
 μυστήριο - ια 7, 22, 81, 107
 μυστήριο γάμου 38
 μυστικισμός 6

- μυστικιστικός 7
 μωρία 85
 μωροῦ ὁμοίωμα 65
 Μωυσῆς 85, 86
- Ναίμων 73
 ναπολεόνια 93
 νάρθηκας 49
 νέα 93
 νεάνιδες 72
 νεάνιδες ἀρραβωνιασμένες 72
 neclere 5
 νεκρανάσταση 40
 νεκρική, χθόνια, οἰκιακή λατρεία 78
 νεκρός - οἱ 15, 86
 νέματα 76
 νεόνυμφοι 105, 106
 νεοπαντρεμένες 56
 νέος - νέοι 48, 93, 112
 νεοσύλλεκτος 42
 νεραντζ(ι)ὰ 63
 νεραντζιάς κλώνος 63
 νερό 41, 46, 73
 νερό ἀμίλητο 58
 νερό καθαρὸ 76
 nexus 5
 νῆμα - ατα 62, 93, 112
 νήματα ὁμοιόχρωμα 62
 νημάτων ἀνταλλαγή 76
 νηούτσικος 95
 νηστεία 57, 59, 79
 νηστεύω 57
 νίκη 74
 νιόγαμβρα 94
 νιόπαντρες 58
 «νισιανί» 94
 νοικοκυρά -ες 60, 66, 69
 νοικοκύρης 106
 νομή 110
 νομή ἐλευθέρα 110
 νομῆς ἀπαγόρευσις 109
- νόμισμα - ατα 76, 92, 95
 νόμισμα ἀσημένιο 97, 99
 νόμισμα χρυσοῦν 94
 «νότα» 99
 νουνός 83, 106
 νουνός ἄτεκνος 106
 ντούπλα 96
 ντουφέκι - ια 7, 16
 «ντουφρες» 41
 νυμφεύομαι 106
 νύμφη - νύφη 9, 21, 29, 41, 66, 68, 69, 73, 77, 79, 80, 81, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 101, 105, 106, 107, 112
 νυμφήκιον - νυμφίκιον 100
 νυμφίος 39
 νύφη πολύφερνη 100
 νύφης φίλες 80
 νυφίτσα 77
- «Ξαναγέννημα» 40
 ξεθάψιμο 40, 60
 Ξενία 6
 Ξενιτεμένα (= λυπητερὰ) 61
 Ξεπροβοδῶ 60, 61
 «Ξεσκεπάζω τὴ νύφη» 81
 Ξεστ(ο)ίχι 102, 103
 Ξεστραλικώνω 90
 Ξέχωμα 40
 Ξεψυχῶ 90
 Ξόανο σταυρόσχημο 75
 Ξύλα - ο 40, 60, 62, 63, 64, 79, 83, 84, 88, 109, 110
 Ξύλα μεγάλα 63
 Ξύλο μακρὸν 83
 Ξύλο ἔρθιο 110
 Ξύλο σταυροειδὲς 70
 Ξύλον τῆς ζωῆς 86
 Ξυλαράκια 52, 110
- obligare 5
 obligatio 5

- οικία 38, 41, 72, 73, 92, 95, 97
οικίαι συγγενών 70
οίκισμοι 6
οικογένεια - ες 7, 44, 56, 58, 72, 73, 91, 93, 100, 104, 106
οικογένειας μέλη 58
οικοδέσποινα 21
όλετηρ 85
όμάδα - ες 36, 74
ομάδες έταιρικές 76
ομάδες παιδιών 74
όμηρικοί χρόνοι 6
όμιλος γυναικεύς 18
όμολογία 5
όμομητριος 20
όνειρεύομαι 41
όνειρο 50, 51
όνωμα «Γιαννού» 58
όνωμα «Μαρία» 58
όνόματα 8, 16
όπλο - α 4, 6, 19, 21, 33, 85
όπλον άκαταμάχητον 85
όρARIO 22, 24, 27
όργανα 75
orenda 4
όργη θεία 5
όρη 49
όριον - όρια 84, 109
όρρίζομαι 38
όρκος 5, 19, 22, 25, 26, 28, 29, 31, 38, 82
όρος 112
'Οσιριακά 43
'Οσιρις 41
ούζο 34
ούράνια 53
ούρανός - οι 53, 58, 70, 85
ούρανός μαύρος 74
«ούσια» 88
όφις 85, 86
όψη 90, 97
παϊβάνια 108
παιδάκι 36, 40, 61, 81
παιδεία 8
παιδί - ιά 19, 24, 25, 29, 37, 38, 40, 54, 60, 64, 65, 66, 75, 83, 91
παιδί μικρό 40, 61, 81
παιδί νεοφώτιστο 106
παιδιά άνύπαντρα 53
παιδιά άρσενικά 49, 56, 58
παιδιά τέσσερα 38
παιδιά τρία - τέσσερα 37
παιδόπ'λο 63
παιχνίδι 64
παιχνίδι «Ίψήθι» 64
παλιαγκλαβή 101
παλληκάρι 70, 104
παλληκαριά 33
παλλήμαρος 70
παλούκια 108, 109· βλ. και παϊβάνια
Παναγία - Παναγιά 23, 24, 26, 30, 58, 61, 65, 67, 71, 106
πανάκι - πανί άσπρο 50, 65, 108
πανάκι - πανί κόκκινο 35, 44, 58, 62
πανήγυρις 71
παννυχίδα 56
παντόφλα 21
παντρεία 27
παντρεύομαι - παντρεύω 25, 37, 38, 80, 104, 107
πάομαι 105
παπαρούνα - ες 62, 64, 66, 75, 77
παπᾶς 11, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 35, 36, 46, 49, 50, 53, 56, 64, 80· βλ. και ιερεύς
παπούτσια 91, 92, 101
πάππος - παππούς 24, 106
παραγάμπρια 9
παραγωγή καλή 111
παραδοχής σημείον 94
παράνυμφες 9
παράνυμφοι 39

- Παρασκευή 49, 55, 60, 66, 67, 68, 69, 98
 Παρασκευή βράδυ 64
 Παρασκευή Μεγάλη 57, 66, 74, 76
 Παρασκευή πρό του Λαζάρου 62
 Παρασκευή τ' "Αι-Λαζάρου 61
 παράσταση μιμική 75
 παρεθύρι 71
 παρθένος 11
 πᾶσις 105
 Πασκάδα 91
 Πασκαλιά Μεγάλη 33
 πάσσαλος - οι 59, 83, 84, 88, 102, 103, 108, 109
 πάσσαλος μικρός 110
 πάσσαλος - σταυρός 112
 πασσάλου κορυφή 110
 Πάσχα 28, 36, 37, 60, 65, 69, 76, 78, 85, 96
 Πασχαλιά 60
 πασχαλοῦθρις (λουλούδια) 74
 πάτημα κονακιοῦ 68
 πατήρ - πατέρας 14, 91, 93, 98, 104, 105
 πατέρας τῆς νύφης 94, 98
 πατρίδα 6
 πατρῶος 88
 πάτωμα ἐκκλησίας 46
 παχνί - ιὰ 46, 58
 πεθαμένος - πεθαμένοι 50, 56, 75
 πεθερικά 73
 πε(ν)θερά 59, 73, 93, 99, 107
 πε(ν)θερός 93, 96, 99, 107
 πειράζω 68
 Πέμπτη - Πέφτη 67, 68
 Πέμπτη Μεγάλη 15, 22, 26, 27, 28, 39, 74, 80
 Πέμπτη του Λαζάρου 68
 πένητες 85
 πέντε 19, 98
 πέντε σπόροι 53
 πεντόλιρα - ες 93, 107
 πεντόλιρο ραμμένο με κόκκινη κλωστή 94
 πέπλος (σκέπη) 97
 πέρασμα «μπουγάτσας» στα κέρατα βοδιῶν 58
 περδικούλα 12
 περιβάλλον 97
 περιβόλια 64
 περίβολος 88
 περιδέραιον ἀργυροῦν 97
 περιζωννύομαι 81
 περιζώνω 27, 37, 81
 περιζώση 22, 26, 27, 28
 περιουσία 6, 82, 88, 103
 περιουσία κτηματική 104
 περιουσία πατρική 104, 106
 περιουσία προικῶα 103
 περισταυρῶ 84
 περιφορά 22
 περίφραγμα 84
 περίφραξη 83, 103, 107, 112
 περίφραξη με πασσάλους 84
 Περουβιανοί 87
 Πεσσινοῦς 42
 πετιμέζι 57
 πέτουρα (φύλλα) 74
 πέτρα - ες 60, 88, 108, 109
 πέτρα μακρουλή 60
 πέτρα μαλλιάρη 49, 58
 πέτρα ριζωμιὰ 109
 πετραχήλι 22, 23, 28, 30
 πέτρες μπηχτές 109
 πετσέτα 95, 96
 πετσέτα φαγητοῦ 95
 πεῦκα χλωρά 109
 πηδοῦν φωτιές αισχρολογοῦντες 40
 πιατάκ' 99
 πιάτο σιτάρι βρασμένο 53
 πικροδάφνης κλώνοι 108
 πιπέρι μαῦρο 57
 πίστη λαϊκή 90
 πιστοί 85
 πιστόλα 33

- πίττα-ες 68, 71
πλακοῦντες 58
πλάτη 62
πλέθρα - ο 88
πλούσιοι 92
πλούτη 107
πνεῦμα 4
ποδαριῶν δάχτυλα 55
ποδιά 52
ποδιά νύφης 99
πόλεμος 17
Πολυνῆσιοι 87
πομπή γαμήλια 39
πόρτα σπιτιοῦ 88
ποσόν χρηματικόν 94
ποτήριον 86
ποτίζω 53, 74, 75
πουκαμίσεις 69
πουκάμισο 19· βλ. καὶ ὑποκάμισα
πουλί - πουλιά 69, 76
πουλῶ 106
πράματα μικρὰ 106
πράξεις γονιμότητος 58
πράξεις εὐετηρικές 58
πράξεις τελετουργικές 76, 111· βλ. καὶ τε-
λετουργίες
πράξη θιασική 76
πρόβατα 85, 100, 105
προγαμαία δωρεὰ 100
πρόγονοι 4
πρόγονοι εὐγενεῖς 88
πρόγονοι τῆς πόλης 88
πρόβια 11, 90, 97, 98, 99, 100, 101, 103,
104, 105, 111, 112
προικιά 97
προικίζω - ομαι 26, 103, 104, 107
προικίον 105
προικοδότηση 97, 103
προικοδωρεὰ 104
προικοσύμφωνο 4, 98, 100, 101, 103
προικῶα περιουσία κινητῶν καὶ ἀκινήτων 101
προϊστοί 107
προϊστορία 4
προξενεῖα μεγάλη 93, 96
προξενεῖο 96
προξενητάδες - προξενητῆς 91, 93, 94, 95
96
προξενητῆς 91, 92, 98, 99
προξενήτρα 92
προσευχή 45
προσκεφάλι 44, 47, 48
προσκέφαλο 35, 44, 45, 46, 47
προσκυνῶ 63, 86
προσ(σ)ταυρωῶ 84
πρόσφυγες 62
προσωνομία 81
πρόσωπο - α 5, 6
προφητεῦσθαι 86
πρωί 69
πρωτεξάδελφοι 29
πρωτόγονος 5
πρωτογυῖς 107
πρωτοκόρη 107
πρωτολαζαρίνα 60
Πρωτομαγιά 75
πρωτοπαῖδια 107
πρωτοστέφανη νοικοκυρὰ 50
πρωτοστέφανες 58
πρωτοστέφανες τρεῖς 51
πύργος 66
πυρήνας 82
πυροβολισμοὶ 100
ραβδί 61, 65, 66
ράβδος - οἱ 67, 76
ῥαβωνιάζω 70· βλ. καὶ ἀρραβωνιάζομαι
ρακί 92
ραμαθιές 60
ραντίζω 63
ρασάκια 107
Ρέα 43
Ρέα - Κυβέλη 41

- ρεβίθια 72, 91
 ρεικιές 110
 ρέμα 73
 ρεῦμα - νερό 41
 ρήτρες μαγικοθρησκευτικές 5
 ριζιμνιό λιθάρι 50, 53, 54, 58
 ριζιμο καλαμποκιού στα κεραμίδια 58
 ριζιμο σιταριού στα κεραμίδια 58
 ρόιδο 56
 ρόλος συλλειτουργικός σταυραδελφών 80
 ροστάσι (δροστάσι) 109
 ροῦχα 4, 60, 98, 99, 100, 105
 ροῦχα παιδιών 75
 ροῦχα παλιακά 69
 ρουχισμός 98, 99, 100
 ρουχοβέλεσο τῆς νόφης 101
 ρύζι 60, 67, 69, 74, 99
 Ρωμαϊκό δίκαιο 5
 Ρωμαῖοι 87
 ρωμαῖος πολίτης 89
 Ρωμογύφτισσες 70
 ρωμιοκατσίβελοι 69· βλ. ἀθίγγανοι Χριστιανοί
 Σάββατο 57, 59, 60, 63, 68, 70, 71, 77, 79, 99
 Σάββατο Ἀγίων Θεοδώρων 40, 41, 57
 Σάββατο τοῦ Λαζάρου 59, 60, 69, 70
 Σάββατον Καθαῶς ἑβδομάδος 49
 Σάββατο Μέγα 57
 Σάββατο τῆς α' ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν 79
 Σαββατόβραδο 92
 σαγιάς 69
 σάζματα 99
 σάλα 98
 σάλμα 110
 σαμάκι 110
 σαμακῶνα 110
 σανίδα 76
 σανίδα τετράγωνη 66
 Σαρακατσαναῖοι 12
 Σαρακοστή 68
 Σαρακοστή Μεγάλη 74
 σαράντα μέρες 15, 78
 σεντούκι 94
 σερνικό παιδί 104· βλ. καὶ παιδί 'σηκωματάρικα' 106
 σημάδεμα 111
 σημάδι 91, 92, 93, 95, 96, 108
 σημάδι κυριότητος 108, 112
 σημάδια-σουμάδια 76, 91, 96, 109
 σημάδια ιδιοκτησίας 108
 σημάδια κρεμῶ 110
 σημάδια τῆς νόφης 96
 σημάδια τοῦ γαμπροῦ 96
 σημαία 38
 σημαιοφόρος 66
 σήματα ἀγροτικά 108
 σημεῖα κυριότητος 109
 σημεῖο ἀπαγορεύσεως 110
 σημεῖον - α 22, 25, 85, 88, 90, 91, 100, 107, 112
 σημεῖον ἐπὶ τοῦ μετώπου 86
 σημεῖον πιστῶν 86
 σημεῖον τοῦ σταυροῦ 85
 σημειωτική 15
 σησαμέλαιον 72
 signum 87
 σιργάνι 60, 91
 σιτάρι - σῖτος 41, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 92, 94
 σιτάρι Ἀγίων Θεοδώρων 44
 σιτάρι βρασμένο 56, 58
 σιτάρι σπέρνω 50
 σκάπτω 84
 σκέπη 97
 σκηῖτες 27
 σκοινί - ιὰ 60
 σκοίνου κλάδος 110
 σκόλοψ 83
 'σκόπια' 67
 σκόρδα 57, 75

- σκουλαρίκια 93
 σκουλαρίκια χρυσά 95
 σκουτιά 12
 σκουφούνια 91
 σκρινί 105
 σκύλοι 67
 scutum 89
 σμιγάδι 54
 σουμαδεμένιτσα 57
 «σουμάδι» 76, 94 βλ. και σημάδι
 σούπα 58
 σουραϊλί (γλυκό) 74
 σουρβα κόκκινα 57
 σουτζούκια 98
 «σόχωρα» 108
 σπαρτά 56
 σπειρί - ιά 44, 54
 σπειριά σιτάρι 50
 σπερνά 53
 σπέρνω 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55
 σπίτι - ια 41, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 56,
 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69,
 74, 75, 83, 88, 91, 92, 93, 98, 104, 105,
 106, 107
 σπίτι γαμβρού 92, 94, 96, 98, 99
 σπίτι κοριτσιού 94
 σπίτι νέας 93
 σπίτι νύφης 94, 96, 100, 106
 σπίτι πατρικό 105
 σπίτι πατρογονικό 104
 σπίτι πρωτολαζαρίνας 60
 σπίτι συγγενικό 98
 σπίτια γειτονιάς 74
 σπιτιού κορυφή 75, 77
 σπορά 50, 58
 σπόροι 46, 53
 σπόρων άριθμός 58
 spronsio 5
 σπυρί 56
 στάβλος - οι 46, 75
 σταλβια 108
 σταλικώνω 108
 στάρι 49 βλ. και σιτάρι
 στάσις 84
 σταυραδελη - ές 9, 11, 12, 13, 17, 24, 25,
 26, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 74, 81
 σταυραδέλφια - δέρφια 12, 13, 15, 17, 18,
 81, 82, 83, 90
 σταυραδεληφότης 11, 23
 σταυραδεληφίτσα 12
 σταυραδεληφός - οι 9, 14, 16, 17, 18, 80,
 81, 82
 σταυραδεληφούλα 12
 σταυράτα βυζαντινά 109
 σταύρης 9
 σταυρογιός 13
 σταυροδρόμι - ια 50, 51, 52
 σταυρο(υ)θειά 14, 15
 σταυροί άνθινοι 75
 σταυροκουινάδα 9, 13
 σταυροκουινάδος - οι 11, 13, 17
 σταυρομάν(υ)α 13, 14, 29, 111
 σταυρο(υ)μπάρμπας 14
 σταυροπατέρας 13, 111
 Σταυροπροσκύνηση 74, 78
 Σταυρός 74
 σταυρός - οι 3, 4, 8, 9, 13, 15, 16, 22, 25,
 36, 37, 39, 40, 41, 48, 63, 66, 74, 75,
 76, 79, 83, 84, 87, 88, 92, 99, 108, 109,
 110, 112
 σταυρός άνθοστόλιστος 39
 σταυρός από χόρτα 41
 σταυρός άσημένιος 95
 σταυρός δύναμις θεού 85
 σταυρός καλαμένιος 64, 65
 σταυρός λουλουδένιος 69, 73
 σταυρός ξυλέρνιος 61
 σταυρός ξύλινος 64, 65, 71, 75, 77
 σταυρός - πάσσαλος 90, 107
 σταυρός στολισμένος με άγριολούλουδα 36
 σταυρός στολισμένος με λουλούδια 68
 σταυρός - φλάμπουρο 76
 σταυρός φύλαξ τών πιστών 85
 σταυρός ώς άντικειμενο 39

- σταυρός ως μέσον 39
 σταυρός ως όργανον 39
 σταυρός ως πράξη (σταύρωση) 39
 σταυροσημείωση 39
 σταυροσηματισμός 3
 σταυρού σχήμα 86
 σταυρού χαρακτήρ 86
 σταυρούλακι 98
 σταυρουμητέρα 14
 σταυρούς καταπηγνύντες 84
 σταύρωμα 15, 37, 39, 77, 83, 84, 112
 σταυρωμένος 79
 σταυρώνω 47, 50
 σταύρωση 15, 40, 41, 43, 83, 84, 90, 112
 σταυρωτό φίλημα 33, 34
 στάχια 110
 στέγη - ες 61, 75
 «στερεωμένα» (εύχη) 97
 στεφάνι - ια 65, 71, 75, 80
 στεφάνι μικρό 73
 στεφάνια στο σταυρό 80
 στέφανος από λουλούδια 65
 στεφάνωμα - ατα 39, 100
 στεφανωμένη 107
 στέψεως τελετή 81
 στήλη πέτρινη 88
 στηλιτεύω 71
 στοιχεία περιουσιακά 101
 στοιχίζω 103
 στοιχος 103
 στοιχῶ 103
 στολίδια τεχνητά 97
 στολίζω 64, 67, 69, 75, 76
 στολίζω με ἄνθη - λουλούδια 71, 76
 στόμα 56
 στραβία 92
 στραβός 48
 στραβίλια 108
 στρατές 45
 Στρατηλάτης 42
 στρατιωτικοί 18, 23
 στρατόπεδο - α 83, 84
 στρώματα 8
 συγγένεια 4, 11, 20, 40, 77, 81, 82, 83
 συγγένεια μαγική 4
 συγγένειας ἀδελφικῆς σύναψη 81
 συγγενεῖς πλούσιοι 107
 συγγενεῖς στενοὶ 96
 συγγενεῖς τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ 101
 συγγενῆς - εἰς 6, 7, 8, 9, 12, 13, 28, 35, 57, 59, 92, 93, 95, 98, 100, 107
 συγγενῆς τοῦ γαμπροῦ 95, 96
 συγκοινωνία 6
 συδέκνισσα 73
 συδεμένη 91
 σύζυγος 41, 46
 συκιά 106
 σύκο 76
 συλλειτουργός - οἱ 80
 συλλειτουργοῦμενοι - μουόμενοι 82
 συμβάσεις 100
 συμβάσματα 100
 συμβόλαια 99
 συμβόλαια γαμικὰ 100
 συμβολικομαγική χρήση σταυροῦ 87
 συμβολικομαγικός 19, 31
 συμβολισμός 84
 σύμβολο 103, 107, 112
 σύμβολο θρησκευτικὸ 87
 σύμβολο παγκόσμιο 87
 σύμβολο χριστιανικὸ 87
 συμβόλων σύνδεση 108
 συμμαχία 5
 συμπεθεριὸ 97
 συμπεθεροὶ 97, 98, 99
 συμπόσιο 27
 συμφαγία 72
 συμφωνητικὸ 103
 συμφωνία - ες 5, 93· βλ. καὶ συμβάσεις
 σύνερα 109
 συνεστίαση - εἰς 59, 76
 συνθήκη - ες 5, 109

συνήρια 109

Σύνοδος ἐν Λαοδικείᾳ 79

συνουκῆσιο 98, 99, 101

συνουκισμὸς 79

συνομήλικοι γαμπροῦ 82

συνομήλικοι νύφης 82

συνομήλικοι φίλοι τοῦ γαμπροῦ 80

σύνορα - ὄρια 90, 108, 109

συντελετουργοὶ - συνασκητὲς 82

συντροφιάζω 36

συντρόφιασμα - ατα 76, 79

«συντρόφιασμα» τῶν κοριτσιῶν 40

συντρόφισσες 61, 62

Συρακόσιοι 84

σύρμα 71

σφαλάγγι 54

σφραγίδα 82, 85

σχονί - ιὰ 61

σχοῖνος 109, 110

σῶμα 4

τάβλα 18

tabularium 89

τάζω 98

ταμμούζ 41

τάξη ἔννομη 8

τάξιμο 92, 95

τάξις Λατρείας 79

ταφή 40, 41, 77, 79

ταφή εἰκονική 40

τάφος 36

τάφοι οἰκογενειακοὶ 88, 111

τάφος 84

ταψί 68

τεῖχος 85

τεκμήριο 90

τεκνογονία 80

«τελειώματα» 94

τελεστὲς 81

τελετὲς φρατόρων 111

τελετή - ἐς 23, 91

τελετή εἰσαγωγῆς τῆς ἐνήβωσης 90

τελετουργία - ἐς 5, 6, 11, 18, 21, 42, 58,

77, 79, 80, 82, 83, 90

τελετουργία ἀδελφοποιίας 40

τελετουργία θιασική 77

τελετουργία μυητική 40

τελετουργικὸ - ἀ 18, 21, 58, 59, 63, 64, 77,

78, 79, 81, 89, 90

τελετουργικὸ μύησης 82

τελετουργικὸ τῆς Θεσσαλίας 59

τελετουργιῶν χαρακτήρας 58

Τεσσαρακοστή Μεγάλη 71

τέσσερα - ἐς 24, 25

Τετάρτη 57

τεχνίτες 108

τεψί 33

τίκλα 109

Τίμαιος 86

τιμωρία 5

tirocinium 89

tiro - τίρων 42, 43

toga 89

toga pura 89

toga virilis - libera 89

τοῖχος 93

τουμπιά 92

τουρκί 65

Τοῦρκοι 7

τουρκοκρατία 7, 16, 17, 24

τουρλιά 109

τούρτα 76

«τό 'χουν γιά καλὸν» 58

τραγούδι -ια 7, 12, 31, 33, 37, 41, 61, 70, 75

τραγούδια λαζαριάτικα 68

τραγουδῶ 61, 63, 69, 73, 75, 76

τραγωδοῦμαι 71

τραγωδῶ 72

τραπέζι - ια 30, 33, 56, 94, 95, 99

τραπέζι τοῦ φαγητοῦ 94

τρεῖς 98

τρεῖς γυναῖκες 53

τρεις ημέρες 57
 τρεις ημέρες έθοδωρίζαν 57
 τρεις Μαρίες 49
 τρεις πρωτοστέφανες 54
 τρεις σπόροι 53
 τρεις φορές 53
 τρία κουκιά 49
 τρία πιάτα κόλλυβα 49
 τρία σπειριά σιτάρι 46
 τρία σπίτια πρωτοστέφανα 52
 τρία φορτώματα ψωμί 101
 τριακοσάρι ραμμένο με κόκκινη κλωστή 94
 τριάντα 19
 τριαντάφυλλα 61, 91
 tribus 89
 τρίβω 91
 τρίστρατο 51, 52
 τρίχες δέκα - δεκαπέντε 94
 τριχιά 22, 27, 28
 τροπαεα 87
 τρόπαιον ἀήτητον 85
 τρόπος ἀδελφοποιίας 19, 20, 31 κ.ά.
 τροφαί (μπλιγούρι, καλαμπόκι) 77
 τρυγητός 110
 τρώγω 57, 67
 τσάκνα (ξύλα λεπτά) 62
 «τσεβρές» 94
 τσιμπιδάκι 50
 ταίπουρο 45
 τσουρά λιγνή - ψηλή 69
 τυλίγω 98
 Τυπικό - ά 79
 τυρί 45
 τυχαίνω 51
 τυχερό 53
 τύχη - ες 35, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 54,
 58, 77
 ύγεια 56
 υλοθεσία 5
 υλοι 104

ύπερφυσιικός 4
 ύπνος 48, 50, 53, 55
 ύποκάμισα 31· βλ. και πουκάμισο
 ύποσχέσεις ένορχες 5
 urbs 89
 Ύψιστος 23
 ύψωμα 53
 φαγητό - ά 72, 94, 95
 φαγητού πετσέτα 95
 φάγωμα μπουγάτσας από τὰ μέλη τής οικο-
 γένειας 58
 φαναράκι 63
 φάρα 43, 79
 φάσμα μαγικοθρησκευτικό 21
 φασόλια 57, 67, 68, 72, 73
 φελί ψωμί 96
 φιλημα 22, 24
 φιλημα σταυρωτό 33, 34
 φιλι πίττα 68
 φιλία 12, 17, 24, 30, 36
 'φιλιά' 68
 φίλοι 12, 36
 φίλος έπιστήθιος 38
 φιλότης 19
 φιλω 25, 92, 99
 φιλω χέρια 68, 81
 φλάμπουρο 88, 90, 108, 111, 112
 φλάμπουρο - σημείο 112
 φλέβα - ες 20, 21
 φλουρί - ιά 91, 92, 93, 95, 96, 112
 φλουρί - νομίσματα 112
 φλυτζανάκι με λάδι 45
 φλωρί 73, 95, 99
 φλωριά για τή νύφη 96
 φλωριά κωνσταντινᾶτα 93
 φλωρίον άξίας 100 γροσιών 95
 φόβος 82
 φόβος δαιμόνων 86
 φονιξ 64
 φονιάς 19

- φόρεμα - ατα 72
 φόρεμα μάλλινο 101
 φορέματα γύφτικα 70
 Forum 89
 φούντα βασιλικό 96
 φουρκέτα 50
 φουῖνος 50
 Φουσκοδέντρι 75
 φούστα 69
 φράξιμο τοῦ σπαρμένου μέρους μεῦ ξυλαράκια 58
 φράτορες 83, 88, 111
 φράχτης 52, 58, 88, 103
 φρουρός 85
 φροῦτα 56, 58, 59
 Φτωχολάζαρος 59, 60
 φυλακτήριον 86
 φύλακας - φύλαξ 64, 84, 85, 112
 φύλακας γάμου 39
 φύλακας τῆς ἰδιοκτησίας 84
 φυλετική τελετή 82
 φυλή 111, 112
 φύλλα 64
 φύλλα - πέτουρα 74
 φυτεύω 62
 φυτρώνω 76
 φωλιές 111
 φωτιά - ἐς 40, 41
 φωτιές ἀπὸ ξύλα κέδρων 40
 φωτογραφίες 65
- Χαλδαῖοι 87
 χαντάκι 55
 χαντζάρια 66
 χάντρα 95
 χάνω 78
 χαράκια 109
 χαρακτήρας 112
 χαρακτήρας εὐετηρικός 58
 χαρακτήρας μαγικολατρευτικός 58
 χαρακτήρας μυητικός 58
 χαρακώματα 84
- χάρισμα - ατα 107
 χαρίσματα βασιλικά 85
 χαρτί 35, 76, 98, 99, 101, 102, 103
 χελιδόνι - ια 63, 69, 74, 76
 χελιδόνι ξύλινο 65
 χελιδόνια ἄγρια 76
 χελιδόνισμα 77
 χέρι - ια 15, 21, 30, 31, 34, 36, 52, 55, 80, 81, 96, 101
 χέρι δεξιό 99
 χερσότοπος 109
 χηρεύω 55
 χιάζω 86
 χνάρια 111
 χορός 30, 31
 χορτάρι - ια 52, 58
 χρήματα 91, 96, 98, 99, 100, 101, 107
 χρήση πανιοῦ 58· βλ. καὶ πανί
 χρήση κόκκινου πανιοῦ 58
 χριστιανική ἐποχή 84
 χριστιανός 42
 Χριστός 84, 85, 86
 Χριστούγεννα 96
 χρόνια - χρονιά - χρόνος 5, 6, 8, 54, 90, 106, 107
 χρονοδιάγραμμα θιασικῶν τελετῶν 78
 χρυσά 93
 χρυσαφικό 96
 χρυσοζούναρο 70
 χορεύω 37, 59, 61, 62, 63, 68, 70, 73
 χορός - οἱ 41, 59, 61, 72
 χοροστάσι 61
 χόρτα 41
 χόρτο ξερό 110
 χορτόπιττες 48
 χτενίζομαι 54
 χτίζω 104
 χῶμα 60
 χωράφι - ια 36, 55, 58, 64, 71, 75, 98, 104, 105, 106, 108, 109, 110
 χωράφια κακόβωλα 108
 χωραφίες 110

χωραφιού τέσσερες γωνιές 109

χωριά θεολογικά 85

χωριό - χωριά 60, 61, 68, 72, 104, 105

χωριού πλατεΐα 68

χωρικοί 98

ψαριού σχήμα 64

ψαρότοποι 111

ψιλά σύμβολα 100

ψύλλος 66

ψυχαδερφροσύνη 19

ψυχές 4, 56

ψυχοσάββατο 46, 78

ψυχοσάββατο 'Αγίου Θεοδώρου 56

ψωμάκια 45

ψωμί - ιά 46, 53, 56, 58, 59, 67, 77, 94,
101

ψωμί δαγκωνιά 95

ψωμί φελί 96

ψωμιού μοίρασμα 58

vallum 84

vallus 83

β. Συγγραφείς

'Ανδριώτης Νικόλαος 11

Βέης, Νικόλαος 'Α. 11

Beth Marianne 83

Βλαστός Πέτρος 12

Bréhier Louis 87

Bunsen Ernst, von 87

Γεώργοπαπαδάκος, 'Αναστάσιος Μ. 11, 20

Γρηγόριος Νύσσης 85

Davy Georges 5

Ειρηναίος 86

Ζούμπου, 'Εφη Νικήτα 74

Harrison, J.E. 80

'Ημελλος, Στέφανος Δ. 63

Hor(atius) 89

'Ηρόδοτος 84

'Ησύχιος 84

'Ιουστινιανός 86

Καζαβής, Γεώργιος Ν. 65, 101, 102

Κακριδής, Ι.Θ. 88

Καρανικόλας Σωτήριος 101

Κασιμάτης Νικόλαος 24

Κυριακίδης, Στίλπ. Π. 19

Κύριλλος 'Ιεροσολύμων 86

Λαμπρίδης 'Ιω. 25

Λιουδάκη Μαρία 96

Λουκάτος, Δημ. Σ. 108, 109, 110

Λουκόπουλος Δημ. 13

Λουλουδόπουλος Μιλτ. 39, 70, 95, 97

Μανωλακάκης 'Εμμ. 100

Μέγας, Γ.Α. 37, 39, 55, 56, 59, 63, 73,
81, 84

Μελανοφρύδης, Π.Η. 57

Migne 85, 86

Μιχαηλίδης-Νουάρς Γεώργιος 3, 8, 19,
31, 34

Μπεκατώρος Γεώργιος 79

Nilsson Martin 88

Ξενοφών 84

'Ομηρος 88

Ovidius 89

Παπαμιχαήλ - Κουτρούμπα, "Αννα 'Ι. 3,
39, 80, 81, 83, 85, 87, 88, 91, 93, 105

Παπαχριστοδούλου Πολ. 106

Παῦλος 'Απόστολος 85

Πλάτων 86

Πολίτης, Ν.Γ. 11, 30, 55, 80, 90

Πουλάκης Δ. 14

Rahner Hugo 86

Regner Johannes 89

Σγουρίτσας 'Αγ. 105

Σίμος Λουκάς 45

Σκόκος, Κωνστ. Φ. 21

Σούλης Χρίστος 67

Σπανδωνίδη Ειρήνη 12, 61

Στουδίτης Θεόδωρος 86

Suetonius 89

Thurnwald R. 6

Τζάρτζανος Ἀχιλλεύς 70

Τζιάτζιος, Εδάγγ. Στ. 12

Thomson G. 80

Φραγκάκι, Εδαγγελία Κ. 21

Χασιώτης, Χρ. Γ. 12

Χατζηγιάκης, Ἀλέξ. Κ. 17, 20, 21, 28, 35

Χρηστοβασίλης Χρήστος 21, 33, 35

Ὀριγένης 86

Webster, T.B. L. 80

γ. Τόποι

Ἀβδηρα 47, 91

Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 12, 16, 19, 20, 26, 47,
52, 110

Ἀγία Ἐλένη Σερρών 63

Ἀγιάσος Λέσβου 93, 108, 109

Ἄγιον Ὄρος 15, 21, 25

Ἄγιος Γεώργιος (Τουρτούλοι) Σητείας Κρή-
της 23, 49

Ἄγιος Λουκάς Καρυστίας Εὐβοίας 50, 104

Ἀγρίανη Παρνασσίδος Φωκίδος 12, 61

Ἀγράφων περιοχή 76

Ἀδριανούπολις 9

Ἀειβάτι (Δητή) Θεσσαλονίκης 48

Ἀθανάτη (Μελίβοια) Ἀγιάς Λαρίσης Θεσ-
σαλίας 75

Ἀθήνα 37, 88

Αἰανὴ Κοζάνης 110

Αἰγιαλεία Ἀχαΐας 65

Αἴγυπτος 86

Αἴμου Μικροῦ χωριά 73

Αἶνος 18, 31

Αἰτωλία 12, 13, 14, 16, 24

Αἰτωλοακαρνανία 13, 14, 16, 20, 27, 28,
37, 38, 98, 99, 104, 109

Ἀκαρνανία 24, 27

Ἀμοργός 34, 45

Ἀμοῦριον Ἐλασσόνος 15, 17, 36, 39

Ἀναρράχη Κοζάνης 45, 56

Ἀνασελίτσα Κοζάνης 9

Ἀνάφη 63

Ἀνδραβίδα Ἡλείας 105

Ἄνω Ἀμισός Πόντου 75

Ἄνω Πορτία Σιντικής Σερρών 91

Ἀράχοβα Παρνασσίδος 16, 19, 105

Ἀργολίδα 100

Ἀργυρόκαστρον 66

Ἀργυρούπολις Πόντου 57

Ἄρναία Χαλκιδικῆς 11, 17, 25

Ἄρνησσα Πέλλης 50

Ἄσσος Πρεβέζης 16, 17, 37, 67

Αὐλότοπος Σουλίου 67

Αὐλωνάριον Εὐβοίας 100, 108, 110

Ἀχαΐα 53, 65, 104

Ἀχλαδοχώριον Σερρών 109

Βαρελαῖοι Στουπαίων Εὐβοίας 55

Βάρος Δήμου 99, 102, 106, 108

Βασιλίτσι Πυλίας 104

Βελβενδός Κοζάνης 93

Βερδικουῦσσα Ἐλασσόνος 60, 68, 92

Βιάνος Κρήτης 17

Βιθυνία 50, 101, 104, 106

Βλάστη Κοζάνης 93

Βογατσικό Καστοριάς 8, 94

Βόιον Κοζάνης 13, 14, 38, 97

Βόνιτσα Αἰτωλίας 12, 13, 14, 20, 27, 28,
37, 98, 104

Βούρβουρα Κυνουρίας 55

Βρακάδες Ἰκαρίας 52

Βροντάδος Χίου 65

Βραχώρι Ἡπείρου 66

Βυρώνεια Σιντικής Σερρών 109

Γαλατῆς Καλλιπόλεως Ἄνατ. Θράκης 51

Γαλτσάδες Εὐβοίας 52

Γεράνια Ἐλασσόνος 13, 16, 17

Γεωργία Καυκάσου 20

Γιαννωτὰ Ἐλασσόνος 9

Γιδᾶς Ἡμαθίας 11

Γλιναῖδον Νάξου 104

Γορτυνία 13, 14

- Γότιστα Μικρά Ἡπείρου 8, 13, 16, 29, 97
Γράμμος 74
- Δαμασκηνέα Βοῦ Κοζάνης 46
Δέλβινον Βορ. Ἡπείρου 17, 24
Δίβρη Ριζῶν Δελβίνου 17, 24
Δίβριτσα 97
Διδυμότειχον 94, 95
Διπλάτανον Τριχωνίδος Αἰτωλ/νίας 38
Δωδεκάνησα 80
Δωδώνη 97
- Ἔβρος 94, 95
Ἐλαιῶν Αἰγιαλείας Ἀχαΐας 65, 104
Ἐλασσόνα - Ἐλασσών 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 30, 36, 37, 39, 41, 45, 56, 57, 60, 62, 73, 76, 92
Ἐλασσόνος περιοχή 60, 70
Ἐλευθεροχώριον Θεσσαλίας 56
Ἑλλάς 57
Ἔλος (Ἰναχώριον) 7, 13, 16, 24, 108
Ἑορδαία Κοζάνης 45, 51, 56, 92, 98
Ἐπανωμή Θεσσαλονίκης 71
Εἴβοια 12, 16, 19, 20, 26, 47, 50, 51, 52, 55, 90, 91, 99, 100, 104, 108, 109, 110
Εὐρυτανία 52, 53
Εὐχάιτα 42
- Ζαγορά Μαγνησίας 18, 23
Ζαγόρι Ἡπείρου 17, 25, 36, 39, 110
Ζουπάνιον Σισανίου 106
Ζώνη Ὀρεστιάδος 96
- Ἡλεία 7, 13, 17, 18, 20, 99, 105, 107, 109
Ἡλις 54
Ἡμαθία 11
Ἡπειρος 8, 9, 12, 13, 16, 17, 19, 25, 36, 38, 39, 66, 75, 81, 97, 108, 110
Ἡπειρος Βόρειος 24, 66
- Θερμοπηγή (Πούλιοβα) Σερρών 20, 104
Θεσσαλία 9, 13, 14, 15, 16, 17, 24, 36, 37, 39, 41, 45, 56, 57, 60, 62, 73, 75, 76, 79, 81, 92, 108
Θεσσαλονίκη 48, 71
Θήρα 11, 63, 64, 104, 105
Θράκη 47, 51, 56, 91, 101
Θράκη Ἀνατολική 31
- Ἴδα Πέλλης 93
Ἰεράπετρα 65
Ἰθάκη 65
Ἰκαρία 11, 17, 37, 44, 45, 52, 104
Ἰμβρος 11
Ἰμέρα Γεωργίας Καυκάσου 20, 104
Ἰναχώριον (Τοπόλια - Ἔλος - Κεφάλι) 7, 16, 17, 19, 24, 104, 108
Ἰωάννινα 11, 13, 17, 19, 29, 30, 36, 47, 50, 67
- Καϊσάρεια Κοζάνης 53, 67
Καλάβρυτα 23
Καλαμπάκα 14, 53, 66
Καλέντζιον Ἰωαννίνων 11, 13, 17, 30, 47
Καλλίπολη 51
Καλομοῖρα Καλαμπάκας 53, 66
Καμαρωτὸν Σιντικῆς Σερρῶν 92
Κάντσικο Κόνιτσας 65
Καπλάνι Πυλίας 19, 25
Καππαδοκία 63
Καρδίτσα 61, 74, 75, 79, 100
Κάρπαθος 100, 107
Καρυδοχώριον Ἀχλαδοχωρίου Σερρῶν 109
Καρυστία Εὐβοίας 50, 104, 110
Καρυῶται Λευκάδος 92
Καρωτὴ Διδυμοτείχου 95
Καστανιά Εἰδυτανίας 7, 52, 53
Καστελλόριζον 101
Καστοριά 8, 36, 46, 65, 94, 98
Καταφύγι(ον) Κοζάνης 9
Κατερίνη 110
Κατούνα Λευκάδος 92
Κάτω Πεδινὰ Ζαγορίου 110

- Κάτω Στενή Χαλκίδος 61 -
 Καύκασος 20, 104
 Κέα 48
 Κεντρι Ήραπέτρας Κρήτης 65
 Κεραμιδιά Ήλειας 13, 109
 Κεράσσοβο Γράμμου 74
 Κεφάλι Ήναχωρίου Κρήτης 13, 17
 Κεφαλληνία 55
 Κήπος Κοζάνης 67
 Κιλκίς 57
 Κίμωλος 49, 64, 105
 Κοζάνη 9, 13, 14, 38, 45, 46, 51, 53, 56,
 67, 92, 93, 96, 97, 106, 110
 Κοκκινιά Θεσπρωτίας 13
 Κόμανος Ήορδαίας Κοζάνης 92
 Κονιαστή Ήλασσόνος 56
 Κόνιτσα 27, 65, 71
 Κορώνη 99
 Κουβούκλια Προύσης Μ. Ήσίας 51
 Κουκούλι Ζαγορίου 110
 Κουρι Πυθίου Ήλασσόνος 62
 Κρήτη 7, 13, 17, 19, 20, 23, 24, 49, 64, 65,
 90, 93, 104, 108, 110
 Κρήτη Ήνατολική 19, 20, 26, 106, 107,
 108
 Κρυόβρυση Ήλασσόνος 11, 13, 14, 17, 45,
 67, 76
 Κύθηρα 17, 24
 Κύμη 109
 Κυουριά 54, 55
 Κύπρος 80, 81
 Κυριάκι Βοιωτίας 31
 Κυψέλη Θράκης 56
 Κωσταράζι Καστοριζών 98
 Κωστί 63

 Λάγγα Καστοριζών 65
 Λάκκα Πέλλης 9
 Λάκκα Σουλίου 38
 Λακωνία 17
 Λάρισσα 110
 Λασιθί 23

 Λατσιάδα Κρήτης 64, 108
 Λειψοί 14
 Λέρος 44
 Λέσβος 11, 55, 92, 93, 108, 109
 Λευκάδα - Λευκάς 14, 92
 Λήμνος 11, 12, 49, 99, 100, 102, 106, 108
 Λητή Θεσσαλονίκης 48· βλ. Ήλειβάτι
 Λιβάδι Λαρίσης 110
 Λοζέτσι Ήπείρου 19, 38, 66, 67
 Λουτράκι Πέλλης 56
 Λυκούδι Ήλασσόνος 13, 16, 17, 92

 Μαγούλα Ήλασσόνος 8, 13, 19, 30
 Μάδυτος 106
 Μακεδονία 12, 14, 24, 41, 45, 46, 48, 51,
 53, 56, 57, 60, 61, 67, 81, 91, 92, 93,
 96, 109, 110
 Μάνη 19, 20, 101
 Μανιάκι 34, 38, 71, 93, 94
 Μαράσια Ήδριανουπόλεως 9
 Μεθώνη Πυλίας 91, 95, 97, 98, 99
 Μελίβουα Ήγιάς Λαρίσης 75· βλ. Ήθανάτη
 Μεσημβρία 104
 Μεσοχώρι Πυλίας 20
 Μεσσηνία 34, 38, 71, 93, 94
 Μηλιά Κοζάνης 96
 Μήλος 48, 64, 98
 Μικρά Ήσία 50, 101, 104, 106
 Μικρά Γότιστα· βλ. Γότιστα
 Μικρόν Ήλευθεροχώριον Ήλασσόνος 60
 Μονοφάτσι Κρήτης 90
 Μουζάκι Καρδίτσας 61
 Μυρσίνη Πρεβέζης 8

 Νάξος 84, 104
 Νάουσα 14
 Ναυπακτία θρεινή 110
 Νεγᾶδες Δωδώνης Ήωαννίνων 39, 66
 Νησί Πέλλης 45
 Νίσυρος 14, 65, 66, 101

 Ήηρόμερο Ήκαρνανίας 16, 24, 27, 99, 109

- Οἶα Θήρας 105
 Ὀλυμπία Ἡλείας 7, 17, 18, 20, 21, 107, 109
 Ὀμαλή Βοῦτο Κοζάνης 97
 Ὀξύλιθος Κύμης 109
 Ὀρεστιάδα 96
- Παξοὶ 65
 Παρνασσίδα Φωκίδος 61, 105
 Πάρος 12
 Παρνασσὸς 12, 61
 Πάτρα 110
 Πέλλα 9, 45, 49, 50, 55, 56, 57, 93
 Πεντάλοφος Βοῦτο Κοζάνης 13, 14, 38
 Πέρα Τριοβασάλος Μήλου 98
 Περιβόλια Ὀλυμπίας Ἡλείας 7, 17, 18, 20, 107, 109
 Πήλιο Νότιο 110
 Πηνηϊων Ἡλείας Δῆμος 13, 109
 Πιτυοῦς Χίου 75
 Πλάκες Μήλου 48, 64
 Πόλι 62
 Πολύχιντος Λέσβου 11
 Πόντος 57, 75, 97, 103
 Πούλιοβα Σερρών 104· βλ. καὶ Θερμοπηγή
 Ποροία Σιντικῆς Σερρών 91
 Πρέβεζα 8, 14, 16, 37, 67
 Πρόμαχοι Πέλλης 57
 Προύσα 51
 Πύθιον Ἐλασσόνος 37, 41, 62, 73
 Πυλία 19, 20, 21, 25, 26, 91, 95, 97, 98, 99, 104
 Πυργὶ Χίου 92
- Ρεντῖνα Καρδίτσας 75
 Ρόδος 101, 108
 Ρουμλούκι Μακεδονίας 12, 24
- Σαμαρίνα Μακεδονίας 60, 61
 Σαμοθράκη 101
 Σαμονίβα Σουλίου 17, 35
 Σαφραντάπορον Ἐλασσόνος 76
- Σαρατζῆς Πυλίας 19, 26
 Σβέρδια Λήμνου 102
 Σέρρες 20, 62, 63, 91, 92, 103, 104, 109
 Σητεία Κρήτης 49
 Σιγὴ Βιθυνίας 50, 101, 104
 Σίκινος 14
 Σιντική Σερρών 91, 92, 103, 109
 Σισάνιον Κοζάνης 92, 106
 Σκίαθος 110
 Σμόκοβον Καρδίτσας 100
 Σούλι 17, 35, 38, 67
 Σούρμενα 57
 Σπενὴ Τήνου 3, 101
 Σύμη 101
 Σχιστόλιθος Σιντικῆς Σερρών 103
 Σχοινοχώριον Ἀργολίδος 100
 Σωσάνδρα Πέλλης 56
- Τελώνια Λέσβου 55, 108, 109
 Τζαίτζι Πυλίας 19, 25
 Τζερμιᾶδος Κρήτης 107
 Τήνος 101
 Τοπόλια Κρήτης 104, 108
 Τρίκαλα Θεσσαλίας 19, 35
 Τριοβασάλος Μήλου 98
 Τρίστενον Ζαγορίου Ἡπείρου 17, 36, 39
 Τριχωνίδα 38
 Τύρναβος Λαρίσης 95
- Φανάρι Καρδίτσας 74
 Φιγαλεία Ἡλείας 23
 Φωκίς 61, 105
- Χαλκιδικὴ 11, 15, 17, 25, 71, 73
 Χαλκίδα 61, 104
 Χατζηγῆριον Κεσσάνης 31
 Χίος 65, 75, 92, 105
 Χορτερόν Σιντικῆς Σερρών 92
 Χουλιαρᾶδες Ἰωαννίνων 19, 29, 50
 Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων 36
- Ψαρά 47, 105

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΙΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ	3
A. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	4
α. ΑΔΕΛΦΟΠΟΙ-Γ-Α*	4
1. Γενικά	4
2. Όνόματα σχετικά με τὸ θεσμὸ	8
I. Σταυρὸς καὶ ὀνομασία μουυμένων - ἀδελφοποιητῶν. Οἱ ἀδελ- φοποιητοὶ καὶ τὰ ἀδέλφια τους	9
II. Ὁ «σταυρὸς» ὡς πρῶτο συνθετικὸ τῶν ὀνομάτων τῆς ἀδελ- φοποιίας	9
α. Όνόματα ἀδελφοποιητῶν	9
β. Ἄλλοι συγγενεῖς τῶν ἀδελφοποιητῶν	12
3. Πραγματική, σημειωτική, νομική παρουσία τοῦ σταυροῦ στὸ θεσμὸ	15
4. Αἷτια χρήσεως τοῦ σταυροῦ καὶ δημιουργίας τῶν ὀνομάτων τοῦ θεσμοῦ	16
5. Φορεῖς δημιουργοί. Ἡ δημιουργία τῶν φορέων - ἀτόμων. Σκε- πτικὸ τοῦ θεσμοῦ	16
I. Ἀριθμὸς τῶν μετεχόντων στὴν τελετουργία ἀτόμων καὶ γένος αὐτῶν	18
II. Τελετουργικὸ συνάψεως τοῦ δεσμοῦ. Μορφές τελετουργικοῦ	19
α. Αἱματηρὸς τρόπος	20
β. Θρησκευτικὸς ἢ ἐκκλησιαστικὸς	21
A. Μὲ συμμετοχὴ ἱερέως	23
B. Χωρὶς τὸν ἱερέα	31
γ. Συμβολικομαγικὸς τρόπος	31
δ. Ἐνοπλος τρόπος	32

* Λόγω τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῆς παρούσης ἐργασίας ἢ δημοσίευση τοῦ β. (ΠΡΟΙ-
ΚΟΣΤΥΜΦΩΝΑ) καὶ τῶν Β, Γ κλπ. (ΕΜΠΡΑΓΜΑΤΟ, ΕΝΟΧΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ κλπ.) θὰ γίνῃ
προσεχῶς.

ε. Ἀπλούστεροι τρόποι.....	33
ς. Μεικτὸς τρόπος.....	34
III. Χρόνος τελέσεως τῆς ἀδελφοποιίας	36
IV. Ἀνάλυση τοῦ τελετουργικοῦ	39
α. Τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου	40
1. Σιτάρι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων	44
2. «Θοδώρισμα»	57
β. Τοῦ Λαζάρου, τῶν Βαῖτων, τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας κλπ.	59
γ. Πρωτομαγιάς, Ἅγι Γιαννιοῦ	75
ΠΙΝΑΚΕΣ - ΧΑΡΤΕΣ	113
RÉSUMÉ	173
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	182
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	185

